DEMOKRATİK UYGARLIK MANİFESTOSU

Abdullah ÖCALAN

ABDULLAH ÖCALAN SOSYAL BİLİMLER AKADEMİSİ YAYINLARI

DEMOKRATİK UYGARLIK MANİFESTOSU

IV. KİTAP

ORTADOĞU TOPLUMUNDA KRİZ VE DEMOKRATİK UYGARLIK ÇÖZÜMÜ

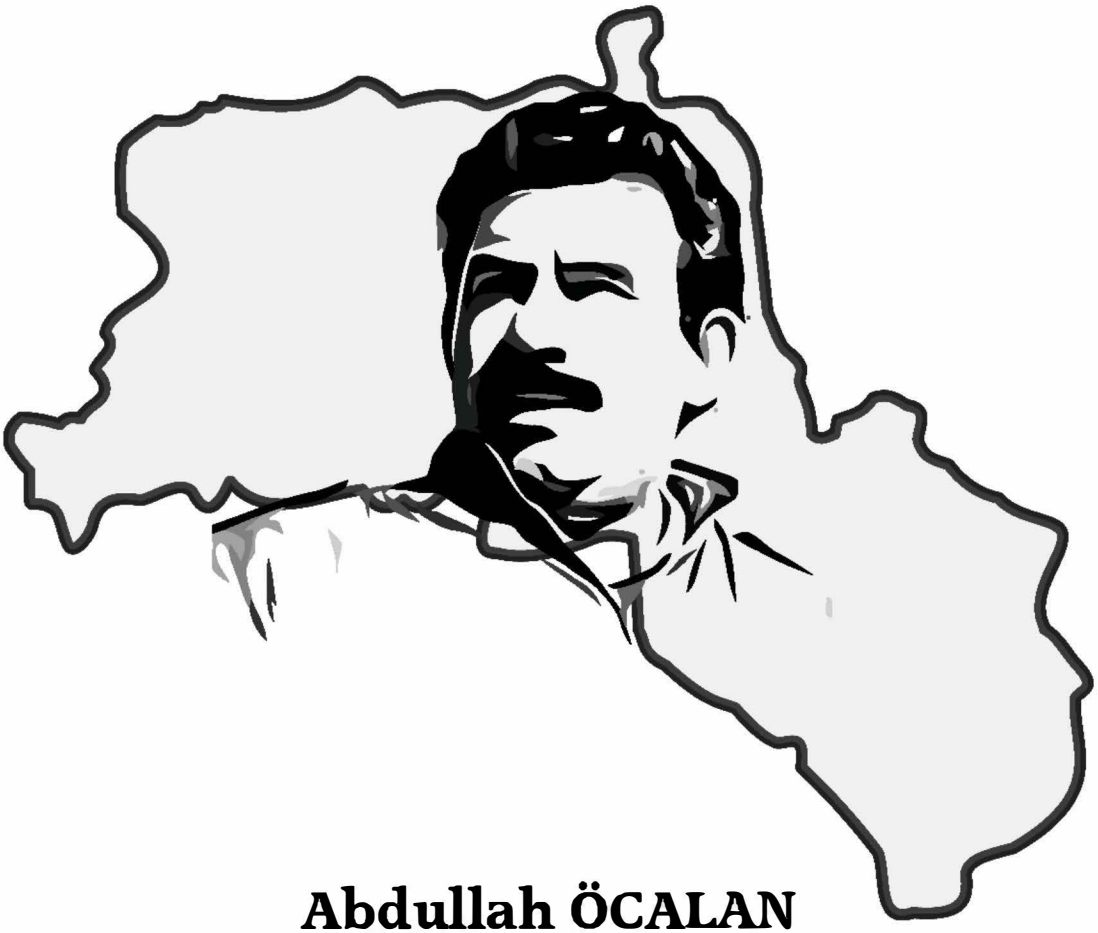

Abdullah ÖCALAN

ABDULLAH ÖCALAN SOSYAL BİLİMLER AKADEMİSİ YAYINLARI

Basım Tarihi: 2013
Basım Yeri: Azadi Matbaası

İçindekiler

ÖNSÖZ 9

Birinci Bölüm: GİRİŞ 13

İkinci Bölüm: EVRENSEL TARİH ve ORTADOĞU 23

Üçüncü Bölüm: ORTADOĞU TOPLUMUNDA BUNALIM ve SORUNLAR 45
1- Ortadoğu Toplumunda Kadın Sorunu 47
2- Kabile, Etnisite ve Kavim Sorunları 48
3- Din ve Mezhep Sorunları 49
4- Kent ve Çevre Sorunu 51
5- Sınıf, Hiyerarşi, Aile, İktidar ve Devlet Sorunu 55
6- Ortadoğu Toplumunun Ahlâk, Politika ve Demokrasi Sorunu 59
7- Ortadoğu Toplumunda Ekonomik ve İdeolojik Sorun 61
8- Ortadoğu Toplumunun Devrim Sorunu 65

Dördüncü Bölüm: ORTADOĞU TOPLUMUNDA TARİHSEL DİRENİŞLER ve ÇÖZÜM ARAYIŞLARI 69
A- Uygarlığın Bunalımı ve Kendi İç Çözüm Arayışları 74
B- Kabile, Aşiret ve Kavim Direnişleri 79
a- Semitik Kökenli Kabile Direnişleri ve Karşı Saldırıları 80
b- Hurrilerin Direnişi ve Saldırıları 83
c- Ural-Altay Kabile Direnişi ve Saldırıları 89
C- Merkezî Uygarlık Sisteminde Dinsel Direniş Veya Sınıf Savaşları 97
a- Sınıf ve Dinsellik 99
b- İbrahimî Dinin Çıkışı 102
c- Hıristiyan Direnişi ve Sınıf Savaşımı 112
d- Zerdüşt'ün Direnişi: Uygarlığa Karşı Ahlâkî Savaş 118
e- İslâmî Direniş ve Saldırı Gerçeği: Orta Sınıfın Feodal Dönem Savaşı 120
f- İbrahimî Dinlerin Tarihsel Çıkış Rolü 140

Beşinci Bölüm: MERKEZİ UYGARLIK SİSTEMİNDE AVRUPA MODERNİTESİ ve YENİ HEGEMONİK GÜÇLER 145
A- AVRUPA DEVRİMİNİN TARİHSEL ve TOPLUMSAL ANLAMI 146

a- Venedik Kentinin Hegemonya Savaşı 149
b- Kent Devletinden Ulus-Devlete Geçiş Çağı;
Amsterdam-Hollanda Deneyimi 151
c- Londra-Britanya Deneyimi ve Üzerinde Güneş Batmayan
İmparatorluk 156
B- AVRUPA MODERNİTESİNİN ÇÖZÜM YETENEĞİ 166
a- Kapitalizm 169
b- Ulus-Devlet 172
1- Ulus-Devlet, Sınırlar ve Vatan 174
2- Ulus-Devletin Homojen Ulusal Toplumu 175
3- Ulus-Devletin Yurttaş İmalat Merkezleri 175
4- Ulus-Devlet Bürokrasisi 176
5- Ulus-Devlet ve Cinsiyetçilik 176
6- Ulus-Devlet ve Milliyetçilik 177
7- Ulus-Devlet, İktidar ve Faşizm 178
8- Ulus-Devlet, Ahlâkî ve Politik (Demokratik) Toplum 179
9- Ulus-Devlet, Sivil Toplum ve Çevre 181
10- Ulus-Devlet, Bilim, Sanat ve Hakikat 181
c- Sanayi Devrimi 183
1- Endüstriyalizm ve Tarım-Köy Toplumunun Yıkılışı 186
2- Endüstriyalizm ve Kentin İnkârı 189
3- Endüstriyalizm ve Ulus-Devlet 190
4- Endüstriyalizm ve Faşizm 191
5- Endüstriyalizm, Kadın ve Aile 191
6- Endüstriyalizm ve Ekoloji 192
7- Endüstriyalizm, Bilim ve Medya 192
C- KAPİTALİST MODERNİTENİN KRİZİ ve OLASI ÇÖZÜMLER 193
a- Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 194
b- Avrupa Birliği (AB) 195
c- Japonya 196
d- Çin 196
e- Hindistan 196
f- Güney Amerika 197
g- Afrika 197
h- Ortadoğu 197

Altıncı Bölüm: ORTADOĞU TOPLUMUNDA KRİZ ve DEMOKRATİK UYGARLIK ÇÖZÜMÜ 201
A- ORTADOĞU'DA YAŞAMI DOĞRU TANIMLAMAK 201
a- Yaşam 202
b- Toplumsal Yaşam 204
c- Toplumsal Hiyerarşi ve Devlet 206
d- Toplumsal Kimlik 207
e- Toplumsal Kutsallar 208
f- Toplumsal Hakikat ve Yitimi 210
g- Toplumsal Hakikat ve Yabancılaşma Biçimleri 212
h- Kapitalist Modernitede Hakikat ve Yabancılaşma 215
B- KAPİTALİST MODERNİTENİN HEGEMONİK SALDIRISI ve ORTADOĞU KRİZİ 226
C- ORTADOĞU'DA DEMOKRATİK MODERNİTE ÇÖZÜMÜ 242
a- Kapitalizme Karşı Ekonomik Toplum 251
b- Endüstriyalizme Karşı Ekolojik-Ekonomik Toplum 260
c- Ulus-Devletçiliğe Karşı Ahlâkî ve Politik Toplum 268
d- Ortadoğu'da Kapitalist Moderniteye Karşı Demokratik Modernite 278
D- ORTADOĞU TOPLUMUNDA BAZI GÜNCEL SORUNLAR ve OLASI ÇÖZÜM YOLLARI 286
1- Çoğunluk ve Azınlık Olan Ulusların Sorunları, Çözüm Olasılıkları 287
2- Toplumsal Sınıflar ve Bürokrasi Sorunu 301
3- Hiyerarşi, İktidar, Devlet Sorunu ve Devrim 303
4- Ortadoğu'da Kent, Orta Sınıf ve Köy-Tarım Toplumunda Çöküş Sorunları ve Çözümü 307
5- Yerel ve Bölgesel Sorunlar ve Demokratik Ulus Çözümü 311
6- Ortadoğu'da Kadın, Hanedanlık, Aile, Nüfus Sorunu ve Kadın Devrimi 313
7- Nasıl Yaşamalı, Ne Yapmalı ve Nereden Başlamalı? 320

SONUÇ 327

Halk Önderi Abdullah Öcalan'ın elinizde bulunan **Demokratik Uygarlık Manifestosu** isimli beş ciltlik savunmaları daha önce de Türkçe başta olmak üzere çeşitli dillerde yayınlanmıştı. Türkçe dışındaki dillere çevirilerde yeterince net olmayan kimi cümlelere, bazı tarihler ve isimlerin yazılışlarına ilişkin çeşitli kesimlerden görüş ve öneriler gelişti. Komisyonumuza ulaşan bu görüş ve önerileri özenle değerlendirdik ve sonuçta savunmaları yeniden gözden geçirmeyi uygun gördük.

Bu çerçevede redaksiyon komisyonumuz tüm savunmaları yeniden gözden geçirdi. İçeriğine dokunmadan gramer konusunda bazı düzeltmeler yaptı. Net olmayan tarihleri netleştirmeye çalıştı. Türkçe dışındaki dillerden yanlış yazılmış kimi isimlerin doğru olarak yazılmasını sağladı. Farklı dillere çeviride sorun teşkil edecek bazı kavramlar, deyimler ve atasözlerinin yazımı konusunda düzeltmelere gitti. Düzeltmeleri yanlış algı ve değerlendirmelere mahal vermeyecek tarzda yapmaya çalıştı. Bu temelde savunmaların daha akıcı olmasına ve kolay okunmasına hatırı sayılır bir katkıda bulundu.

Demokratik Uygarlık Manifestosu'nun bu haliyle hem okuyucu açısından daha sade ve anlaşılır olacağına hem de çevirilerde kolaylık sağlayacağına inanıyoruz.

1 Mayıs 2013
Redaksiyon Komisyonu

ÖNSÖZ

Savunmamın bu bölümünde Ortadoğu kültürünü irdeliyorum. Evrensel insanlık tarihinde hep odak rolünü oynamış bu kültürü anlamadan bireyin kendini tanımlaması çok yüzeysel kalacağı gibi, anlamsız olmaktan da kurtulamayacaktır. Farkında olmak gerekir ki, çağdaş hegemon Avrupa kültürü bile esas itibariyle Ortadoğu kültürünün bir varyantıdır. Gelişkin bir bilimsellik aşamasını oluşturmasına rağmen, Ortadoğu kültürü halen bu kültürün önünde kader belirleyici bir rol oynamaktan geri durmamaktadır. Günümüzde kültür veya uygarlıklar arası çatışma ve uzlaşma denince akla hemen bu iki kültürün gelmesi boşuna değildir. Bu belirlemeler bir açıdan merkezî uygarlık kavramının doğrulanması anlamına da gelmektedir.

Savunmamın bundan önceki bölümleri evrenseli tanımlamaya çalışmaktaydı. Ortadoğu bölümü ancak evrensel anlatım içinde ifadesini bulabilirdi. Kendisi zaten evrenselin ana damarıdır.

Bireysel tarih ve kültür ancak bu evrensellik içinde anlam bulabilir. Birey derken bir şahıstan bir ulusa kadar geniş bir yelpaze içindeki tikellikleri kastediyorum. Bir birey olarak kendimi tanımlama konusunda büyük çaba harcadım. Bu çabada yoğunlaştıkça, evrenselden kaçınamayacağımın daha çok farkına vardım. Liberalizmin kof bireyinin eski mitolojiler kadar bile anlam bulamayacak mitik bir değer olduğundan kuşku duymuyorum. En katı toplumsal kolektivitelerin de tersine bireyi yutma idealları farklı açıdan yine mitiktir. Bu noktada eski bir deyişimi tekrarlamak durumundayım. Bireyde tarihi çözümleme potansiyeli her zaman vardır. Birey tarihin ürünüdür, tarihin somut halidir, yaşıyorsa tarihin güncelidir. Tarih derken elbette bunu tarihsel-toplum anlamında kullanıyorum.

Tanımlamaya çalıştığım bu tarihten çıkardığım ilk ve en önemli sonuç, bir klan düzeyinde bile olsa, hem dar hem de geniş anlamda mensubu olunan toplumu çözüp anlamadan insan haline gelinemeyeceğidir. Bugün inkâr ve zoraki asimilasyon toplumda sürekli iş başındadır. Bu da anlam yitiminin dayanağı, kaynağıdır. Bu süreçlerden geçen birey ve topluluklara olsa olsa negatif birey ve topluluklar denilebilir. Kanımca bunlara insan demek zordur.

Gerçeğin toplumsal olduğuna dair kanılarım giderek güçlenmektedir. Bir kişi ancak gerçeğin toplumsal kaynağına anlam vererek

bilmenin en üst sınırına erişebilir. Bu nedenle toplumdan kaçmak, anlamdan ve bilgelikten kaçmaktır. Liberalizmin ısrarla toplumdan kaçışı hem gerçeğe yüzeysel yaklaşımıyla, hem de bunun kapitalizmin doğasındaki gerçekliğiyle, onun ideolojik ifadesi olmasıyla bağlantılıdır. Kapitalizmin ve hegemonyasındaki toplumun gittikçe daha çok reklama, yalana başvurması yine gerçekliğin bu yönünü vurgular.

Hem teorik gelişmem, hem de pratik-siyasi gelişmedeki rolüm savunma gerçekliğini her geçen süre içinde daha aydınlatıcı kılmaktadır. Mahkûmiyet koşullarımın kolay olmadığı ve mahkûmiyetimin kolay geçmediği iyi bilinmektedir veya bilinmek durumundadır. Bu koşullara nasıl katlanabildiğime ilişkin soruya verebileceğim ilk yanıt yine bir deyiş niteliğindedir: Toplumsal gerçekliğimin mahkûmiyetini yaşıyorum sadece. Önümde cennet bahçeleri de olsa, istesem de, bu gerçeklik içinde özgür yaşayamayacağımın tamamen farkındayım. Aynı gerçeklik içinde yer alıp da yaşadıklarını iddia edenler, en hafif deyimle kendilerini yanılttıklarına emin olmalılar. Tabii toplumsal mahkûmiyetin tarihsel ve güncel nedenleri uzun bir diyalektik anlatımı gerektirir. Önemli olan bu anlama varmadır. Ancak bu anlama vardıktan sonra zaman ve mekân içinde özgürlük yürüyüşüne geçebilirsiniz. İçsel olduğu kadar dışsal, bireysel olduğu kadar toplumsal bir yürüyüştür bu.

Yaşamımı sıkça sorgularken, en çok ne tür bir direniş, kaçış veya kabulleniş içinde seyrettiğime anlam vermeye çalışırım. Savunmamın bu yaşamın öyküsü olmaktan başka bir anlamının olamayacağı açıktır. Bu öykünün oldukça ilginç ve öğretici olduğu kanısındayım. Daha da önemlisi, pratikte de toplumumla birlikte gelişmektedir. Başka türlü bir özgürlük savunmasının pek mümkün olmadığı, mümkün olsa da özgürlük savunmasından farklı bir savunma değerinde olacağı kanısındayım.

Birey ve toplum olarak Ortadoğu'nun beşiğinde, merkezî uygarlığın beşiği olan Mezopotamya'da varlık kazanmışız. Tıpkı Fırat nehri gibi akan bu uygarlık yürüyüşü ilgimi hep arttırarak kendine yöneltmektedir. Yönelmekten bıkmıyor, sıkılmıyorum. Jeolojisi, bitkisi ve hayvanıyla olağanüstü bütünleşmiş insanı ve toplumu, açık ki tüm gerçeklerin kaynağı durumundadır. Bu gerçeklerle sadece kendimi anlamlandırmayacağım; tüm insanı, evrensel insanı da en yetkin ko-

numda ve zamanlarda tanımlamış ve anlamış olacağım. Savunmanın bu bölümü daha çok gerçeğin bu yönüne hizmet etmektedir. Firavunlar ve Nemrutların yanlarından kaçan, geriye dönüp direnen Musalar, İsalar ve Muhammedlere yaklaşmak, mesajlarının özünü anlamak, almak ve vermek az önemli ve heyecanlı serüvenler olmasa gerek.

Halen aynı merkezî uygarlığın büyük takibi altındayım ve bu uygarlığın tutuklusuyum. Hem ondan kaçıyor hem de ona karşı direniyorum. Hemşehrim İbrahim'in Nemrut ile olan öyküsünü güncellemek önemlidir. Nemrutlar ve firavunlara karşı direniş dinin de saygı duyulacak en önemli özelliğidir. Avrupa uygarlık aşamasından kaynaklı soykırım ve savaş da gerçeğin diğer bir yanıdır. Ulus-devlet, endüstriyalizm ve kapitalizm Ortadoğu'da doğa ve toplumu âdeta intiharın eşiğinde tutarak sömürüyor. Savunma bu gerçekliği de karşılamak durumundadır. Gerçeğin özü bu iken olaysal, siyasal ve bireysel anlatımlar ancak işin edebi yanının süsü olabilirler.

Savunmalarımı Türklük fenomenlerine dayalı olarak geliştirmekten hep kuşku duydum. Bir bütün olarak Ortadoğu ulusallıklarının hakikat ölçülerinin özden son derece yoksun ve tarihsel temelden kopuk tarzda inşa edildiğini kavramak önemliydi. Ulus-devletin Ortadoğu biçimlenişleri kapitalist hegemonyanın (Avrupa'nın) imalatı olmanın da ötesinde, toplumsal tarihin keskin çarpıtmalarıdır; dolayısıyla gerçeğin büyük kısmının inkârını sağlamak anlamına da gelmektedir.

İmralı sürecim baştan sona Avrupa uygarlığının güncel resmi temsilcileri olan ABD ve AB'nin denetiminde geliştirilmiş ve sahnelenmiştir. Türklük fenomenlerine biçilen rol bu kapsamda değerlendirilirse anlam ifade eder. Öyle yapmaya çalışıyorum. AİHM 'yeniden yargılama' kararına varırken, tanımlamaya çalıştığım gerçekliği zımnen kabul etmiş olmaktadır. Türk yargı fenomeni yeniden yargılama cesaretini göstermeyip dosyayı AB Bakanlar Konseyi'ne iade ederken de benzer yaklaşım içinde olup gerçeği zımnen itiraf etmektedir. Bakanlar Konseyi dava dosyamı yeniden AİHM'e iade etmiş durumdadır. Dolayısıyla dava dosyam rölantiye alınmış veya boşluğa düşmüş bulunmaktadır. Bu durum AİHM'de yeni bir dava konusu edilmiş durumdadır. Yaklaşık on yıldır ne başlangıçta düşünüldüğü gibi Roma Ceza veya İstinaf Mahkemesi'nde, ne de AİHM Strasbourg Mah-

kemesi'nde doğru dürüst yargılanabilmekteyim. Daha da vahimi, Yunanistan Hükümeti'nin (Simitis Hükümeti) tüm ulusal hukuku ve AB hukukunu çiğneyerek beni Afrika-Kenya'ya kaçırmasından kaynaklanan proto-Guantanamo süreci hâkim olduğu halde, hâlâ girişimleri sürdürülen Atina Mahkemesi'ndeki dava da bir türlü açılamamaktadır. Atina İstinaf Mahkemesi, benim Yunanistan sınırlarına girmemin suç teşkil etmediğini, böyle yapmakla ilticadan kaynaklanan bir hakkı kullandığımı karara bağlamıştır. Bu karara göre ben hâlâ Yunanistan sınırları içinde ve Yunan hukuku kapsamındayım. Gerçek olan ise, NATO'nun Gladio örgütlenmesi temelinde esaretle sonuçlanan muazzam bir takip sonrasında tek kişilik çok özel proto-Guantanamo İmralı Ada Cezaevi hücresinde oluşumdur. Türkiye'nin tüm hükümlü ve tutuklularına uygulanan yönetmelik, yasa ve anayasa dışında bir rejimle yönetilmekteyim.

Asrın bu hukuk garabetinin arkasındaki siyasal-toplumsal, dolayısıyla tarihsel ve ekonomik gerçekleri bu nedenle açımlamak durumundayım. Bir kez daha anlaşılmış olacak ki, şahsımda yargılanan bir tikel halk olmak kadar evrensel tarihtir. Evrensel tarihin yürütücü gücü olan Avrupa resmi uygarlığı kendi mahkemesinde beni gerçekleri temel alan bir biçimde yargılamaya cesaret etmelidir. AİHM bu görevine sahip çıkmalı ve hakkımdaki kararı daha fazla geciktirmemelidir.

Karl Marks'ın **Kapital**'i, Hegel felsefesini baş aşağı durmaktan kurtarıp ayakları üstüne dikmeye dair örnek bir yapıt olarak geliştirmek istediğini bilmekteyiz. Bunun için dönemin düşüncesinden iki yönlü bir yararlanma içinde olmuştur. Öncelikle Darwin'in evrim kuramından düz çizgisel ilerlemeci bir toplumsal kuram geliştirmek istemiştir. Pozitivist felsefenin materyalist kolunun dayanağının ana damarlarından ilki budur. Hegel'den ise, 'tanınma' kavramı altında, tarihteki 'güçlü ve kurnaz adam'ın homojen ve en yetkin devlet kuramına yol açan diyalektiğini almıştır. Efendi-köle ikileminde efendiye oynatılan rolü köleye (işçiye) oynattırarak Hegel felsefesini sözde ayakları üstüne diktiğini sanmış; böylelikle 'diyalektik materyalizm' adı altında bir Sol Hegelcilikle hakikat yoluna girdiğine, 'toplumsal bilimi' kurduğuna, en azından bunun için ciddi bir başlangıç yaptığına samimice inanmıştır. Fransız sosyalizminden ve İngiliz ekonomi-politiğinden yararlanması ise ikinci planda rol oynamıştır. Fransız sosyalizminin azami bir laik cumhuriyetçilik, İngiliz ekonomi-politiğinin ise kapitalist liberal bireycilik anlamına geldiği, daha sonraları diyalektik gelişmenin netleştirdiği olgulardır.

Hegel felsefesi önemlidir ve halen güncelliğini korumaktadır. Kapitalist birikim ve güç biçiminin felsefesi olarak gerçekten doruk aşamasındadır. Bu sistemin son sözüdür. Daha sonra sağ ve sol felsefe adına yapılanlar ayrıntılı çalışma program ve propagandalarından öteye gitmez. Her türlü Marksizm, liberalizm ve konservatizm ideolojileri buna dahildir. Filozof F. Nietzsche ayrı bir ekoldür. Şahsi kanaatime göre, kapitalist sistem karabasanına karşı Nietzsche gerçek bir başkaldırı 'çığlığı'dır. Bir özgürlük sistemi olarak sonuca vardırılmış olmaktan uzaktır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Fransız felsefe ekolü bu görevi denemiş, ama başarısı sınırlı kalmıştır.

Hegel'i anlayarak Hegelcilikle hesaplaşmak halen güncel ve temel ideolojik görevdir. Nietzsche ve Fransız ekolünden yararlanmakla birlikte, daha yaratıcı felsefe çalışmalarına ihtiyaç vardır. Hegel, Napolyon şahsında iktidarın aldığı ulus-devlet biçimini siyasi tarihin sonu olarak anlamlandırmaya çalışmıştır. Tanrının ulus-devlet olarak Napolyon kimliğinde yeryüzüne indiğini, böylelikle hem insanlaştığını veya insandan ibaret olduğunu, hem de insanlaşarak öldüğünü kapa-

lı ifadelerle anlatmak istemiştir. Bu savlar önemli idealardır. Yeniden ve önemle açımlanmayı ister.

Hegel'in yaptığı, eylediği başlıca çalışması, kendi dönemine kadar maddi ve manevi kültür ifadelerini, söylemlerini (din, sanat, bilim ve felsefe) toparlayıp sentezlemek olmuştur. 1800 tarihi bu çalışmanın ulus-devlet felsefesinin köşe taşını oluşturduğu külliyatın tamamlanışını ifade eder. Bu aynı zamanda kapitalist Batı hegemonyasının kesinleştiği tarihtir. Sanayi Devrimi denilen fenomen de bu tarihin damgasını taşır. Aradan yaklaşık iki yüz yıl geçmiştir. Avrupa uygarlık hegemonyası küreselleşmenin üçüncü büyük dalgası olan finans çağını da ağır bir küresel krizle geride bırakmaya hazırlanmaktadır. Ticaret kapitalizmi ile sömürgecilik (15-18. yüzyıllar), sanayi kapitalizmi ile emperyalizm (19. yüzyıl), finans kapitalizmi ile küreselcilik (20. yüzyıl) denilen ve kendi içinde aşamalandırılan kapitalist hegemonyacılık, Hegel'in maddi ve manevi kültürel ifade alanlarında (din, sanat, felsefe ve bilim) artık aşılmayı gerektirmektedir. Son (2000'li yıllar) finans kaynaklı krizler kapitalizmin yapısal olarak iflasıdır. Bunun böyle olması için eksik olan, anti-Hegelist felsefe çalışmaları ve pratik siyasi mücadeledir.

Son iki yüz yıllık tarihin beş bin yıllık merkezî uygarlığın maddi ve manevi kültürüne yönelik gelişen eleştiri ve eylemini asla küçümsemiyorum. Her tür sosyalizm, anarşizm ve kültürel direniş de buna dahildir. Son dönemin ekolojik ve feminist akımları ayrıca kayda değer açılımlardır. Ama yine de tarihin hiçbir döneminde görülmeyen, tüm bitkileri, hayvanları, insanları ve hatta atmosferi bile tehlike altına alan ve kâğıt parçalarından sağlanan talan rejimi, yaşam üzerinde bir karabasan gibi kendinden emin olarak halen hükmünü icra ediyorsa, bu durum karşıt cephede ciddi eksiklikler ve yanlışlıklar olduğunu da kanıtlamaktadır. İnsanlık tarihinde hiçbir dönem bu denli zulme ve sömürüye yatkın hale getirilmemiştir.

Avrupa uygarlığının giderek gelişen son iki yüzyıllık hegemonyası altına giren Ortadoğu kültürü, iflasın da ötesinde bir intihar çizgisinde seyretmektedir. Bu bir abartma değildir. Hindistan, Çin ve Afganistan'dan Atlas Okyanusu kıyılarına kadar bu kültürün etki alanlarında günlük intihar eylemlerinin yaşandığı bir gerçektir. Eylemlerin azlığı veya çokluğundan ziyade, temellerindeki kültürün çözümlenmesi ancak olup biteni izah edebilir. Geleneksel kültürel izahlar (tek

tanrılı İbrahimî dinler) ve Batı uygarlığının oryantalist açıklamaları bu kriz ve intihar olgusunu izah edecek güçte değildir. Kaldı ki, kendileri bu kriz ve intiharın hem nedeni hem de sonuçları rolündedirler, parçasıdırlar.

İmam Gazali'den beri (Ölümü 1111) İslâm adı verilen, bana göre bir propaganda deyimi olan bu dünya felsefeyi terk etmiştir. Bunun karşılığı ise günümüze kadar despotik devlette yoğunlaşarak toplumsal artık-değerleri gasp etme savaşlarıyla toplumları ele geçirme, imha etme ve yönetme biçiminde sayısız fenomenler olmuştur.

Hegel devlet felsefesini geliştirirken, Grek şehir devletinden Napolyon ulus-devletine kadarki süreçte olup bitmiş siyasi-iktidarsal düşünce ve yapılanmaları esas alır. Ortadoğu'da devlet felsefesini geliştirmek için Grek şehir devletinden değil, Uruk şehir devletinden başlamak yöntem itibariyle daha doğrudur. Çok sınırlı bir alıntılama bile benim için Uruk şehir tanrıçası İnanna ve ilk tanrı kralı Gılgameş'e ilişkin destanların büyüsüne kapılmaya yetmiştir. Sokrates ve Aristo'nun Atina şehir devletini kurtarmaya yönelik felsefeleri iktidar ve hiyerarşi fenomenlerini izah etmede yeterli değildir. Büyüleyici külliyatına rağmen Hegel felsefesi ancak ulus-devleti doğurabilmiştir. Hem öz çocuğu hem de esas efendisi olan kapitalistlerin bile ulus-devleti (en azından klasik biçimlenişini) artık aşılması gereken bir engel olarak görmeye başlamaları ve bu yönlü pratikleri bu yetersizliği kanıtlamaktadır.

Karl Marks'ın daha başlangıçta Hegel'in hukuk (devlet hukuku) ve devlet felsefesini açıklama konusundaki yetersizliklerini fark etmesi şüphesiz önemli ve olumludur. Fakat buna verdiği yanıtın yetersizliğin yetersizliği biçiminde olması asıl düşündürücü ve ders çıkartılması gereken şeydir. Yanıt Hegel'in aşılması değil, sürdürülmesi temelindedir. Efendi-köle diyalektiğinde kölenin efendileşmesi ve efendisizleşmesi, sosyalizm ve komünizm olarak değerlendirilmektedir. Bu çözüm görünüşte sınıfsız, dolayısıyla sömürüsüz toplumu hedefler gözükmektedir. Ama hangi araçlarla diye yargılandığında, cevap daha planlı, rasyonel bir devlet kapitalizmi olmaktan öteye gidememektedir. Firavun sosyalizminden daha geri ve çürütücü bir kolektif kapitalizm oluyor bu. Gerek Marksizm savunucuları gerek eleştiricileri büyük allame kesilmelerine rağmen, küstahça hezeyanlarını utanmadan halen sürdürmektedirler.

Sovyet ve Çin reel sosyalizm deneyimleri başta olmak üzere, pratikçe de doğrulanan iki önemli nedenle bu sonuçlarla karşılaşmak anlaşılırdır. Birincisi, emek-değer teorisinin pozitivist inşasıdır. Bir işçinin günlük çalışma zamanı emeğinin gerçek değeri için ölçü olarak alınmaktadır. Böylesi bir işçi tarihsel ve toplumsal olarak yoktur. 'İşçi' denilen fenomen gerçekleşmiş bir insan değildir. Daha doğrusu, söylendiği gibi (Kapital'deki tanımı) gerçekleşmemiştir. Böyle bir insan-birey gerçekleşmesi yoktur. Eğer birey toplumsalsa, işçi asla **Kapital**'de anlatıldığı gibi oluşmaz. Marks'ın emek-değer teorisinin gerçeği ifade edebilmesi için, öncelikle bireyin toplumsal olmaktan çıkması gerekir. Şimdiye kadarki tüm sosyolojik araştırmalar bireyin asla toplumsuz gerçekleşemeyeceğini kanıtlamıştır. Hem de fazlasıyla.

Bu basit gerçeği tekrarlamaktan büyük öfke duymaktayım. Eğer birey toplumsalsa, toplumsal olduğu için de tarihselse, o zaman emek-değerin ölçüye vurulması (ücret, kâr, rant, faiz vb.) imkânsızdır. Çünkü toplumsallığın hangi tarihlerde ve kimlerin kümülâtif emekleri ile inşa edildiği ölçülemez. Topluma içerilmiş inşa edici emeklerin nicelik ve nitelikçe bilinmesi, daha doğrusu ölçülmesi bu nedenle imkânsız oluyor. Toplum şüphesiz sayısı ve niteliği asla ölçülemeyecek bireysel emeklerin sürekli toplumsallaşmasıyla oluşurken, kendisi de bir bireyine, örneğin bir işçisine, bu yoğunlaşmış ve kurumlaşmış emeğin bir kısmını vererek onu insanlaştırır. Başta aile kurumu olmak üzere, sadece ana rahminde taşınma emeği değil, çocuk olarak büyütülme emeği de değil, hatta yazılı tarih süreci de bu donmuş emeği fiyatlandırmaya yetmez. Eğer adil bir emek ölçüsü istiyorsak, insan türünün tüm toplumsal serüvenini değere katmamız gerekecektir.

Benim şaştığım nokta şudur: Başta Marks olmak üzere, bu kadar emekten yana geçinen filozoflar ve emek militanları nasıl oldu da bu basit gerçeği düşünce konusu yapamadılar; bazen yaptılarsa da, köklü adil bir sonucu çıkaramadılar? Sadece ana emeğinin bir işçinin kırk yıllık ücretinden daha değerli olduğu ispatlanabilir. O birey işçiyi doğuran tarihin, felsefenin, dinin, sanatın, bilimin ücret payını nasıl hesaplayıp karşılığını ödeyeceğiz? Herhalde sahipleri ölmüştür deyip işin içinden sıyrılamayız. Emeklerin sahiplerinin ölümsüz olduğu herhalde sosyalizmin temel ilkelerindendir. O halde işçi ve ücreti soru-

nu, bu kısa tanımın ışığında bile mitolojik bir anlatım olmaktan öteye gitmez.

Bu nedenle pozitivist felsefeyi en kaba olgucu materyalist haliyle en kof metafizik olarak yorumlamak hakikate daha yakın bir söylemdir. Marksist pozitivist 'toplumbilime' ilişkin köklü bir eleştiri ve özeleştiri bu kategoride geliştirilmek durumundadır. Toplumsal ahlâkın temel rolü de bu konuda karşımıza çıkmaktadır. Ahlâk her zaman toplumsal olarak iyi ve kötü normları ile ölçüye gelmeyen toplumsal emeğin adalet kantarını teşkil etmektedir. Doğru olan da budur. Marksizm'in ahlâk teorisindeki sınırlı konumu emek-değer ve ücret anlayışı ile yakından bağlantılıdır. Reel sosyalizmin kolay çözülüşünde ahlâkî temelden yoksunluğunun belirleyici rol oynadığı bu nedenle hem daha anlaşılır olmakta, hem de en önemli eleştiri unsurlarının başında gelmektedir. Toplumu kapitalizmden kurtarmanın yolunun sendikacılıktan ve devlet particiliğinden değil, ahlâkî ve politik toplumdan geçtiği belirtilmesi gereken en önemli husustur.

Gerek kitap olarak **Kapital**'e, gerek sistem olarak kapitalizme ilişkin tanımlamaların ikinci büyük hatası ve yanlışlığı iktidar, hiyerarşi, dolayısıyla zor ve artık-değer birikimi arasındaki diyalektik ilişkinin doğru kurulmamasına ilişkindir. Tarihsel topluma ilişkin tüm gözlemler, zorunlu ihtiyaçlar dışındaki tüm toplumsal artıkların birikiminde zor'un belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Zor içermeyen bir toplumsal artık, birikim yoktur. Hiyerarşi ve iktidarların tüm inşa gerekçelerinin altında toplumsal birikimlerin gaspı yatar. İktidarın tüm inşa biçimleri dolaylı ve direkt birikimle bağlantılıdır. Daha da soyutlarsak, iktidar ve hiyerarşilerin ezici çoğunluğu yoğunlaşmış toplumsal emektir. İktidarı yoğunlaşmış, kurumlaşmış toplumsal emekten soyutlamak mümkün değildir. Daha avcılık ve toplayıcılık döneminden beri, 'güçlü ve kurnaz adam'ın başta kadın olmak üzere göz diktiği klan topluluklarının çaba değerlerinden kapitalist zor örgütü olarak ulus-devletin biçimlenmesine dayalı gelişmiş toplumsal artıkların ele geçirilmesine kadar, hiçbir birikim iktidardan soyut olarak gerçekleşme gücünde değildir. Beş bin yıllık merkezî uygarlık sürecinin kendisi yoğunlaşmış, kurumlaşmış toplumsal birikimdir. Ezici çoğunluğuyla vahşet derecesinde savaşlarla, güç kurumları ve devletlerle yönetilen toplumsal birikimdir.

Bazı akademik sosyalistlerin kapitalizme biçtikleri paye olarak 'devlet kurumu dışında, pazara dayalı olarak patron-işçi gönüllü birlikteliğiyle gelişen ilk üretim tarzı' ifadeleri koca bir yalan propagandadır. Böyle bir üretim tarzı yoktur. Tersine, tarihte en gelişmiş ve kurumlaşmış zor temelinde bir artık-değer, birikim tarzını oluşturan sistem daha fazla da kapitalizmdir. Bütün tarih didik didik edilsin: Sümerlerin, Mısırlıların ilk tarıma dayalı toplumsal artıklarından ticaret ve sanayi kaynaklı toplumsal birikimlere kadar iktidar ve hiyerarşilerin sıkı bir denetimi ve icra yönetimlerinin hep geçerli olduğu görülecektir. Zor aygıtlarının devrede olmadığı ortamlarda paradan para kazanma olarak faizin de gerçekleşmeyeceği en rahat fark edilebilir bir toplumsal gerçekliktir. Tarih bu konuda kesintisiz ve birikimli, her toplumsal alana zincirlemesine bağlı bir gerçeklik olarak da tanımlanabilir. Kapitalizmin tarihi bu konuda en çok bilinen bir gerçeği ifade etmesine rağmen, Kapital söylemleri ezici çokluğuyla bilinçli çarpıtmalardan örülü mitolojik anlatımlar ve propagandalar olmaktan öteye gitmez.

Marks'ın ve Marksistlerin iyi niyetlerinden kuşku duyulamaz. Ancak iktidar-devlet ve emek-değer inşaları devlet kapitalizmi olarak liberal kapitalizmden daha fazla sisteme hizmet etmiştir. Yalnız başına Çin ve Sovyet Rusya deneyimleri bile bu gerçeği kanıtlamaya kâfidir. Sağ Hegelcilik Avrupa ve Alman ulus-devletçiliğini doğururken, Sol Hegelcilik ise Sovyet Rusya ve Çin başta olmak üzere çevre ulus-devletçiliklerini doğurmuştur. Sonuçta her ikisi de kapitalizmin ulus-devletçiliği ile bütünleşmişlerse, herhalde bu konuda temeldeki Hegelyan felsefe ile bağları inkâr edilemez. Çok sarsıntı geçirmiş olsa da, halen güncel olarak yaşanan da Hegel'in devlet felsefesidir.

Başta anarşizm olmak üzere kapitalist modernite olarak tanımlanan bu sisteme yönelik feminist ve ekolojik eleştiriler önemlidir. Fakat bunların halen bunalımdaki kent orta sınıfını aşmış eleştiriler olmaktan öteye gidemedikleri de anlaşılmak durumundadır.

Ortadoğu'da devlet ve toplum krizine yönelirken, genelde beş bin yıllık, özelde son beş yüz ve iki yüz yıllık eleştiri ve direniş yanlışlıklarına düşmemeye büyük özen gösteriyorum. Bu özeni göstermek durumundayız. Bu konuda gelecek için değil, daha çok geçmiş-gelenek için yaşamaya büyük değer biçiyorum. Tarih en çok bunun için gerekli bir bilim ve felsefedir. Tarih ölüleri anlatır, ancak insanca

yaşam için anlatır. Tarih bilinci olmayanların toplumsal yaşamlarının bir anlam ifade edemeyeceği çok iyi bilinmelidir. Ne kadar tarih bilinci varsa, o kadar anlamlı bir toplumsal yaşama tekabül edeceği unutulmamalıdır. Sadece bu kadar da değil; anlam kadar maddi yapılar, kültürler olarak da tarih yaşandıkça toplumsal yaşamın değerli olduğu ifade edilebilir.

Şüphesiz hem Hegel'i hem de K. Marks'ı aşarak Ortadoğu kültürünü, güncel devlet ve toplum krizini çözümlemek güç bir iştir. Kapitalist hegemonyanın bölge üzerindeki son iki yüz yıllık deneyimine karşı içten ve dıştan çok eleştiri ve direniş geliştirildi. Başarısız kalma bu direnişlerin ortak yanlarıdır. Radikal İslâmcısından ılımlısına, komünistinden milliyetçisine, liberalinden muhafazakârına kadar çeşitli güçlerin bölgenin tarihini ve güncel durumunu çözümlemeleri, sistem inşa etmeleri başarılı olmaktan uzaktır. Dolayısıyla Avrupa uygarlığından aktarılma oryantalist çalışmalarla tarihten her kesimin, her topluluğun çıkar ve meşrebine göre yaptığı aktarımlar ne felsefi bir sentez ne de başarılı bir özgür siyasi gelişme ve kuram sağlayabilmişlerdir.

Demokratik uygarlık sistematiğini bu eleştiri ve direnişlerin anlamı içinde geliştirmek, toplumsal hakikatin doğru yolu olarak kendini dayatmaktadır. Savunmamın ilk üç cildinin gereken doğrultuyu gösterdiği kanısındayım. Bu bölümde yapacağım şey Ortadoğu somutuna daha fazla yoğunlaşmak, özellikle tarihsel çözüm boyutuna ağırlık vermek olacaktır. Tarihin evrensel olma zorunluluğuna bu nedenle yüklenme gereği duydum. Bölgeyi anlamak için evrensel çözüm kaçınılmazdır. Kaldı ki, evrensel tarihin merkezî uygarlığın beş bin yıllık tarihi kadar, en az onun kadar önemli olan on bin yıllık bir neolitik çağla beslenmesi bölgenin önemini ve konumunu daha yakıcı ve ilginç kılmaktadır. Ortadoğu küresel sorunların çözümünde ve yeni uygarlık sentezlerinde en az Avrupa kadar bir ağırlığa sahiptir. ABD hegemonyasının 2000'li yıllarda hızlandırdığı Ortadoğu Projesinin tek taraflı işlevsel olamayacağı yeterince açığa çıkmış bulunmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Asya ile Güney Amerika belki sistemle bütünleşebilirler. Ancak tarihsel merkezî uygarlık rolünü oynamış bölgenin sistemle kolay bütünleşmesi beklenemez. Sistemden tam kopuş da olası değildir. Zaten uygarlıkların bu yönlü toptancı kopuş

ve bütünleşme özelliği sınırlıdır. Sistemin yeniden inşa çabaları Grönland Adasındaki inşadan daha öteye rol oynayamaz.

Demokratik uygarlık hem tarihsel gelenek olarak, hem de güncel krizin derinleşmesi koşullarında önemini gittikçe hissettirecek bir seçenektir. Ulus-devlet kapsamındaki yeniden inşalar krizi hep daha da derinleştirecek karakterdedir. Bölgenin kültür gerçeği hem maddi hem de manevi alanlarda ulus-devletle diyalektik çelişki içinde olup, derinleşen bu çelişkinin tıpkı faaliyete geçen volkanlar gibi aktifleşmesidir. Gerek kapitalist şirketler, gerekse ulus-devletçikler tarihte binlerce yıl süren ve binlercesi gerçekleşen mahalli beylikler kadar bile çözümleyici rol oynayamazlar. Toplumsal sorunlara bir yanıtları olmak şurada kalsın, ideolojik ve pratik uygulamaları ile sorunları hem çoğaltıyor hem de yoğunlaştırıyorlar. Ortadoğu'da çözüm şansı olacak her sistemin öncelikle milliyetçilik, cinsiyetçilik, dincilik ve pozitivist bilimcilikle ideolojik hesaplaşmayı başarıyla inşa edip yürütmesi gerekir. Pratik siyaset sahnesinde ise, devlet odaklı olmayan demokratik toplum çalışmasına olanca zenginliği içinde yer vermek durumundadır. İçi boş sivil toplumdan bahsetmiyorum. Gerçek yerel demokrasi kültürünün ekmek, su ve hava kadar bir ihtiyaç olarak algılanıp geliştirilmesi gerekir. Mıknatıs gibi kendine çeken iktidar ve devlet kültürüne odaklı bireyden kurtuluş, başarılması gereken ilk görevdir. Binlerce yıllık bu gelenek demokratik kültürün önündeki en önemli engeldir. Temel şiarımız şu olmalıdır: Hiçbir toplumsal çalışma demokratik toplum çalışmaları kadar arzulu ve değerli olamaz.

Savunmamın bu cildinin **Giriş**'inin arkasından gelen **İkinci Bölüm**'nde evrensel tarih ve Ortadoğu karşılaştırması yapılmaktadır. Bölgenin jeolojik, biyolojik ve toplumsal gerçekleri iç içe ele alınmaktadır. Evrensel tarihin anlamı ve bölgedeki açılımı şematik olarak işlenmektedir. Neolitik çağla uygarlığa geçiş arasındaki ilişki ve merkezî uygarlığın hegemonik olarak bölgedeki rolü anlamlandırılmaya çalışılmaktadır. Uygarlığın onsuz edemediği savaşların ve iktidarın doğası tanımlanmakta, devlet biçimlenişleri bu bağlamda değerlendirilmektedir. Merkezî uygarlıkla diğer uygarlıklar arasında mukayeseli bir yaklaşım sunulmaktadır.

Üçüncü Bölüm'de Ortadoğu toplumunda problemin kaynakları ve gelişmesi işlenmektedir. Toplumsal artık üzerinde süreklilik kazanan ve yüceltilen savaşçı ideolojiler ve eylemler toplumsal problem-

lerin temel nedeni olarak gösterilmekte, yol açtıkları tahribatlar ve derinleşen bunalım süreçleri yansıtılmaktadır. İşlevini yitiren ve temeli aşılan hegemonik iktidar kayışının bölgede yarattığı sonuçlar da bu bölümde değerlendirilmektedir.

Dördüncü Bölüm'de çözüm ve kurtuluş ideolojileri ile direniş güçlerinin rolü tartışılmaktadır. Kabile sistemleri ve tek tanrılı dinlerin rolü değerlendirilmekte, uygarlık sistemlerinin asimile edici yetenekleri sorgulanmaktadır. Kurtuluş ideolojileri ve direniş güçlerinin başarısızlık nedenleri tüm değerlendirme, tartışma ve sorgulamaların temel konusunu teşkil etmektedir. Dinselleşme biçimleri, aşiret oluşumları bu çerçevede sunulmaktadır. Kendi içinden çözümü geliştiremeyen sistemin dıştan gelen sert darbelerle çözülüşü ve yeni hegemonya alanlarının ortaya çıkışı diğer önemli bir konu olarak anlamlandırılmaya çalışılmaktadır.

Beşinci Bölüm'de zafer kazanan kapitalist birikimin Avrupa'nın batı kıyılarında yeni hegemonik güç olarak tarihsel rolü irdelenmektedir. Ortadoğu uygarlığının geri kalışı, toplumsal problemin sürekli kriz boyutunda yaşanması tartışılmaktadır. Avrupa'nın hegemonik yükselişi kendini İslâm toplumu olarak değerlendiren kesimler üzerinde şok etkisi yaratmaktadır. Yeniden İslâmî hareketlerin kapitalist modernite ile ilişkisi de önemli bir tartışma konusudur. Kendisi de daha sık ve süreğenlik kazanan bir bunalım ve kâr sistemi olan kapitalizmin hem devlet hem de ekonomik kuruluş olarak çözüm kaynağından ziyade sorun kaynağına dönüşmesi, bölgede devlet ve toplum krizlerinin içi içe yaşanmasına yol açmaktadır. İdeolojik ve eylemsel intiharlar bu çerçevede değerlendirilmektedir.

Altıncı Bölüm'de çözüm seçeneği olarak demokratik uygarlığın tarihte ve günümüzdeki rolü tartışılmaktadır. Tarihsel kültür mirasıyla Avrupa uygarlığının demokratik kazanımları, demokratik uygarlığın ideolojik ve pratik olarak yeniden inşasında değerlendirilmektedir. Demokratik konfederalizm, ahlâkî ve politik toplum, ekolojik ve kadın merkezli bir ekonomik düzen önemli çözüm kurumları olarak sunulmaktadır.

Sonuç Bölümü kısa bir özetle bir sonraki konu arasında köprü rolünde değerlendirilmektedir.

İkinci Bölüm: EVRENSEL TARİH ve ORTADOĞU

Tarihin sadece insan toplumu için değil, tüm evrensel oluşumlarda var kılıcı bir rol oynadığı tüm bilimlerin ittifak ettiği bir hakikattir. Zaman oluşturucudur. İlahlara izafe edilen yaratıcı rolü bizzat zamanın oynaması âdeta bir sır niteliğindedir. Oluşumun hızına zaman diyoruz. Oluşum olmazsa zaman da 'yok' boyutundadır. Sır niteliği insan bilincine böyle yansımaktadır. Yaşlanmayı zamanın öldürücü etkisine bağlamak bu durumda doğru bir tanım oluşturmamaktadır. Zamanın öldürücü etkisi olmadığından bu tanımın değeri yoktur. Dolayısıyla ölüm yoktur. Ölüm sosyolojik olarak inşa edilen bir insan anısıdır. Yapay bir duygudur. Ama yaşam için çok değerli bir anıdır, daha doğrusu uyarıcı etkidir. Hegel gibi "Tin'in yolculuğuna" çıkma gereği duymuyorum. Ama bununla Hegel'in ne yapmak istediğini anlıyorum. Her ne kadar 'bing bang' teorisi ile evrene bir yaş biçilip (yaklaşık 13,8 milyar yıl) tarih çizilmek istense de, bunun Batı uygarlığının yeni bir mitolojik anlatımı olduğu kuvvetle muhtemeldir. Tüm bilimselliğine rağmen, Kutsal Kitaplardaki yaratılış öykülerine benzer bir toplumsal rol mesabesindedir. Fakat bu böyledir diye zaman inkâr edilmiyor. Sadece sırlı özelliğini koruduğu idea ediliyor. Keşfini kısmen insan toplumunda yapabilmeyi şahsen büyük bir şans olarak değerlendiriyorum.

Toplumsal tarihin insanı oluşturmadaki rolü son derece önemlidir. Eğer zamanın sırrı çözülecekse, bunu ancak bu kısacık oluşum sürelerinde keşfedebiliriz. İnsan toplumunun bireyini oluşturma gücü sanıldığından daha az anlam kazanmış bulunmaktadır. Üzerinde çok çalışılarak anlam derinliği yakalanabilir. Başka hiçbir fenomende zamanın gücünü keşfedemeyiz. Toplumsal bilimi bu nedenle tüm bilimlerin ana kraliçesi veya tanrıçası mesabesinde değerlendiriyorum. Toplumsal bilime dayanmayan tüm bilimlerden şüphe ettiğimi yine önemli bir tespit olarak belirtmeliyim. Diğer tüm bilimlere doğru giden yol toplumsal bilimi gerçekleştirmemizden geçecektir. Maddenin atom-altı parçacıklarından tutalım, halen genişlediği idea edilen kozmik evrenin bilgisine ancak toplumsal bilimin gelişimi ölçüsünde varabiliriz.

Sadece Hegel'in değil, Kutsal Kitaptaki tanrının da yaratım serüvenine başlamasını 'anlaşılmak' arzusuna, yani düşüncenin kendini

düşünmeye başlamasına bağlaması önemli bir tespittir. Kendini düşünmeye çalışan düşünce hakikatin özünü vermektedir. Bu da insan toplumu dışında bilebildiğimiz kadarıyla gerçekleşmesine henüz tanık olmadığımız bir durumdur. İnsanın kendini düşünmeye başlaması tüm yaratımlarının temelidir. "Acaba atom kadar kozmik evren içinde de düşünce var mıdır?" sorusu sorulmaya değer ve hayli yakıcı bir sorudur. Hem mikro hem de makro evrenlerin düşüncesiz gerçekleştiğini sanmaya cesaret edemediğimi belirtmeliyim. Alıştırılageldiğimiz 'cansız madde' kavramının çok kof bir sosyolojik kavram olduğu yeterince açığa çıkmış bulunmaktadır. Bundan hemen Hegelcilik yaptığım akla gelmemelidir. Düşüncenin insan beynindeki dalgalarla ilişkisi saptanmıştır; enerji gibi bir şey olduğu hemen hemen kanıtlanmış gibidir. Tüm sorun bu kanıtlanmış gerçeği insan dışı doğaya ne kadar yansıtmaya cesaret edebileceğimizdir.

Şuraya varmak istiyorum: Negatif toplumculuğun gözümüze serptiği 'ölü toprağını' taşımak zorunda değiliz. Pozitif toplumculuk, diğer bir deyişle sürekli özgürleşen toplum yegâne hakikat zeminimizdir. Evrensel tarihin en yalın tanımı, hakikat zemini olarak toplumsal gelişimdir. İnsan toplumu bu anlamda sadece insan tarihi değil, gerçek anlamda da evren tarihidir. Basitçe 13,8 milyar yıl diye tabir edilen süre de dahil, evren tarihidir. Bunun için insanı, toplumunu ve tarihini çok önemsemek gerekir.

a- Yaklaşık yirmi bin yıl önce son Buzul Çağı'nın sona ermesi, toplumsal tarihin gelişiminde önemli bir kilometre taşıdır. Bu tarihle başlayan Ortadoğu tarihinde özellikle Toros-Zagros dağ sisteminin etekleriyle komşusu çöl bölgeleri bu tarihin başlangıç döneminde insan türü için olağanüstü bir besin bolluğu, güvenlik ve üreme kolaylığı sunmaktadır. Bu üç etkenin birleşimi ise, bir canlı tür için olağanüstü bir yaşam şansı sayılmaktadır. Doğu Afrika çıkışlı ve evrimine yaklaşık yedi milyon yıl biçilen insan türünün serüveninde Doğu Afrika'yı boydan boya geçen, Kızıldeniz'den, Doğu Akdeniz'in dağ eteklerinden Toroslara kadar varan Rif (iki anakara kütlenin oluşturduğu yarık) doğal bir yayılma hattı çizmektedir. Bu yoldan tespit edilebildiği kadarıyla en az bir milyon yıllık süreden beri Asya ve Avrupa'ya hep insan akışı olmuştur. Toros-Zagros kavisi bu yolculukta hep temel istasyon rolü oynamaktadır. Jeolojinin önemini böylece daha iyi anlıyoruz. En az bu dağ etekleri kadar dönemine göre hayli

verimli olan komşu çöller de benzer bir rol oynamaktadır. Son Buzul Çağı'nın sona ermesi, bu istasyonlarda kalıcılığı mümkün kılan koşullara erişilmekle insan türünün tarihinde patlamaya yol açmaktadır. Bugün bu coğrafyaya Ortadoğu diyoruz. Bölge jeolojik, biyolojik ve toplumsal önemini bu yakın tarihsel gerçeklikten almaktadır. Ortadoğu artık herhangi bir coğrafya parçası değil, sahnesinde evrensel tarihin oynanacağı mekânı teşkil etmektedir.

Son buzul dönemi sonrasına kadar insan türünün 25-50 civarında niceliklerden oluşan klan tipi örgütlenmeyi aşamadığına ilişkin ortak bilimsel kanı paylaşılmaktadır. Klan toplumunu ilkel komünal birimler olarak küçümsemek sonradan gelişen bir 'uygarlık şovenizmi'dir. İnsanlık, tarihinin yüzde 98'ini bu tip toplumla yaşamıştır. Klan, toplumun oluşumunda ana hücre rolündedir. Tıpkı canlıların oluşumunda ana hücrenin milyar yılı aşan çabası ile bitkisel ve hayvansal tiplerin oluşumuna geçildiği gibi, klan toplumunun milyonlarca yıllık yaşam serüveni de heterojen topluma geçişi mümkün kılmıştır. 'Çoklu Toplum Devrimi' evrensel tarihin en temel aşamalarından biridir. Esas olarak 'simgesel dil'in 'işaret dili'nin yerine ikame edilmesiyle bu aşama kat edilmiştir. İnsanın simgesel dili, beden ve gırtlak yapısı nedeniyle büyük bir gelişim potansiyeline sahiptir. Düşünce devrimini mümkün kılacak olan da simgesel dil olanağıdır.

Tarih her ne kadar Afrika jeobiyolojik yapısında simgesel dilin tahminen son buzul dönemi öncesinde, M.Ö. 100.000'ler civarında oluşması gereğinden bahsediyorsa da, asıl simgesel dil devriminin Ortadoğu jeobiyolojik yapısına bağlı olarak son buzul dönemi sonrasında, M.Ö. 20.000'ler civarında patlama yaptığı konusunda hemfikirdir. Yaklaşık altı bin yıl öncesine kadar zengin bir bitki yapısına sahip olan Büyük Sahra Çölü'nden Arabistan ve İran çöllerine kadar Semitik olarak adlandırılan toplulukların Sami dil kökeni etrafında geniş bir 'kabileler sistemi' oluşturduklarına dair daha net tarihsel gözlemler, etnik ve antropolojik bilgiler mevcuttur. Afrika'nın çok zengin işaret dillerinden Semitik simgesel dil yapısına dayalı kabile sistemine geçiş, evrensel tarihin temel aşamalarından biridir. Bu dil ve kültür grubu gerek neolitik tarım ve hayvancılık devriminde, gerekse şehir (medeniyet, uygarlık) devriminde büyük rol oynayacaktır.

İkinci büyük simgesel dil devriminin Toros-Zagros dağ sistemindeki jeobiyolojik yapıya dayalı ve Hint-Avrupa grubu olarak da adlan-

dırılan Aryenik kabile sistemindeki gruplarca oluşturulduğu yine tarihsel gözlemler, etnik ve antropolojik çalışmalarla daha net olarak kanıtlanmış bulunmaktadır. Tarım ve şehir devrimlerinde bu grubun başat rol oynadığı kanıtlanmış gerçeğin önemli bir özelliğidir. Bu rolü temelde yerleşim alanının jeobiyolojik yapısına bağlı olarak oynamıştır.

Üçüncü büyük simgesel dil grubunu Sibirya ormanlarına dayalı ve güneyinde yaşayan Ural-Altay dil grubu olarak da adlandırılan kabile sistemleri oluşturmaktadır. Buzul dönemi sonrasında bugünkü Çin'e, Moğolistan, Türkistan ve Finlandiya'ya kadar yayılan bu grupların da evrensel tarihe katkıları ilk iki grup kadar olmasa bile, hem neolitik devrimde hem de şehir devrimlerinde önemli olmuştur.

Kafkasya, Amerika ve benzer daha izole olmuş bazı grupların marjinal de olsa gerek simgesel dil, gerek tarım ve şehir devrimlerinde rolü bulunduğuna dair tarihsel gözlemler, etnik ve antropolojik bilgiler mevcuttur.

Köy-tarım devriminin esas olarak tarihte 'Verimli Hilal' diye adlandırılan Toros-Zagros dağ sisteminin iç kavislerindeki eteklerinde jeobiyolojik yapı ve türlere bağlı olarak geliştiği tüm filolojik, etnolojik, antropolojik, arkeolojik ve jeolojik çalışmalarla kanıtlanmaktadır. İnsanlığın evrensel tarihinde bu devrim aşaması esastır. Devrim derken niteliksel dönüşüm gelişimlerini kast ettiğimi bir kez daha belirtmeliyim. Bu devrimin önemi çok yönlüdür. Birincisi, toplum uzun süreli klan toplumu aşamasından (birbirine benzeyen homojen küçük gruplar) heterojen (farklı çokluklar) 'kabile sistemleri' aşamasına geçmiştir. Ortak dil kökenlerine dayanan, yarı-göçebe yarı-yerleşim alanlarına konumlanan, aralarında hediyelik benzeri değiş tokuşlar bulunan, ortak bir tapınak ve ölülerini gömme mekânları yaratan kabile sistemleri uzun süreli toplumsal biçimlenişlerdir. İnsanlık tarihini aydınlatma bağlamında bir 'süpernova' olarak değerlendirilen Urfa yakınlarındaki Göbeklitepe arkeolojik kazılarında ortaya çıkan ve M.Ö. 10.000 yıllarında inşa edildiği kanıtlanan kabartmalı dikilitaş mabetler, tarım devriminden önceki kabile sistemlerinin şimdiye kadar sanıldığı gibi hiç de ilkel bir konumda olmadıklarını, oldukça gelişmiş toplumsal yapılanmalar olduklarını çok önemli bir tarihsel keşif olarak karşımıza çıkarmaktadır. Daireler halinde dizilmiş bu yontulmuş dikilitaş mabetler büyük bir düşünce ve duygu dünyasının

yaşandığını açıkça göstermektedir. Urfa (daha genişçesi Yukarı Mezopotamya) jeobiyolojisinin bu kabile sistemlerinin gelişimi için ideal bir konum arz ettiğini önemle belirtmek gerekir. Tarihsel çalışmaların mutlaka üzerinde yoğunlaşması gereken bu kabile sistemi ve kültürü çözümlendikçe, evrensel tarihin daha net aydınlatılacağından kuşku duyulamaz.

İkincisi, köy oluşumları şimdiye kadar tarım devrimine bağlı olarak değerlendirilmişti. Yarı-göçebe kabile sisteminde köy oluşumlarına geçildiği Urfa-Göbeklitepe tapınağının kanıtladığı diğer önemli bir toplumsal gerçekliktir. Daha önceleri kentin ve devletin doğuşunu Sümer rahip tapınaklarına bağlamıştım. Aynı biçimde köy ve komün yönetiminin, yani ilkel (orijinal anlamında) ilk demokrasinin de bu sefer kabilelerin ortak tapınak sistemleri etrafında oluştuklarını önemle belirtmeliyim. Her ortak tapınak yerleşikliğin, ilkel alışverişin, ortak duygu ve düşünce (sanat) devriminin de temelini teşkil etmektedir.

O halde üçüncü husus, ticaretin primitif, orijinal biçimi olan hediye alışverişlerinin ortak mabet buluşmalarında geliştirildiğini belirtmek mümkündür. Dördüncüsü, din ve sanatın (Bu iki kategori başlangıçta birliktedir ve temel manevi kültür öğesidirler) doğuş kaynağında da ortak mabet tapınmaları bulunmaktadır. Yazıya hayli yaklaşılmış tapınak resimleri (Göbeklitepe) düşünce ve duygu düzeyinin gelişkinliğini kanıtlamaktadır. Sümer ve Mısır yazılarının doğuşunu âdeta önceden haber veren bir sanat söz konusudur. Bu hususlara benzer okumaları daha da geliştirmek mümkündür.

Belirtilmesi gereken diğer önemli bir husus, bu kültürün yarı-göçebe niteliğinden ötürü çok esnek ve hızlı yayılma karakterinde olmasıdır. Bu kültürün tarihte M.Ö. 15.000 - M.Ö. 10.000 yılları arasında başta Ortadoğu olmak üzere evrensel çapta yayılım gösterdiğini belirtmek, tarih anlatımları için hayli aydınlatıcı bir rol oynayacaktır. Şahsi kanaatim, bu kültürün tüm Asya, Afrika, Avrupa, Amerika ve hatta Avustralya'yı kültürel yayılım anlamında fethettiği doğrultusundadır.

b- Tarım devriminin yarı-yerleşik kabile sistemine dayanarak geliştiği ve devrimsel bir anlam taşıdığı tarihçilerin ve bizatihi yaşamın ortak yargısıdır. Verimli Hilal'in en verimli bölgesi olarak geniş Urfa jeobiyolojik alanını tarım devriminin uzun süreli (tahminen M.Ö.

10.000-5000 dönemi) merkezî alanı olarak değerlendirmek gerçeğe en yakın tarihsel anlatımdır. Gerek bitkileri tarıma almada, gerek koyun, keçi ve sığırları evcilleştirmede bu alanlar verimlilik ve çeşitlilik açısından ideale yakındır. Arazi yapısı, toprağın verimliliği, iklimsel koşullar, flora ve fauna dönemine göre en ideal alan konumundadır. Âdeta doğal sulama koşullarına sahiptir. Ayrıca Dicle-Fırat ve kolları çevresinde sulu tarım için geniş alanlar hep var olagelmiştir. Alan araştırmaları her geçen gün bölgenin bu rolünü açığa çıkartmaktadır.

Evrensel tarih için temel aşamalardan biri olan bu döneme ilişkin de benzeri hususları belirtmek mümkündür. Birincisi, tapınak ve köy oluşumlarında niceliksel ve niteliksel gelişmeler sağlanmıştır. Bismil-Kortiktepe, Çemê Hallan, Ergani-Çayönü, Siverek-Nevala Çori kültürleri Urfa-Göbeklitepe kültürünün yayılım ve yerleşim gücünü göstermektedir. M.Ö. 10000-7000 döneminde, çanak çömleksiz olarak değerlendirilen bu aşamada belirtilen tüm hususlarda gelişme sağlanmıştır. Bu dönemin de başta Ortadoğu coğrafyası olmak üzere evrensel yayılma karakterinde gelişme sağladığını belirtmek gerekir.

İkinci önemli husus, M.Ö. 7000'ler sonrasında gelişen çanak çömlekli neolitiğin daha üst bir aşama olarak kentlerin eşiğine kadar gelen bir gelişmeyi mümkün kılmasıdır. Tüm arkeolojik kazılar bu gerçeği doğrulamaktadır. Aynı merkezî alandan özellikle M.Ö. 5000'lerden itibaren daha da hızlanan bir kültürel yayılmanın başta Mısır, Aşağı Mezopotamya'da Sümer, bugünkü Hindistan-Pakistan sınırlarındaki Pencab ile Türkistan'ın Amuderya ve Siriderya vadilerinde olmak üzere geniş bir jeobiyolojik alanda proto-kent eşiğine kadar bir gelişmeye yol açtığı belirtilebilir. Döneme göre bir nevi merkez-çevre sistemi ilk defa gözlemlenebilir bir küresel sistem oluşturmaktadır. Çin'den Avrupa'ya kadar, yani iki okyanus arasında bu kültürün başat rol oynadığı ikinci kuşak bir yayılmanın M.Ö. 4000-2000 döneminde yaygınlık kazandığını belirlemek, evrensel tarih açısından büyük önem taşımaktadır. Küreselleşme sadece günümüzde yaşanan bir fenomen değildir. Belki de sömürücü ve baskıcı olmayan (İstisnalar kuralı bozmaz) en uzun süreli, en önemli küreselleşme bu dönemlerde yaşanmıştır. Evrensel tarihten anlaşılması gereken bu husus olmalıdır. Hem maddi hem de manevi ortak bir kültürel oluşum ve bunun küresel yayılımı anlamlı bir tarih anlatımı için temeldir. Evrensel tarihten anlaşılması gereken, tüm toplumların

düşündükleri ve pratikleştirdikleri benzer özne-nesne halkalarıdır. Başta ulus tarihleri olmak üzere, tüm mikro tarih anlatımları eğer evrensel tarih içinde ele alınmazlarsa, ancak öykü değerinde anlam ifade ederler.

Aslında mikro tarih diye bir anlatım türü yoktur. Kapitalist tekellerin propaganda ihtiyacı mikro tarihi ortaya çıkarmıştır. Tarihi anlayabilmek için bu hususun kavranması çok önemlidir. İnsan türü sadece kendisi değildir, tüm evren tarihidir. İnsanda yeniden yapılaşan, tüm madde-enerji akışlarının faz bütünlükleridir. İnsan dışında olup da insanda yeniden bir araya gelip yapılaşmayan, duygu ve düşünce haline gelmeyen hiçbir evren parçası, madde ve enerji bütünlüğü yoktur. Birincisi, evrensel tarih diyorsak, bu gerçek kastedilmektedir. Panteizmin de fark etmeye çalıştığı bu gerçekliktir. Evrensel tarih deyince anlaşılması gereken ikinci tür anlatım, İkinci Doğa olarak da adlandırılan toplumsal doğanın maddi ve manevi kültürel gelişimidir. Bu tarihi bir nevi toplumun kök hücresi olan klanlardan ele alıp günümüze kadar toplumların ana nehir akışları biçiminde değerlendirmek de mümkündür. Bu tarih anlatımında ana nehir kavramı önemlidir. Nasıl insan olmayan evren tarihini anlatmak için tüm madde-enerji toplamları gerekmiyorsa, sadece fazlı geçişlerin mekanizmalarını (Hegel'de mantık ve momentler) ve ana halkalarını (fizik, kimya, biyoloji) anlatmak veya anlamak yeterliyse, İkinci Doğa olarak toplum tarihi için de benzer bir anlatım gereklidir. Toplum tarihiyle kast edilen şüphesiz sosyolojidir. Ayrı sosyoloji ve tarih anlatımları da anlam bütünlüğünü hep parçalayan kapitalist tekelciliğin ideolojik hegemonyası gereğidir.

O halde her iki anlamda da evrensel tarih bir bütündür. Şüphesiz bu anlatımda birey, olgu ve olayların yeri olmadığı anlamına gelmez. Bilakis birey, olay ve olgular ancak bu evrensel anlatım içinde rol oynadıklarında anlam kazanırlar. Mikro tarih makro (evrensel) tarihle ancak diyalektik bağ içinde kendisine yer yapar. Kendi başına mikro tarih, edebiyat ve sosyoloji anlatımları felsefesiz olmak anlamına gelir ki, bu da nihayetinde en kabasından pozitivist zırvalıklar haline düşer.

Verimli Hilal'de M.Ö. 6000-4000 döneminde uygarlığa geçiş için gerekli olan belli başlı tüm maddi ve manevi kültür unsurlarının oluşmuş bulunduğu önemli tarihçilerin ortak bir kanısıdır. Bu kanıyı

destekleyen çok sayıda gözlem, etnolojik ve arkeolojik araştırmalar mevcuttur. Başta giysi, beslenme ve barınma alanları olmak üzere maddi kültür araçları endüstrileşerek üretim seviyesine erişebilmişlerdir. Kıtlık ve çeşitli felaket dönemlerinde kullanılmak üzere toplumsal artıklardan birikimler yapılabilmektedir. Ticaretin temeli atılmıştır. Hediye kültüründen karşılıklı ihtiyaçlar için ürün değişimi yapılabilmektedir. Manevi kültürün birçok unsuru da kazanılmıştır. Din, tanrı, sanat, bilim ve tekniğin orijinal hallerinde büyük gelişmeler sağlanmıştır. Madenden tekniğe geçilmiştir. Tekerlek kullanılmaktadır. Enerji dönüşümlerinden yararlanılmaktadır. Sanıldığından daha fazla keşiflerin yaşandığı kuşkusuzdur. Daha da önemlisi, kadının başatlığında ve çevre ile çelişmeyen bir yaşam söz konusudur. Günümüzle kıyaslandığında, yalnızca bu husus bile bu dönem toplumunun üstünlüğünü izah etmeye yeterlidir. Çevre ve kadını günümüz uygarlığı kadar bastıran bir toplum -çokça propagandası yapıldığı halde- asla üstün ve gelişmiş sayılamaz. Eğer bir toplumun sağlığından ve üstünlüğünden bahsedilecekse, ekolojik ve feminist (burjuva anlamında olmayan) kriterler esas olmak durumundadır. Bu yönüyle günümüz toplumları gerçekten hasta toplumlardır.

c- Kent ve ona dayalı uygar topluma geçiş, Verimli Hilal'in binlerce yıllık toplum geleneklerinde biriken maddi ve manevi kültür değerlerinin niteliksel sıçramasıyla gerçekleşti. Mevcut kültürel unsurların Dicle, Fırat, Nil ve Pencab (Beşsu) deltalarında biriken alüvyonlu alanları başta olmak üzere öteki bazı unsurlarla sentezlendiklerinde kentin doğuşu kaçınılmazdır. Bu sentez büyük bir ürün artışı anlamına gelmektedir. Şu hususu da iyi bilmek gerekir ki, aynı alüvyonlu alanlar üzerinden yüz binlerce yıl insan akışları oldu. Ama bunlar hiçbir zaman kendi öz dinamikleriyle kentleşmeyi bir yana bırakalım, klan toplumunu bile yaşatacak yetenekte olamamışlardır. Bu alanlarda kent uygarlığına geçiş için diyalektik bağlantı içinde olacakları gelişmiş bir neolitik toplum şarttır; öncelikli koşuldur. Çin'de de benzer bir oluşum bu diyalektik temelinde oluşacaktır. Tarih ilk kentin Dicle-Fırat'ın denizle birleştiği alüvyonlu sahada inşa edilen Uruk olduğu konusunda hemfikirdir. Evrensel tarih için Uruk dönemi (M.Ö. 3500-3000) uygarlığın başlangıcını teşkil etmesi açısından önemlidir.

Uruk kültürünü yansıtan şehir tanrıçası İnanna ile ilk kahraman kralı Gılgameş adına düzenlenen destanlar için ilk söylenebilecek olan, kendi dönemlerinin özet anlatımları olduklarına dairdir. Yazılı halleriyle günümüze kadar ulaşan bu orijinal destanlar kendilerinden önceki insanlığı düşünce, inanç ve arzuları ile yansıttıkları gibi, geleceğe dair ölümsüzlük özlemlerini de bir anı gibi bize hissettirmektedirler. Evrensel tarih işte budur. İnanna Destanı'nda kadının binlerce yıllık üretken yaratıcı emeği ile oluşan, 104'e kadar sayılan toplumsal kurum ve kuraldan, teknikten bahsedilmektedir. Kurnaz ve güçlü 'erkekleşen tanrılar'ın bunları ellerinden almak için nasıl hileye ve zorbalığa başvurduklarını anlatmaktadır. Gılgameş ilk defa büyülendiği kral yaşamının, yardımcısı Enkidu'nun ölümü ile elinden kayıp gideceğine dair içine girdiği büyük üzüntüsünü ve ölümsüzlük bahşeden otun peşindeki macerasını anlatmaktadır.

Kadının gittikçe derinleşen köleliğiyle tanrı-kralın hastalık haline gelen iktidarsal çıkışları uygarlığın ilk büyük diyalektik çelişkisidir. Köle-efendi çelişkisi de bu temel çelişkiden kaynaklanacaktır. Günümüzün işçi, işsiz ve her soydan yoksullaştırılan kölelerine kadar bu öykü derinleşerek ve yaygınlaşarak devam edecektir. Evrensel tarihin uygarlık aşamasını tamamlamak ve ana momentlerinde belirlemelerde bulunmak büyük önem taşır. Kırsal alanın ticaret ihtiyacını iyi kullanan, bunu daha verimli üretimle karşılamanın tasarı ve tekniği üzerine inşa edilen kentler başlangıç itibariyle olumsuz rol oynamazlar. Tersine kırsal alanla uyum ve işbirliği içinde toplumsal gelişmeyi hızlandırırlar. Fakat yol açılan ve büyük birikim arz eden toplumsal artıklar üzerine yürütülen mücadele ve savaşlarla kente dayalı sınıflaşma ve devletleşme aşamaları, gittikçe kırsal ve kentsel emekçilerle tüm kabile sistemleri için tehlike haline gelirler. Hegel'in deyişiyle toplum genel bir efendi-köle ilişkisi ve çelişkisine tabi tutulmuş bulunmaktadır. Evrensel tarihin uygarlık aşaması hep bu çelişkiden kaynaklanan savaşlarla, bu savaşlarla birlikte kurulan devlet biçimlenişleriyle dolu geçecektir. Tarih bu anlamda bir 'insan mezbahası'dır.

Uygarlık toplumlarında hiyerarşinin sürekli iktidar ve devlet üretmesini doğru çözümlemek, doğru tarih anlatımı için büyük önem taşıyan diğer bir husustur. İktidarlı toplum süreci daha önceki toplumlardan nitelik olarak çok farklıdır. İktidar veya efendi kurumu uygarlık tarihi boyunca toplumda sürekli gelişen, yoğunlaşan ve yay-

gınlaşan bir özelliğe sahiptir. Âdeta kanser gibidir; yayılmadan, yoğunlaşmadan ayakta duramaz. Tıpkı kapitalist tekellerin sürekli birikim ve kâr hastalığı gibidir iktidar kurumu. Özünde ikisi de yoğunlaşmış toplumsal artıkla yaşarlar. Sınıflaşma olgusu toplumsal artıkla yürüyebilir. Bu artık kesildiği veya azaldığı oranda devletli toplumun krizi kaçınılmazdır. Sonuç, kendini sürekli üreten savaş ve yeni devlet, iktidar parçası olma arayışıdır. Avın peşindeki avcı gibidir iktidar elitleri ve kurumları. Devletler ise bu işin meşrulaştırılmış biçimleri olarak tanımlanmalıdır.

Şüphesiz devletlerin meşrulaşmasında toplumların genel yönetim ihtiyaçları da tam bir maske olarak kullanılır. Tarih boyunca tüm devlet yöneticileri kendilerini bu maske ile tanıtmaya büyük özen gösterirler. Bazı toplumsal yönetimler gerekli bir ihtiyaç olarak meşru görülebilir: Güvenlik, büyük sulama ve endüstri girişimleri, adalet işleri gibi. Fakat iktidar ve devlet yönetimlerinde bu toplumsal işler hep ikinci planda tutulur ve kendilerini meşrulaştırma temelinde kullanılır. İktidarlı toplumlar erkek egemen toplumlardır. Yönetilenlere ilişkin Kutsal Kitaplarda da çokça geçen 'çoban-sürü' ilişkisi geçerlidir. Bu ilişkinin günümüze doğru gelişimi çevre ve emekçinin genel karılaşma eğilimi biçimindedir. Bunu iktidarın erkeklik karakteri sağlar. Neolitik toplumda kadın ağırlıklı yönetimler esas olarak üretim, güvenlik ve üreme amaçlıyken, uygarlık toplumlarında iktidar yönetimleri içte ve dışta sömürü ve savaş amaçlıdır. Dolayısıyla savaş ve iktidar teknolojisine birinci sırada önem verilir. Ayrıca çevreyi sürekli fethedilecek bir sömürü alanı olarak görürler.

Ortadoğu'nun iktidar kültüründe bu soyutlamalara en zengin çeşitlilikteki iktidar somutlaşmalarında rastlamak sadece mümkün değil, işin kuralı, normu gereğidir. Uygarlık sistemine merkezî ve bütünlük içinde yaklaşım göstermek doğru kavranması için şarttır. Kesinti ve parçalanmış boşluklar uzun süreler içinde mümkün değildir. "İktidar boşluk kabul etmez" deyişi bu açıdan doğrudur.

d- Evrensel tarihin omurgasını teşkil eden Mezopotamya ana kaynaklı ve kesintisiz akıp gelen beş bin yılı aşan merkezî uygarlığı en temel tarih birimi olarak incelemek temel metodolojik öneme sahiptir. Bu konuda dar ekonomist sınıf yaklaşımı yöntemlerinden tutalım, hukuk ve ulusal devlet eksenli, üretim sistemli yaklaşım yöntemleri tarihin bütünlüğünü vermekten uzaktırlar. Özellikle gittikçe yaygın-

laşan pozitivist mikro tarih yöntemleri tam bir anlam katliamı rolüne bürünmüş gibidirler. Tarihi birey, olay, hanedan, ulus, devlet, sınıf ve ekonomi unsurları başta olmak üzere indirgemeci tekil unsurlarla çözümlemek, anlatı haline getirmek gerçeğin parçalanarak katledilmesine götürür. Kapitalist tekellerin ideolojik hegemonyası altında geliştirilen bu mitik anlatımlar ezici yönleriyle propaganda rolünü oynarlar. Şüphesiz tikel anlatımlar gerekli ve önemlidir. Ama evrensel tarih akışları ile bütünleşmeden, gerçeğin bütünlüklü kavranışına hizmet etmezler. Günümüzde tarih anlatımı çok sorunlu bir konudur. Doğru anlatımlar büyük güç ve çabaları gerektirmektedir. Hem düşünce çabasından hem de eylem gücünden bahsediyorum. İktidarın sürekli kâr peşindeki sermaye gibi bir özelliğinin olduğunu kavramadıkça, uygarlık toplumları çözümlenemez. Aslında iktidarı en rafine örgütlü sermaye olarak düşünmedikçe, onun tam kavranması başarılamaz. Sermayeyi ne tam ekonomik (Marksistler ve liberaller için böyledir) ne de politik olarak (ulus-devletçi yaklaşım) düşünmek doğrudur. Birbirini doğuran, biri olmaksızın diğerinin olamayacağı ikizler olarak kavramlaştırmak gerçeğe daha yakın sonuçlar verir.

Merkezî uygarlık sistemini bu tanımlar çerçevesinde beş bin yılı aşkın süreli bir tarihsel-toplumsal sistem olarak değerlendirmek mümkündür. Üç ana versiyon ve birçok alt küme halinde şemalaştırabiliriz. Birincisi, Sümerik orijinal çıkıştır. Uruk örneğinin kendini çoğaltması, çığ gibi büyüyen şehir öbeklenmelerine yol açmıştır. Merkezî alan Aşağı Mezopotamya'dır. Hegemon güç Uruk site devletidir. Yaklaşık beş yüz yıl sürmüş, ulaşabildiği her yerde yarıçevreler ve koloniler oluşturmuştur. Bütün Verimli Hilal'i merkez ve çevre olarak örgütlü kıldığını belirtebiliriz. Sistemin yaşadığı konjonktürel bunalım sonucunda M.Ö. 3000 yıllarında hegemonik güç Ur sitesine geçmiştir. Ur Çağı çeşitli bunalımlarla kesintili olarak bin yıl kadar sürmüştür. M.Ö. 3000-2000 dönemini Ur Çağı olarak değerlendirebiliriz. Uruk'un tüm çevre ve merkez rolünü devralmıştır. Daha da genişletmiş ve kentleri çoğaltmıştır. Kentleşmeler merkez ve çevre alanlarında Uruk döneminin çok üstünde gelişim göstermiştir. Düzinelerce kentleşmeye tanık olmaktayız. Toplumda hem yatay hem de dikey örgütlülük artmıştır. Yazı gelişmiştir. Bilim ve eğitim kurumlaşmıştır. Nippur bir nevi üniversite kentidir. Yakın komşu, doğusunda yer alan Elam bölgesinde Sus, batısında Aleppo ve Ebla,

kuzeyinde Mari ve Kazaz gibi Fırat kıyısında çok sayıda koloni inşa edilmiştir.

Mısır-Nil ve Pencab vadilerindeki kentleşme daha uzak çevrenin alt kümeleri olarak değerlendirilebilir. Nil ve Pencab vadileri özerk kentlerden ziyade âdeta koloniye benzemektedirler. Mısır uygarlığı Firavun'un saray, mezar ve tapınak üçgeninden oluşan mekanikleşmiş bir köle komününe benzemektedir. Sümer uygarlığındaki özerk, rekabetçi kentleşmeyi sağlayamamıştır. Kolektifleşmiş büyük bir köyü andırmaktadır. Firavun sosyalizmi denmesi de bu niteliğinden ötürüdür. Pencab'daki Harappa ve Mohenjodaro yerleşkeleri daha çok bir koloniyi andırmaktadır. Sümer kolonisi olmaları ihtimal dâhilindedir. Daha sonra (M.Ö. 1500'ler) gelişecek Çin uygarlığı, Sarı Irmak deltalarında boy veren ikinci bir Mısır örneğine çok benzemektedir.

Kuzey Mezopotamya'daki kentleşmeleri daha değişik görmekteyiz. Bu alandaki toplulukların kendi öz dinamikleriyle M.Ö. 3000'lerden itibaren kentleşmeye geçtikleri ve Uruk, Ur (M.Ö. 4500-3500 döneminde El Ubeyd kültür yayılmacılığına karşı) kolonizasyonlarına karşı kendilerini korudukları, kısa süre içinde bu kolonizasyon güçlerini kendi içlerinde erittikleri gözlemlenmektedir. Bölgenin çok güçlü kabile sistemi ve tarımcı köy yapısı bunu mümkün kılmaktadır. ABD karşısındaki Avrupa'ya benzemektedir. Bir alt küme veya çevreden ziyade, ikinci bir merkez rolüne daha yakın konumdadır.

Uruk ve Ur hegemonik sistemleri içte kent (Babil ve Ninova başta olmak üzere) rekabetleri, dıştan Semitik kökenli Amorit ve kuzeydoğudan Aryenik boyların savunma ve saldırı savaşlarıyla (Belli başlıları Akadlar ve Gutilerdir) M.Ö. 2000'li yılların sonlarında güçlerini yitirmişlerdir. Yeni hegemonik güçler Babil ve Asur'dur. Babil M.Ö. 2950-1600'lerdeki ilk döneminde çok görkemli bir çıkış sağlamıştır. Ünlü Hammurabi bu dönemi simgelemektedir. İkinci dönemi kuzey ve doğulu boylarla (Hitit ve Hurri ittifakları bunu ifade etmektedir) ortaklaşa geçen M.Ö. 1600-1300'lü yıllardır. Son dönem Medlerle koalisyon sonucu yıktıkları Asur hegemonyasından sonraki M.Ö. 600-540 dönemidir. İlk Yahudi sürgününü gerçekleştiren Nabokadnazar bu dönemi simgelemektedir. Babil tüm dönemlerinde hegemonya merkezidir. Kapitalist hegemonyanın Londra ve Newyork'unu andırmaktadır. Sanayi, ticaret, din, sanat ve bilim mer-

kezidir. Çünkü ünlüdür. 'Yetmiş iki millet' sözü Babil'den kalmadır. Kendine çekmediği boy ve kabile yok gibidir. Dönemin Yunanlıları için Paris ve Londra'dır. İlk filozofları Babil ekolünden geçmişlerdir. Kısaca döneminin hegemonik dünya kentidir.

Asur hegemonyasını da üç dönem halinde ayrımlamak mümkündür. M.Ö. 2000-1600 Babil'e bağlı ticaret kolonileri dönemi, M.Ö. 1300-1000 tam hegemonik dönemdir. Son dönem ise M.Ö. 900-600'dür. Zagros'tan Akdeniz'e, İç Anadolu'dan Mısır ve Umman'a kadar geniş bir coğrafyada hegemonik güç olabilmeyi başarmıştır. Ticaret ve sanayide ilerleme sağlamıştır. Mamul mal satıp hammaddeleri metropollerine taşımıştır. Kapitalizmin birçok özelliğini (muhasebe, tartı, ölçü, kredi, para benzeri işler) geliştirmiştir. Son döneminde Van merkezli Urartular, karşısına en ciddi rakip olarak çıkmışlarsa da aynı başarıyı sağlayamamışlardır. Fakat Urartuların Asur'a karşı ayakta kalan tek güç olmayı başarmaları önemlidir. Asurlular tüm hegemonya dönemlerinde güçlü koloniler oluşturmuşlardır. Kâr, kârhane kavramları Karum (acente) kökeninden gelmektedir. Doğuda Medler ve Persleri, batıda Mısır, İsrail ve Fenikelileri, İç Anadolu'ya kadar birçok beylikleri kontrolleri altına alabilmiş ve kolonileştirmişlerdir.

Yine tıpkı Uruk, Ur ve Babil dönemlerinde hegemonyacılığa karşı direnmede gösterdikleri başarıyı Asur hegemonyasına karşı da tekrarlayan, Aryen kabilelerinden oluşan Hurri ve Hitit güçleri olmuştur. Hitit Kralı I. Murşili'nin Hurri müttefikleri ile birlikte M.Ö. 1596'da Babil dâhil hegemonik merkezi tümüyle düşürdüğünü bilmekteyiz. Hurrilerin Mitanni kolu, M.Ö. 1500-1250 döneminde Kerkük'ten Akdeniz'e kadar geniş bir bölgede imparatorluk benzeri bir güç oluşturabilmiştir. Aynı kökenden gelen Urartular ve Medler ise, uzun yıllar süren direnişler sonunda, M.Ö. 612'de Asur'un stratejik yenilgisine yol açmışlardır. Fakat Asur'un yenilgisini sadece dış savaşlara bağlamak yetersiz bir yaklaşımdır. Temel neden, savaşların artık kârlı olmaktan çıkmasıdır. Tıpkı sermayenin azalan kâr eğiliminin bunalım ve kriz etkeni olması gibi, savaşların azalan kâr kanunu da kriz ve yenilgilerle sonuçlanmaktadır.

Asur sonrası Ortadoğu'nun yeni hegemon gücü Pers-Med ittifakına dayalı Pers İmparatorluğu'dur. M.Ö. 550-330 döneminde dünya hegemonu rolünü oynayan Pers imparatorları en geniş küresel sis-

temi kurmayı başarmışlardır. İktidar alanları Ege kıyılarından Pencab'a kadar uzanmış olup, Çin hariç dünyanın o dönemine göre tüm uygarlık alanlarını aynı gücün hegemonyası altında birleştirebilmişlerdir. Bu başarıda manevi kültür olarak Zerdüştlüğün belirgin payı vardır. Sistem daha eski olan Mısır uygarlık güçleriyle yeni bir uygarlık sürecinde olan Ege İon uygarlık güçlerinin sürekli isyanlarıyla yıpratılmıştır. Eski Mezopotamya mirasını sürdüren Babil de sık sık isyan etmiştir. Kuzeyde İskit boyları âdeta dönem gerillası gibi savunma ve saldırı savaşlarıyla sistemi en çok aşındıran güçler olmuştur. Yeni, fakat Grek kültürünün etkisiyle hızla gelişen Makedonya'nın çok genç kralı İskender'in (Aristo'nun öğrencisidir) ideolojik ve taktik üstünlüğü Pers hegemonyasının sonunu getirmiştir. Böylelikle yeni Grek uygarlığı kendini başarıyla kanıtlamış olmaktadır.

e- Yeni hegemonik güç, üstünlüğünü kanıtlayan Helen uygarlığına ve onu temsilen Greko-Romen güçlerin eline geçmektedir. Bu, Doğudan Batıya doğru ilk ciddi güç kaymasıdır. Ege kıyılarındaki İon kent kültürüne (M.Ö. 600-M.S. 500) dayalı Greko-Romen uygarlığı, evrensel tarihte ikinci büyük kentleşme dalgasına yol açmıştır. Bu kent uygarlığının başlıca güç kaynakları belki de yüzlerce yıl süren özümsemeyle devralınan Mısır, Babil, Hitit, Girit ve Med-Pers maddi ve manevi kültür birikimleridir. Mısır, Babil ve Pers saraylarını gezmeyen, kültürlerini yoğun gözleme tabi tutmayan önde gelen İon bilgeleri (Solon, Thales, Pisagor) yok gibidir. Şüphesiz uygarlığa Greko-Romen katkıları da çok yönlü olmuştur. Önemli olan uygarlıkların zincirleme etkilenmesidir. Temelinde toplumsal artının ele geçirilmesinin rol oynadığı iktidar savaşları ve kurumlaşmaları geleneksel bir miras gibi sürekli birbirlerine aktarılır. İktidarı en çok çoğaltan, kendini en başarılı sayar. Bu da artık-değerin büyütülmesi ve ele geçirilmesiyle bağlantılıdır.

Greko-Romen uygarlığı, Avrupa uygarlığının 9.-13. yüzyıllarda Doğu uygarlıklarından sağladığı maddi ve manevi kültürel aktarımların âdeta benzerini M.Ö. 1600'lerden önce Miken-Hellas örneğiyle Yunan Yarımadasında, M.Ö. 1000'lerde Etrüsklerle İtalya Yarımadasında sağlamıştır. Neolitik kültür aktarımları ise M.Ö. 7000-4000 dönemlerinden beri hep süregelmiştir. Evrensel tarihten kültür aktarımları tek taraflı olmayıp karşılıklı bağımlılık temelinde hep olagelmiştir. Uygarlık dönemlerindeki tahakküme dayalı yayılımlar sanıldı-

ğından daha sınırlıdır. Tarih de her şey değildir; resmi tarihlerin propagandasını tarih olarak alamayız. İktidar kökenli uygarlık yayılımları evrensel tarihin sınırlı bir parçasını oluşturur. Dipte asıl rol oynayan ise, kabileler ve halklardan örülmüş toplumsal tarihtir. İktidar tarihlerine tarih demek bile zordur. Asıl tarihi toplumsal bağlamda izlemek evrensel tarihin özünü verecektir. Bu sorunların halen tüm ağırlığıyla tartışıldığını bir kez daha belirtmeliyim.

Ege Denizi'nin her iki yakasında gelişen kentleşme (M.Ö. 700-500) ve ona dayalı kültür ve uygarlık hareketi evrensel tarih açısından yeni bir moment ve sentezi ifade eder. Batı Avrupa uygarlığının oluşumunda bu sentez ve moment orijinal çıkış olarak değerlendirilir. Dünyaya tüm bakış açılarında başlangıç olarak ele alınır. Avrupa merkezî uygarlığı bu konuda tüm bilimsel, hatta felsefi idealarına rağmen ağırlıklı olarak mitolojik yaklaşım sergilemekte, bunu yaparken evrensel tarihe ilişkin büyük çarpıtmalara başvurmaktadır.

Şimdiye kadarki anlatımlardan da gayet iyi anlaşılmaktadır ki, Ege kıyılarında gelişen kültür, bu döneme kadar süren tüm Ortadoğu kökenli kültürlerin yüzlerce, hatta binlerce yıl süren aktarımları sonucu oluşan çok önemli bir sentezdir. Çok ötelere gitmeye gerek yoktur. Yalnız Pers-Helen ilişkilerinin oluşturduğu sentez M.Ö. 600'lerden (Medleri de dahil edersek) Batı Roma'nın yıkılışına, yani M.S. 500'lere (Sasanileri de eklersek) kadar süren ilişkilerin sonucuna tanıklık etmekte ve bu gerçeği kanıtlamaktadır. Sadece Adıyaman'ın Nemrut Dağı'ndaki tanrılar panteonuna bir göz atmak bile bu gerçeği kavramak için yeterlidir.

Greklerin kentleşme hareketi başarılı bir sentez ve üstün bir aşamadır. Yol açtığı kültürel ortamda mitolojik kökeni ağır basan dinsel ideolojileri çözmüş, felsefe ve bilimin ağırlık kazanmasına çok ciddi bir katkıda bulunmuştur. Bilim ve felsefeyi temellendirmede bu katkının rolü belirleyici olmuştur. Dolayısıyla evrensel tarihe de ciddi bir ivme kazandırmıştır. Fizik, kimya ve biyolojinin önü açılmış, tarih ve toplum felsefesinin temelleri de daha bilimsel ölçütlere kavuşturulmuştur. Sanatta da özellikle kent mimarisi, heykelcilik, tiyatro ve destan anlatımında görkemli örnekler sergilenmiştir. İskender'in büyük zaferlerinin arkasında şüphesiz bu kültürel üstünlük yatmaktadır. Roma'nın askeri ve siyasi hegemonyasını doğuran da yine bu kültürel üstünlüktür. Roma gerek cumhuriyet gerekse imparatorluk

aşamasında Grek kültürünün siyasi ve askeri alana taşırılmasını ifade eder. Roma'nın yaklaşık bin yıllık (M.Ö. 508-M.S. 495) hegemonik serüveni Atina'nın niyet ettiklerinin hem doğrulanması hem de gerçekleştirilmesidir. Dolayısıyla ayrı bir sentez veya orijinal saymak olası değildir. Şüphesiz nicelikçe daha çok büyümüş, nitelikte de (askeri ve siyasi hegemonyada) mükemmeliyete yaklaşmaya çalışmıştır. Hukuk, mimari ve retorikte bunun örneklerini sergilemiştir.

Roma hegemonyası evrenselliği ve evrensel tarihi oldukça zorlamıştır. Bu yönlü katkısı önemlidir. Fakat ağırlıklı olarak Ortadoğu kültür sahasında bu rolü oynadığı unutulmamalıdır. Doğu Roma (Bizans İmparatorluğu) örneği bu gerçeği açıkça ifade etmektedir. Batılı olmak, Avrupa uygarlığına erişmek için çaba harcamıştır. Bu çabasında Gotlara (Germenik kabileler) karşı seferler için bazı yollar, kaleler ve korunma surları oluşturmaktan öteye gidememiştir. Doğulu yanlarının (Fırat ve Dicle uzun süre Doğu sınırlarını oluşturmuştur) egemen olduğu bir evrenselliği yaşadığı kesindir. Grek örneklerinden daha fazla Doğulu olmuştur. Hem maddi hem manevi kültür alanlarında böyle olduğu gibi, nicelik ve nitelikte de böylesi bir sentezi ifade eder. Şüphesiz Avrupa uygarlığının oluşumunda bir ön deneyim ve tarihsel aşamadır.

Roma hegemonyası döneminde Doğu kültürünü Perslerin (Akhamenit hanedanları) yerine geçen Part ve Sasani Hanedanları temsil etmeye çalışmışlardır (yaklaşık M.Ö. 250–M.S. 650). Temsil derken, iktidar kültürünün siyasi ve askeri damarlarını kastediyorum. Bu temsilde nasıl ki İskender sonrası Greko-Romen hegemonyasının arkasında Helen kültür dünyası temel rol oynamışsa, Pers-Med ağırlıklı hegemonik iktidarların arkasında da Zagros eteklerindeki Mağ'larda (ateş ocakları) tüten alevlerin etrafında oluşan Zerdüşt kültürünün belirleyici etkisi vardır. İki hegemonik güç arasında yaklaşık bin yıl süren siyasi ve askeri üstünlük savaşlarına paralel olarak, iki kültür arasında da benzer bir ideolojik savaş sürmüştür. Batı kültür sentezinde bu çatışmanın rolü belirleyicidir.

Şu hususu önemle belirtmeliyim ki, Toros-Zagros eteklerine dayalı toplumsal kültür hiçbir dönemde orijinalliğini tamamen kaybetmemiştir. Kendi içinden çıkan askeri ve siyasi, hatta rahip dinî hegemonlara da teslim olmamıştır. Toplumsal tarih olarak kalmaya devam etmiştir. Tarih boyunca dört taraftan uğradığı tüm istila dalgala-

rına karşı toplumsal varlığını sürdürebilmiştir. Bunda yaşadığı ve derin köklere sahip (M.Ö. 15.000'lerden günümüze) kabile sistemi ile tarım ve hayvancılık ekonomisinin rolü belirleyici olmuştur. Bu kültürde âdeta iki âlem vardır. Birincisi, toprağa ve tarihe derinliğine gömülü kabile ve halkların toplumsal dünyası; ikincisi, sayısız istilacı, sömürgeci, sömürücü ve imhacı güçlerin hegemonik iktidar kavgaları, savaşları ve devletleri dünyasıdır. Anlatmaya çalıştığım, evrensel tarih açısından günümüze kadar devam eden diyalektiksel gelişmenin iki dünya arasındaki kırmızı çizgisidir. Bölge kültürü en azından öznesellik anlamında çevre olmayı hiç kabul etmemiş, bunu aklına bile getirmek istememiş, merkez olmakta bazen komik ve trajik öyküleri olsa da, merkez kalmakta hep ısrarlı olmuştur. Mikro tarihimize bu evrensel bakış açısından baktığımızda hem onurun hem de alçaklığın, hem acının hem de coşkunun, hem komedinin hem de trajedinin bin bir örneğini görmekte ve anlamakta zorluk çekmeyeceğiz. Kendi toplumsal doğamızı (onunla ayrılmaz bir bütün olan fizik, kimya ve biyolojik doğa) daha çok kavrayacak ve olumsuzlukları geriletmenin irade ve eylemine daha çok koşacağız.

f- Ortadoğu merkezî uygarlığının son evrensel hamlesi İslâmî uygarlık momentinde ve sentezinde gerçekleştirilmiştir. İslâm adı altında sanıldığının aksine rafine bir din ideolojisi değil, o döneme kadar tüm ideolojik varyasyonların bir sentezi söz konusudur. İslâm bir orijinalite değil, Ortadoğu'nun evrensel kültür akışında ve uygarlığında bir dönem, bir momenttir. Aynı zamanda çok karmaşık bir ideolojik sentezdir. Talihsizlik şuradadır ki, Batı Avrupa Hıristiyanlık sentezini yeniden çözümleyerek bilim ve felsefede evrensel tarihsel bir hamleye yol açarken, İslâm sentezinde başlayan bilimsel felsefe çözümleri sonuca tam vardırılmadan bastırılmış, bu da Ortadoğu merkezî uygarlığının Avrupa'ya kaymasında en önemli nedenlerden birini teşkil etmiştir.

İslâm uygarlığı, başlangıçtaki tüm kurtuluşçu temalarına rağmen, çok kısa süre içinde (Emevi Hanedanlığında, 650-750) bir hegemonik uygarlığa dönüşmüştür. İslâmiyet aslında son dönemlerinde iyice yozlaşan, kâr getirmeyen, bölge halklarını ve toplumsal örgülerini çok yıpratan Bizans-Sasani çekişmesinin yüzyıllarca süren çıkmazına ve çözümsüzlüklerine karşı bir çıkış, bir çözüm olarak kendini sunmuştur. Adından da anlaşıldığı üzere bu mesaj Selam

(İslâm'ın köken kavramı), yani barış dinidir. Fakat gelenin gideni aratması türünden Emevi Hanedanlığıyla (Muhammed'in Medine Mukavelesi, 620) 650'ye dek sürmüş, Muaviye-Ali çekişmesinde Kureyş'ten Emevi Hanedanlığı başaran taraf olmuştur) Ortadoğu'daki uygarlık savaşları daha da yoğunlaşmıştır. Bizans ve Sasaniler defalarca yenilgiye uğratılmış, Konstantinopolis kuşatılmış, Sasani kentleri tümüyle ele geçirilmiştir. Ancak Çin sınırlarında (750) durdurulabilmiştir. Hindistan'dan İber Yarımadasına ve Afrika çevresine kadar yerleşilmiştir. Türk boylarının İslâmlaşmasıyla Kuzey yarımkürede, Orta Avrupa'dan tüm Güney Sibirya ve Orta Asya'ya kadar yayılma sağlanmıştır. İktidar-devlet-uygarlık alanlarında büyük bir genişleme sağlanmıştır.

Abbasi Hanedanlığı döneminde (750-1250) hegemonik zirveye tırmanılmıştır. Cihan İmparatorluğu kavramı çokça seslendirilmektedir. Grek, Hint, hatta Çin kültürü hızla tercüme ve telif edilerek, İslâm için bir kültürel üstünlük yaratılmak istenmiştir. Ticaret kapitalizmi tarihin en gelişkin aşamasına erişmiştir. İstese aslında daha sonra karşısında hegemonik yenilgi alacağı Avrupa'yı kontrolü ve hatta işgali altına alabilecek güçtedir. Kârlı olmadığı için Avrupa'nın fethini sınırlı tutmakla yetinmiştir. Sanıldığının aksine Avrupa'nın işgali karşı direnişten ötürü değil, tıpkı Roma işgallerinde olduğu gibi verimsiz olduğu için yarım bırakılmıştır. Yine Hun ve Cengiz Han istilaları da benzer nedenle yarım bırakılmıştır. 15. yüzyıla kadar Avrupa'nın şansı henüz Ortadoğu kökenli büyük güçlerin iştahını kabartacak kadar verimli ve kârlı bir saha haline gelmemiş olmasıdır. Bu duruma geldiğinde de (19. yüzyıldan itibaren) karşı hamleyle kendi hegemonyasını gerçekleştirmeyi ve kalıcı kılmayı bilmiştir.

Uygarlık anlamında İslâm'ın hegemonik çöküşü çözümlenirken, dıştan Moğol Cengiz Han Hanedanlığının istila ve işgalleriyle içte mezhep çatışmaları baş sebep olarak gösterilir. Bu eksik bir anlatımdır. Belirtildiği gibi, asıl neden kültürel Rönesans'ı gerçekleştirememesidir. Kendi iktidarı döneminde Abbasi Hanedanlığı bu gerçeğin farkındadır. Kurtuluş ve barış mesajı olarak İslâmiyet'in sadece dinsel fonksiyonuyla imparatorluğu ayakta tutamayacağını iyi bilmektedir. 800-1200 döneminde gerçekten İslâmî Rönesans'a yaklaşan çabalar yoğunca sergilenmiştir. Bilim ve felsefede ciddi açılımlar sağlanmıştır. Tıp, biyoloji, matematik, fizik, kimya, tarih ve toplum bilimlerinde

Avrupa'nın önündedir. Felsefenin hikmet, tasavvuf, mantık, ilahiyat, adalet konularında oldukça ciddi açılımları söz konusudur. Fakat sonuçta dinsel dogmatizmin ağır basmasıyla bu çalışmalar dumura uğramış, hatta lanetlenerek devre dışı bırakılmıştır.

Avrupa ise, tersine, bir yandan Greko-Romen kaynaklarına direkt ulaşmaya çalışırken, diğer yandan İslâm ülkelerinde sağlanan ve yararlanabileceği tüm kaynakları bu dönemde aktarmasını bilmiştir. Ortadoğu'da inkıtaya (kesintiye) uğrayan Rönesans Avrupa'da hamleye geçmiştir. 14. ve 15. yüzyıllar Avrupa'nın Rönesans yüzyıllarıdır. Avrupa'nın şansı kendi Rönesans'ını Hıristiyan dogmatizmine rağmen sürdürmesi ve tüm Avrupa'ya yayabilmiş olmasıdır. 16, 17 ve 18. yüzyıllarda Reformasyon (dinde köklü reform), felsefi ve bilimsel devrimle aydınlanmasını sağlayarak süreci başarıyla kat etmesini bilmiştir. Sonuçta 19. yüzyılın başlarına geldiğimizde kültürel (zihniyet) devrimin zaferi kesin olmuştur. İslâmîk uygarlığın hegemonyasını yitirişi ve hegemonyanın Avrupa'ya kayışında bu kültürel devrimin zaferi belirleyici rol oynamıştır.

Hegemonyanın kayışında ikinci sırada sayılması gereken etken, ticaret kapitalizminin benzer biçimde Avrupa'ya başarıyla aktarılmasıdır. Başta Venedik, Cenova ve Floransa olmak üzere İtalyan kentlerinin 11. yüzyıldan itibaren Haçlı Seferleriyle birlikte giriştikleri muazzam ticari hamle sadece kâr amaçlı olmamıştır. Ortadoğu dünyasında binlerce yılda oluşan tüm kapitalist gelişmeleri (tarım, para ticaret, endüstri) kârla birlikte bir kültür olarak da taşımasını bilmiştir. Mallarla birlikte o malları üreten tüm usul ve teknikleri de aktarmıştır. Buna Çin uygarlığından yapılan (kâğıt, barut, matbaa, top vb teknikleri) aktarımları da dahil etmek gerekir. Özellikle 'Moğol yoluyla' üçüncü sırada askeri ve siyasi düşünce ve tekniğin aktarılması söz konusudur. Avrupa kendiliğinden iktidar ve devlet tekniklerini ve arkasındaki düşünceyi inşa etmemiştir; büyük oranda miras olarak almıştır. Kendi katkılarını ancak 16. yüzyıldan itibaren yapmaya başlamıştır. Dördüncü sıraya sanat ve edebiyat aktarımlarını koymak gerekir. Bu aktarımlarda İtalyan kent devletleri, Endülüs İslâm Devleti başat rol oynamıştır.

Son olarak Hıristiyanlığı da temel manevi ve moral aktarım aracı olarak değerlendirmek mümkündür. Roma'nın yıkılışından sonra Avrupa'yı moral açıdan ayağa kaldıran Hıristiyanlık olmuştur. Daha

da önemlisi, yeni kent hamlesi çoğunlukla Hıristiyanlık manastırları çevresinde gelişmiştir. İtalya ve Batı Avrupa kıyılarında 11. yüzyıldan itibaren hız kazanan yeni kentleşme hareketleri evrensellik açısından Sümer ve İon hamlesinden sonra üçüncü ana hamledir. Hem arkasındaki kültür hem de yapılanış biçimleri farklılık arz eden, ama benzer yönleri de çok olan bu tarihsel hamlelerin birçok alt kümesi de şüphesiz mevcuttur.

Beş bin yıllık uygarlık öyküsü aynı zamanda kent varyasyonlarının gelişim öyküsüdür. Kentler hem maddi hem de manevi kültürün en sağlam kayışları olarak tarihte sürekli ve kalıcı rol oynamışlardır. Halen devam etmekte olan Avrupa kentleşme aşamasının nasıl sonuçlanacağı, yaşadıkları ağır bunalım ve kanser türü büyüme hastalıkları nedeniyle büyük tartışmalara ve yeni çözüm arayışlarına konu olmaktadır. Hıristiyanlık bu yönleriyle manevi ve maddi kültür öğelerinin aktarımında stratejik ve taktik önderlik rolü oynamıştır. Hıristiyanlığın Ortadoğu kökenleri dikkate alındığında, 16. yüzyıldan itibaren yeni bir uygarlığa geçen Avrupa'nın nasıl doğduğu daha iyi kavranmış olacaktır. Greko-Romen uygarlığından yarım kalan Avrupa uygarlığı bu yeni aktarımlar temelinde yenilenmiş, güçlü bir kültürel senteze erişmiş ve üretim-birikim tarzında radikal dönüşümler sağlayarak kendi hegemonyasını kurmayı başarmıştır.

Hegemonyanın inşasında İtalyan kent devletleri, İspanya Krallıklarının yeniden fetih hareketleri ve imparatorluk denemeleri, Hollanda ve İngiltere'nin yükselişi, Fransa ve Almanya'nın bununla rekabetleri ikinci planda kalır. Bu hegemonik yükselişte Yahudi kültürünün maddi ve manevi öğelerinin stratejik rol oynamada en az Hıristiyanlık kadar etkili olduğu önemle belirtilmek durumundadır. İslâm dünyasından tüm kültür unsurlarının aktarımında Yahudilerin öncülük rolünü oynadıkları kesindir. Ticaret ve paranın Avrupa'ya öğretilmesinde hep başat rolde olmuşlardır. Her fikir, bilim ve felsefe hareketinde Yahudilerin kalıcı izleri olmuştur. Bütün devrimlerde teorik ve taktik önderlik etmede sürekli mevcudiyetlerini hissettirmişlerdir. Yeni uygarlığın kanı ve beyni rolünü oynadıkları, en azından gelişiminde başat pay sahibi oldukları inkâr edilemez.

Sonuç olarak Hegel'in Grek şehir devletinden başlayıp Napolyon ulus-devletiyle sonlandırmak istediği evrensel tarihin hiç de söylemleştirdiği gibi olmadığı gayet açıktır. Hegel ile zıtlık içinde olan liberal

felsefe de Sovyetler Birliği'nin çözülüşüyle birlikte benzer bir 'tarihin sonu' kehanetinde bulunmuştu. Burada bir 'son' vardır; ama bu, evrensel tarihin sonu değil, merkezî uygarlık tarihinin, onun iktidar ve devlet biçimlenişlerinin sonudur. Ulus-devlet toplumun en mahrem gözeneklerine kadar sızarak, iktidar ve devlet sorunsalını aynı zamanda bu biçimiyle sonlandırmıştır. Dolayısıyla Hegel'in felsefesi bu biçimiyle ayakları üzerine durdurulursa (Marks'ın yaptığı gibi değil) çok daha öğretici olacaktır. ABD 2000'ler sonrasındaki Ortadoğu hamlesinde Saddam Hüseyin'in başını götürürken, acaba ulus-devletin sonunu ilan ettiğinin farkında mıydı diye kendime hep sordum. Cevap o kadar önemli değil, gerçeğin kendisi önemlidir. Şu benzetmeyi de yapmıştım: Ulus-devletin inşası için Fransız Devrimi'nde 16. Louis'nin başının koparılması ne kadar önemliyse, Saddam'ın başının koparılması da en azından Ortadoğu ulus-devletinin sonu için o denli önemlidir. Evrensel tarihe doğru ve derinden bakmasını bilenler, daha şimdiden Afganistan'dan başlayıp Fas'a kadar uzanan ulus-devlet halkalarında yaşanan kırılmalarda bu sonlanmaya ilişkin birçok ipucunu yakalayacaklardır.

Fakat Hegel tarzı iktidar-devlet-uygarlık fenomenlerinin sonlanışları evrensel tarihin sonu değil, başka bir paradigmadan yeni bir başlangıç anlamına gelmektedir. Evrensel tarihin hep dipte olan, ama sürekli atan ana damarlarından toplumsal tarih, uzun aralardan sonra yeniden başını günyüzüne çıkarmakta ve tarihsel rolünü oynamaya hazırlanmaktadır. Demokratik uygarlık tezlerinde ne devletlerin inşalarına ne de yıkılışlarına ilişkin fazla idealarda bulunulur. Demokratik uygarlık hiyerarşik ve devletli uygarlıkla arasındaki stratejik ve taktik hatları hep netleştirmeye çalışır. Bu iki uygarlık evrensel tarihte hep var olmuştur, şimdi de varlar. Bizim görevimiz kendi demokratik uygarlığımızın tüm ideolojik ve siyasi programlarıyla stratejik ve taktik ilke ve araçlarını, K. Marks'ın yaptığı gibi Sol Hegelcilik yaparak değil, onun tüm felsefesini eleştirerek aşmak ve kendi öz demokratik uygarlık felsefemizi yaparak geliştirmektir.

Üçüncü Bölüm: ORTADOĞU TOPLUMUNDA BUNALIM ve SORUNLAR

Toplumsal bunalım sistemin kendini sürdüremez duruma düştüğü dönemleri dile getirir. Sorun kavramına nazaran daha genel bir anlama sahiptir. Bunalımlar daha çok devrevi karakterli iken, sorunlar olay, olgu, ilişki ve kurumlarda günübirlik yaşanır. Aynı sistem içindeki bunalımlara 'konjonktürel', bizzat sistemin kendi bunalımına ise 'yapısal' kavramıyla karşılık verilir. Toplumsal bunalımların çok yönlü nedenleri vardır. Siyasal, ekonomik ve demografik alanlardan kaynaklı olanlar olduğu gibi, jeobiyolojik kaynaklı olanlar da vardır. Hiyerarşi ve devletin (genelde iktidar kurumları) gelişmediği toplumlarda sorunlar ağırlıklı olarak jeobiyolojiktir. Doğal bir deprem veya kuraklık ciddi toplumsal bunalımlar doğurabilir. Çevrenin beklenmedik bozulması benzer sonuç yaratır. Beslenemeyen nüfus kadar, çok azalmış nüfus da bunalım etkenleri olabilir.

İktidar kaynaklı bunalımlar ise gerek savaş tekniğiyle, gerekse mali, ticari ve endüstriyel araçlarla sağlanan kâr oranlarının sürekli düşmesiyle yaşanır. Savaşların maliyeti kazancını aşınca, başka araçlarla karşılanmaması halinde toplumsal bunalım kaçınılmazdır. Piyasalar üzerindeki mali, ticari ve sınaî tekellerin kâr oranları sürekli düştükçe ve bu kâr oranları yeni savaşlarla ikame edilmedikçe, sistem içi bunalımlar kaçınılmaz olur. Kapitalist sistemlerde bunalım süreleri genellikle 5 ile 100 yıl arasında değişir. Bunalımların konjonktürden kaynaklı olanları daha da uzarsa sistemik bunalıma dönüşür. Artık sistemin varlığı altında toplumun sürdürülemezliği söz konusudur. Sistemin yapısı dağılarak, yeni sistemsel yapıların gelişmesi için kaotik bir ortam doğar. Toplumsal güçler içinde ideolojik ve yapısal hazırlıklarına göre daha gelişkin yanıtları olanlar, yeni sistem inşasında başat rol alma şansını veya misyonunu kazanmış olurlar.

Her sistemin dağılıp yenisinin kurulması sorunu, pozitivist bilim anlayışında çarpık adlandırmalara yol açmıştır. Özellikle düz çizgisel tarih anlayışlarının yeni bir kaderci anlayışla toplum biçimlerini belirlemeye çalışmaları çok olumsuz sonuçlar vermiştir. Toplum gibi çok karmaşık bir doğayı mühendislik çalışmaları biçiminde projelendirmek, tarih boyunca bunalımlara çare olmak şurada kalsın, bunalımları daha da derinleştirmiştir. İster metafizik (İslâmî, İsevî, Hinduist vb.)

ister pozitivist (ulus, ekonomi, hukuk eksenli) yaklaşımlar olsun, hepsi aynı kapıya çıkmaktadır. Hatta pozitivist metotlar, faşizm olgusunda ortaya çıktığı gibi, bunalımdan öte toplumsal soykırımlara kadar varan sonuçlara yol açmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan bilimsel ve felsefi devrimler sonucunda toplumsal doğa konusunda daha derinlikli tartışmaların geliştiği söylenebilir. Ekoloji, feminizm, kültür, demokrasi söylemleri toplumsal doğayı daha aydınlatıcı olmakta, çözüm olanaklarını doğru belirleyip çözüm şansını arttırmaktadır.

Marksizm'in kapitalist bunalım teorisi olguyu resmetse de, beklediği çözüme -sosyalizm veya komünizm- her geçen sürede yaklaşmakta olmayıp çözümden daha da uzaklaşmaktadır. Bu durum toplum doğasının eksik ve yanlış tanınmasıyla ilgili olduğu kadar, önerilen çözüm modelleri ütopik olmaktan öteye anlam ifade etmemektedir. Daha da vahimi, önerilen eylem yöntem ve araçları istemeden de olsa kapitalizmin güçlenmesine hizmet etme durumuna düşmüştür. Tarih bu konuda sonu gelmez hayali çözümler ve umutsuz çırpınışlarla doludur. Toplumsal bunalım ve çareler konusunda tarih boyunca yaşanan gerçeklerin en önemli sonucu bilme eyleminin daha da derinleşmesi, bunun ihtiyacının duyulmasıdır. Bilim ve felsefe, hatta din ve sanatlar bu anlamda ağır toplumsal bunalımlara yanıt olma ihtiyacıyla yakından bağlantılı olarak gelişmişlerdir.

Toplumsal sorunların karakteri farklıdır. Şüphesiz iktidar ve sömürüden kaynaklanma anlamında ortak yönleri bulunmaktadır. Ama günlük olarak daha sık yaşanma gibi farklı yönleri mevcuttur. Ayrıca bazı birey ve gruplar için sorun olan, bazı grup ve bireyler için çözümdür. Bunalımlar için bu husus daha geneldir. Tüm toplumsal kesimler bunalımlardan olumsuz etkilenir. Ancak marjinal olan bazı toplum düşmanları süreçten kazançlı çıkabilir. Eğer dış kaynaklı değilse, toplumsal sorunlar esas olarak iktidar odaklarının baskı ve sömürüsünden kaynaklanır. Kadın erkek odağından ve hiyerarşisinden, köle efendisinden, köylü ağasından, memur amirinden, işçi patronundan, tüm toplum iktidar tekellerinin baskı ve sömürü aygıtlarından olumsuz etkilenir; zarar görür, sömürülür, baskı ve işkenceye uğrar. Sonuçta hepsi toplumsal sorun yaşar. İktidar ve sömürü tekellerinin çözüm olarak sundukları ise, daha yoğunlaşmış iktidar biçimleri ve sömürü yöntemleridir. Devlet ve sömürü biçimlerinin sürekli

gelişim göstermeleri bu nedenledir. Bunun karşılığı ise sürekli direnme ve ayaklanmalardır, karşı savaşlardır. İktidar mantığına ve sömürü cazibesine sıkça düşmeler nedeniyle sonuç âdeta bir kader gibi en onursuz biçimde sorunların baskısı ve sömürü altında yaşamadır. Devletli uygarlığın tarihi, bir anlamda baskı ve sömürü yöntemlerinin sürekli yenilenmesi ve geliştirilmesiyle buna karşı direnenlerin özgürlük ve eşitlik felsefesi ve eylemlerinin gelişmesinin tarihidir.

Ortadoğu toplumları tarih boyunca bunalım ve sorunları en çok yaşayan insanlık parçası olmuşlardır. Bunda esas neden şüphesiz beş bin yılı aşan süre boyunca merkezî uygarlığın olanca baskı ve sömürüsünü sürekli yaşamak zorunda kalmalarıdır. Dünyanın başka hiçbir bölgesinde bu denli uzun süreli ve yoğun baskı ve sömürü biçimlerine tanık olunmamıştır.

1- Ortadoğu Toplumunda Kadın Sorunu

Toplumda öncelikle kadının yaşadığı sorunları tarihsel-toplumsal boyutları içinde değerlendirmek önem taşır. Kadın sorunu tüm sorunların kaynağındaki bir sorundur. Daha sınıflı devletli topluma geçiş olmadan kadın üzerinde sert bir erkek egemen (ataerkil) hiyerarşinin kurumlaştığını görüyoruz. Erkek egemenliğinin gerekçesi için birçok mitolojik ve dinsel söyleme başvurulmuştur. Uruk Tanrıçası İnanna Destanı bu sürecin yansımasıdır. Eski kutsal ana tanrıçaya, doğaya büyük özlem duyulmaktadır. İçine kıstırıldığı ataerkil hiyerarşi ve devlet düzenindeki egemen erkekliğin hile, kurnazlık ve zorbalığından inlemektedir. Babil Destanı'nda bu yönlü gerçeklik (Babil'in kudretli tanrısı Marduk ve Tanrıça Tiamat'ın kavgaları) çok daha açık ve çarpıcıdır. Sümer mitolojisinde kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı söylenir. Bu, simgesel bir ifadedir. Tek tanrılı dinlerde bu yaklaşım sürdürülür. Sümer zigguratlarına tanrıça olarak giren kadın, tapınak fahişesi olarak çıkar. İlk genelev Sümer kentlerinde açılır. Kadın tapınak fahişeliğinden saray cariyeliğine terfi ettirilir. Pazarların vazgeçilmez köle nesnesidir. Greko-Romen uygarlığında sadece ev işlerinin kölesidir. Politikada yeri yoktur. Avrupa uygarlığında erkeğe sözleşme ile bağlanmış cinsel objedir. Kapitalist uygarlıkta genelleşmiş evrensel fahişedir. Tarih erkek egemenle tam bir

cinsiyetçi yapı ve anlam kazanmıştır. Tarih artık erkek olarak yürümektedir.

Kadının karılaşması (Kadın köleliği anlamına gelir), ardı sıra toplumun sömürülen ve baskı altına alınan erkek nesnelere de olduğu gibi yansıtılır. Toplumun üst siyasi, askeri ve rahip kliği egemen cinsiyet konumuna taşınırken, yönetilen alt kesim gittikçe karılaştırılır. Greko-Romen toplumunda erkek, gençlikten itibaren yoğun bir cinsiyetçi yaklaşımla eğitilir. Tüm uygarlık çağları boyunca görülen cinsel çarpıklıklar kadına cinsiyetçi yaklaşımın sonucu olarak yaygınca yaşanır. Artık kadın ne kadar köle ise, erkek köle de o kadar karıdır.

Ortadoğu toplumunda bu tarihsel kökenli sorunlara günümüzde kapitalist baskı ve sömürü aygıtlarından kaynaklananları da eklenince, kadın için gerçekten kâbuslu bir yaşam kaçınılmaz olur. Kadın olmak belki de en zordaki insan olmak demektir. Toplumun yaşadığı kaba baskı ve sömürünün en katmerlisi kadın bedeni ve emeği üzerinde gerçekleştirilir. Kadının da insan olduğunun farkına yeni varılmaktadır. Katı cinsiyetçi onursuz yaklaşım yerini ihtiyacı duyulan bir dosta ve yoldaşa terk etme arayışına bırakmak durumuna gelmiştir. En azından bunun tartışması yapılmaktadır. Kadınla toplumda doğru yaşamak gerçekleşmedikçe anlamlı bir yaşamın yaşanmayacağı bilinmelidir. En anlamlı ve güzel yaşamın, onurunu tamamen kazanmış özgür kadınla gerçekleştirilebileceğini bilerek söylem ve eylemlerimizi geliştirmeliyiz.

2- Kabile, Etnisite ve Kavim Sorunları

Ortadoğu toplumunda tarihten günümüze en sık yaşanan sorunların başında kabile (aşiret), etnisite ve ulus sorunları gelmektedir. Devletli uygarlık geliştikçe, bu yönlü sorunlar da hem yaygınlaşmış hem de yoğunlaşmıştır. Uygarlık gelişmeden önce, kadında olduğu gibi kabilede de oldukça doğal bir özgür yaşam geçerliydi. Kabile ahlâkı çok üstündü. Birey kabilesi için, kabile bireyi için her fedakârlığı yapabilirdi. Gerçek bir birey ve toplum söz konusuydu. Uygarlık yapıları kabilelere el atıp onları köleleştirmek isteyince, tarihin en geniş ve yoğun direniş sürecine de geçilmiş oluyordu. Başat çelişki köleleşmeye karşı direnen kabile-devlet ilişkisidir. Dağlar ve çöller direniş ortamı olmuşlardır. Savunma, beslenme ve üremenin vazgeçilmez koşuludur. Kadının köleleştirilmesinden sonra tarihin görülen

en vahşi yüzünün kabilelerden köle derlemek olduğunu iyi bilmek gerekir. Kabileler aşiretleşerek direnişlerini daha da geliştirip bu sorundan kurtulmak istemişlerdir. Fakat uygarlık güçlerinin silah teknolojisi ve örgütlenmesi çoğunlukla üstün gelmiştir.

Ortaçağda kabile ve aşiret organizasyonlarına milliyet-kavim düzeyine kadar bir örgütlülük eşlik etmiştir. Ulusallığa doğru bir adım daha atılmıştır. Kabile ve aşiret ideoloji ve örgütlenmelerine kavim ideolojisi ve örgütlenmesi de eklenmiştir. Çin, Hint ve Ortadoğu'nun tek tanrılı dinleri bir nevi kavim dinleri anlamını da kazanmış oluyorlardı. Din ve kavim savaşları iç içe yürüyordu. Grek, Ermeni, Asuri, Arap, Fars ve Kürt kavimleri dinlerini kendi kavim çıkarlarına göre seçiyorlardı. Kimi Hıristiyan kimi Müslüman oluyordu. Yahudi kavmi zaten baştan beri din ve kavim sentezi olarak şekillenmişti. Fakat ne kabile ve aşiret ideolojileri, ne de kavim dinleri yaşanılan sorunları çözme yeteneğine sahipti. Yahudilik baştan itibaren yaşanan bir sorundu. Putçuluktan vazgeçen ilk halklar olan Asuri, Ermeni ve Helen halkları Hıristiyanlıkta aradıkları barış, kardeşlik ve birliği bir türlü tam yaşama geçiremiyorlardı. Bu durum yüzyıllarca Hıristiyanlık uğruna yaşadıkları talihsiz gelişmelere de yol açacaktı.

Putçuluğa karşıt temelde yükselen İslâm, Arap kabile ve aşiretlerine barış, birlik ve üstünlük getirdiyse de, kısa sürede kendini Yahudiler ve Hıristiyanlarla çatışma içinde buldu. Din bir kısım sorunlara çözüm olmaya çalışırken, büyük bir sorun yumağını da beraberinde getirdi. Özellikle Anadolu'ya sıkışan Ermeni, Helen, Asuri ve Yahudi kavimleri biraz da erken gelişmelerinin kurbanı olarak, İslâmiyet'le tanışan Araplar, Türkler, Farslar ve Kürtler karşısında çok zor bir sürece gireceklerdi. Yaşadıkları sorunlara kendi aralarındaki bitmek tükenmek bilmeyen mezhep kavgaları da eklenince, sorunlar giderek tasfiyelerine yol açacaktı. İspanya'da Müslümanların yaşadıkları tasfiyelerin benzerini Anadolu'da aynı dönemde ve benzer yöntemlerle Hıristiyanlar yaşayacaklardı.

3- Din ve Mezhep Sorunları

Kavimlerin yaşadıkları dinsel sorunlara kendi içlerinde mezhep sorunları da eklenecekti. Dinlerin kardeşlik, bütünlük ve barış vaatleri maddi çıkarlar karşısında sınırlı bir etkiye sahipti. Toplumda gelişen sınıfsallık aynı kavmi çoktan sorun ve kavga yumağına dönüştürmüş-

tü. Yahudiler gibi çok küçük ve sıkı bir kabile içinde, daha Musa zamanında en yakınları arasında çok sert kavgalara yol açmıştı. Musa'nın kardeşleri Harun ve Maryam'la olan çekişmeleri enteresandır. İsa yoksul Musevilere öncelikle sesleniyordu. Muaviye Ehlibeyt'e karşı üstünlük kurma ve hanedanlık savaşına daha Muhammed ölmeden başlamıştı. Hariciler İslamiyet'i iki başlı, hatta Ali, Muaviye ve Amr İbn-ül As'ın yarattığı üç başlı halifelikten kurtarmak için, bu kişiler hakkında ölüm kararı alacaklardı. Muaviye'nin oğlu Yezit, Kerbela Çölünde Ehlibeyt'in en seçkin evlatlarını koyun boğazlar gibi boğazlayacaktı. İslâmlaşan halklar hem kendi içlerinde, hem de kendi aralarında çığ gibi büyüyen yeni sorunları beraberinde getirecekti. Köklü İran uygarlığı İslâm Arapları karşısındaki yenilgisine Şia mezhebini türeterek yanıt vermek isteyecekti. Türk Selçuklu ve Osmanlı hâkim boy beyleri çıkarlarını İslâm'ın hâkim geleneği Sünnilikte bulacaklardı. Yoksul kesim olan Türkmenler daha çok Şia ve Aleviliği seçeceklerdi. Kürtler de benzer bir bölünmeyi yaşayacaklardı. İktidarlı beyler Sünni olup Arap ve Türk sultanlarıyla işbirliğini esas alırken, yoksul ve onurlu kesim Alevi ve Zerdeştî olacaktı.

Hıristiyanlığın ilk üç yüzyılı mezhep bölünmeleriyle de doluydu. Sınıflar ve kavimler çıkarlarını mezhep kılıfı altında sürdürmek durumundaydılar. Her kavmin bir mezhebi oluşmuştu. Latinler Katolik, Grekler ve Slavlar Ortodoks, Ermeniler Gregoryan, Asuriler Nasturilik başta olmak üzere çok parçalı mezheplerle kurtuluş arayacaklardı. Ayrıca imparatorluk dini olup olmamak arasında da ciddi parçalanma sorunlarını yaşayacaklardı. Yahudilik genel anlamda Hıristiyanlık ve Müslümanlık dinlerini içinden çıkarmakla yetinmedi; kendi içinde kabilelere dek bölündü. Yahudiye ve İsrailiye bölünmesi yetmezmiş gibi, Fars ve Grek yanlıları olarak da bölündü. Daha sonra Doğu ve Batı Yahudileri (Aşkenaz ve Sefarat) olarak ayrı bir bölünme yaşadı. Kapitalist uygarlık çağında laikçilerle birlikte seküler aydınları da bağrından çıkardı.

Bu dönemde Hıristiyanlık büyük reformasyondan geçti. Protestanlık doğdu, ulusal kiliseler oluşturuldu. Uzakdoğu uygarlıklarında başta Hindistan ve Çin'de olmak üzere benzer dinsel ve mezhepsel bölünmeler yaygınlaşıp yeni sorunları beraberinde getiriyordu. Tüm bu mezhep ve din sorunlarının maddi temelini araştırdığımızda, yaygınlaşan ve yoğunlaşan baskı ve sömürü aygıtlarının temel rol oyna-

dığını görmekte zorluk çekmeyeceğiz. İç içe geçen maddi ve ideolojik tekellerin topluma karşı yürüttükleri baskı ve sömürü savaşları söz konusudur. Daha Sümer ve Mısır rahip devletinden beri bu sorunlar oluşturulmuş ve savaşlarla daha da büyütülmüşlerdi. Buda, yaşadığı büyük deneyimden sonra "Ateşi ateşle söndüremezsin" derken büyük bir gerçeği dile getiriyordu. İktidar savaş demekti. Savaş ise sömürüydü. Dolayısıyla iktidar ancak iktidarla savaşırdı. Çünkü tatlı kâra ulaşmanın başka yolu yoktu.

Böylelikle beş bin yılı aşan uygarlık tarihi bir yandan günlük sorun üreten tarih iken, çözüm aracı diye ortaya atılan hayali çözümler de sadece sorunları yaygınlaştırıp yoğunlaştırmış oluyordu. Ne Sümer rahiplerinin görkemli tanrılar mitolojisi, ne aynı kaynaklı tek tanrılı dinlerin tanrı ve peygamberleri, ne de çok başlı mezhep parçalanmaları derinleşen köleliğe çare olabiliyordu. Hayali çözümler maddi çözümlere dönüşemiyordu. İktidar ve sömürü tekelleri tüm kavimlere taşmakla yetinmeyip ulus-devlet temelinde toplumun en temel hücrelerine kadar sızdığında oluşan tablo, sorunların tüm topluma yayılması anlamına gelir. Beş bin yıllık zulüm ve sömürü tekellerinin artık sorunları sızdıracak, dolayısıyla kârlarını arttıracak başka toplum gözenekleri kalmadığına göre, gerçekten sonları da gelmiş veya gözükmüş olmaktadır. Bu anlamda tarihin sonu gelmiştir derken, belki de her zamankinden daha fazla hakikate yakınız.

4- Kent ve Çevre Sorunu

Ortadoğu toplumunda uygarlığın başından itibaren kent ve çevre sorunları yaşanmaya başlanmıştır. Sümer kentlerinin ilk kuruluş öykülerine bakıldığında, kent içi ve kentler arası nasıl bir ortamda geliştikleri anlaşılmaktadır: Sorunlarla dolu bir ortam. Bunlar kölelikten kaynaklanan sorunlardır. Kentleşme bağrında köleleşmeyi, dolayısıyla devletleşmeyi de taşımaktadır. Pazarın kurulmuş bulunması beraberinde ekonomik sorunu da getirmektedir. Değişim oranlarını, yani fiyatları kim kararlaştıracaktı? Bu konuda uzlaşmalar kolay olmayacaktı. Kentin iaşesi ve savunulması başlı başına sorundu. Oluşan iktidar klikleri (rahip, yönetici ve komutan) aralarında sürekli çekişmekte, devrim ve karşıdevrim sorunlarına yol açmaktaydı. Ayrıca kentlerin büyüme sorunları vardı.

Kentle birlikte gelişen kent yönetimi ve devleti tüm uygarlık çağlarının vazgeçilmeyen fenomeni olagelmiştir. Kent devleti en eski ve en yaygın iktidar biçimidir. İmparatorluk ve ulus-devletler daha sonra ortaya çıkmışlardır. Tarihte ağırlıklı biçim ezici ağırlığıyla kent veya yakın çevresiyle sınırlı yönetimi ve devletiydi. Kentler arasındaki yoğun rekabet sürekli çatışmalara yol açmaktaydı. Bu çatışmalar kentlerin olanaklarını tüketiyordu. Bulunan çare hegemon ve metropol kent kavramı oldu. Uruk, Ur, Babil, Asur, Persepolis, Atina ve Roma bu tür hegemon kentlerdir. Daha sonraları imparatorluk merkezleri olarak rol oynadılar.

Tarihin ilk imparatoru olarak Akad Hanedanı kurucusu Sargon'u görmekteyiz. Sargon, Sümer kentlerini Agade'nin ve kendisinin hegemonyasına almakla yetinmeyip, bunu dönemine göre uygarlık alanının tümüne taşırmıştır. İmparatorluk bu durumda hegemon (metropol) kentin diğer kent ve çevreleri üzerinde denetim kurması ve toplumsal artılarından pay alması anlamına gelmektedir. Ticaret, tarım ve endüstri daha geniş pazar ve maddi olanaklarıyla yürütüldüğü için çok kâr bırakıyordu. Dolayısıyla geniş imparatorluk tipi iktidar örgütlenmesi epey kârlı oluyordu. Sargon, Babil ve Asur İmparatorluğunda bu eğilimi rahatlıkla izleyebilmekteyiz. Özellikle Asur İmparatorluğu hammadde ve mamul madde ticaretinde uzmanlaşmıştı. Kârın kaynağını güçlü bir biçimde koruma arzusu, iktidar için en vahşi sahneleri sergilemekten çekinmemelerine yol açmıştır. Asurlular insan kellelerinden duvar ve surlar inşa ettiklerini övünçle anlatıyorlardı.

Persler aynı doğrultuda daha esnek ve ahlâkî yöntemlerle sonuç almak istiyorlardı. Bunda başarılı da olmuşlardı. Bu dönemlerin süper kenti Babil'di. Yetmiş iki milletin kaynaştığı sorunlu ve sorumlu görkemli kentti. Pers kentleri Babil'i örnek alıyorlardı. Greko-Romenlerin kent hamlesi daha ileri bir çözüm olmakla birlikte, yönetim, iaşe, savunma başta olmak üzere aynı sorunları paylaşmaktaydı. Ortadoğu'da Helenik sentez kent mimarisinde ileri bir aşamayı temsil ediyordu. Bu konuda görkemli kuruluşlara tanık olmaktayız. Fakat yalnız başına bir kentin bir tapınağının bile toplum üzerinde çok boyutlu sorunlara yol açtığını tespit etmek zor olmamaktadır. Bir Mısır firavun piramidinin toplumu nasıl tükettiğini bu bağlamda değerlendir-

mek daha da çarpıcıdır. Atina ve Roma da metropol kentler olarak toplumsal sorunları gırtlağına kadar yaşamaktaydılar.

İslâmiyet döneminde Ortadoğu kentleri büyümüş olsalar da, mimari olarak Helenistik dönemin çok gerisindeydiler. Kişiliklerini gittikçe yitirmekte, kendi içlerinde ve çevre için sorun kaynağına dönüşmekteydiler. Sanayi devrimine geçilmemesi sorunlarını ağırlaştırmaktaydı.

Batı Avrupa uygarlığının kent hamlesi, ticaret ve pazar temelinde gelişen ekonomik kentlere götürdü. Bu hamle başlangıçtan itibaren kapitalin damgasını taşımaktaydı. Kırsal alanda ve kent içinde zanaatkâr kesimi üzerinde sürekli hegemonya peşinde olmuştur. Bu durum sert sınıf mücadelelerini beraberinde getirmiştir. Kentlerin kendi içinde ve aralarındaki rekabet ilkin imparatorluk ve krallık eğilimlerini tahrik ederken, sanayi devrimiyle birlikte ulus-devlete teslim olmak zorunda kalmışlardır. Alman ve İtalyan kentleri tarihte kentlerin özerkliğini en son terk etme ve ulus-devlete en geç teslim olma (19. yüzyıla kadar) konumunda kalma becerisini göstermiştir. Bence sanayi devrimi çözüm değil, kentlerin sonu ve ölümünün başlangıcıdır. Endüstricilik ve bürokrasi 19. yüzyılla birlikte kentleri çığ gibi büyütmüş, hiç anlamı olmayan kanser tipi bu büyüme çevre için tam felaketle sonuçlanmıştır. Kent sadece kendini öldürmüyor; çevreyi, dolayısıyla kırsal toplumu da (tarihin on beş bin yıllık gerçeği, üretici gücü, maddi ve manevi kültür kaynağı) tüketip öldürüyor. Sonuç, toplumun devasa sorunlarla boğuşmasıdır; genel işsizlik ve yoksulluğun üretim merkezi olmasıdır. Hegemonyasını yitirmiş Ortadoğu kenti kentsizlik ve kentin, dolayısıyla toplumsallığın en önemli araçlarından birinin sürekli ölmesi ve öldürmesinin merkezi haline dönüşmesidir.

Ortadoğu uygarlık tarihi, çevreyi yıkım ve inkârın tarihidir. Maddi ve manevi kültür olarak uygarlık değerleri neolitik toplum değerlerinin inkârıyla (diyalektik anlamda olumsuzlama) oluştuklarından ötürü tarih böyle akışkanlık kazanır. Hâlbuki neolitik toplum her iki kültür değeri açısından da ekolojiktir. Manevi dünyasında, dininde çevre canlı ve en yüce değer olarak kutsallaştırılır. Kadın etrafında gelişen beslenme olanakları ekonominin başlangıcıdır. Doğa ve kadın uyumlu bir birlik içindedir. Canlı bir doğal din anlayışı ana tanrıça ile simgeleştirilir. Maddi üretim araçlarının büyük kısmı kadın icatlarıdır. Bes-

lenme ve giyim kültürü de kadının damgasını taşır. Tüm bu değerler uygarlıkla inkâra uğrayacak ve erkeğin hegemonyası altında kâr ve baskı araçlarına dönüştürülecektir. Toprak ana hakir görülecektir. Kutsal Kitaplar erkekler için "Kadınlar tarlanızdır, istediğiniz gibi sürün" der. Daha da vahimi, Sümer kentleri kâr amaçlı toprağı sürekli kullandıklarından, tuzlanmaya yol açarak doğal çölleşme tehlikesini suni çölleşme ile besleyip büyütmüşlerdir. Mezopotamya'nın çölleşmesinde uygarlaşmanın rolü çok çarpıcıdır.

Uygarlığın manevi dünyasında doğa, çevre, toprak hep hakir görülür. Aslında bu yaklaşım ideolojiktir. Zıddına geliştiği tarım-köy toplumunu aşağılamak ve kolayca yönetmek içindir. Uygarlık ideolojik olarak öyle bir Dünya imgesi yaratmıştır ki, sanki dünya insanlığın düşmanıdır ve insanlığa hesap vermelidir. Yine Kutsal Kitaplar "Orası imtihan yerinizdir sadece" der. Diğer taraftan devletliler bu dünyada kendi cennetlerini yaratırlarken, icat ettikleri dinlere de hiç inanmamışlardır. Çünkü dinleri kendilerinin icat ettiklerini iyi bilmektedirler. Öte yandan jeobiyolojik ortamla iç içe oluşan toplumsal gelişme, uygarlık tarihi ilerledikçe (Aslında sürekli geriledikçe olmalıdır) bu özünü ideolojik olarak inkâra zorlanacak, hayali, soyut öte dünya imgeleriyle zıddına dönüştürülecektir.

Ekolojik sorunun özü bu gerçeklikte yatmaktadır. Dolayısıyla tam bir toplumsal sorun olduğunu tüm vahametiyle anlayabilmekteyiz. Kendi özünü böyle inkâra zorlanan bir toplumun uzun vadede yaşamı sürdürülebilir kılması mümkün değildir. İktidar ve sömürü tekellerinin kâr mantığı, bunun için geliştirdikleri ideolojik ve askeri savaşlar anti-ekolojik, anti-biyolojik ve anti-toplumsaldır. Günümüzde, kapitalist hegemonyanın finans çağında yaşanan bunalım, bütün bu gerçeklikleri tüm insanlığın gözüne ve zihnine âdeta kazımış bulunmakta; bu hegemonyanın yarattığı sahte dünyanın, kâğıt tomarlarından ibaret hale geldiğini herkese açıkça göstermektedir. Tarihinin hiçbir döneminde insanlık bu denli doğaya, yaşama ve topluma yabancılaşmamıştır. Ortadoğu toplumu gerek merkezî uygarlığın kahredici talancı yüklerini en uzun süre yaşamasından, gerekse jeobiyolojisinin hem doğal hem de suni nedenlerle çölleşmeye en yakın bölgelerin başında gelmesinden ötürü sadece sorun yaşamıyor; çözümü intiharda bulacak kadar yaşamdan vazgeçiyor. Daha doğrusu vazgeçirtiliyor.

5- Sınıf, Hiyerarşi, Aile, İktidar ve Devlet Sorunu

Ortadoğu toplumu evrensel tarihte sınıf, hiyerarşi ve iktidar sorunlarıyla en erken tanışan toplumdur. İktidar öncesinin ilk hiyerarşi düzeneğinin gençler ve kadın üzerine kurulduğunu bilmekteyiz. Zorba ve kurnaz erkek + şaman ve rahip + tecrübeli yaşlı adamlar ittifakı, tüm hiyerarşilerin ve sonradan gelişecek iktidar ve devletlerin prototipidir. Tüm toplumsal sorunların ana rahmidir. Aşağı Mezopotamya'da Uruk kent hegemonyasından önce El Ubeyd hiyerarşik dönemine (M.Ö. 5000-3500) tanık olmaktayız. Tüm Mezopotamya'ya yayılmış bir hiyerarşi söz konusudur. Büyük ev ve aile etrafında örülü bir sistemdir. Hanedanlık sisteminin başlangıcıdır. Kadının, gençlerin ve üst hiyerarşik tabaka dışındakilerin sistemik bir köleleşmeye tabi tutuldukları, dolayısıyla toplumsal sorunun ilk defa temellendiği bir dünya imgesi ve pratiği oluşturulmaktadır. Mezopotamya bir de bu sistemin küresel önderi olma gerçeğine sahiptir. Hanedan ve ailecilik ideolojisinin de kökenidir. Ortadoğu'da her iki kurumun halen çok güçlü olması bu tarihsel nedenle de yakından bağlantılıdır. Toplumun erkek önderlikli bu en eski kurumları tarih boyunca sürekli gelişim göstermişlerdir. Hanedanlık temel iktidar odağı ve devlet biçimine dönüşürken, ailecilik tümden toplumların resmi ana hücresine dönüşmüştür. Hanedanlar ve ailelerin kuruluş ve yıkılışları için tarih boyunca yürütülen iktidar savaşlarının haddi hesabı yoktur. Toplumlar bu savaşlarla sadece sorun kaynağına dönüştürülmemekte, âdeta içten içe tüketilmektedir.

Hanedanlık sistemi ideoloji ve yapılanmanın iç içe geçtiği bir bütünlük olarak anlaşılmak durumundadır. Kabile sisteminin içinden gelişmekle birlikte onun inkârıdır ve üst tabaka yönetici aile çekirdeği olarak kendini oluşturur. Çok katı bir hiyerarşisi vardır. Ön hâkim sınıftır. İktidar ve devletin prototipidir. Erkek ve erkek evlat esasına dayalıdır. Çok sayıda erkeğe sahip olmak iktidarı için önemlidir. Bu husus çok kadınla evlenme, harem hayatı ve cariye sistemine yol açmıştır. Bazı erkeklerin onlarca kadına ve yüzlerce çocuğa sahip olması hanedanlık ideolojisiyle bağlantılıdır. İktidar ve devlet öncelikle hanedan içinde üretilir. En önemlisi de, hanedan başta kendi kabilesi ve aşireti olmak üzere, diğer kabile sistemlerini ilk sınıflaşmaya, köleliğe alıştıran kurumdur. Ortadoğu uygarlığında hanedansız ikti-

dar ve devlete rastlamak neredeyse mümkün değildir. Hanedan gerçekliğinin köklülüğü ve iktidar-devlet için hazırlık okulu konumunu teşkil etmesinden ötürü böyledir.

Hanedanlığın resmi ideolojiye dönüşmesi aile yapısına da damgasını vurmuş, 'ailecilik' biçiminde bir alt ideolojiye yol açmıştır. Aileden aileye fark vardır. Tarih boyunca ve tarih öncesinde kadın-erkek beraberliğinin çok farklı biçimleri mevcut olmuştur. Özellikle kadın ağırlıklı klan aile tipi çok yaygındı. Bu aile tipinde erkek-koca pek tanınmaz. Dayı ve çocuklar daha çok önemlidir. Diğer bir tip, erkek-kadın ikiliğinin denk olduğu tiptir. Sanıldığının aksine, bu tip de tarihte yaygın yaşanmıştır. Erkeğin aile reisliğindeki sistem çok sonraları ve hanedanlık-iktidar-devlet üçlüsünün izdüşümü olarak geliştirilmiştir. Esas hedefi kadınlarını ve çocuklarını üst tabakaların hanedan, iktidar ve devlet çıkarları için yetiştirmek, bağımlı uydu kişilikler yaratmaktır. Hiç de gerekmediği ve çok ağır toplumsal sorunlara yol açtığı halde, çok karılı ve çocuklu ailenin temelinde bu iktidar ve devlet çıkarı vardır. Hanedan gibi her aile reisi de ona öykünerek, çok karılı ve çok çocuklu olmayı bir güç ve yaşam garantisi olarak görür. Topluma hâkim zihniyet bu yönü sürekli teşvik eder. Hâlbuki bununla çözümden ziyade tüm toplumsal sorunlara kapı aralanmış olur. Bu durumun resmi ideolojinin gereği olduğunu ve dince de desteklenerek pekiştirilmek istendiğini bilmek, toplumsal sorunları kavramak için önemlidir. Günümüz Ortadoğu toplumunda halen güçlü olan hanedancılık ve ailecilik kültürü, yol açtığı aşırı nüfus, iktidar ve devletten pay alma hırsı nedeniyle sorunların ana kaynaklarındandır. Kadının aşağılanması, eşitsizliği, çocukların eğitimsizliği, aile kavgaları, namus sorunu hep ailecilikle bağlantılıdır. İktidar ve devlet içi sorunların küçük bir maketi âdeta aile içinde kurulmuş gibidir. Aileyi çözmek iktidar-devlet-sınıf ve toplumu çözmek için şarttır.

Eğer iktidar merkezli kurulmuşlarsa, aile ve hanedanın toplumda iktidarcılık ve devletçilik ideolojisi ve pratiğinin en gözde konuları olmaları anlaşılırdır. Ortadoğu'da sürekli iktidar ve devlet sorunlarının yaşanması, üzerinde yükseldikleri toplumun ailecilik ve hanedancılıkla kaplanmış olmasındandır. Karşılıklı birbirini besleyen sorunlardır. Bu konuda sorunların ideolojik yönünü kavramak çok önemlidir. Sorun çözme aracı olarak düşünülen iktidar ve devlet gücünün tersine sonuç doğurduğu, güçsüz, yaratıcısız ve kölelikle dolu bir yaşam

ürettikleri halen Ortadoğu toplumunun zihniyetinde anlaşılmaktan uzaktır. Bu ilişkiler yumağını sorunların ana kaynağı olarak yorumlamamız bu nedenledir ve çok önemlidir. Çok erkenden fark ettiğim bu durum nedeniyle demokratik ideoloji ve örgütlenmelere, tartışma ve eylemlere büyük ilgi gösterdim. Yaşam bana toplumsal sorunların çözüm yolunun buradan geçtiğini her geçen gün daha fazla öğretiyordu.

Yine sanıldığının aksine sınıf, iktidar ve devleti doğurmuyor. Tersine hanedancılık ve ailecilik (hiyerarşik kuruluşlar) üzerine kurulu iktidar ve devlet oluşumları sınıflaşmaya yol açar. Öncelik hiyerarşik devletçi ideoloji ve pratiğindedir. Ortadoğu uygarlık tarihinde bu sürecin çok yaygın yaşandığını tespit etmek mümkündür. Alttan üste değil, üstten alta doğru sınıflaşma eğilimleri daha güçlüdür. Daha da önemlisi, birbirlerinin dışında olan bir devlet ve sınıf ilişkisinden çok, ideolojik ve pratik olarak iç içe bir sınıf-iktidar ve devlet fenomeni yaşanır. Bu oldukça örtülü yaşanan bir süreçtir. Öyle ki, kabileci, aileci, hanedancı ve devletçi ideolojik imgelerden ötürü sınıf âdeta görünmez kılınmıştır. Böylelikle sınıf bilincinin gelişmesi önlenmeye çalışılır. Sınıf tahlillerini yaparken somut yaklaşmak önemlidir. Tarihte nasıl oluşmuşsa öyle yaklaşmak gerekir. Ortadoğu'da toplum sınıflaşırken resmi aile, hanedan, iktidarlaşma ve devletleşmeyle iç içedir. Kölelik sadece maddi emek üzerine kurulmaz; öncelikle zihniyet, duygu ve bedenler üzerinde inşa edilir. İdeolojik kölelik gelişmeden maddi emek köleliği gelişmez. Çok yaygın olan sınıf özelliklerinden kaynaklanan sorunları görmek için bu yönlü bütünleyici yaklaşım göstermek daha öğretici olacaktır.

Ortadoğu toplumu üzerinde iktidar ve devlet inşalarını siyasi rant (gücün kâr yaratması) olarak görmek gerçeğe daha çok yaklaştırır. Toplumsal birikimler efendi-köle ilişkisinden çok, iktidar ve devlet odaklarının el koyması biçiminde gerçekleştirilir. İktidar devletten daha yaygın bir olgudur. Devlet olmadığında da iktidar yoğunca yaşanabilir. Dolayısıyla iktidar odaklanmaları bir nevi kapital (sermaye) tekelleri olarak değerlendirilmelidir. Kâr olmadıkça iktidar olmanın bir anlamı yoktur. İktidar oluşumlarının esas hedefi kârdır. İktidarı kârdan ayrı bir kurum olarak düşünmek bir sapmadır. Batı sosyolojisinin aydınlatmaktan kaçtığı önemli bir konudur bu. Tekeller sadece kapitalist sistemle ve sermaye olarak kurulmazlar. Tarihte ezici ço-

ğunluğuyla iktidar tekelleri, grupları olarak kurulurlar. İktidarsız kârı düşünmek olanaksızdır. Bu tespit Avrupa uygarlığı için de geçerlidir. Hatta iktidar tekellerini daha rafine, klasik kâr araçları olarak düşündüğümüzde tarihi daha iyi yorumlayabileceğiz.

Devlet iktidardan farklı bir olgudur. O da iktidara dayanır, fakat farklı bir biçimleniş olarak. Öncelikle birçok iktidar odağı birleşerek daha çok kâr elde edeceklerini olasılık dâhilinde gördüklerinde, devletleşmeyi şiddetli bir tutku olarak amaçlarlar. Devlet daima farklı iktidar odaklarının ortaklaşa kâr örgütü olarak inşa edilir. Dolayısıyla iç yapısında kâr payları nedeniyle sürekli çekişme ve kavgalar, hatta iç savaşlar yaşanır. Ayrıca daha rafine ve meşru kılınan bir geleneğe sahip olduğu için, tüm kâr tekelleri genel çıkarlarının bir ifadesi olarak her zaman devletten yana olurlar. Ancak devletin, çıkarları için ezici bir zarar haline gelmesi durumunda devleti parçalama, yeni devlet ve iktidar arayışlarına girme gündeme gelir. Ortadoğu uygarlığı tarihi boyunca bu yönlü sayısız deneyime sahiptir.

İktidar ve devlet tahlilleri beş bin yılı aşan merkezî uygarlık sürecinde daha gerçekçi yapılabilir. Avrupa uygarlığının beş yüz yıllık tarihi iktidar ve devlet tahlilleri için yetersiz bir mekân ve zamandır. Bu nedenle devlet ve iktidara ilişkin çözümlemeler yetkin yapılamamaktadır. Marksizm bu konuda tam bir cehalet örneği sergilerken, liberalizm daha ince saptırmacı tutumlar içindedir. Muhafazakâr güçler gerçeği daha iyi bilirler, ama ifade etmeyi çıkarlarına uygun bulmazlar. İdeolojik-mitolojik dili tercih edip saptırmacı anlatımı derinleştirirler. Toplumda en çok iktidar ve devlet sorunlarının gerçekdışı kılınması özlerindeki kâr oranlarıyla bağlantılıdır. Uygarlık tarihi boyunca geliştirilen din ve tanrı kavramları gerçek bir sosyolojik yoruma kavuşturulduğunda görülecektir ki devletin bir şemasıdır. Tanrı-kral pratiğinin ideolojik yüceltilmesidir. Günümüzdeki ulus-devleti yeryüzüne inmiş tanrı olarak yorumlamak kadar, laik ifadesiyle tanrısız kılınmış aynı örgüt gibi değerlendirmek birbirinden özde farksızdır. Hegel bu konuda tarihi Marks'a göre daha derin okumaktadır.

Ortadoğu'da toplum sorunları her zamankinden daha çok günümüzde en yaygın ve yoğun yaşanan aile, hanedan, sınıf, iktidar ve devlet sorunlarıdır.

6- Ortadoğu Toplumunun Ahlâk, Politika ve Demokrasi Sorunu

Beş bin yılı aşan merkezî uygarlık sürecini ahlâk, politika ve demokrasi kavramları temelinde çözümlemek çok öğretici olacaktır. Toplumsal doğanın ahlâkî ve politik olgular olarak gelişim gösterdiğini önceki bölümde işlemiştim. Kısaca da olsa tekrarlamalıyım ki, ahlâk ve politika olmadan toplum olmaz. Olsa dahi amorf (şekilsiz) bir yığın olmaktan öteye anlam ifade etmez. Böyle toplumlar olsa bile, ancak başka toplumlar için malzeme durumundadır.

Ahlâk, toplumun ilk inşası sırasında takındığı tutumların bütünlüğü olarak tanımlanabilir. Bu da ilkel toplumun beslenme, üreme ve korunma için aldığı tedbirler, yaptığı iş ve eylemler bütünlüğüdür. Bu bütünlükler gelenekselleştiği ölçüde ahlâk oluşmuş sayılmaktadır. Üremesiz, korunmasız ve beslenmesiz toplum sürdürülemeyeceğine göre, ahlâksız toplum da olmaz diyorum. Politika biraz daha değişik bir kavram olmakla birlikte, ahlâkla yakından bağlantılıdır. Ahlâktan farkı güncel bir eylem olmasıdır. Ahlâk gelenek olarak standart kalıplar halinde iş görür ve rol oynarken, politika günlük olarak toplumun önüne çıkan sorunlar konusunda alınan kararlar bütünlüğü demektir. Bu kararlar bütünlüğü geleneksel leştiği ölçüde, ahlâkî geleneklerle bütünleşip bizzat ahlâk kuralları haline gelirler. İkisinin birbirini beslemesi söz konusudur. Ahlâk geleneksel olarak politikaya çerçeve sunarken, politika yeni iş görücü kararlarıyla bu çerçeveyi sürekli genişletmekte ve derinleştirmektedir. O halde iki kavram ve olguyu birbirinden tamamen ayırmak mümkün olmamaktadır.

Demokrasi üçüncü önemli olgu ve kavram olarak ilk iki olgu ve kavrama eklenmek durumundadır. Bu anlamda demokrasisiz toplum da düşünülemez. Düşünülse bile, kendini ifade edemeyen toplumsal malzeme nesnesi konumundadır. Başka toplumların kullanım araçları toplamı olarak iş görmekten kurtulamaz. Bu durumda demokrasinin işlevi, politika yapılır ve kararlar alınırken, ilgili tüm toplumun ifade ve örgütlenme gücü olarak sürece katılımını ifade eder. Politika özünde bu anlamda demokratiktir. Gerçek politika demokratik olan politikadır. Demokratik olmayan politika çok sonraları gelişen hiyerarşik iktidar ve devlet güçlerinin tek taraflı idare kararlarıdır. Bu güçlerin 'idare kararlarına' politika denmez, idare kuralları denilir.

Gerçek politika mutlaka demos'un (kabile, aile, aşiret, kavim, ulus toplumunun tüm organlarının bütünlüğü) katılımı ve tartışma-

sıyla gerçekleştirilenidir. Politika halksız, toplumsuz, katılımsız oluşacak bir olgu ve kavram değildir. Dolayısıyla politika demokratik olmak zorunda olduğuna göre, ahlâkî de olmak zorundadır. Demokrasinin olmadığı toplum politik, politikanın olmadığı toplum ahlâkî olamaz. Bu üçlü olgu ve kavramsal ifade olmazsa olmaz kabilinden birbirlerini gerekli kılarlar.

Ortadoğu merkezî uygarlığı toplumun bu üç temel olgusu ve kavramsal ifadesiyle çelişki içinde ve zıtlaşarak gelişmiştir. Aralarında temel bir diyalektik ilişki mevcuttur. Uygarlık toplumu (kent-sınıf-iktidar) ne kadar gelişirse, ahlâk, politika ve demokrasi de o denli gerileme yaşar. Aynı zamanda aralarında o denli bir gerilim ve mücadele yaşanır. Sümer destanlarında özellikle kadın, çiftçi ve çobana ilişkin söylemlerde bu süreci izlemek mümkündür. Bu gerilim ve mücadele gerçeğini dile getirmektedir. Daha sonraki destan ve dinsel metinlerde bu üçlünün (toplumun temel direkleri) sesini pek duyamayız. Demek ki mücadeleyi kaybetmişlerdir. Buna karşılık kabile ve aşiret destanları halen canlıdır ve günümüze kadar ulaşmışlardır. Demek ki ahlâk, politika ve demokrasi geleneğini tümüyle kaybetmemişlerdir. Daha üst bir soyutlama olarak tek tanrılı dinler Firavun ve Nemrut'tan çok bahsederler. Yine demek ki en azından başlangıç itibariyle ahlâkî, politik ve demokratik adımların sahibidirler. Avrupa uygarlığına dayalı ahlâk, politika ve demokrasi anlatımları çok eksik, temelsiz ve burjuvacadır. Burjuvazi gibi en bencil bir sınıfın bakış açısından ahlâk, politika ve demokrasi olguları ve kavramsal ifadelerinin tarihsel gelişimini, dolayısıyla gerçekliğini bütünlük içinde kavramak mümkün gözükmemektedir. Batının bu yönlü bilimine oldukça eleştirel yaklaşmak gerekir.

Merkezî uygarlık sisteminin dışında kalan tüm toplumsallıklarda kategorik olarak ahlâk, politika ve demokrasi olgusunun daha güçlü olduğuna hükmetmek gerekir. Bu çerçevede direnen, dağlara ve çöllere çekilen tüm kabile, aşiret, mezhep tipi yarı-göçebe ve işsiz topluluklarla kırsal alandaki çiftçi ve çoban topluluklarını direnişçi, özgürlük ve eşitliğe daha yakın güçler olarak değerlendirmek gerçekçidir. Derinliğine köleleştirilmiş unsurlar ikinci sırada ve objektif olarak bu projede değerlendirilebilir. Özgürlük için, eşitlik için, dolayısıyla ahlâk, politika ve demokrasi sorunları için önemli olan objektif kölelik değildir; ne kadar teslim olmamış, ne kadar direniyor, ne ka-

dar konar göçerdir, ne kadar inançlarının savaşını veriyor sorularının cevabı önemlidir.

Ortadoğu toplumlarında elbette ciddi ahlâkî, politik ve demokratik sorunlar vardır. Uygarlık süreci gereği bu sorunlar çok kapsamlıdır da. Ama Avrupa uygarlığının hukuk, politika ve demokrasisinin fazlasıyla burjuvaca olduğunu, evrensel tarihsel-toplumun ahlâk, politika ve demokrasi olgusunu temsil etmediğini, yansıtmadığını bilmek önemlidir. Burjuvanınki demokrasi değil devlet idaresidir. Demokrasi adına yapılanlar tümüyle genelleştirilmese de, devlet idaresini gizleyen, 'ayıbı örten asma yaprağı' rolünü oynadığını belirtmek daha doğru bir yaklaşımdır. Aynı kıstaslar insan hakları için de geçerlidir. Özellikle hukukun tümüyle ahlâkın yerine geçtiği bir gerçektir. Hukuk devlet ve iktidara ilişkin bir sözleşmeler yığını olup, hiçbir zaman canlı ahlâkın yerini tutamaz. Devlet idaresi, devletin iç ve dış işleri için yapılan çalışmalara, karar ve uygulamalara ise politika denemeyeceğini anlamak gerekir. Belki devlet politikası denebilir, ama toplum politikası denemez. Demokrasi adına yapılanların toplumun çok dışında, temsil sahneleri olmaktan öte pek işlevleri yoktur.

Bu kısa eleştiri temelinde Ortadoğu toplumunda demokrasi, ahlâk ve politika potansiyelinin güçlü olduğu rahatlıkla belirtilebilir. Ciddi ahlâkî, politik ve demokratik sorunların olması potansiyelinin gücünü gösterir. Halen devlet ve iktidarcılık eğilimlerinin güçlü olması, diğer yüzünde güçlü ahlâkî, politik ve demokratik sorunları, ihtiyacı ve hatta varlığı akla getirir. Aralarındaki diyalektik çelişki gereği gerçeklik ancak bu biçimde ifade edilebilir.

7- Ortadoğu Toplumunda Ekonomik ve İdeolojik Sorun

Sorunlar kapsamındaki tüm anlatımlar aslında ideolojik ve ekonomik yönüyle de yansıtılmaya çalışıldı. Dar anlamda maddi ve manevi kültür öğeleri olarak bu yöndeki sorunları daha görünür kılmak için şemamıza devam etmeyi uygun buldum. Önemli başlıkları çizeceğim.

Batı ekonomi-politiği topluma ilişkin diğer dallarda geliştirdiği bilimsel çarpıtma ve kehanetleri öncelikli olarak işler. Buna ihtiyacı vardır. Farklı ama daha gelişkin bir sermaye birikimi ve kâr hadleri söz konusudur. Ekonomi-politik bilimi bu gerçeği açıklamaktan çok

gizlenmesine aracılık eder. Mitolojik anlatımın çağdaş versiyonu olarak değerlendirmek mümkündür.

Ekonomik sorun esas olarak kadının ekonomiden dışlanmasıyla başlar. Ekonominin kendisi ise beslenme konusu olan her şeydir. Ekonomi-politiğe (K. Marks'ın **Kapital**'i dahil) göre ise, piyasalara göre üretim üzerinden sağlanan kâr, rant, faiz ve ücretler ekonominin temel konusunu teşkil etmektedir. Bilim değil, tamamen burjuvazinin kâr üzerine kurulu yaşamına göre bir disiplin söz konusudur. Kâr esas alınarak düzenlenen ekonomik yaşam toplumun en dibindeki sorundur. İnsan yaşamını kâra göre düzenlemek en vahşi iktidar anlamına gelir. Biyo-iktidar kavramı biraz da bu gerçeği ifade eder. Tarih boyunca tüm toplumlar insan ihtiyaçları dışında zenginleşmek için yapılan mal ve para birikimlerine hep şüpheyle bakmışlar, fırsat bulur bulmaz bu birikimleri ihtiyaç sahiplerine dağıtmaktan çekinmemişlerdir. Birikimin felaketlere karşı değil de, bazı grup ve kişilerin zenginleşmesi için yapılmasının hep ahlâkın 'kötü' biçimindeki yargısına maruz kalması boşuna değildir. İnsan yaşamı gibi kutsal tutulması gereken bir değeri birikimcilere ipotek etmek en büyük ahlâksızlık sayılmıştır. Batının kapitalist modernitesinin bin bir hukuk ve güç aygıtıyla meşrulaştırmak istediği şey bu olgudur. Kutsal Kitapta geçen Leviathan özünde bu olguya işaret etmektedir. Topluma karşı canavar olarak simgeleştirilmektedir. Ekonomi olmayan, tersine ekonominin canına okuyan olgular kümesi ekonomi-politik adı altında bilim diye sunulmaktadır. Marks'ın İngiliz ekonomi-politiğini rasyonelleştirmede hiç de az olmayan çabası ekonomiyi değil, anti-ekonomiyi ifade etmektedir. Buna ekonomi demesi sosyalist toplumda değil, herhangi bir toplumda bile etik olamaz. Hegel'i ayakları üstüne kaldırmak isterken baş aşağıya düşürmüştür. Özcesi, piyasa üstünde yürütülen sermaye birikimi ve kâr operasyonları tarihte eşi görülmemiş ekonomik sorunların temelidir.

Şu hususu bir kez daha belirtmeliyim ki, insanlar için zorunlu beslenme, giyinme, taşınma ve barınma ihtiyaçlarına hizmet ettikçe, piyasaya karşı olmanın ve onu meta fetişizminin aracı olarak değerlendirmenin tutarlı bir yönü yoktur. Bu anlamda piyasa gerekli ve iyi bir ekonomik araçtır. Karşı olunan bu değildir. Piyasalar üzerinde bir yandan fiyatlarla oynayarak, diğer yandan uzak mesafeler nedeniyle oluşan aşırı kâr sistemine, yani kapitalizme karşı çıkılmaktadır. Anti-

kapitalist olmak bu sisteme, tabii bu sistemi ayakta tutan her şeye karşı olmaktır. Piyasa gerçeği bu kapsamın dışındadır. Bilakis sermaye tekelleri fiyatlarla sürekli oynayarak ve böylelikle kâr olanaklarını canlı tutarak piyasalarda sağlıklı ve adil bir değişimin oluşumunu engellerler. Yani kapitalizm sadece anti-ekonomi değil, anti-pazardır da. Böyle olmasaydı, sürekli bunalım ve finans oyunlarıyla toplumsal yaşam alt üst edilebilir miydi? Bunca bilim ve tekniğe rağmen aşırı nüfus artışı, işsizlik, yoksullaşma ve çevre imhası başta olmak üzere, insanlığı tehdit eden sorunlar bu dönemdeki kadar büyüyebilir miydi?

Kadının ekonominin merkezinde rol oynaması anlaşılır bir husustur. Çünkü çocuk doğurmakta ve beslemektedir. Ekonomiden kadın anlamayacak da kim anlayacaktır! Genelde uygarlık tarihinde, özelde kapitalist modernitede kadın dışlanınca, kocaman erkeklerin üzerinde en çok oynadıkları ekonomi bu nedenle sorunlar yumağına dönüşmüştür. Ekonomiyle organik ilgisi olmayan, sadece aşırı kâr ve güç hırsıyla başta kadın olmak üzere tüm ekonomik güçleri denetimleri altına almak için girişilen bu oyun, sonuçta her tür hiyerarşinin, iktidar ve devlet güçlerinin toplum üzerinde bir ur gibi büyümesine yol açarak sürdürülemez ve oynanamaz bir aşamaya dayanmıştır.

Kadından sonra başta çiftçiler olmak üzere gerçek ekonomiyle ilgilenen çobanlar, zanaatkârlar ve küçük tüccarlar da iktidar ve sermaye tekel aygıtları tarafından adım adım ekonomiden dışlanarak tam bir ganimet ortamı yaratılmıştır. En çok aydınlatılması gereken bir konuyla karşı karşıyayız. Bir anlamda ekonomik yaşam alanlarının ve nesnelerinin talanı olan uygarlık süreçleri nasıl oldu da meşrulaştırılıp günümüze kadar taşındı? Ekonomiyi tasfiye eden güçler nasıl temel ekonomik faktörler olarak sunuldu? Sümer toplumunda tanrılar inşa edilirken bundan daha gerçekçiydiler dersek yanılmış olmayız. Tüm bu eleştirilere rağmen, K. Marks kapitalist ekonomi adı altında sunulan dehşetin, felaketin farkındaydı. Fakat kapitalist modernitenin kendi hegemonyasını alabildiğine inşa ettiği bir dönemde çözümleme ve devrimci eylemi ancak bu kadar olabildi dersek daha doğru olur.

Ortadoğu toplumunda önemli bir farklılık, ekonomik artıların devlet eliyle sızdırılmasıdır. Aslında Avrupa uygarlığında da devletsiz kârın bir hayal olduğu göz önüne getirilirse, devletin son tahlilde

toplumsal artıkların yegâne meşru sahibi olduğu görülür. Kendini mülkün sahibi olarak görmek zaten bunun için yeterli nedendir. Devlet dışında kârdan bahsetmek bir aldatmacadan öteye gitmez. Sonuç olarak uygarlık tarihi anti-ekonomik bir tarihtir. Tüm ekonomik sorunlar bu çelişkinin sonucu olarak yaşanır. Egemen sınıf, kent ve devlet ekonomiden ne kadar ellerini çekerlerse, diğer bir anlamıyla küçülür ve ekonomiyi gerçek sorumlulanna terk ederlerse, ekonomik sorunlar da o denli çözüm yoluna girer. Küresel ekonomi için doğru olan bu belirleme Ortadoğu ekonomik yaşamı için de fazlasıyla doğrudur.

Manevi kültür gücü olarak ideolojisiz toplum olmaz. İdeoloji zihniyetle bağlantılı olmakla birlikte daha farklı bir kavramdır. Hayvanların, hatta bitkiler ve atomların da zihninden bahsetmek mümkündür. Ama ideoloji insan toplumuna özgüdür. Görevi esas olarak yaşamı anlamlandırma ve düzenlemedir. Bu anlam ve düzenlemeler olmadan toplum ayakta kalamaz, dehşete düşer. İdeoloji bu nedenle hayli ilginç bir sorundur. Kelime anlamı fikirlerin mantığı demektir. İnsan toplumu fikirler mantığıyla çok esnek bir doğa olarak biçimlendirilmeye, özgürleşmeye yatkındır. Ama bu özelliğiyle köleleştirilmeye de yatkındır. Hem sorun çözücü hem de sorun kaynağı olması yapılanmasıyla ilgilidir.

Ortadoğu uygarlıklarında ideolojiler büyük rol oynamıştır. Uygarlığın kendisi Sümer rahiplerinin mitolojik yaratımlarına çok şey borçludur. İnşa edilen tanrılar panteonu tüm dinleri etkilemiştir. Maddi uygarlıkla iç içe hep manevi bir uygarlık da inşa edilmiştir. Yerde yükselen krallık, hanedanlık gücü kendisini simgesel olarak tanrı diye sunma ve yüceltmeyi ideolojisinin temel görevi haline getirmiştir. Yerdeki kralın yansıması tanrısal imgeler olarak göklere yansıtılmıştır. O dönemden beri felsefe, bilim, sanat ve dinler sürekli bu tanrıları aramışlardır. Bulabildikleri bir yandan gerçekler dünyasıyken, diğer yandan gerçeklerin saptırılmış hayal dünyası olmuştur.

Ortadoğu ideolojik dünyası için önemli olan, mitolojik ideolojinin nasıl dinsel ideolojiye, dinsel ideolojinin nasıl felsefi ideolojiye ve en son bilimsel teorilere dönüştüklerini izlemektir; hangi maddi sorunlar dünyasının karşılıkları olduklarını bulmak ve izlemektir. Ekonomik ve toplumsal yaşam sorunları ideolojide mutlaka karşılığını bulurlar: Gerçek veya saptırılmış olarak. İktidar, devlet ve hanedan kuruluşları

çok tipik olarak kendilerini ideoloji dünyasında da tanrısallıklar biçiminde inşa edip sunarlar. Bu yönleriyle ideolojik çözümlemeler yapılırsa, toplum hakkında daha doğru bilinç ve aydınlanma mümkündür. Tüm ilk ve ortaçağların dinler ve tanrılar dünyası, yükselen hiyerarşiler ve hanedanlıklar, iktidar, devlet ve sermayedarlar dünyasının yansıtılmış, meşrulaştırılmış izlerini taşır. Kendi aralarındaki sorunlar ve kavgalar aynen izlerinde de yaşanır. Maddi sorunları iyi kavramak için ideolojik alan ne kadar gerekliyse, tersi de o denli gereklidir. İki yanı, yüzü ayırt etmek kadar, aralarındaki bağlantıları da hep aramak, görmek gerekir.

Uygarlıkların momentlerinde inşa edici güçler ideolojinin imgesel (hayali) karakterinin tamamen farkındaydılar. Köleler dünyasına bu hayali dünyayı gerçekler olarak sunarken hem köleleri uysallaştırıyor, hem de arzularını gemliyor ve öte dünya dedikleri imgeyle avuntu bulacaklarını umuyorlardı. Dolayısıyla çok sorunlu bir ideolojik dünyanın gelenekselleşmesi oluyordu. Uygarlık tarihinin hep dinler ve tanrıların gölgesinde sunulması bu gerçeklikle bağlantılıdır.

Günümüzde de ağır toplumsal sorunlar bu yönlü ideolojik sorunlara dönüştürülür. Belki de daha kolay çözülebileceklerine duydukları inançtan ötürü böyledir. İslâmî ideolojinin canlandırılması toplumsal sorunların artan varlığını yansıtır. Modernite ideolojilerinin çözüm aracı olmamaları, toplumsal sorunlarla gerçekçi bağ oluşturamamalarından kaynaklanır. Hem geleneksel (dinsel) hem de modern (liberalizm, milliyetçilik, sosyalizm vb) ideolojilerdeki başarısızlık, toplumsal sorunları doğru yansıtmamalarıyla ilgilidir. Çözüm evrimci ve devrimci tarzlarıyla hem söylemde hem de eylemde doğrunun yaşanmasını dayatmaktadır.

8- Ortadoğu Toplumunun Devrim Sorunu

Şemasını sunmaya çalıştığımız bu kapsamdaki toplumsal sorunların elbette bütünsel olarak devrim sorununda düğümlenmeleri anlaşılırdır. Devrimi değişik tanımlamaya çalışacağım. Ortadoğu uygarlık tarihini bir yönüyle karşıdevrim tarihi olarak yorumlayabiliriz. Neye karşı karşıdevrim? Uygarlık sisteminden dışlanan tüm toplumsal unsurlara karşı bir karşıdevrim; kadına, gençlere, tarım-köy toplumuna, konar-göçer kabile ve aşiretlere, gizli mezhep ve inanç sahiplerine, köleleştirilenlere karşı karşıdevrim. Uygarlık kendi öz çıkar

güçleri için yeni bir düzen veya devrim iken, karşıt güçler için yıkım ve karşıdevrimdir. Benim için devrimin anlamı, uygarlık sisteminin sürekli alan ve uygulamasını daralttığı ahlâkî, politik ve demokratik toplumun yeniden ve daha geliştirilmiş olarak bu niteliklerini kazanmasıdır. Bir Marksist sosyalist için devrim 'sosyalist toplum'dur. İslâm devrimcisi için 'İslâmî toplum'dur. Burjuva için 'liberal toplum'dur.

Aslında böyle toplumlar yoktur. Bunlar Ortaçağda olduğu gibi adlandırmalardır. Birer ideolojik etiket takılınca toplumlar nitelik değiştirmezler. Örneğin bir sosyalist Sovyet insanıyla liberal Avrupalı insan arasında köklü farkların olmadığı Sovyetlerin çözülüşünden sonra yeterince anlaşılmıştır. Bir Hıristiyan ile bir Müslüman arasında dinden kaynaklanan farkların yaşam üzerindeki etkileri son derece cüzîdir. Eğer toplumlar arasında niteliksel bir ayrım yapılacaksa, bu ancak tanımlamaya çalıştığımız ahlâkî, politik ve demokratik toplum nitelemesi temelinde yapılabilir. Köklü farklılıklar bu kavramlar ve yansıttıkları olgularla daha gerçekçi olarak belirlenebilir. Şüphesiz daha ahlâkî, politik ve demokratik olan toplumlar özgürlüğü ve eşitliği yaşama olanaklarına daha fazla sahiptirler. İsteyen buna sosyalist toplum da diyebilir.

Ortadoğu toplumunun gerçekçi bir yorumu, yaşanması gereken devrimin ahlâkî, politik ve demokratik niteliklerini tespit etmekte güçlük çekmez. Denenen tüm geleneksel ve modernist ideolojilerin, durumu daha da sorunlu hale getirdikleri gelişmelerden anlaşılabilir. Bu sonuçlar politik ve ahlâkî demokrasinin olmazsa olmaz gerçekliğini kanıtlamaktadır. Demokratik siyasetsiz, dolayısıyla ahlâktan da yoksun toplumun temel devrim sorunu bu nitelikleri kazanma sorunudur. Devrim sorunu bu temelde konulunca, siyasi program, stratejik ve taktik mevzilenmeler ve doğru pratik adımlar da buna göre belirlenebilir. Bu tarz bir devrim anlayışı İslâmî, sosyalist, milliyetçi devrim yaklaşımlarından çok farklıdır. Bu yaklaşımlar kapitalist modernite içinde son tahlilde özellikle ulus-devletle sonuçlanmaktan geri kalmazlar. Kapitalist modernite ise sorun çözme aracı değil, sorunları büyütme ve tüm topluma yayma aracıdır.

Tersine devrim ahlâkî, politik ve demokratik alan uygulamalarında mesafe aldıkça, kapitalist moderniteden uzaklaşmaya ve demokratik moderniteyi somutlaştırmaya başlar, gelişir. Devrim soru-

nuna ilişkin bir farklılığı da yaşam ve eylem tarzında belirlemek önemlidir. Düz çizgisel yaklaşımlar ne kadar hatalıysa, teori-pratik ayrımlarını fazla açmak da hatalı eylemlere götürür. Çok iyi bilinmesi gerekir ki, devrim öncesi ve sonrası için farklı yaşam biçimleri yoktur. Özellikle bir devrimci için bu böyledir. Eylem insanı olmak teorik donanımla birlikte yaşanır. Ahlâkî, politik ve demokratik nitelikleri günlük yaşamında söylem ve eyleme yansıtmayan kimseye devrimci denmez. Bunların devrimci militanca bir yaşamı olamaz. Ayrıca sadece direnişçilikle, toplumu öz savunmayla eylemci olunamaz. Ahlâkî, politik ve demokratik toplum inşalarıyla bütünleştirilemezse, öz savunma savaşı ve her tür direnişçiliğin kalıcı başarı şansı olamaz. Toplumun sorunları nasıl bir bütünlük arz ediyorsa, devrimin ve devrimcinin de tüm söylem ve eylemlerinde siyasi program, strateji ve taktik planlamayı iç içe yaşaması gerekir. Yaşam akışkanlığı bir bütündür. Kopuk aşamalarla yaşayabileceğimizi sanmamalıyız. Eğer bazı tarihsel örneklerden ders alacaksak, Zerdüşt, Musa, İsa, Muhammed örnekleri son derece öğreticidir. Bu örnekler Ortadoğu toplumları için devrimlerin ve devrimcilerin nasıl bütünlüklü, yoğun tempolu, ilkeli ve pratik olmaları gerektiği konusunda binlerce yıl önceden bizleri uyarmaktadır. Ortadoğu devrimleri kapitalist modernite kalıplarına göre değil, kendi tarihsel değerlerine uygun olarak, ama güncel bilimle bütünleşerek başarılı olabilir.

Sonuç olarak Ortadoğu toplumunda bunalım ve sorunları üç aşamada özetlemek mümkündür. Birinci aşama, M.Ö. 3500'lerde kendini iyice belli eden hanedan, hiyerarşi, kent, iktidar, devlet ve sınıf olguları etrafında gelişen merkezî uygarlık sisteminin yükselişidir. Bu sistem toplumsal sorunların kaynağıdır. Bu sürece dıştan kabile sistemiyle, içten İbrahimî ve Zerdüştik dinsel sistemlerle yanıt verilmeye çalışılmıştır. İkinci aşama, İslâmî uygarlıkla son çıkışını yapan merkezî uygarlık sisteminin 1200'lere doğru biriken sorunlarına karşı Rönesans girişimlerini tam başarmayıp, öncülüğü İtalyan Yarımadasındaki kent uygarlık çıkışlarına kaptırmasıyla bunalım ve sorunlarının daha da derinleşmesini yaşama sürecine girmesidir.

Günümüze doğru 'Şark Sorunu' adı altında yaşanan üçüncü aşama, Avrupa'nın merkezî uygarlık sisteminin hegemonyasını ele geçirmesi ve bölgeye yönelmesiyle birlikte 1800'lerden itibaren yaşanmaya başlanmıştır. Kapitalist moderniteye dayalı olarak gelişen

geleneksel ve modernist çözüm arayışları ise sorunların daha da ağırlaşmasıyla sonuçlanmış; kriz, soykırım ve intiharın eşiğine kadar varan olumsuzluklara yol açmıştır.

Dördüncü Bölüm: ORTADOĞU TOPLUMUNDA TARİHSEL DİRENİŞLER ve ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

Avrupa uygarlık merkezli sosyal bilimlerin Greko-Romen uygarlığını orijinal kabul etme temelinde geliştirilmesi, evrensel tarih yazımı ve okumalarını ileri düzeyde çarpıtmıştır. Sosyal bilimlerin kendileri bu çarpıtmaların derin etkisini taşımaktadır. Şüphesiz her idealli çağ veya uygarlık kendini merkez ve orijinal sayma tutkularıyla yüklüdür. Avrupa merkezî uygarlığı bu konuda yine de erkenden özeleştirisel yaklaşma erdemini göstermiştir. Eleştirel akımın gelişmesi evrensel tarihin yazım ve okumalarını daha gerçekçi (hakikate yakın) kılmaktadır. Sosyal bilimin bu yönlü araştırmaları derinlik kazanmıştır. Fakat tüm bilimlerde olduğu gibi sosyal bilimlerin de aşırı disiplinlere dönüşmesi, gerçeğin bütünlüğünü dağıtma tehlikesine yol açmıştır. Hegel'in "Gerçek bütündür" yargısının Adorno'da "Gerçek bütün değildir" tepkisine dönüşmesi durumu özetlemektedir. Makro evrensel tarihe duyulan tepkiyle başta 'ulusal tarihler' olmak üzere mikro tarihlere aşırı yönelim açık ki hakikatin bütünlüğünü bozmuş ve olumsuzlukları arttırmıştır. Bütünsel yaklaşımın mikro olay, olgu ve ilişki süreçlerini aşırı ihmalinin bu sonuçta rolü olmuştur. Doğru ama zor olanı, bütünsel ve parçalı (makro ve mikro) yaklaşımları gerçekte yaşandığı gibi iç içe çözümleyip sentezleme yöntemiyle sunabilmektir. Okuma, yazma ve sunma çabalarımda bu yaklaşıma özen gösteriyorum.

Hegel'in evrensel tarih felsefesi kavram olarak geliştiricidir. Hegel'in tarih felsefesini Greko-Romen uygarlığına dayandırması ve fazlasıyla metafizik ağırlıklı olması ağır eleştirilere yol açmıştır. F. Nietzsche'nin Hegel'e yönelik eleştirisi öğreticidir. Soyut idealarına (Geist) karşı olanca gücüyle ve açıklığıyla somut yaşamı dayatmaktadır. "Gerçek somuttur" demek ister. Bunu yaparken evrensel tarihi, soyutu tümüyle göz ardı etmez. Greko-Romenciliği aşar. Zerdüşt'e kadar uzanır. Orada tek tanrılı dinci metafiziğe karşı ahlâk felsefesini araştırmaya koyulur. Acının, coşkunun felsefesini yapmak ister.

K. Marks'ın Sol Hegelciliğine kısmen değindik. Kendini ne kadar materyalist olarak sunsa da, Marks'ın pozitif metafiziği aştığı söylenemez. Mikro ulus tarihçiliğinin temeli olan Fransız toplumbilimciliği

bütünüyle mikrocudur. Bunda Fransız Devrimi ve aşırı ulus-devletçiliğinin, cumhuriyetçiliğinin payı büyüktür. İngiliz ekonomi-politiği temelinde gelişen İngiliz tarih ekolü ise son derece pragmatisttir. Tüm amacı yükselen İngiliz İmparatorluğu'na, bu imparatorluğun hegemonyasına tarihsel arka destekler bulmak, ona ideolojik temel sağlamaktır. Pratikle yoğun bağlantısından ötürü Alman ve Fransız çıkışlarından daha başarılıdır. Başarılı olan sistemin felsefesi de başarılı olur; ama bu, hakikatçi olduğu anlamına gelmez. Her başarı hakikat olmadığı gibi, her yenilgi de yanlışlığın kanıtı değildir. Bu gerçeği iyi bilmeden hakikat yürüyüşünü doğru yapamayız.

Merkezî uygarlık sisteminin Sümer kaynaklı beş bin yılı aşan yürüyüşü, evrensel tarih lehine en önemli argümanların başında gelir. Hegel'in bu argümanı kullanamaması yeteneksizliğinden, körlüğünden ötürü değil, Sümerik araştırmaların henüz başlamamış olmasıyla bağlantılıdır. İbrahimî dinlerin çıkış kaynaklarına ilişkin materyaller çok sınırlıydı. Kabile sisteminin önemi de pek anlaşılmıyor veya neolitik sistemle birlikte oynadığı evrensel rol layıkıyla değerlendirilemiyordu. Ortam (Fransız İhtilali dönemi ve sonrası) tümüyle milliyetçiliğe (yeni dinsel argüman) ve ulus-devletin tarih araştırmalarına açılmıştı. Her aydın, tarihçi kendi ulusal tarihinin peşindeydi. Açık ki, yaşanılan devrimin karakterinden ötürü (burjuva hegemonyası) tüm bu tarih yazımları ağır sınıf bakış açılarıyla yüklüydü. Burjuva aydınlar ulus-devlet tarihçiliğinde başat rol oynarken, muhafazakârlar feodal aristokrasiye yeniden tarihsel temel ararken, demokratlar ve sosyalistler de emekçilerin, halkların tarihini araştırmaya koyuluyordu. Toplum doğası ise sınıf bakış açılarıyla yorumlanamayacak kadar karmaşık, esnek ve dolayısıyla bütünlüklü, ama parçaların önemini de ortaya koyan bir yaklaşımı şart kılıyordu. 20. yüzyılın başlarında eleştirel kuramla (Frankfurt Okulu) Annales Tarih Ekolü, bütüncül ve parçalı yaklaşımları daha derinliğine işlediler. 20. yüzyılın ikinci yarısındaki bilimsel devrimler sosyoloji bilimine de yansıyarak, daha dengeli anlatımları ve araştırmaları mümkün kıldı. Günümüzde toplumsal, dolayısıyla tarihsel ve evrensel hakikate biraz daha yakın olduğumuz söylenebilir. Eğer diyalektikten bir şey anlıyorsak, hakikate biraz daha yakın olmanın yanı başında büyük yanlışların da bulunduğunu iyi bilmek gerekir.

Hegel, Napolyon'un kimliğini ve tarihsel yürüyüşünü (askeri ve siyasi hareketlerini) değerlendirirken, özünde doğru ve önemli bir halkadan yola çıkıyordu. Napolyon'u yeryüzüne inen tanrı ve sistemini (ulus-devlet sistemini) en homojen ve son ideal devlet biçimi olarak yargılarken de anlatım olarak geliştirici ve öğreticidir. Hakikatçilik bu konuda Hegel'i gözardı ettirmemelidir. Kişi olarak Napolyon o döneme kadar gelmiş olan tarihin kendisidir. Onu doğuran maddi ve manevi kültür öğeleri araştırılırsa, bu sonuca varmak zor olmayacaktır. Kısaca yorumlarsak, Avrupa uygarlığının temelinde yatan Hıristiyanlık ve özünde yatan 'Baba-Oğul-Kutsal Ruh' üçlemesinin Napolyon'da yansıması anlaşılır bir hususturur. Hıristiyanlık devletleştiği ölçüde, bünyesindeki tanrısallık da somut devlet halini alacaktır. Kaldı ki, Yahudilik ve Müslümanlık için de bu tip yorumlar geliştirilebilir. Ulusal kiliselerle devletleşmiş tanrı birleştiğinde ise, 'ulus-devlet' tanrı olarak yorumlanabilecektir. Hegel'in yaptığı da budur.

Bu yorumu daha da geliştirip yaygınca kullanmak mümkündür. Ayrıca daha iyi kavrayabilmek için tanrı kavramını yorumlamak büyük önem taşır. E. Durkheim bile tanrıyı 'toplumsal kimlik imgesi' olarak yorumlarken iyi bir sosyoloji yapmaktaydı. En gerçekçi sosyolojik tanrı kavrayışı, toplumun genel kimlik imgesi olarak yorumlananıdır. Buna yapmak istediğim katkı sadece imge değil, "Tanrı bir toplumsal-siyasal programdır" biçimindedir. Muhammed'in Allah kavrayışında bu hususu daha kapsamlı yorumlamaya çalışacağım. Daha da önemlisi, İbrahim'in dinini yorumlamaya ilişkin olan hususlardır. Mısır ve Sümerlerin mitolojik anlatımları ve tanrı panteonlarını veri olarak kullanmadan, İbrahimî dinlerin sosyolojisini yapmak olanaksız olmasa bile çok eksik olacaktır.

Geriye doğru yürüyüşümüzü sürdürürsek, Sümer uygarlığının elimize ulaşan yazılı belgelerinden İnanna ve Gılgameş Destanları yorumlarının çok daha öğretici olduğu görülecektir. Evrensel tarih için tek argüman olmasa bile, en önemli yöntemlerden birinin bu yönlü olduğu yadsınamaz. Denilebilir ki, metafizik üzerinden yorum yapılarak tarih yazılamaz. Bu çok yavan bir ideadır. Buna cevabım, "İnsan kültürü şimdiye kadarki gelişimiyle ezici olarak metafiziktir" biçiminde olacaktır. Kaldı ki, metafiziği tümüyle hakikat dışı saymak ne doğrudur ne de mümkündür. Bu ideayı en çok ileri süren pozitivistlerin bile en kaba metafizikçiler oldukları anlaşılmıştır. Nietzsc-

he'nin bu konuda bir değerlendirmesi aydınlatıcıdır, o da şudur: "Önemli olan metafizik yapıp yapmamak değil, iyi metafizik yapmaktır." Yaşamda acıları azaltan, coşkuyu ve neşeyi çoğaltan metafizik iyi metafiziktir. Kötü metafiziğe en çarpıcı örnek, pozitivist evrensel anlayışın ulus-devlet ve faşizmi hortlatmasıdır.

Tekrar konuya dönecek olursak, merkezî uygarlık sistemini kavramadan evrensel tarihi kavramak çok eksik kalacaktır. Evrensel tarihi kavramadan da parçalı toplum tarihlerini kavramak sadece eksik olmakla kalmayacak, mukayese olmadığından ötürü anlamsız da olacaktır. Bu konuda çok kısa bir notu da kabile sistemi için eklemeliyim. Kabilenin belki de klandan sonra en mikro anlatım konusu yapılması yaklaşımı doğru değildir. Klan gibi kabile de sistemik bir yapı olup evrensel özellikler taşır. Evrensel tarih anlatımına klan ve kabile sistemini eklemeden yorum yapmak sadece yanlışlıklarla dolu olmayacak, oldukça eksik de kalacaktır. Nasıl günümüzde ulusal tarihsiz evrensel tarih anlatılamazsa, klan ve kabilesiz evrensel ve parçalı tarihler de anlatılamaz. Tarihi yazıyla başlatmaksa tamamen mitolojik bir tercihtir. Pozitivist-mitolojik dersek daha doğru olur.

Tarihsel direniş ve arayışlara ilişkin bu kısa ön açıklamalar konuyu kavramak açısından önemlidir. Merkezî uygarlık süreci orijinal haliyle başladığında, karşısında geliştiği dünya neolitik toplum çağını olanca görkemiyle yaşayan dünyaydı. İki süreç arasında mükemmel bir diyalektik ilişki kurulabilir. Sümer rahip tapınaklarında bu diyalektik kurgunun tüm plan ve projelerinin, uygulama esaslarının geliştirildiğinden şüphe edilemez. İster belgesel-ampirik, ister rasyonel-soyut düşünelim, kurulan diyalektik ilişki büyük gelişmelere gebedir. Yukarı Mezopotamya'nın, Verimli Hilal'in en verimli bölgesinin bütün maddi ve manevi kültür değerleri (Tarihçi Gordon Childe, bu kültürü 16. yüzyıldan sonraki Avrupa kültürüyle eşdeğer tutar) Sümer uygarlığının (kent-sınıf-devlet yumağı) yedeğine, malzeme olarak kullanımına alınmaktadır. İşleyerek, dönüştürerek uygarlık denen makine yaratılacaktır.

Uygarlık ve makine sözcükleri üzerinde durulmayı gerektirir önemdedir. Hâkim sistem haline gelmiş olduğundan ötürü, uygarlık, propagandası çok yapılmış bir sözcüktür. Sözcük 'şehirleşme', 'sivilleşme' anlamındadır. Medeni, modern, centilmen, rasyonel, düzenli, kibar, güzel, hesaplı, planlı, güvenli, barışçıl vb. sıfatlarla habire yü-

celtilen yeni yaşamın adıdır uygarlık. Maddi kültürün somut yaşamdaki etkisini bu sözcüklerle nitelerken, manevi kültürünü yeni tanrılar panteonu ve cennet tasvirleriyle donatır. Manevi kültür bu kavramlarla yeni uygarlık güçlerinin mükemmeliyetle, ölümsüzlükle yüklenmiş azami programlarını sunmaktadır. Maddi kültüre ilişkin sözcükler asgari günlük yaşam programını sunarken, manevi kültürün anlatımları azami, gelecekte erişilecek yaşam ideallerinin programını vermektedir. Azami ve asgari programları geliştirdikleri için, Sümer rahip tapınaklarını çok önemsemek gerekir. Günümüzdeki tapınakların işlevi kurulu düzen propagandasından öteye gitmez.

Sümerlerin orijinal tapınakları daha sonraki beş bin yılı aşan uygarlık fenomenlerinin oluşumunda rahim görevini görmüşlerdir. İlk etapta kentin, sınıfın, devletin tüm kurum ve ideolojileriyle inşasını bizzat yürütmüşlerdir. Yani uygarlık denen makinenin acente halini yaratmışlardır. Hiç şüphe duymamalıyız ki, 'tanrısal yaratılış' kavramının kökü uygarlık makinesinin yaratımıyla oldukça ilişkilidir. Makine olarak uygarlık kavramı da çözümlenmeye değer niteliktedir. Makine kendi kendine yürüyen otomobil gibi araçlara verilen hem ad hem sıfat olan bir kelimedir. Sorulması gereken soru, inşa edilen bu toplum makinesinin ne anlam ifade ettiğidir. Açık ki, kontrolü ve hâkimiyeti altına aldığı toplumu daha hızlı çalıştırmak, böylelikle daha çok toplumsal artık elde etmek ve el koymak bu makinenin tarihsel işlevidir. İşlev görevden daha farklı, özle ilgili bir kavramdır. Görev bırakılabilir, ama işlev bırakılamaz. Çünkü ilgili organın-aracın özüyle, bünyesiyle ilgili bir husustur. Araç dağılırsa, o zaman işlev de biter. Kent-sınıf-devlet örüntüsüyle uygarlık böylesi işlevi olan bir makinedir, toplum değildir. Toplumu çalıştıran, hem de hızlı çalıştırandır. İşine gelmediği zaman çalıştırmayan, işsiz bırakandır. Bununla da yetinmeyip bu artıklara el koyandır. Bunun için ideolojik, askeri her tür tedbiri alandır. Kendini bin bir hile, yalan ve acımasızlıkla toplum üzerinde tutan bir Leviathan'dır. Milyonlarca yıl süren jeobiyolojinin en uygun alanlarında toplumun yarattığı kültür üzerine kurulup tanrısallık (yaratıcılık) taslayandır. Tasarlayarak taslayandır.

Bu durumda şu soruyu sormak gerekir: Barbar, canavar gibi olan kimdir? Doğayla iç içe, ana ile çocuk gibi kucak kucağa yaşam sürdüren toplumlar mı, yoksa onların sırtına yüklenip değerlerini gasp edenler midir? Açık ki, kavramı tersine çevirmenin zamanı çoktan

gelmiş, geçmiştir bile! Barbar ve canavar olan uygarlık güçleridir. Gerçek insan olanlar ise, doğayla ve kendi içlerinde ana-çocuk gibi sevgiyle yaşayanlardır. Kadının ağırlıklı rol oynadığı toplumda yaşayanlardır. Çevreyi yıkmadan, kirletmeden yaşayanlardır. Baskı ve sömürüyü kendine yabancı sayanlardır. Bu tanımlamalar basit gelebilir. Fakat uygarlığın toplumla girdiği diyalektik zıtlığı olanca açıklığıyla kavrayabilmek için aydınlatıcı, kendine getirici ve dönüştürücüdür. Unutmayalım ki, ezici insan çokluğumuz uygarlığın aptallaştırdıklarından öteye bir rol oynamıyor. Yani makinenin çalıştırdıklarıyız. Her makinede olduğu gibi uygarlıklar da çalışma sürelerinde yıpranabilir ve bunalım geçirebilirler. Ağır bunalım ve sorunları hiç eksik olmaz. Ne de olsa hükmettikleri canlı insan toplulukları, beyni ve arzuları olan varlıklardır. Bu varlıkların uzun süreli yalan ve zorluklara dayanmama gibi bir esneklikleri vardır. Direnebilir, başkaldırabilir, daha anlamlı, özgür, eşit ve kardeşçe yaşam hayalleri kurabilirler. Bunun için örgütlenebilir, hatta savaşabilirler.

Konumuzu bu temelde üç ana başlık altında sürdürmeye devam edelim.

A- Uygarlığın Bunalımı ve Kendi İç Çözüm Arayışları

Uygarlık derken merkezî uygarlık sistemini esas halka olarak araştırma konusu yapmamız diğer uygarlıkları inkâr etmek veya görmezlikten gelmek anlamına gelmez. Önemli olmadıklarını da söylemiyoruz. Tarihsel akışın ana nehir kavramının daha öğretici ve geliştirici olduğunu vurgulamak istiyorum. Diğerleri ana nehre akan kol niteliğindedir. Akışını güçlendirirler. Fakat uygarlığın özselliğini değiştirmezler. Çağları ve günümüzü en çok belirleyen sistemi merkezî dünya sistem olarak değerlendirmelere konu edinmek, diğer kolların değerlendirilmesine de katkıda bulunacaktır. Evrensel tarihsel akışı yitirmeden, farklı mekân ve zamanlarda oluşan tarihsel akışları daha doğru anlayabiliriz. Bütün parçayı izah edebilir, parça ise bütünü izah etme kapasitesinde değildir. Beş bin yılı aşan merkezî uygarlık veya dünya sistemi yaklaşımını bu nedenlerle tercih ediyoruz.

Sümer kent uygarlığı başlangıç itibariyle oldukça verimli işliyordu: Her acenteden çıkma araç gibi. Kendini hızla çoğalttı. Peş peşe kentler kuruldu. Aşağı Mezopotamya'dan Yukarı Mezopotamya baş-

ta olmak üzere her tarafa yayıldı. Her kent daha fazla artık-değer demekti. Yerleşik hiyerarşilerin bu temelde hızla hanedan devletlerine dönüşmesi beklenirdi. Hammadde ve mamul madde ticareti hızlandırırken, kentleri hegemonik rekabete de zorluyordu. Ticarete hükmeden güç hegemonya şansını arttırıyordu. Dar alanlarda çok sayıda kentin inşası rekabeti ve hegemonya savaşını körükleyen diğer etkendi. Ayrıca başlangıçta gerekli olan nüfus çok arttığından ötürü soruna dönüşüyordu. Verim nüfus artışı demekti. Toprak bol oldukça ve sulama imkânları elverdikçe, bu sistem başarıyla yürüyebilirdi. Fakat verimli alanlar Dicle-Fırat yakınlarıyla sınırlıydı. Bu sınırların kentleşme sürecine alınmasıyla bunalımın objektif koşullarına dayanmış olunuyordu.

Uruk kendi çağını yaklaşık beş yüz yıl sürdürüp, rekabet sonucu yerini ve hegemonyasını Ur sitesine kaptırdı. Uruk'un bunalımı Ur sitesinin çıkışına yol açtı. Yaklaşık M.Ö. 3000-2000 döneminde üç Ur Hanedanı, M.Ö. 2350-2150 döneminde Semitik Akad Hanedanlığı ve M.Ö. 2150-2050 Aryenik Gudea Hanedanlığının yaşadığı bunalımlarla bu dönemin sonuna gelinmiş oldu. Eldeki belgeler bu dönemde kent kavgalarının çok yoğun olduğunu göstermektedir. Bazı kentlerin tümüyle ortadan kaldırıldığını bilmekteyiz. Örneğin **'Agade'nin Lanetlenmesi'** öyküsünden Akad başkentinin çok acıklı biçimde tarihten silindiğini görmekteyiz. Benzeri birçok öykü vardır. Günümüzün kriz ve rekabetlerini aratmayan kriz ve rekabetlerin yaşandığı bir gerçektir. Kâr her zaman artık-ürün demektir. Dolayısıyla üzerinde yürütülen kavgalar her zaman benzer olacak ve aynı sonuçları verecektir. Uygarlık bunalımının geliştiği açıktır. Yıkılan kentler ve acımasız savaşlar tıpkı günümüzdeki Irak gibi bu gerçeği sadece doğrulamaktadır. Irak'ın Uruk'tan kaynaklandığını hatırlarsak, ne denli hazin bir tarihin (Uygarlık tarihi oluyor) yaşandığını daha iyi anlayabiliriz.

Bunalıma bulunan çare de gelenekseldir. Günümüze kadar hızından ve yoğunlaşarak devamından hiçbir şey kaybetmemiştir: Daha fazla sömürü alanı keşfetmek ve bu sömürü için daha fazla güç, iktidar, devlet sahibi olmak. M.Ö. 2000'lerin sonlarında bunalımdan güçlenerek çıkan Babil'dir. Daha fazla güç ve sömürü olanaklarına sahiptir. Ticaret ve sanayide öne geçmiştir. Kendi hegemonyasında bazı kesintilerle M.Ö. 300'lere kadar etkili olabilmiştir. Tüm dönem hegemonları (Hegemon, komutanın köken kelimesi olsa gerek) en

son İskender örneğinde olduğu gibi Babil'de olmak ister. Babil'in bunalımlarını en iyi kullanan, yanı başındaki ticaret kurtları haline gelmiş Asurlu tüccarlar ve kolonileridir. Asurlular bir nevi karaların Fenikelileri gibidir. Fenikelilerin Akdeniz'de ticaretle gerçekleştirdiklerini Ortadoğu karasında Asurlular gerçekleştirecektir. Babil'le sıkı rekabet içinde (Halen Süryani-Keldani rekabeti bu geleneği yansıtır) olan Asurlular da Babil hegemonyasında (M.Ö. 2000-1600) ancak ticaret tekelini elinde tutabileceklerdi.

Hammurabi'den sonra Babil'in yaşadığı bunalımdan iki tarihsel gücün çıkışı gerçekleşecektir: İçinden İbrahim'in çıkışı (tahminen M.Ö. 1700-1600 arası), dışından ise Hurrilerin savunmadan saldırıya geçişleri. M.Ö. 1596'da Babil, Hurri kökenli hanedanlarla (Hititler ve Kassitler bilinenleridir) bugünkü Bağdat yönetimine benzeyen bir durum gibi ortak yönetime geçer.

Babil'in hegemonyasını yitirişiyle yeni iki hegemonik güç sahneye çıkar. İç Anadolu'da Hattuşaş merkezli (bugünkü Çorum-Boğazköy) Hitit ve Waşukanî (Güzelpınar, bugünkü Türkiye-Suriye sınırındaki Serêkani-Ceylanpınar) merkezli Mitanni hegemonyası yükselir. İkisi de Hurri (proto-Kürt) kabile boylarına dayanan prenslik konumundaki beylikler tarafından kurulur (M.Ö.1600-1250). Dönem Mısır Yeni Hanedanı dönemiyle birlikte, Ortadoğu uygarlığında yeni parlak bir aşamayı temsil eder. Üç uygarlık merkezi arasında çok canlı bir diplomasi ve saraylarına karşılıklı kadın almalarla ilkel bir enternasyonal benzeri bir ilişki dönemi yaşanır. Hitit ve Mitanni hegemonyasının geleneksel bunalım nedeniyle (Bu dönemin bunalımları daha uzun aralıklıdır, yüz ile dört yüz yıl arasında değişmektedir) çöküşü (içte hanedan kavgaları, dıştan kabile saldırıları), tetikte bekleyen Asur hanedanlarının yükselişine yol açar. İki dönem halinde (M.Ö. 1300-1000, 900-600) Ortadoğu'nun en kuvvetli hegemonik gücü haline gelirler.

Asur'un tarihin tanıdığı en gaddar güç olduğu söylenir. İşin özüne inilirse, gaddarlığın tekel kârıyla bağlantısı anlam kazanır. Halk olarak Asurların diğer halklardan özde farkı yoktur. Fakat hegemonyasının ticaret tekeline dayanması kâr için şiddeti zorunlu kılar. Ticaret tekellerinde kâr, tarım tekellerinde (Sümer toprak yönetimi) olduğu gibi şiddet olmadan gerçekleştirilemez. Asur şiddetinin temelinde bu gerçeklik yatar. Asur hegemonyasının uygarlık açısından

getirdiği yenilik, olsa olsa daha çok kâr için daha çok iktidar, daha çok iktidar için daha çok şiddet olabilir. Şiddetin kapsam ve mekânında büyüme olduğu açıktır. Asur çözümü bu nedenle tarihte şiddet kökenli çözümlerin yaratıcısı sayılır. Ortadoğu'da halen sorunlara çözüm olarak düşünülen bu gelenek Asur hegemonyasına çok şey borçludur.

Asur şiddeti ve temelindeki kâr hırsı (Sanırım hem kâr hem şiddet kavramları Asurca-Aramice kökenlidir) insanlık vicdanında büyük yaralar açmıştır. Bunalıma yol açmakla kalmamış, Asurluların hem siyasi-askeri güç olarak, hem halk-toplum olarak belini bir daha doğrultamaz hale gelmelerine neden olmuştur. Ortadoğu halklarının büyük beddua ve lanetleriyle (iktidar ve ticaret tekellerinin) anılmasına, özgürlük için şahlanmalarına yol açmıştır. Demirci Kawa Efsanesi, Medlerin ve Urartuların ünlü 'üç yüz yıllık direniş'leri bu dönemin ürünüdür. Çok daha önemlisi, tarihte Hikmetler Çağı (M.Ö. 600-300) denilen bir döneme de yol açmıştır. Bilgelik çağı da diyebileceğimiz bu dönemde, başa gelen büyük Asur felaketini çözümlemek için büyük düşünmek gereği de doğmuştur. Hem düşünce hem de vicdan ayaklanması bu çağın doğurucu gücüdür. Merkezinde Zerdüşt'ün rol oynadığı bu çağın Doğuda Hindistan ve Çin'deki temsilini Buda ve Konfüçyüs (M.Ö. 6. yüzyıl) yaparken, Batıda Greklerde Sokrates temsil eder. Büyük bunalımlar büyük şiddet ve alçalmaların yanında büyük düşünce ve vicdan yükselişlerine ortam açabilirler.

Med ve Babil ittifakıyla tarihe gömülen Asur hegemonyası, kısa süreli bir Med ve Babil döneminden (M.Ö. 600-550) sonra yerini Pers hanedanlarına bıraktı (M.Ö. 550-330). Pers çözümünün Asurların tersine bir yöntem izlediği söylenir. Diyalektik açıdan da doğru olabilir. Hoşgörü, halklara ayrım yapmadan kültürlerinde özgürlük, yönetimde adalet, doğru sözlülük sözü edilen yöntemin kapsadığı olumlu özellikleridir. Bu yönüyle Ortadoğu halklarınca ehven-i şer olarak karşılandığı söylenebilir. Tarihin en geniş hegemonyası kuruldu. Hindistan'dan Makedonya'ya kadar uzandı. Sadece Çin ve Roma Cumhuriyeti dışında kaldı. Ne de olsa yine de bir uygarlık gücüydü. Temel çelişkisi kısa sürede etkisini gösterecek, bunalımı derinleşecekti. İçerde sert hanedan içi çatışmalar, dıştan kabilelerin saldırıları yavaş yavaş sonunu getirecekti.

İskender'in gücünün bel kemiği de kabile soylularına dayanıyordu. İskender'in kılıcı bahaneydi. Sanıldığının aksine, İskender'in büyük savaşçılığından ziyade, içteki çürümüşlük Pers hegemonyasının sonunu getirmiştir. Helenizm Çağı (M.Ö. 300-M.S. 300) yaklaşık altı yüz yıllık bir dönemde gerçek bir Doğu-Batı sentezi olmuştur. Perslerin Doğudan geliştirdiklerine Helenler Batıdan geliştirmeyle karşılık verince, insanlık tarihinde büyük bir sentez yaşanmıştır. Grek uygarlığı (M.Ö. 600-300) bu süreçten beslenmiş ve Helenizmle büyük bir çıkış yapmıştır. Her ne kadar Roma askeri ve siyasi hegemon ise de, kültürel gelişmeyi Helenler temsil etmiştir. Perslerin devamı Part ve Sasani Hanedanlarının tarihsel anlamda kültürel bir katkısı olmamıştır. Roma'yla giriştikleri hegemonik savaş, Ortadoğu toplumunda yeniden büyük direniş ve arayışlara yol açmıştır. Hıristiyanlık ve Maniheizm bu arayışların sonucu olarak doğmuşlardır. İslâmî çıkış bu sürecin devamı niteliğindedir.

Roma hegemonik dönemi uygarlık sistemini bir adım daha ötelemiştir. İngiltere Adasına kadar Avrupa'nın önemli bir kısmı ilk defa uygarlıkla tanışmıştır. Afrika ve Hindistan alt kıtasına nüfuz edilmeye başlanmıştır. Arabistan Yarımadası hem Sasaniler, hem Roma, hem de Habeşliler tarafından uygarlık çemberine alınmıştır. Çin kendi uygarlığını genişliğine ve derinliğine yaymaktadır. Açık ki miladî yıllara geldiğimizde uygarlık güçleri bünyesel bunalımlarına insan topluluklarını dahil ettikçe, ömürlerini uzatsalar da kalıcı çözüm getiremiyorlardı. Buda'nın meşhur sözü bu gerçeği ifade eder: "Ateşi ateşle söndüremezsin." İktidarı daha fazla iktidarla aşmak çözüm değildir. Ateşin yaktığı sahayı daha da çoğaltmaya benzer. Roma'nın çöküşü, kuralımızı doğrulamaya devam eder. İçte İmparatorlar arası büyük çekişme (Son dönemde aynı zaman diliminde çoklu imparator süreci yaşanmıştı), dıştan dalga dalga kabile sisteminin saldırılarıyla birleşince çöküş kaçınılmaz olur. Bunda Hıristiyanlığın büyük vicdanî hareketinin payı da önemli rol oynamıştır.

Sasaniler de benzer bir süreç yaşamaktadır. İç çekişmeler dinsel ve kabilesel hareketlerle birleşince, bunalımın şiddetlenmesi ve çöküş kaçınılmaz olur. 4. ve 5. yüzyıllar merkezî uygarlık sisteminin (Dünya Sistemi) küresel bunalım dönemidir. Geçen dört bin yılın bilânçosunda kadın özel ve genel fahişe olarak tamamen kapatılmış, özel ve genel mülk konusu yapılarak nesneleştirilip metalaştırılmıştır.

Yerleşik köylü ve kent zanaatkâr kesimi kadından sonra ve kadın gibi köleleştirilerek haraç, vergi ve savaş için 'döl' üretim aracına dönüştürülmüştür. Tanrısallaştırılmış üst tabaka hariç, kontrol altındaki tüm resmi toplum unsurları (Sınıf ve tabaka demek zordur) genel kölelik koşullanmasına tabi kılınmıştır. Uygarlığın Çin, Hint, hatta taze Afrika ve Amerika çıkış kolları daha katı 'kastik' düzen altındadır. Direnişler ve arayışlar bu sisteme karşı gelişecektir.

Tıpkı kapitalizmin bünyesel bunalımları gibi, tüm uygarlık bunalımları sistemin üç temel özelliğini doğrulamaktadır. Birincisi, merkez-çevre ilişkisi değişken olmakla birlikte süreklidir. İkincisi, sistemin güçleri arasında kâr nedeniyle sürekli rekabet ve çatışmalar vardır. Üçüncüsü, ilk iki özelliğin sonucu olarak sistem devamlı inişli-çıkışlı bunalımlı süreçleri yaşamak durumundadır. Üç özelliğin doğal sonucu ise, sistemin hegemonik karakterde bir yönetimi kaçınılmaz kıldığıdır. Uygarlıklar hegemonyasız yürümez. Tüm bu özelliklerin birleşik ortak sonucu ise, küreselleşmenin sürekli derinliğine ve genişliğine yayılma durumudur. Bu dört temel özellik uygarlıkları başlangıcından itibaren küresel olmaya zorlar. Bu gerçeklik iktidar ve sermaye tekellerinin doğasından kaynaklanır. Yatay ve dikey olarak ne kadar çok yayılırsa, güç ve kâr da birbirini besleyerek o denli büyür. Aralarında korelasyon olduğu kesindir. Eğer uygarlık günümüzde yaşamı büyük bir sıkışıklık içine almışsa (Tüm sosyolojik veriler bu gerçekliği doğrulamaktadır), bunalım insanlarla sınırlı kalmayıp ekolojik yapılanmayı da tehdit altına almışsa, bunun gerçek nedeni başlangıçtan itibaren bünyesinde barındırdığı yıkım ve barbarlık özelliğidir. Olup bitenler özde olanların açığa çıkmasıdır.

B- Kabile, Aşiret ve Kavim Direnişleri

Dünya sistemi ideolojik kurgusuyla çok idea etmesine rağmen, düzen tanrısal buyruğun gereği olarak işlememiş ve yürümemiştir. Açık ki, tanrısal buyruk ve düzen (Olanca ideolojik perdeleme gayretlerine rağmen, benim için 'buyruk' ve 'düzenin' anlamı çok açıktır) toplumsal artık üzerine kurulu yönetici tabakanın (yönetici + asker + rahip) emir ve kurallarını temsil etmektedir. En üstten en aşağıdaki kula kadar binlerce yıl inceltile inceltile, tekrarlana tekrarlana (bir kişiye kırk defa deli dersen deli olurmuş misali) tanrısal bir gereklilik ve gerçekmiş gibi topluma sindirtilen bu ideolojik hegemonyaya

rağmen zulüm, zorbalık ve talan düzeni kendini tamamıyla örtbas etmeyi ve kabul ettirmeyi başaramamıştır. Sistem dışında kalmış ve sürekli sistemin talan ve köleleştirilme 'sefer'leriyle yüz yüze kalan kabile sisteminde yaşayan aşiret ve kavim isyanları baş göstermiş, süreç içinde tıpkı uygarlık sistemi gibi süreklilik kazanmıştır. Sistem bu hareketleri 'barbarlık' olarak propaganda etmiştir. Açıkladığım nedenlerle bunun tersi doğrudur; uygarlık düzeni bir 'barbarlık makinesi'dir. İnsancıl yaşamdan kopmak istemeyen ise kabile-komün düzenidir.

Tarihsel olarak kendini görünür kılmayı başaran halklar olduğu kadar, ezici çoğunluğun bunu başaramadığını özellikle belirtmek gerekir. Tarih aslında yazıldığı gibi olmamalıydı. Gerçek tarihin kendini gösteremeyen ve yazdıramayanların tarihi olduğuna eminim. Toplumun ezici çoğunluğunun emeği, direnişi, yaratışı, keşfi hep görünmez kılınmıştır. Bilinerek ve kendiliğinden böyle olmuştur. Toplumsal kazanımlarına el konulmuştur. Gerçek sahipleri bilinmez kılınmış, yazamamış ve yazdırılmamıştır. Özellikle kadın icat ve keşifleriyle çiftçi, çoban ve zanaatkâr keşif ve icatları neredeyse keşif ve icatların tamamı oldukları halde, tarih hiç de bu gerçekliği teslim etmemektedir. Tanrıça İnanna'nın erkek tanrı-krallara seslenirken ve tek tek sayarak, "Benim 104 Me'mi sizler benden çalmadınız mı?" söylemi belki de kulağa cılız ve anlamsız gelen (Kulaklar öyle alıştırılmış) gerçek tarihin son söyleyiş destanıdır. Enkimdu ve Dumuzi Destanında çiftçi ve çoban dünyası kendi emek, icat ve keşiflerinin önemini bu tür destanlarla dile getirirken, tarih herhalde gerçeklere daha yakındı. Günümüz pozitivist ulusal tarihleri tüm bilimsel söylemlerine rağmen hakikatlere en uzak kötü metafizik örneklerdir. Avrupa merkezli pozitivist-bilimci sosyolojiyle Sümer dönemi mitolojisini karşılaştırmalı inceleme ve yorumlamalara tabi tutarsak, toplumsal hakikatlere yakınlık Sümer mitolojisinden yana olacaktır. En azından benim inancım ve rasyonalitem bunu öngörüyor.

Tarihsel direnişlerin kendi somut örneklerine gelelim.

a- Semitik Kökenli Kabile Direnişleri ve Karşı Saldırıları

Büyük Sahra Çölü'nden Arap Yarımadasının doğusuna kadar olan alanda altı bin yıl öncesine kadar daha yağmurlu ve yeşil bir sahanın mevcut olduğuna dair bilimsel kanıtlar vardır. Semitik adı

verilen geniş bir kabile sisteminin bu jeobiyolojik ortamla iç içe geliştiğini söylemiştik. Bu sistem yaklaşık M.Ö. 4000 yılından itibaren iki yönlü bir baskıya maruz kaldı. Doğal kuraklık ve çölleşme döneminin başlamasıyla birlikte, Mısır ve Sümer uygarlıklarının yükselişiydi bu iki önemli baskı unsuru. Dolayısıyla kabilelerin içte vahalık alanlara, dışa doğru ise daha yağmurlu ve yeşil alanlara doğru büyük tarihsel hareketi zorunluluk kazanıyordu. Tarih bu hareketleri belgelemektedir. Sümer ve Mısır belgeleri bu 'tehlike'den sürekli bahsetmektedir. Mısırlılar bu güçlere 'Apiru' yani 'tozlu insanlar' ('Toz-kir içinde' anlamında kullanılıyor) derken, Sümerler sanırım ya aynı anlamda ya da 'Batıdan Gelenler' anlamında 'Amoritler' olarak, 'tehlike saçanlar' biçiminde kimliklendiriyor. Önemli bir kısmını köleleştirerek hizmetlerine alıyorlar. Günümüze kadar bunun siyahîlerin köleleştirilmesinde olduğu gibi acımasızca devam ettiğini biliyoruz.

Yaklaşık altı bin yıllık köleleştirme sistemi acaba ne acılar pahasına yürütüldü? Sonuçlarından kimler nasıl yararlandı? Herhalde bu sorulara cevap vermeden gerçek tarih yazılamaz. Mısır'ın konumu savunmaya daha uygun olduğundan, kendini bu kabilelerin göç ve saldırısından, özde direnişinden daha iyi koruyabiliyordu. Sümerler bunların direnişleri ve saldırılarına karşı daha savunmasız konumdaydı. Dalga dalga gelişen bu kabile ve direniş saldırılarının M.Ö. 1400'lerde sonuç verdiğini görmekteyiz. Tarihe Akadlar olarak geçen hanedanlık, bu kabile direnişleri ve saldırılarının Sümer savunmasını yıkmaları sonucunda iktidar sistemine oturmuştur. M.Ö. 2350-2150'de hükümranlık sürdüren ve tarihe ilk 'imparator' olarak geçen Sargon'un kurucusu olduğu bu hanedanın krallık dönemi, bir 'Proto-Asur' rejimi olarak değerlendirilebilir. Sargon'un kimliğinde bir kural oluşmaktadır. Uygarlık ortamında fırsat bulduklarında, kabile şeflerinin nasıl geçmişi aratan zorbalara dönüştüklerini açıklayan kural gerçekliğidir sözü edilen. Bunda yaşadıkları zorluklar kadar, açgözlü oluşları ve yeni iktidar koltuğunda sarhoş olmalarının etkileri önemlidir.

İkinci Semitik kabile dalgasından Babil ve Asur dönemleri çıkar. Sargon'u aratmayan yarı tanrı-krallarıyla meşhur bir dönemdir Asur ve Babil. İktidar ve ticaret kurumunun gelişmesinde tarihsel katkıları olmuştur. Şüphesiz kölelik kurumunun gelişmesinde de rolleri orijinal Mısır ve Sümer hanedanlarınınkinden daha az olmamıştır. Sömü-

rü ve baskının klasik kurumlaşmasında Babil ve Asur'un evrensel rol oynadığından kuşku duyulamaz. Bunun Greko-Romenlerin katkısından az olmadığını belirlemek doğru tarih yazımı için önemlidir. Akad, Babil ve Asur dönemleri Sümer dil ve kültürünü özümseyip ikinci plana düşürürken, Akadca ve Aramice dönemin resmi ortak dili haline gelmiştir. Özellikle Aramice, Ortadoğu'nun Latincesi olarak, Arap dili resmi uygarlık dili olana kadar kullanımda kalmıştır. Arkasındaki iktidar ve ticaret tekellerini hatırlatması açısından bu konumu önemlidir. Ayrıca ortak ideolojik-ilahiyat dilidir. Maddi kültürün resmi dili kendini manevi kültürün resmi dili olarak da kabul ettiriyor, meşrulaştırıyor.

Üçüncü büyük Semitik kabile savaşçılığı dalgası Araplık adına sürdürülür. İslâm öncesinden yaklaşık M.Ö. 500'lerde kendini Arap kimliğiyle yansıtan anti-uygarlıkçı direniş ve saldırılar, İslâmiyet'le evrensel çapta rol oynayacaktır. Tüm Kuzey Afrika, Büyük Sahra'nın çevresi ve Arabistan Yarımadasından Toros-Zagros sisteminin eteklerine kadar yayılabilmişlerdir. Çok büyük bir kabile hareketidir. İki bin beş yüz yıldır hızından bir şey kaybetmeden aynı mekânlarda kendini sürdürmeye ve dönüştürmeye devam etmektedir. Araplıktaki dönüşüm süreci özellikle incelenmeye değerdir. Üst tabakada şeyhlik, emirlik ve sultanlık kurumlaşması, devlet ve iktidarı anlamak açısından öğreticidir. Şeyhlik, emirlik, sultanlık, iktidar ve devlet kavramlarının kökü de Arapça'dan çıkmadır. Örneğin devletin kelime anlamı, ele geçirilen bir kadınla yaşanılacak gece anlamına gelen sözcükten türemedir. Devletin kelime olarak bile tecavüz ve köleleştirmeyle ilişkisi oldukça ilginçtir. Arapça'da iktidarı çağrıştıran tüm kavram ve kurumların anlamı çıplaktır ve keyif çatma ve sürdürmeyi çağrıştırır.

Ahd-i Atik'te Semitik kabilelerin çok daha ayrıntılı listeleri sunulur. Bizzat İbrani kabilesinin öyküsü ayrıntılı anlatılır. Tek tanrılı dinler bölümünde uzunca çözümlenecek bu konu hakkında bölüme ilişkin çıkarılması gereken sonuç, karmaşık bir Semitik kabile tablosuyla karşı karşıya olduğumuzdur. Örneğin Kenanîler bir koldur. Aramîlerin de ayrı bir kol olma durumları söz konusudur.

Semitik kabile ve aşiretlerin alt tabakasını 'Bedeviler' oluşturmaktadır. Yoksulluk içindeki çöl, vaha ve köylü Arap olarak da yorumlamak mümkündür. Bedevilik kabilesel yönü kadar sınıfsal ve

sosyal anlamı da olan bir kategoridir. Çok eski bir tarihi ve kendine özgü bir sosyal kimliği vardır. Bu anlamda Bedevilik ayrı bir Araplıktır. Türklerdeki Türkmenlik ve Kürtlerdeki Kurmanc gibi sosyal ve kültürel anlam taşır. Araplar hem üst hem de alt tabaka olarak tarihten günümüze kadar başta Ortadoğu olmak üzere evrensel tarihi en çok meşgul eden ve etkileyen kabile sistemine sahip bir kavimdir. Değişim ve dönüşümleri bütün hızıyla devam ediyor. Küçük bir boyutu bulunan ve ikisi de Semitik kökenli olan Arap-İsrail çatışmasının dünyadaki ve bölgedeki etkileri göz önüne getirildiğinde, bahsedilen gerçeğin ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Arap olgusundaki değişim ve dönüşümleri anlamadan, Ortadoğu ve dünyayı tam kavramak eksik ve zor olacaktır.

Genelde Semitik, özelde Arap kabile ve kavimlerindeki direniş ve arayış hareketlerini hangi anlamda anti-uygarlıkçı ve uygarlık-içi olarak değerlendirmek gerektiği sorunlu bir konudur. Etnik olanın dinsel olanla ayrımı da ciddi bir sorundur. Diğer kabile ve kavimlerde de benzer ayrım sorunları vardır. Fakat Araplarda konu daha karmaşıktır. Sistem içi ve karşıtı olmak dünyadaki tüm benzer hareketlerin hep gündeminde olmuştur. Hem tarihte hem de günümüzde bu sorun hep varlığını korumuştur. Semitik ve Arap kabile ve kavim hareketlerinin iki boyutu da vardır ve önemlidir. Kabile ve kavimlerde hem anti-uygarlıkçı hem de uygarlıkçı yön arasında diyalektik bir ilişki ve çelişki olup daimi mücadele halinde olmuşlardır. Etnisite daha çok anti-uygarlıkçı yönüyle kendini yansıtırken, dinsel yön daha çok uygarlıkçı yönüyle yansıtır. Fakat her iki tip hareket içinde ve arasında uygarlıkçı ve anti-uygarlıkçı eğilimlerin dönüşüm ve değişimlere çok açık olduklarını belirtmek mümkündür. Modern ve geleneksel yorumcular bu iki ayrım arasında çok karmaşık bir anlatım geliştirmişlerdir. Söylemin karmaşıklığı ve olguları doğru yansıtmaması eylem alanında çok yanlış sonuçlara yol açabilir. Söylemin, eylem önceliğini çoğunlukla beraberinde taşıdığını öngördüğümüzde, anlatımlarımızın konu ve sorunlara denk gelmesinin ne kadar önem taşıdığını kestirmek mümkündür.

b- Hurrilerin Direnişi ve Saldırıları

Etimolojik olarak Ur, Ari-Hurri kelimelerinin Sümerce kökenli olduğu ve tepe, plato, dağlı grup anlamına geldiği kanısındayım. Sü-

merlerin Kuzeydoğu komşularına yaşadıkları coğrafyadan ötürü 'dağ-tepe halkı' demeleri mümkündür. Kaldı ki, aynı coğrafyada yaşayan Kürtlere halen 'dağlı halk' anlamına gelen birçok deyiş yakıştırılır. 'Kart-kurt' deyişi de bu geleneklerdendir. 'Dağ halkı' deyimi bu nedenle anlaşılırdır.

Hurriler etimolojik açıdan Hint-Avrupa kabile gruplarına dahil edilseler de, tüm bu gruplardan daha çok otantik yani yerli bir karaktere sahiptir. Yorumum, Dördüncü Buzul Döneminin sonundan beri aynı bölgede yaşayan ve neolitik devrimi başat rolde geliştiren topluluk olduklarına ilişkindir. Tüm jeobiyolojik, arkeolojik, antropolojik, etimolojik ve etnik araştırmalar halen aynı bölgede yaşayan halkın çok eski ve otantik karakterinde hemfikirdir.

Neolitik dönem topluluklarının Verimli Hilal'in merkezinde, Pencab'dan Nil'e kadar uygarlıksal gelişme için gerekli olan maddi ve manevi kültür öğelerini altı bin yıl öncesinde olgunlaştırdıkları bilimce tespit edilebilmektedir. Gordon Childe'ın, bu olgun neolitik dönemi 16. yüzyıl sonrası Avrupası'na benzettiğini aktarmıştım. Birçok araştırma benzer sonuçlara varmaktadır.

Bölgede El Ubeyd kültürünün izlerine M.Ö. 4000'lerde rastlanmaktadır. Aşağı Mezopotamya kültürü olan El Ubeyd'in izleri bölge kültürüyle alışverişin daha o dönemde sıkı olduğunu göstermektedir. Daha da önemlisi Uruk, Ur ve Asur döneminin kalıntıları çok daha fazladır. Fırat ve Dicle'nin kıyılarında ve arasında bu dönemlerin yaygın koloni hareketlerine rastlamaktayız. Arkeolojik kalıntılar çok somuttur. O halde bölge ve halkı üzerine tarihsel olarak tespit edilebildiği kadarıyla altı bin yıldan beri bir kolonileştirme tehdidi ve uygulaması vardır. Diğer yönlerden de benzer tehditler mümkündür. Özellikle Kafkasya üzerinden sürekli istila hareketlerine rastlanmaktadır. Neolitik devrimin geliştiği alanların en eski ve çok verimli alanlar olması nedeniyle tıpkı günümüzde AB ve ABD'ye yönelik göçler gibi, her taraftan alana yönelik nüfus hareketlerinin olması beklenebilir. Verimli ve zengin bölgeler her zaman çekici olmuşlardır. Verimli Hilal bu yönüyle son derece çekici özelliklere sahiptir.

Tersi bir durum da söz konusu olabilir. Sistemin olgunlaşma döneminden sonra artan nüfustan ötürü alan dar gelmeye başlamış olabilir. Başta komşu, yakın ve verimli olabilecek alanlardan olmak üzere, karşı hareketler mümkündür ve beklenebilir. Tarihsel kayıtlar

bu konuda da veriler sunmaktadır. Bölge kültürünün olgunluk aşamasından itibaren (M.Ö. 7000-5000) kendini dünyanın her tarafına hem kültürel (insansız) hem de fiziki (insanlı) olarak dönemine göre hızla yaydığını göstermektedir. Bu tarihlerden sonra biraz gecikmeli olarak Avrupa içlerinden Hindistan'a (Hint-Avrupa dil grubu bu gerçeği doğrulamaktadır), Mısır'dan Sümerlere kadar bu kültürel değerlerin her iki yolla da yayıldıkları bilimsel bir gerçekliktir. Aksi halde otantik halkın neolitik kelimelerinin Hint'te ve Avrupa'da ne işi vardır! Yine yüz binlerce yıl aynı verimli topraklara sahip Nil, Fırat, Dicle ve Pencab'ın denize yakın alüvyonlu topraklarında neden uygarlığın izine rastlanmadığı soruları cevaplandırılamaz. Merkezî uygarlık kavramı kadar 'merkezî tarım çağı' kavramı da insanlık tarihini doğru yazmak ve okumak için gereklidir.

Otantik halk olmaya ilişkin Urfa-Göbeklitepe Tapınağının on iki bin yıllık mirası esasında her şeyi açıklıyor. Bölgenin kabile sistemine dayalı halkı, çok eski ve çok gelişmiş bir kültüre sahiptir. Bizzat alan kazılarını yürüten arkeologların görüşleri de tarihin yeniden yazımının şart olduğu yönündedir. Burada şoven bir yaklaşım içinde olmadığımı önemle belirtmeliyim. Söz konusu olan, tüm insanlık için doğru tarih yazımı konusudur. Doğru tarih yazımının da insanlık için her şeyden daha çok gerekli olduğu tartışılamaz. Çünkü doğru tarih doğru insandır, doğru insan doğru yaşamdır.

Üzerlerinde giderek gelişen baskıdan ötürü Hurri kabilelerinin M.Ö. 4000-3000 döneminde aşiretleşmelere doğru evrim gösterdiklerini gözlemleyebiliyoruz. Gözlemleyebildiklerimiz elbette tarihsel kayıtlar yoluyladır. Aşiret kültürünün izlerine bu dönemde rastlıyoruz. Sümer yazılı belgeleri kuzeydoğu komşularından daha sıkça haber vermektedir. Önceki bölümlerde sınırlı da olsa Sümerlerin kökenine değinmiştim. Şahsi kanaatim, Sümerlerin Yukarı Mezopotamya'dan kültürel ve fiziksel yayılma sonucunda bazı Semitik grupları da bünyesine katarak gelişmiş bir kültürel sentez olduklarına ilişkindir. Bu görüşümü koruyorum. Hurrilerin aşiret dönüşümleri siyasi yönden geliştiklerinin de kanıtıdır. Aşiret çoğunlukla kabilelerin ortak savunma ve yönetim ihtiyacı için zorunlu bir aşamadır. Artan iç ve özellikle dış sorunların aşiretleşmeyi hızlandırdığı kesindir. M.Ö. 3000-2000 dönemi aşiretlerin konfederasyon tipi gevşek bağlı oluşumlara girdiğini göstermektedir. Siyasi elitlerin oluştuğu gerek Sü-

mer kültüründe (M.Ö. 2150-2050, Guti-Gudea dönemi), gerekse Hitit öncesi Orta Anadolu kültüründe (bugünkü Elbistan yöresinden Anum Harbi'den Neşalı Beylere –Kültepe- yazılan mektup) gözlemlenmektedir. Yazıtlar Hurricedir.

Hurri elitlerinin hem savunma hem de yayılma konumunda oldukları eldeki belgelerden anlaşılmaktadır. Asur baskısına karşı sürekli direnme gereğini duymaktalar. Zengin maden ve kereste yatağı üzerinde olmaları, Asur krallarının sürekli üzerlerine gelmelerine yol açıyor. Bu baskılar sonucunda iki önemli kol halinde yanıtlar geliştirilecektir. İç Anadolu'da önce Neşa, sonra Hattuşaş merkezli Hitit Konfederasyonu (M.Ö. 1650-1200), Waşukâni merkezli Mitanniler (M.Ö. 1500-1250). Babil ve özellikle Asur tüccarlarının baskı, sömürü ve kolonileştirme hamlelerinin bu konfederasyonlara yol açtığı rahatlıkla belirtilebilir. Bu iki konfederasyon halkının birlikte 1596'da Babil'i işgal etmelerinden hareketle bu sonuca varmak mümkündür. Şu hususu önemle belirtmeliyim ki, günümüzün ulusalcı terminolojisiyle dört bin yıl öncesinin siyasi ve sosyal oluşumlarını yorumlayamayız. Yapabildiğimiz, hiçbir şey yapmamak ve yazmamaktansa, bir tarih imgesi oluşumu için hiç olmazsa çok yanlışa düşmeyecek söylemlerde bulunmaktır. Konuya yaklaşımımız böyle anlaşılmalıdır. Başka türlü tarih çarpıtmalarını ve inkâr eğilimlerini kıramayız.

Hurriler M.Ö. 2000'lere doğru yaklaşık olarak bugünkü Kürtlerin yaşadığı alanlara sahip veya hükmedebilecek konuma gelmiş gözüküyorlar. Özellikle Sümer, Babil ve Asur kolonilerini bazen yakıp yıktıklarını höyük kazılarında gözlemleyebiliyoruz. Urfa-Bozova-Tutriş Höyüğünde M.Ö. 2000'lerde bu yönlü bir koloni olma ihtimali bulunan yerleşimlerde yakıp yıkmalara tanık olmaktayız. Geçerken şunu da belirtmeliyim ki, Hurrice dilinin Proto Kürtçe (Ön Kürtçe) olduğunu sıradan bir etimolojik çalışma yapan herkes kavrayabilir. Dağların derinliklerinde bozulmadan kalan Dersim'de, Bingöl'de ve Zagroslardaki lehçelerin Hurri diline daha yakın olmaları bu gerçeği daha çok doğrulamaktadır.

M.Ö. 2000-1000 döneminin Babil ve Asur kolonociliğine karşı bir direniş dönemi olduğu açıktır. Özellikle M.Ö. 1300-1000 döneminde yükselişe geçen Asur hegemonyasının bugünkü Bismil ovasında (Tashan denilmektedir) bir eyalet merkezi oluşturarak, Lice-Genç yöresinde halen direnişlerini sürdüren Hurri beylik ve kabilelerine

karşı sürekli sefer halinde oldukları iyice bilinmektedir. Çarpıcı doğrulanma Lice yakınlarındaki kayalıklara kazılan Asur kral figürleridir. Zagroslar üzerinde de benzer seferlerin sürekli yapıldığı görülmektedir. M.Ö. 1200'lerde Asur belgelerinde Nairi (Nehir Halkı anlamındadır) Konfederasyonundan bahsedilmektedir. Dicle-Zap kıyıları oluyor. Şu hususu da önemle belirtmeliyim ki, krallar ve elitler arasındaki bu çatışmalar toplumsal artık üzerinedir. Buna mukabil halk olarak Asurlularla Hurriler iç içe sürekli barış içinde yaşayabilmişlerdir. Halk ve kabile toplulukları arasında sistemik bir kavganın temeli yoktur.

Hurri adlandırması Sümerce olduğu için, Sümerlerin dil etkinliği zayıflayıp Babil ve Asur dil etkinliği olan Akadca ve Aramice hâkim olunca, Hurri boylarına farklı adlar verildiğini görmekteyiz. Dönemin hem zihniyeti hem de dili değişince, şüphesiz adlandırmalarda da farklılıklar oluşacaktır. O dönemler kimse, hiçbir kabile "Ben Arap'ım, Asur'um, Kürt'üm" demez. En çok kendi kabilesi ve bağlı olduğu tanrı adıyla kendini kimliklendirir. Öyle adlandırılmak ister. M.Ö. 1000'lerden sonra Hurri adlandırmaları (Sümerce) yerini Asurca-Aramice adlandırmalara bırakır. Med ve Bianili (Bugünkü Van ve Medya halkı) adı Asur terminolojisinde daha çok geçer. Urartu muhtemelen daha eski ve Sümerlerden kalma bir terminolojidir.

M.Ö. 1000'lerden sonrası demir aletler dönemidir. Demir gözde madendir. Bugünkü petrol gibi üzerinde kavgalar yürütülmektedir. Demir yatakları ve işlemesi Toros-Zagros silsilesindeki bakır yatakları gibi daha yoğundur. Urartu uygarlığı (M.Ö. 900-600) bir demir uygarlığı olarak Asur kralları karşısında ayakta kalan tek güçtür. Medya beylikleri sürekli direniş içinde olmalarına rağmen, ancak M.Ö. 612'de Asur Devletine veya uygarlığına karşı zafere ulaşırlar. Med direnişi önemlidir. Urartuların doğu ucunda, o da yaklaşık üç yüz yıl sürmüştür. Medler kendi konfederasyonlarını, egemenliği Perslere kaptırdıkları tarih olan M.Ö. 550'ye kadar sürdürürler. Ondan sonrası farklı bir dönemdir. Med aristokrasisi Perslerle ittifak halinde ikinci sıradaki konumlarına razı olarak varlıklarını sürdürdü. Bu, geleneksel Kürt işbirlikçiliğinde köklü bir aşamadır. Heredot Tarihi'nde aynen şöyle anlatılır: Son Med Kralı Astiyag, hain komutan Harpagos'a "Bre alçak, haydi beni yıktın. Neden bizzat kendin baş olmadın ya da başka

bir Medliyi baş yapmadın da Pers asilzadelere uşaklığı tercih ettin?" diyor. Bu bugün de gerçekliği son derece yerinde olan bir sorudur.

Toros-Zagros sistemindeki kabile boylarının Pers-Sasani dönemindeki direniş ve arayışları iki yönlü gelişmeyle devam eder. Bir yandan kendi işbirlikçilerine ve Pers-Sasani aristokrasisine karşı dar kabile boyutlarına çekilerek konumlarını, diğer yandan çiftçilik ve çobanlık temelinde yerleşik ve yarı-yerleşik halde toplumsal varlıklarını sürdürmeye çalışırlar. Tıpkı Arap Bedevilerindeki gibi, tamamen uygarlık dışı izole edilmiş bir yaşam tarzı geçerlidir. Aşiretler düzeyindeki liderliklerinin, uygarlık güçleriyle idare etme ve aşiretler arası sorunları çözme dışında önemli bir işlevleri yoktur. Küçük beylikler oluşturma dışında ciddi bir iktidar eğilimleri de pek gözükmez. Devlet deyince İran, Helen ve Romalılarla işbirliği ve içlerinde erime akıllarına gelir. Kendi başlarına ilkçağda uzun süre yaşandığı gibi erk oluşturma hareketleri oldukça sönmüştür.

Diğer yandan gelişen ikinci eğilim, dinsel niteliği ağır basan ideolojik kökenli olanlardır. Gerçi aşiretlerin de her zaman ideolojileri vardır. Bahsedilen ise, aşiret temelinde olmayan, aşiret üstü harekettir. Özellikle Mitracılık, Hıristiyanlık, Yahudilik ve Manicilik etkili olmak isteyen akımlardır. Zerdüştlüğün devamı niteliğindeki Zerdeştçilik-Êzidilik ayrı bir kol niteliğindedir. Bu hareketler de direniş kapsamındadır. Daha çok yoksulların saflarında etkilidirler.

İslâmiyet'in yayılış döneminde Hurri-Med kökenli halk direnişleri ilk defa Kürt adıyla tarih sahnesine çıkarlar. Aşiret ve kabile direnişçiliği dinsel hareketler karşısında ikinci planda kalır. Sasanilerin M.S. 650'de devlet olmaktan çıkmaları ve Doğu Roma'nın (Bizans) Toroslar ötesine çekilmesi, Kürtlerin direnişi ve kabullenilişi açısından yeni bir dönemdir. Geleneksel işbirlikçi kesim küçük beyliklerine sahip olma temelinde İslâmiyet'in tüm hanedanlarıyla (Emevi, Abbasi, Selçuklu, Osmanlı vb.) işbirlikçiliğine devam eder. Mervaniler gibi devlet olarak örgütlenme çabaları uzun sürmez. Selahaddin Eyyubi'yi Kürt ama Arapları yöneten bir hanedanlık kurucusu olarak değerlendirmek daha yerinde olacaktır. Küçümsemek için belirtmiyorum, başka türlü yapamazdı. Direnişi aile adına zayıf, İslâm adına güçlüdür. Bu dönemde Kürt yoksulları Kurmanc adıyla daha çok uygarlık sisteminin dışında kalırlar. Kurmanclar hem kabile hem de uygarlık sisteminden kopmuş küçük aileler halinde kentler ve köylerde, daha çok

da yarı-göçebelik, marabalık ve ırgatlık yaparak, bu anlamda direnerek varlıklarını sürdürmek isterler.

İdeolojik düzeyde ailecilik ve kabileciliğin halen çok güçlü olması bu anlatım çerçevesinde anlaşılırdır. Tarihin en eski ve otantik kabilelerinin mirasını sürekli devralan grupların son temsilcisi olarak Kürtlerin bu zihniyet dünyalarını anlamak mümkündür. O kadar uygarlık ve siyaset olgusu dışında bırakılmışlardır ki, böylesi kavramlar ve olguları pek tanımaz ve anlamazlar. Daha doğrusu, ideolojik hegemonyalar ve tortuları dolayısıyla anlamalarına imkân tanınmaz. İşbirlikçi üst tabakanın konumu değişiktir. Uygarlık ve siyaseti tanırlar. Pratikte kim çıkarlarına dokunmuyorsa, ondan yana geçinirler. Hiçbir ilkeleri yoktur. Tek ilkeleri güç ve çıkardır. Kim iktidarda olursa olsun, çıkarlarına evet diyorsa, onun için ihanet edemeyecekleri hiçbir toplumsal değerleri yoktur. Özcesi, ahlâkî ve politik topluma ilişkin tüm değerlere ihanet temelinde bir çıkar ve güç ilişkisiyle yaşamlarını güvenceye almak, çok az toplumda rastlanan bir özellik olarak Kürt işbirlikçiliğinde tarihsel olarak yapılanmış gibidir.

Hurrileri Aryenlerin Batı kolu olarak tanımlarsak, Pers kabileleri de Doğu Aryenler olarak tanımlanabilir. Tarihsel toplumsal yakınlıkları vardır. Zaten Med-Pers organizasyonunda bu gerçeklik somuttur. Dolayısıyla ayrıca Perslere, bugünkü İranlılara ilişkin ayrı bir çözümleme yapma gereği duymuyorum. Muhtemelen Belucistan, Pakistan ve Afganistan'daki Aryen gruplar benzer rolleri tarihte paylaşmışlardır. Hurrilere ilişkin söylenenler somutlaştırılarak tüm Aryen kabile boyları için söylemleştirilebilir. Günümüze doğru gelindiğinde, aralarındaki farklılıklar gelişe gelişe bugünkü tabloyu ortaya çıkarmıştır. Kabile ve din direnişçiliği Afganistan ve Pakistan'daki gibi halen canlılığını koruyorsa, bu durum tarihsel temellerinin ne kadar eski ve güçlü olduğunu gösterir.

c- Ural-Altay Kabile Direnişi ve Saldırıları

Ural-Altay kültürünün son halkasını Ural-Altay Dağları arasındaki kabile boylarında gözlemek mümkündür. Çinlilerle çok uzaktan yakınlıkları varsa da, kültürel gelişme ve uygarlık çelişkisi nedeniyle oldukça farklı bir gruba dönüşmüşlerdir. Oluştuğundan beri Çin uygarlığı ile çelişki içinde olmuşlardır. Hurri-Sümer çelişkisine benzer bir kabile-uygarlık çelişkisi oluşmuştur. Merkezinde Proto-Türk olan

Hunlar ve Moğolların yer aldığı bu gruplar M.Ö. 1000 yıllarından itibaren bir ucu Çin uygarlık bölgesi, diğer ucu Roma uygarlığı, güneyde ise Pers uygarlığına dayalı alan içinde sürekli hareket halinde olmuşlardır. Arabistan'da olduğu gibi Orta Asya denilen bu bölgede de benzer çölleşme ve uygarlık güçlerinden kaynaklanan baskılar nedeniyle direnişçi bir yaşam zorunlu hale gelmiştir.

Çin kaynaklarında Hun tehlikesine M.Ö. 3. yüzyılda dikkat çekilmektedir. Mete Han diye Türkçeleştirilen bir Han'dan söz edilmektedir. M.Ö. 209'da Mete Han önderliğinde Hun kabile saldırıları söz konusu edilmektedir. Muhtemelen bu süreci M.Ö. 1000'li yıllara kadar götürmek daha doğru olacaktır. Çin uygarlığı M.Ö. 1500'lere dayanmaktadır. Kabile-uygarlık çelişkileri sürekli olduğundan, başlangıç yıllarına taşırmak mümkündür. Zaten Çin surları da bu gerçeği yansıtmaktadır.

Bu toplulukların M.Ö. 7000'lerden itibaren Güney Sibirya'dan indiklerini biliyoruz. Bir kollarının da yakın tarihte Bering Boğazı'ndan Amerika kıtasına geçtiği etimolojik ve antropolojik araştırmalarla kanıtlanmaktadır. Muhtemelen M.Ö. 4000 yıllarında neolitik toplumla tanışmışlardır. Çin uygarlığı ve kuraklık, durumlarında köklü değişikliklere yol açsa gerek. Bu koşullar nedeniyle Semitik gruplar gibi son derece hareketli bir sürece girmeleri bu görüşü doğrulamaktadır. Çin uygarlığına yönelik direniş ve saldırılardan pek sonuç alamayınca, M.S. 3. yüzyıldan itibaren Batıya yöneldiklerini görüyoruz. İran kaynaklarında çok daha eskiden bu gruplardan 'Turanîler' diye bahsedildiğini bilmekteyiz. İran güneybatı komşusu olduğu için sık temas beklenebilir. İran Pers İmparatoru Kyros'un bugünkü Kazakistan (Masagete) hudutları dahilinde İskit adı verilen bu grupların başka bir koluyla yaptığı çarpışmada ölmesi, ilişkinin karakterini yeterince yansıtmaktadır. İskitlerin Tuna Nehrinin kuzeyinden Orta Asya'ya kadar olan bölgelerde M.Ö. 8.-6. yüzyıllar arasında güçlü bir konfederasyon kurduğunu hatırlarsak, çelişkilerin boyutunu daha iyi tahmin etmek mümkündür.

İskitlerin Kafkas ve Orta Asya kökenli olması durumu değiştirmez. Önemli bir anti-uygarlıkçı güçtür. Baskının mı hareketliliklerine yol açtığı, yoksa uygarlık bölgelerinin zenginliklerine göz diktikleri için mi hareket ettikleri birbirinden kolayca ayırt edilemez. İki konu arasında son derece geçişken bir konum mevcuttur. Uygarlıklar hep

genişlemek isterler. Sonuç baskıdır. Başkaldırı ise, başarı için uygarlığın özellikle askeri ve siyasi yöntemi ve araçlarını kullanmak durumunda kaldığından, en azından direniş boylarının elitleri bu tutumda olduklarından, uygarlığı ya yıkmak ya da bir parçasını koparmak isteyeceklerdir. Her iki durumda da uygarlık sisteminin yayılmasına yol açarlar. Tıpkı Akadlarda olduğu gibi. Taze güç olan kabile şefleri uygarlık nimetlerine (Kabile şefliğinde sınırlı da olsa yaşamları buna benzer nimetler üzerine kuruludur. Ön uygarlık yaşamı söz konusudur) alışık oldukları için, tercihlerini ya savaştıkları uygarlık sistemi içinde erimek ya da yenisini kurmak biçiminde kullanırlar.

İran-Turan kavgası ünlü **Şehname Destanı**'nda uzun boylu anlatılır. Turan kelimesinin sadece Proto Türkleri kapsamadığı, tüm bölge gruplarını ifade etmeye yaradığı belirtilebilir. Turan boylarının zaman zaman Hindistan'a kadar sızdıkları bilinmektedir. İran, Afganistan ve Pakistan bölgelerine ise daha sıkça girdikleri, geçici konfederasyonlar kurdukları bilinmektedir. Hunların M.S. 5. yüzyıl başlarında bugünkü Macaristan'da kurdukları kabile konfederasyonu, Attila önderliğinde Roma kapılarına dayanacak kadar etkili olmuştu (M.S. 453). Papa'nın yalvarmaları olmasaydı, belki de Gotlardan (Germen boyları) önce Roma'yı düşürebilirlerdi. Yine Doğu Roma kapılarına da dayanmışlardı. Aynı gruplardan Avarlar bugünkü tüm Güney Rusya'yı etkileri altına almışlardı. Benzer daha birçok grup hareketi vardır. Kimmerler ve İskitler M.Ö. 6. yüzyılda Urartu kapılarından Lidya (Batı Anadolu'da M.Ö. 7.-6. yüzyılda kurulan bir krallık) sınırlarına kadar ortalığı alt üst etmişlerdir. Semitik grupların Sümerlere yönelik direnişleri ve saldırılarının bir benzerinin tüm bu gruplarca Pers-Roma uygarlıklarına karşı yürütüldüğü çarpıcı bir gerçekliktir. Kabile halklarının uygarlıklara karşı kininin rastgele 'barbarlık' suçlamalarıyla değil, daha bilimsel yorumlarla izah edilme gereği vardır.

M.S. 550'lerde ilk defa Göktürk adıyla (Türk kelimesine ilk defa burada rastlıyoruz) bugünkü Moğolistan sınırlarında bir beylik kurulduğunu görmekteyiz. Aşiret konfederasyonuna benziyor. İç çelişkiler nedeniyle kısa ömürlü oluyor. Uygurlar İslâmiyet öncesi diğer bir ön uygarlık deneyimidir. M. S. 750'lerde kurulan bu oluşumda Budizm ve Mani dini etkilidir. Çin'le rekabet edebilecek bir uygarlık mümkün gözükmemektedir. İslâmiyet'in bölgeye girişine kadar anti-uygarlıkçı

kabile hareketleri ortama egemendir. Konar-göçerli bu durum İslâmiyet'in bölgeye girişiyle köklü dönüşümlere uğrayacaktır.

İslâmiyet çıkışı ilkçağ uygarlıklarının sonu ve ortaçağ uygarlıklarına geçiş anlamında köklü bir dönüşüme yol açar. Çıkışta anti-uygarlıkçı iken, kısa süre sonra uygarlığın temeli haline gelmesi, üzerinde önemle durulması gereken bir dönüşümdür. Anti-uygarlıkçı Arap Bedevilerine dayanarak çıkış gerçekleştirmesine rağmen ortaçağın hegemonik gücü haline gelmesi, bir yığın iç çatışmanın sonucu olduğuna değinip Orta Asya kabile sisteminde yol açtığı dönüşümler incelenmeye değerdir. Çin uygarlığının binlerce yıl sağlayamadığı uygarlık yayılımını İslâmiyet'in kısa bir sürede Çin sınırlarına dayandırması bir uygarlık devrimi olarak değerlendirilebilir. Kürt ve Kürdistan isimlerinde olduğu gibi, Türk ve Türkistan isimleri de İslâmiyet döneminde kullanıma girmiştir. Bunlar İslâmiyet'in kavimleştirmedeki rolünü açıkça gösteren olgulardır. Kabileden kavme geçiş ülke ve kavim ismini gerekli kılar. 10. yüzyılda Türk boyları ezici çoğunluğuyla İslâmiyet'e yönelmişlerdi. Türklerin hızla İslâmlaşmasında iki önemli etken rol oynar: İslâmlığın Çin gibi köleleştirici olmaması ve önlerinde önemli bir bent olan İran İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla İran yolunun açılması. Türk tarihinin en önemli aşamasının İslâmî uygarlıkla sağlandığı açıktır. Kabile aristokrasisinin hızla devletleşmesi Türk-Türkmen ayrışmasını da beraberinde getirdi. Arap-Bedevi ayrımı, Kürt-Kurmanc ayrımının benzeridir. Türk uygarlaşan kesimi niteler ve adlandırırken, Türkmen anti-uygar konumunu sürdüren, sistemin giderek dışladığı Müslüman kesimi niteler ve adlandırır. Kabile ve sınıf çelişkisi iç içe girer.

İslâmiyet'in aynı zamanda bir sınıf hareketi (orta ve üst tabaka) olduğunu iyi anlamak gerekir. Türkler Türkistan'da konumlarını sağlamlaştırmakla kalmadılar; Selçuklu ve Osmanlı Hanedanlıklarında 1000-1900'lerde hegemonik güç rolünü oynadılar. Direnişler ve saldırılar daha çok Bizans İmparatorluğu'na karşı yürütüldü. Anadolu Türk-İslâmlaşırken, Türkmenler Ortadoğu'nun, hatta Balkanların birçok yöresine, özellikle hayvancılığa ve göçebeliğe uygun dağlık yörelere yayıldılar. Kabileciliği esas olarak Türkmenler sürdürdü. Türklerin Ortadoğu'ya yayılmasında çelişki ve çatışmalar devlet erki peşindeki Türklerle diğer kavimlerin erk sahibi güçleri arasında cereyan etti. Türkmenlerin konumu daha barışçıl ve uzlaşmacıydı. Sava-

şın güç olgusundan kaynaklandığını Türk uygarlaşmasında da çok rahatlıkla izlemek mümkündür.

Türk boylarından sonra bölgenin (Orta Asya) ikinci büyük kabile direniş ve saldırı hareketini yakın akraba olan Moğol boyları sürdürdü. Hem de İslâmiyet temelinde olmadan. 13. yüzyıl evrensel tarih açısından bir Moğol yüzyılıdır. Uzakdoğu'dan Avrupa'ya kadar tüm Avrasya'yı fetheden Moğol güçleri anti-uygarlıkçı karakterleri açısından dikkat çekicidir. Tüm Ortadoğu'ya da yayıldılar. İsteselerdi yeni gelişen Avrupa uygarlığını tamamen yıkabilirlerdi. Çin uygarlığını da ele geçirdiler. Fakat aynı kural gereği uygarlığın sistemi içinde erimekten kurtulamadılar. Timur'un yarı-Türk yarı-Moğol güçleri benzer bir çıkışı 14. yüzyıl boyunca gerçekleştirdi. Her iki güç Selçuklu ve Osmanlı Hanedanlarını da (Abbasiler dahil) yendi. Fakat uygarlık makinesinin binlerce yıllık denenmiş gücü bu cihangir kabile sistemindeki gelişkin şeflikleri bünyesine alarak, kendini daha da çoğaltıp güçlendirerek sürdürmesini bilmiştir.

Ortadoğu kapsamında Ege kıyılarında M.Ö. 1200 sonlarında, Troya'nın düşmesiyle baş gösteren Trak kabile hareketlerinin Anadolu içlerine doğru yayılması, Frigya gibi bazı krallıklar oluşturması, Su Kavimleri denen boyların Hititleri yıkıp Mısır uygarlığına kadar dayanması (Bugünkü Filistinlilerin tahmini ataları olmaları bu durumdan kalma olabilir) önemli kabile direniş ve saldırı hareketleridir. Kendilerine Helenlerin ataları diyen İon, Aiol ve Dor kabilelerinin M.Ö. 1200'lerde Miken uygarlığını yıkıp uzun süre sonra Ege'nin her iki yakasında tarihsel önemi büyük olan kent devletlerini kurma sürecine (M.Ö. 700-500) girmeleri, Anadolu'yu yeni baştan kolonize etmeleri önemli çıkışlardır. Bunlar Ortadoğu kültürü ve uygarlığı üzerinde kalıcı iz bırakan çıkışlardır. Trak kabileleri bölge kültürü içinde erirken, Helen kabile boyları bölge kültürüne damgalarını vurdular. Helenizm Ortadoğu kültürü ve uygarlığında temel bir damardır.

Şüphesiz Kafkas kökenli kabilelerin de Ortadoğu'yla ilişkileri yoğun olmuştur. Uygarlaşmaya karşı çok önemli direnişler ve saldırılar ortaya sermişlerdir. İskitler ve Kimmerler dışında örnekler de vardır. Muhtemelen Gürcüler ve Ermeniler de benzer gelişmeleri yaşamışlardır. Âdeta kabile yaşamının anayurdu olan Kafkaslarda yaşayan kabile toplulukları, Sümerlerden beri bölgeye sürekli inip çıkmışlar-

dır. Kültürüne renk katmış ve uygarlıklarında karşıt olma ve pekişmelerinde önemli rol oynamışlardır. Dördüncü sırada bir kabile direniş ve saldırı gücü olarak bölge tarihine yerleştirilebilir. Günümüzde yaşananlar bu gerçekliği doğrulamaktadır.

Sonuç olarak kabile sistemi, genelde uygarlık sistemleri ve özelde merkezî uygarlık (dünya sistemi) açısından hem sistem dışı ve anti-uygarlıkçı karakterini hem de sürekli sisteme taze kan sunarak evrensel tarihteki konumunu sürdürmüştür. Sistemin oluşumunda ve sürdürülmesinde temelde diyalektik çelişki içinde olmuştur. Sürekli taze nüfus kaynağı rolünü oynamış, ailecilik ve hanedancılık biçiminde dönüşüm geçirmiştir. Kabile sisteminin uygarlık yanlısı hanedancı ve aileci kuruma dönüşmesi toplumun, dolayısıyla tarihin yaşadığı en önemli değişimlerden biridir. Ailecilik ve hanedancılık kabile sisteminin inkârı temelinde gelişen kurumlardır. Bu özelliklerini çok iyi kavramak gerekir. Ancak bu dönüşüm temelinde uygarlığa hizmet etmişler ve ondan beslenmişlerdir. Kabile sistemi özünde anti-uygarlıkçı ve özgür-eşit ilişkilerin hâkim olduğu bir kurumdur. Ailecilik ve hanedancılık bu özü (varlığı) inkâr eden, ama kabile kabuğunu korumaya (Emevi, Abbasi, Selçuklu, Osmanlı vb.) özen gösteren uygarlık yanlısı kurumlardır. Uygarlığın sürdürülmesinde tepede ve tabanda rol oynayan güç ve ilişki kaynaklarının büyük bir kısmını bu iki kurum üretir. Dolayısıyla bu iki kurum olmadan uygarlık varlığını kolay kolay sürdüremez.

Yeri gelmişken şu hususa dikkat çekmek önemlidir: Kabile tipi örgütlenme toplumsallığın vazgeçilmez özelliğidir. Klanı da geliştirerek bünyesine taşıdığı, kattığı için insan örgütlenmesinin evrensel birimidir. Buna aile, hanedan ve kapitalist modernitenin 'şirket' tipi dönüşmüş ve yozlaşmış biçimlerini de eklersek, evrensel olma özelliğini daha iyi kavrayabiliriz. Ayrıca tüm hiyerarşi, iktidar ve devlet oluşumlarının ailesiz ve hanedansız olamayacaklarını yeterli açıklıkla göstermiş bulunuyoruz. Fakat kabile sisteminin anti-uygarlıkçı, eşit-özgür karakteriyle yozlaşmış, dönüşmüş, güç, kölelik ve kâr kaynağı olmuş 'ailecilik', 'hanedancılık' ve 'şirketçilik' biçimlerini ehemmiyetle birbirinden ayırmak gerekir. Kapitalist uygarlık (modernite) dahil, tüm uygarlık sisteminin değişimi, dönüşümü ve aşılması dahil, kurulacak, inşa edilecek her türlü yeni toplumsal kurumlaşmada kabile

sistemleri belki de gelişmiş bilimsel ortamda daha eşit ve özgür olarak yerlerini koruyacaklardır.

Şehir devletleri, imparatorluk ve ulus-devlet tipleri, resmi ideoloji eliyle çok propagandası yapılmasına rağmen, asli toplumsal kuruluşlar değildir ve olamazlar. Büyüklük biçiminde sıralanmış güç ve kâr oluşturma merkezleridir. Yani temel uygarlık örgütlenmeleridir. Toplumun üstünde kâr ve zor üretme makineleridir. Şehir devlet tipi kısmen topluma katkıda bulunabilir. Çünkü küçük ve toplumsal sorunlarla iç içedir. Dolayısıyla duyarlı ve çözüm gücü olması kısmen mümkün olabilir. O da demokrasiye açık olursa. Tarihsel örnek Atina demokrasisidir. İmparatorluk ve ulus-devlet tipleri ise, ezici unsurlarıyla şiddet ve kâr (vergi, rant, faiz, hatta ücret) amacına sıkı sıkıya bağlı toplum dışı veya toplum üstü organizasyonlardır. Tarih kitaplarının büyük kısmının bunların kanlı serüvenlerini başat unsur olarak işlemeleri ideolojik hegemonya gereğidir. Büyük tarihçi Fernand Braudel, haklı olarak, **'II. Felipe Döneminde Akdeniz'** adlı kitabının sonunda bu tip bir tarih anlatımına alet olmak istemediğini, ama mevcut tarihçiliğin zorunlu bir gereğini yerine getirdiğini söylerken doğru anlatıma daha yakındır. Tarihçiliğin nasıl geliştirilmesi gerektiğine dair katkı sunucu bir tutum içindedir. Tarih bilimi gelişim yolundadır. Daha çok mesafe alması gerekir. Uygarlığın ideolojik hegemonya yüklü tarihinin tarihsel-toplumsal gerçekliği aydınlatıcı değil köreltici işlev gördüğünü hiç unutmadan, tarih okuma ve yazma çalışmalarını yapmalıyız.

Eminim ki, yeniden yazılacak tarih kitapları özellikle kabile sistemlerinin gelişimlerine büyük değer biçeceklerdir. Aile yaşamı da dahil, ekonomik, sosyal, siyasal ve ideolojik (dinsel, sanatsal ve bilimsel olanları dahil) çalışmaların en uygun biçiminin yenilenmiş haliyle kabile (komün) boyutlarında gelişmesi, toplumsal yaşamın sağlıklı gelişmesi açısından vazgeçilmezliğini sürdürecektir. İnsanlık uzun süre modernitenin sadece kabuğu kalmış, her şeyi kâr amaçlı olan aileci, hanedancı ve şirketçi kurumlaşmasını taşıyamaz. Ulus-devletin bu yapay yaşam karşıtı kurumlar kurumu olan 'Zeuslaşmış' tanrısallığını sürdüremez.

Kabile sisteminin uygarlık sistemleriyle giriştiği direniş ve saldırılarının demokratik kapsamı da önemli bir sorunsalı teşkil eder. Özcesi, bu direniş ve saldırıların demokratik ve devletli uygarlık açısından

rolünü irdelemek büyük önem taşır. Devlet uygarlığı açısından rolü yeterince açıklanmış olmaktadır. Kabile şefliklerinin daha 'kabilecilik' (kabile değil) sürecinde proto uygarlık güçlerine dönüştüğünü, kabilelerin eşit-özgür yaşamlarıyla sürekli çelişki içinde olduklarını, bu nedenle kabile içi çatışmaların yoğun yaşandığını, uygarlıklarla temasa geçildiğinde ilkin bu güçlerin yenilgi halinde hızla uygarlık güçlerine teslim olduklarını, kendileriyle birlikte kabileleri de teslimiyete zorladıklarını, başarıları halinde ise ya yeni bir hanedan olarak eski uygarlıkların başına geçtiklerini, ya da kendi hanedan kuruculuklarından yeni bir uygarlık geliştirdiklerini çarpıcı ve çok sayıda örnekle göstermeye çalıştık. Fakat hikâyenin, tarihin tümü bu değildir.

Demokratik uygarlık bakış açısıyla konuyu çözümlemeye çalıştığımızda, evrensel tarihin başat faktörünün demokratik karakterde olduğunu görür ve anlarız. Tarih hep devletli uygarlıkları biricik gerçek olarak sunmuştur. Özellikle bu konuda pozitivist ulus-devlet ve ulusal tarihçiliğin körleştirme işlevi belirleyici rol oynamıştır. Tarihi kısa bir şema halinde sunmaya çalıştığımız bu savunma çalışmamız bile tarihin farklı ve doğru okunması ve yazılmasının mümkün olduğunu kanıtlamıştır. Tarih sanıldığından daha fazla demokratik uygarlık karakterindedir. Bu temelde okunduğunda, sadece bol malzeme değil, muazzam ölçülerde ideolojik örgüler ve sistemik yapılanmalar, organizasyonlar bulunduğu görülecektir. Unutmamak gerekir ki, tarihin demos, devlet olmayan topluluk, toplumsal paradigma yazımları ya hiç yapılmamış ya da yamalı bohça misali bölük pörçük parçalar halinde bazı karalamalar yazılmıştır. Ayrıca yazılanlar ve yazılmak istenenler yasaklanmış, karalanmış ve çoğunlukla da engellenmiştir. Tarih yazımı konusunda sanıldığından daha fazla ideolojik mücadele yaşanmıştır. Olan tarihin tamamen uygarlık sistemlerinin ideolojik süzgecinden geçirilmiş resmi tarih olduğu çok iyi bilinmeden, tarih okumaları zihni, dolayısıyla yaşamı anlamlı toplumsal yaşamı sadece zorlamaz, aynı zamanda olanaksız hale getirir. YANLIŞ TARİHLE DOĞRU YAŞANMAZ. KENDİ ÖZGÜRLÜK TARİHLERİNİ DOĞRU YAZAMAYANLAR ÖZGÜR YAŞAYAMAZLAR.

Kabile direnişlerinin yaşadıkları tüm ihanetlere ve yenilgilere rağmen tarihin motor güçlerinden oldukları, demokratik uygarlığın eşit-özgür yapılanmalarını sürekli yaşadıkları açıktır. Kabilenin kendisi demokratik komünalizmin bitmeyen kaynağıdır. Kabile algımızı geliş-

tirirken, sadece geleneksel yapılanmalara takılmamak gerekir. Akrabalık bağlarıyla örülmek kabile anlamına gelmez. Sadece kan bağları kabile olmak için yeterli ve gerekli de değildir. Kabile temel nitelikte bir toplumsal oluşumdur. Toplumun anlamlı yaşamının temel örüntüsüdür. Daha iyi anlaşılması açısından Marks'ı bile okurken bir kabile gözüyle değerlendirmek daha gerçekçi sonuçlar verecektir. Anarşistler tipik kabileci örgütlenmelerdir. Çevreci ve feminist hareketler bu sıfata daha yakındır. Devlet odaklı parti ve sivil toplum kuruluşlarının anti-kabileci özellikleriyle birer kabuk örgütlenmesine dönüşmeleri bu konuda hayli öğreticidir.

Kabileye komün demek ancak eşit ve özgür karakterli olmaları koşullarıyla mümkündür. Demokratik uygarlık tarihte olduğu gibi günümüzde de yeniden yapılanmaların bu temelde geliştirilmesiyle anlam kazanacaktır. Tarih sadece devletli uygarlık yürüyüşü değildir. Daha fazlasıyla demokratik komünal yürüyüşlüdür. Kabile sistemlerinin binlerce yıllık yaşamları, uygarlık tarihi boyunca gösterdikleri boyun eğmez direnişler ve karşı saldırıları bu gerçeği yeterince doğrulamaktadır. Teorisi ve yeniden yapılanması gereken de tarihin bu soylu yürüyüşüdür.

C- Merkezi Uygarlık Sisteminde Dinsel Direniş Veya Sınıf Savaşları

Uygarlık sistemleri sınıf ve tabaka yapılıdır. Sınıflaşma ve tabakalaşmanın hem ürünü hem de hızlandırıcısıdır. Önemli olan sınıf olgusunun tespitinden ziyade, oluşum biçimleri ve nasıl işlevsel kılındıklarıdır. Sınıf gerçekliğinde kimlikler hiçbir zaman çıplak biçimde "Ben sınıfım" diye kendini yansıtmaz. Özellikle Marksist sınıf terminolojisi ile sınıf gerçekliği doğru sunulamaz. Pozitivizmin bilimcilik yaklaşımları tüm sosyolojik olgular, olaylar ve ilişkilerde olduğu gibi sınıf olgusu ve ilişkilenmelerinde de körleştirici ve saptırıcı rol oynamıştır. Marksizm modernitenin bu yönlü etkisini derinliğine yaşamaktan kurtulamamıştır. Başarısızlıklarının temel nedenlerinden birinin bu yaklaşımla bağlantısını hâlâ kavrayamamıştır.

Sosyal sınıf ve tabakalar sorunu hem kavramsal-teorik hem de siyasal-pratik yönden önemini korumaktadır. Köklü ideolojik ve pratik yenilemeleri gerektirmektedir. Kendi başına burjuva-proleter analizleri tarihte olup bitenleri sınıfsal açıdan da doğru sunamaz.

Reel sosyalizm açısından pratik başarısızlık tarihsel anlayışla da bağlantılıdır. Pozitivist Marksist sınıf tahlilleri, çokça eleştirdikleri klasik dinlerden pek farklı olmadıkları gibi, daha başarısız kalmalarının nedenlerini de kavramaktan uzaklar. Sovyet deneyimi şu benzetmeyi kanıtladı: Yüz katlı bina yapabilirsiniz, ama bir günde çökmesini engelleyemezsiniz. Bu tür bir gerçekliğin yaşandığını kimse inkâr edemez. Yaklaşım çok idea edildiği gibi bilimsel değildi. Olsaydı bu tür çözülmeler olmazdı. Reel sosyalist deneyimlerin dinsel yaklaşımlardan bile daha başarısız olduklarına ilişkin çarpıcı diğer bir örnek Afganistan Komünist Partisi'nin başına gelenlerdir. Ama dinci Taliban hâlâ güçlüdür ve müessisi ABD ve müttefikleriyle savaşabiliyor.

Toplumsal doğaya nasıl bakmalı? Bu konuda yöntem açısından bile büyük sorun yaşanmaktadır. Denenen tüm yöntemler tarihin en büyük savaşlarına, krizlerine, çevre, işsizlik ve açlık sorunlarına bile anlam getirememişlerdir. Belki 'Yöntem sahiplerinin bunda ne sorumluluğu var?' denilebilir. Şu cevabı vermek mümkündür: Sosyal gerçeklik bir bütündür. Bilim cephesi de en az savaş cephesi kadar tüm gelişmelerden sorumludur. Eğer bu sorumluluğu duymuyorsa, zaten bilim ahlâkından yoksun demektir. Sistemin basit bir aracıdır. O zaman sınıf savaşları adına konuşma bir yana, bilimsellik iddiasında bulunma hakkı dahi olamaz. Bilimin en temel vasfı doğruluk ideasıdır. Bilim ahlâkının tarihsel abidesi Bruno'yu (1600'de Roma'da yakılan G. Bruno) bu konuda örnek olarak sunmanın tam yeridir. Doğruluk inancını yakılma pahasına savunmadan, bilim aşkından (Bilim insanının olmazsa olmazıdır) asla bahsedilemez. Bilim aşkı olmadan da bilim insanı olunamaz.

Hallac-ı Mansur farklı bir örnek olarak sunulabilir. Dönemindeki hayatî sorunlara çözüm olamayan her bilim insanı, en az cephedeki asker kadar başarısızlığının karşılığını ya ölümle ya esir olmayla ödeme ahlâkîliğini göstermedikçe ve kabul etmedikçe, bu sıfatı hakkıyla taşıyamaz. Bu söylem siyasetçi için de aynen, hatta daha fazlasıyla geçerlidir. Çünkü siyaset toplumsal sorunların ana çözüm karargâhıdır, rant peşinde koşma aracı değildir. Bu duruma gelmiş olan gerçekten siyasetçiyse (basit bir devlet işleri idarecisi değilse), sadece kovulmayı değil, ölümden beter bir sonucu sırtında taşıyan bir Sisyphos'tur. Atom bombasını yemiş bir insanlık hâlâ bundan doğru bir

sonuç çıkaramıyorsa, ölmüş bir insanlıktır. Aksini idea edenler insancıl toplum yaşamını asla tanımayanlardır.

Sadece sınıf, ulus olgusunu değil, öncelikle toplumsal doğayı yeterince tanımayanlar, ne bilim insanı ne de siyasetçi olabileceklerini iyi bilmek durumundadırlar. Söylemek istediğim, bilimsel ve siyasetsel sorumluluk ve ahlâkîliğin çok önemli olduğudur. Bu satırları en ağır hücre içinde hücre cezası koşullarında yazıyorum. Beni ayakta tutan tek değerin bilim aşkı olduğunu, bilim aşkı dışında ölüm dahil yaşamın en ağır acılarını dindirecek başka bir çarenin bulunmadığını belirtmek insanlık borcumdur.

a- Sınıf ve Dinsellik

Sınıf ve dinsellik arasındaki somut gerçekliği kavramlaştırmak için yine orijinal kaynağına ineceğim. Kent ve devlet oluşumu kadar sınıf ve ideoloji üretimi açısından Sümer örneği çok çarpıcı ve öğreticidir. Greko-Romen kaynağından çok daha kapsamlı düzeyde üstün öğreticilik unsurlarını taşımaktadır. Avrupa kapitalizmini orijinal kabul edip sınıf ve ideolojisini incelemek sadece Marksizm için değil, bilim ve felsefe dahil her tür ideolojik çalışma yürütenler için büyük bir handikap teşkil eder. Toplumsal gerçekliğin en sonuncu türevinden orijinali kadar doğru sonuç çıkarılamayacağı çok açıktır. Rahip demekten ziyade ideoloji, bilim ve felsefeyle uğraşanlar anlamında Sümer ideologları deyimini kullanmaya çalışacağım. Sümerlerde sınıf ve dinsellik anlamında neler oldu, bundan hangi dersler çıkarılabilir? Değerlendirmemde somuttan soyuta gitme yöntemini tercih edeceğim.

Aynı zamanda ideolojik karargâh olan zigguratlarda ekonomi, siyaset ve savunma işleri düzenlenirken, "Bu çalışma ekonomidir, bu da siyaset ve savunmadır" demiyorlardı. Bunları birbirlerinden de ayıramıyorlardı. İnsanlar çalıştırılıyor, üretim alanları savunuluyordu. Siyasetin planlanması (güncel deyimiyle ekonomi-politik) da yapılıyordu. Tarz çok somuttur. Hepsi bütünlük içindedir. Zigguratı inşa etmeden ekonomi, siyaset ve savunmanın olabileceğini herhalde zihinlerine bile getiremiyorlardı. Ziggurat öncelikle bir ideoloji üretim merkezidir. Burada kavramlar ve inançlar inşa edilirdi. Kavramlar ve inançlar büyük ihtimalle uzantısı oldukları Verimli Hilal'in binlerce yıllık neolitik toplumundan derleniyordu. Fakat o toplumu aşma so-

runları vardı. Dolayısıyla aldıkları kavramın barındırdığı inanç ve kuralları olduğu gibi kullanamazlardı. Dönüştürmeleri gerekirdi. Önlerindeki toplumsal inşada verimlilikten kaynaklanan artık-üründen aslan payına el koyanlar da vardı, karın tokluğuna çalıştırılanlar da. Ayrıca savunmacılar da gerekliydi. İçten ve dıştan her an bir isyancı çıkabilirdi. İnşa edilen düzen böylesine bir şeydir. Sorumluluğu ağırdır. Eşit ve özgür kabile insanından her bakımdan farklı bir toplumsal inşa söz konusudur.

İnsan bireyi ve toplumu, zihniyet ve inanç toplumudur. Zihniyetsiz ve inançsız insan toplumu hiç olmamıştır. O halde zihniyet ve inanç öncelikli konudur. Bu yönde başarılı olmadan toplum çalıştırılamaz. İdeolojik yaratım bu öncelikli görevi başarıyor. Sümerli ideologların icatları biliniyor. Ana-tanrıçalı dinden baba-tanrılı (erkek egemen toplumun yansısı) dine, yerdeki totemden gökteki tanrıya, her kabilenin tanrısından kent tanrısına, kentlerin birliğini temsilen yerin ve göğün genel tanrılarına doğru bir dönüşüm geçirilir. Tanrı kavramına biçilen anlam iki alandan beslenir: Birinci Doğa dediğimiz insan ve toplumu dışındaki her şeyden doğan imgeler ile Toplumsal Doğaya ilişkin düşünce ve inançlar. Buna eski manevi kültür öğeleri öncülük eder. Yeni meşruiyet araçları, yani mitoloji ve din unsurları bu kaynaklardan beslenerek yeni toplumsal inşanın gereklerini ortaya koyarlar. Başarılı oluncaya kadar ideolojik faaliyet devam eder. Kabul görünce kurumlaştırılır, törenleştirilir, insan görevliler belirlenir, kurbanlar sunulur, tapınaklar inşa edilir. Bu işlerin tümü yeni verimli ve kârlı toplumu sürdürmek içindir. En, Enlil, Enki, Ninhursag, İnanna, İştar, Marduk ve devam edip giden panteonu anlatmanın yeri burası değildir. Fakat yapılan işin toplumsal meşruiyet amaçlı olduğu açıktır. Burada önemli olan eski tanrılar düzeni yerine geçen yeni tanrılar düzeninin neyi temsil ettiği veya yansıttığıdır.

Manevi dünyanın (kültürün) maddi kültürü yansıttığı yanlış bir belirleme değildir. Ama nasılı önemlidir. Herhalde öküzün sudan yansıması gibi bir temsil söz konusu değildir. Manevi yansıma çok farklı gerçekleştirilir. Basit bir yansıma değildir. İnsanı insan yapan gerçek bir inşadır. İnşa ile kaba yansımalar farklı kavramlardır. Tanrı sözcüğünü sıkça çözümlemeye çalışıyorum. Çünkü yer ve zamana göre anlamı değişen bir kavramdır. Derinlikli bir sosyolojik yaklaşım, tanrının toplumsal kimlik imgesi olduğunu kabul etmekten kaçın-

maz. Toplumsal kimlik imgesini basite almamalıyız. Bu imgenin takibi atom-altı parçacıklara kadar uzanmıştır. Hatta şimdilerde CERN laboratuarlarında maddenin yapısını oluşturan 'higgs parçacığı', 'tanrısal parçacık' aranmaktadır. Hikâyesi anlatılsa ciltleri doldurur. Burada pozitivist sosyoloji yapmıyorum. Toplumu da basit maddi bir insan kümesi olarak görmüyorum. Pozitivist yaklaşmıyorum. O yaklaşımın en kaba dincilik olduğunun tamamen farkındayım. Toplumsal kimliğin imgesi olarak tanrı 13,8 milyar yıllık evrenin toplamıdır da diyebilirim. Yok olmayacak olandır demek de mümkündür. Kuru bir metafizik yapma niyetim de yoktur. Konuyu basite alanları uyarmak için belirtiyorum. Toplum nasıl en esnek zekâlı madde-enerji akışkanlığıysa, tanrı kavramı da en esnek mana-enerji kavramıdır. İsteyen istediği kadar anlam yükleyebilir. Anlam sanatını meslek edinenler (Filozoflar diyebiliriz) bu işin uzmanı gibidirler. Peygamberler de en az filozoflar kadar anlam ve kavram türetme ustalarıdır.

Konuya ilişkin avantajımız, Sümer uygarlığının, işlerin bu yönlü yürütüldüğünü neredeyse çırılçıplak göstermesidir. Hiçbir örnek Sümer uygarlığındaki kadar maddi kültürel gelişmeyi manevi alana bu denli basit, basit olduğu kadar da görkemli yansıtmamıştır. İddiam budur; istemeyen inanmak, bilmek zorunda değildir. Yükselen yeni sınıfın kendisini tanrısallaştırmasıdır Sümer Panteonu. Israrla vurguluyorum: Bu husus çok nettir. Daha sonra beş bin yıllık merkezî uygarlık tarihi boyunca gelişen tüm din, felsefe, sanat ve bilim arayışlarında köken görevi görmüştür. Zigguratın kendisi bu gerçeği açıklar. En üst kat tanrıların yeridir. Orta kat rahiplerin, tanrı elçilerinin, anlam sanatını icra edenlerin, en alt kat ise çalıştırılan kul-kölelerin, en alttakilerin yeridir. Tüm dinlerin şu üçlüsüyle karşılaşmıyor muyuz? Tanrı-elçi-kullar düzeni. Temel sınıf düzeni şöyle değil midir? Asker + siyasi yönetici + rahip üst tabakayı oluştururken, orta tabaka yani aracı halkayı orta sınıf + bürokrasi + meşrulaştırma kurumları (üniversite, mabet ve medya) oluşturur. En alttakiler ilk iki sınıfın dışında kalan herkestir. Proleter, köylü, memur, öğrenci, kadın, çocuk, işsiz vb.

Sümerler kendilerinden sonra gelen anlam kurucularının fazla yalan üretememeleri için işin özünü basit ve anlaşılır bir biçimde inşa etmişlerdir. Basit derken tiyatro oynar gibi demiyorum, kavram sanatını üstün bir yetenekle icra etmişlerdir demek istiyorum. Akad,

Babil ve Asur İmparatorluklarına geldiğimizde, çok tanrılı panteondan bir tanrının yükselmeye, diğerlerinin üstüne çıkarak onları kendine yardımcı kılmaya başladığını gözlemliyoruz. Açık ki erk, güç merkezileştikçe panteon da merkezileşiyor. Her dediği kural, kanun olan krallara sıra gelince mutlak, tek tanrılı inançlara da kapı aralanmış oluyor. Neolitik toplumda her klan ve kabilenin bir tanrısı vardır. Ne kadar klan ve kabile, o kadar tanrı. Toplum büyüyüp birleşik hale geldikçe, sınıflaşıp üst yönetimler oluştukça, hatta tek kişilik yönetimler oluştukça, tanrılarımızın sayıları da çokluktan bire doğru azalmaya başlar. Temsil çok net yapılmaktadır. Ayrıca kadın toplumda etkisini yitirdikçe, tanrılarımızın cinsiyeti de değişiyor. Erkek, baba, ata tanrı peydahlanıyor.

Çizmekte olduğumuz bir şemadır. Süreç şüphesiz çok karmaşık ve kavgalarla dolu geçmiştir. Rahipler dinlerini mitolojiye yakın inşa ederken, dönemlerindeki insanların inanç düzeyini esas alıyorlardı. Başarılarının temelinde yatan şey döneme denk inşalar gerçekleştirmiş olmalarıydı. Toplum ve bireyleri değiştikçe din de dönüşüm geçirecekti. Diğer yandan –Ki, çok önemlidir- bu tanrılar örgüsünü çıkarlarına, bireysel düşünce ve inançlarına uygun bulmayanlar çıkacaktır. Hem toplumun içinden hem de dışından çıkarların çatışması inançları etkilemeksizin yürümez. Çatışan bireyler ve sınıflar, çatışan dinler ve tanrılarda yansımasını bulur. Şu toplumsal kuralı çok iyi bilmek gerekir: Büyük bir anlam sanatı kavgasını vermeden, hiçbir ciddi sınıf kavgası olamaz. Çıplak eller ve yüreklerle kalıcı ve güçlü kavgalar sürdürülemez. Tersi de doğrudur. Büyük toplumsal uyum ve barışlar, büyük anlam sanatları arasındaki uyum ve barışlarla sağlanır.

Merkezî uygarlık makinemiz Sümer kentlerinden yola çıkarken, tanrılarını da birlikte taşıyordu. Ana hatlarda ciddi bir değişim olmadan, M.Ö. 1600'lerde Babil'in bunalım döneminde iktidar güçlerindeki değişim dinsel açıdan da bir yol ayrımını seçenekli hale getiriyordu. Bunalım ve düşüş, düzenden kuşku ve düşüştür. Panteondaki tanrılara ilişkin kuşku ve inanç düşüşü de yansımazlık edemezdi.

b- İbrahimî Dinin Çıkışı

Babil Nemrutlarının (kral ve üst yöneticiler) buna benzer bir bunalım dönemine rastgeldiği tahmin edilebilir. Elde gerçek tarih yok-

tur. Binlerce yıl öteye ilişkin rivayetler vardır. Fakat günümüzün anlamlı bilimsel kriterlerini esas alarak gerçeğe yakın yorumlar geliştirebiliriz. Tarihin bir yorum sanatı olduğunu göz önüne getirirsek, her yorumun gücünün gerçeğe yakınlığıyla ölçüleceği şüphesizdir.

İbrahim'in huruç (hicret veya çıkış) ettiği yöre Urfa'dır. Urfa'nın tarihsel-toplum yorumu bizleri İbrahimî dinin gerçekliğine yaklaştırabilir. Ayrıca çıkışın gerçekleştiği tahmin edilen dönemi, süreyi de evrensel tarihin ışığında yorumlarsak, gerçekliğe bir adım daha yaklaşabiliriz. Tam gerçek sevdasına düşmemeliyiz. Çünkü böylesi bir gerçek yoktur.

Geniş yöresi itibariyle Urfa jeobiyolojisi, Dördüncü Buzul Döneminden sonra insan toplulukları için bir cennet görünümündedir. Doğal bir sulama iklimi hüküm sürmektedir. Olağanüstü florası ve faunası ile çok çekici bir alan olduğunu ilgili bilimsel çalışmalardan anlamaktayız. İnsanlığın yüz binlerce yıl aradan sonra simgesel dili de konuştuğu bir aşamada bu mekânda patlama yapması beklenebilir. Ayrıca Afrika'nın Doğu Rif'inden kaynaklı büyük insan çıkış yolu, dünyaya insan dağıtım istasyonu konumundadır. Deneyimi yaşayanların takdir edebilecekleri koşulları da barındırmaktadır. Dönem insanlığı için ideal barınma, beslenme, korunma ve çoğalma bölgesi olduğu söylenebilir.

Göbeklitepe kazılarının ortaya çıkardığı ve tapınak olduğu kesinlik kazanan dikilitaşların tarihinin en azından on iki bin yıl öncesine dayandığı da kesinlik kazanmıştır. Tarihi 15.000'lere taşımak mübalağa sayılmaz. Çünkü o tür bir tapınak inşası, arkasında binlerce yıllık kültür olmadan gerçekleştirilemez. Bu bilimsel tespitle jeobiyolojik yorum çakışıyor. On beş bin yılı aşkın bir süreden beri güçlü bir kabile sistemi söz konusudur. Çünkü tapınak kabile sistemini temsil ediyor. Her kabilenin küçük bir dairesel tapınağı vardır. Muhtemelen yeraltında benzeri örnekleri de mevcuttur. Örneğin Harran yakınlarındaki tepeliklerde de benzer yarı-daire tapınak kalıntıları bulunmaktadır. Dikilitaşların yapım tekniğine bugünkü köylüler, hatta kentliler bile sahip değildir. O halde bu dönem insanları gelişkin bir konumda yaşıyorlardı. Tapınağın büyüklüğü Mekke'dekinden (İslâm çıkışı dönemindeki) kırk kat daha büyüktür. Kaldı ki, Mekke'deki tapınak çok basit taş yapıdır. O halde Urfa'nın kutsallığı, merkezi rolü en azından on beş bin yıllık bir döneme kadar taşırılabilir. O dönemde sadece

Mekke değil, Kudüs (M.Ö. 1000'lerin sonunda Davud'un oğlu Süleyman peygamber tarafından ilk mabedin temeli atıldı) ve dünyanın bilinen benzer tüm kutsal yörelerinden hem büyüklük hem de zaman bakımından çok büyük ve çok eskidir. Şahsi yorumum, İbrahim dönemine kadar yörenin en az on bin yıllık bir merkezî alan konumunda kaldığıdır.

Bu dönem on bin yıllık bir dünya merkezi anlamına gelmektedir. Burada merkez kavramı önemlidir. Beş bin yılı aşan merkezî uygarlık kavramından da biliyoruz ki, merkez-çevre ilişkisi evrensel tarihte süreklidir. Merkezsiz tarih olamaz. Uygarlık tarihinde merkez-çevre ilişkilerinde birçok kayma yaşanmıştır. Hiçbir mekânın binlerce yıllık merkezî konumu yoktur. Urfa yöresi ilk insanlık merkezi olması ve süresi itibariyle eşsiz bir mekândır. Diğer bir özelliği oradaki insanların otantikliğidir. Belki dıştan gelip yerleşenler olmuştur. Ama o tapınakları yapan halk hep o yörede kalmıştır. Tarihte ilk ad kazanmış kabileler toplumu olan Hurrilerin esas yerleşim alanlarından olması, Hurri kökenli Mitanni İmparatorluğu'nun başkentinin (Waşukani-Serêkâni-Ceylanpınar) bu yörede bulunması otantik halkın kimliğini anlamamıza imkân vermektedir. Ayrıca Urfa, Verimli Hilal'in merkezi konumundadır. Urfa'nın, Verimli Hilal'den kaynaklanan kültürel çıkışların her tarafını, özellikle Sümer ve Mısır uygarlığını beslemede başat rol oynadığı kesindir. İbrahim'in Mısır seferi ve Babil ilişkisi bu gerçeği doğrulayan rivayetlerden sayılmalıdır. Mısır'da hanedanlık kuran Hiksosların (M.Ö. 1800'ler) da bu yöreden kaynaklandığı bilinmektedir. Tapınaklar bir gerçeği daha ortaya çıkarmaktadır. Hediye ve ziyafet kültürünün tapınağın önemli işlerinden olduğunu kestirebilmekteyiz. Bu gerçeklik ticaretin doğuşunun ipuçlarını vermektedir. Tapınakların ilk değiş tokuş merkezi rolünde oldukları Sümer tapınaklarından da bilinmektedir. İbrahim'in çıkışındaki ticari nitelik göz önüne alındığında, bu gerçeklik daha da somutlaşır. İbrahim'den sonraki argümanları saymayı pek önemli bulmuyorum. Çünkü iyi biliniyor.

M.Ö. 1600'lerin Urfa'sı, o dönemin üç tarihsel gücünün orta yerindedir: Sümer-Babil-Asur güçlerinin kontrolündeki Aşağı Mezopotamya, İç Anadolu'da yükselen Hititler ve görkemli Yeni Hanedanlık firavunlarının güçlendiği Mısır. Daha o dönemde Urfa yöresi jeobiyolojinin en verimli merkezi olmasının yanında, en önemli jeopolitik

merkez olmaya doğru yol almaktadır. Mitanniler bu jeopolitik boşluğu doldurarak yükselişe geçeceklerdir. Tarihe derinden bakanların, uygarlıklar arası ilişki ve diplomasinin ilk ve görkemli dönemi olarak değerlendirdikleri bir tarihin başlangıç aşamasındayız. Kültürler arası yoğun alışveriş gerçekleşirken tam bir ticaret fırtınası esmektedir. Ticaretin bir kültür olarak gelenekselleşip kurumsallaştığı bir dönemdir. Saraylar birbirlerinden yoğun gelin almaktadırlar. Dinler, ideolojiler karışıyor, dönüşüyor. Hititler kendilerini 'bin tanrılı ülke' diye tanımlamaktadır. O dönemde çok ihtiyaç duyulan 'atçılık' merkezi de bu yöredir. Destanlarda geçen meşhur 'Kikuli' seyisliğin yöresidir. Kabile sisteminin doruk aşaması yaşanmaktadır.

Urfa yalnız din kutsallığı açısından önemli değildir; türkü, deyiş, saz, davul, zurna sanatçılığının arkasında da bu tarihsel kültürel cephe vardır. İbrahim'in çıkışının arkasında da bu gerçeklik vardır. Huruç yapanın bir mi, bin İbrahim mi olduğu aslında açık ve net bir konu değildir. Bu o kadar önemli de değildir. Önemli olan o dönemde güçlü bir eğilimin var oluşudur. Ortam çok hareketlidir ve ticareti kârlı bir zanaat haline getirmiştir. İbrahim kurumlaşan ticaret sınıfının bir ferdidir sadece. Önemli olan uygarlıklar arası ticaretin kurumlaşmasıdır. Hayvan ticareti çok canlıdır. Yöre bu yönden çok elverişlidir. Nitekim İbrahim, sürüleriyle hareket halindedir. Hayvan tüccarı olduğu açıktır. Böylesi binlerce tüccarın Mısır'a sefer yapması ticaretin doğasında vardır. Köle ticareti de vardır. Yusuf'un köle olarak satılışı anlamlıdır. Kadın ticaretini ifade eden cariyelik de vardır. İbrahim'in Hacer'i satın alması yine bu konuda aydınlatıcıdır.

Ayrıca İbrahim'in güçlü bir kabilesi vardır. Kendisi kabile önderidir. Her kabilenin bir tanrısının olduğu, çok görkemli tapınak kültüründen gayet iyi anlaşılmaktadır. İbrahim'in kabile tanrısının yöreyi kontrol altında tutmaya çalışan Babil'in tanrılarıyla çekişeceği de çok açıktır. Çekişen maddi çıkarlar, çekişen tanrı kültüründe yansır. Urfa adındaki Ur kelimesinin etimolojik olarak Sümerlerin 'Ur' sıfatından veya isminden türemiş olması yüksek olasılıktır. Urfa, muhtemelen 'tepelik yerleşke' gibi bir anlama sahiptir. Bu doğru bir anlamlandırmadır. Tartışılan diğer bir konu İbrahim'in etnik kökenidir. Hurri mi, Semitik mi olduğu tam net değildir. Yöre bu yönden bugün de yaşandığı gibi tam bir alaşım bölgesidir. Karışık olmayan kabile ve kül-

tür yok gibidir. İbranice etimolojik olarak sınırlı bir karışımı çağrıştıran örneklerle dolu bir dildir.

İbrahim'e ilişkin Kutsal Kitaplara da mal olan öyküyü hepimiz ezbere biliriz. Nemrutla çekiştiği, putlarını kırdığı, ateşe atılmak istendiği, mucizeyle kurtulduğu, hicrete geçtiği, bugünkü İsrail-Filistin'e göç ettiği, cariye Hacer'in (muhtemelen yerli kültürden, Araplığa yakın) İsmail'i doğurduktan sonra Mekke yöresine göçe zorlandığı, soylu Sara'dan İshak'ın doğduğu, Yakub'un İshak'ın iki oğlundan biri olduğu, Yakub'un oğlu Yusuf'un köle olarak Mısır firavununa satıldığı, saray aşkı ve entrikaları sonucu vezirliğe kadar yükseldiği vb. birçok hikâye unsuru bu mal oluş kapsamındadır.

Açık ki İbrahim'in kültürü ne Sümer ne de Mısır uygarlık kültürüdür. Urfa'nın binlerce yıllık kabile kültürüdür. Fakat çok önemli bir dönüşümün yaşandığı bir çağın karmaşıklaştırdığı, sentezlediği bir kültürdür. Öyküsünü yorumlarsak bazı anlamlı sonuçlara varılabilir. Nemrut malûmdur, Babil yönetiminin vali unvanıdır. Putların toplu bulunduğu yer Babil Panteonu'nun Urfa'daki temsilidir. İbrahim'in babası Nemrut'un hizmetindedir. Ama problemleri, çelişkileri vardır. Ne de olsa yörenin bir kabile soylusudur. Kendine has dini inançları olması beklenir. İbrahim babasının, dolayısıyla kabilenin çıkarlarının peşindedir. Sonuç çekişme ve kavgadır. Put kırıcılığı ve ateşe atılma denemesi bu gerçeği açıkça yansıtmaktadır. O halde yalnız kendi kabilesinin değil, tüm benzer kabilelerin çıkar çatışmasına önderlik ediyor. Bir nevi Babil kolonyalizmine karşı yerellik, yurtseverlik mücadelesi vermektedir. Babil Panteonu bu savaşın anlam cephesidir, ideolojik karargâhıdır ve hegemonik rol oynamak istemektedir. İbrahim'in ideolojik cephesi ise kabile manevi kültürü, yani dinciliği ve tanrıcılığıdır. Önderlik ettiğine göre, kendi kabile tanrısı da kabile tanrılarının önderliğini yapacaktır. Böyle de olmaktadır. Devlet olduğundan ötürü Babil Nemrut'u iki anlam cephesinin savaşından daha güçlü veya başarıyla çıkıyor. İbrahim açısından göç yolları zorunlu hale geliyor. İbrahim için hem yıllar hem de yollar zorludur. Çünkü giriştiği savaş ciddidir. Uygarlık geleneğine karşı çıkıyor. Put kırmak, resmi uygarlık sistemini (dönemin resmi modernitesini) reddetmektir.

Şüphesiz böyle yüzlerce kabile ve kişi resmi uygarlıkla kavgalı olmuştur. Babil ve Asur, dönemin bir nevi soykırımı olan 'kabile kırı-

mı'yla da ünlüdür. Dolayısıyla büyük bir rahatsızlık ve çatışma dönemi söz konusudur. Ünlü Hammurabi bu dönemin (M.Ö. 1700-1600) müthiş kralıdır. İlk hukuk kurallarını koyduğu söylenir. İbrahim'in mücadelesi bu yönüyle bir nevi günümüzün kapitalist uygarlığına karşı sömürgelerin kurtuluş savaşlarına da benzemektedir. Mısır'a yönelişine yol açan bir neden sürü ticareti iken, muhtemelen ikinci önemli nedeni müttefik bulma ihtiyacıdır. Yusuf'un öyküsünden bu sonucu çıkarmak kesinlikle mümkündür. Çünkü uygarlıklar arası rekabet de bu dönemde oldukça gelişmiş ve şiddetlenmiştir. Hitit-Mısır, Babil–Hurri (Hitit) ve Babil-Mısır çekişmeleri çok sayıda kayda yansımıştır. Anlaşılan odur ki, İbrahim, üç uygarlığın da denetimi dışında, iklimi biraz Urfa'nınkine benzeyen bugünkü Kudüs civarına yerleşmiştir. Yaşamını burada bir göçmen olarak geçirmektedir. Zorbela bir mezarlık yeri satın almıştır. Urfa'yla ilişkileri devam etmektedir. Torunu Yakup buradan yakın akrabalarından Lavan'ın kızları Rahel ve Lea ile evlenmiştir.

Konumuz açısından önem taşıyan İbrahim'in dininin geçirdiği dönüşümdür. İbrahim'in bir kuşkuya düştüğü anlaşılmaktadır. Nemrut'un putlarını kırması dinsel şüphesini doğrulamaktadır. Başka bir dinin tanrılarının temsili de olsa, putlarını kırmak din şüpheciliğine açık işarettir. O dönemin düşünce geleneğinde 'gaipten sesler' önemli yer tutar. Düşünce yoğunlaşmasının bazı esinlenme ve esrimelere yol açma halidir gaipten sesler. İlham dilidir. Bir gün böyle bir ses işittiği söylenir. Kendisine gelen sesi veya ilhamı şöyle yorumladığı söylenir: "Wa Hewe!" Bunun Hurrice bir deyiş olma ihtimali vardır. Anlamı "Bu O'dur", kısaca "O'dur." Yani beklediği, umduğu yeni sentez tanrısıdır. Musa ve Muhammed'in de tanrıya erişimi böyle olacaktır. Demek ki gelenek çok eskidir. Etimologlar "O'dur"u halen araştırıyorlar. Benim şahsi yorumum böyledir. Gide gide bu deyimin 'Yahweh'e, oradan 'Yahudi'ye dönüştüğüne dair kanaatler ise ortaktır. Ünlü İbrani tanrısının çok kısa öyküsü böyledir.

Mısırlıların 'Apiru' adlandırmasından çıkan İbrani sözcüğünün 'çölden gelen tozlu insanlar' anlamına geldiğini söylemiştim. İbrahim'in kendi önderliğinde yeniden inşa ettiği kabileye İbrani, dinine de yine yeniden anlam olarak inşa ettiği Yahuda (Yahudi'nin özünde tanrı adı olduğunu, tıpkı İsrail gibi olduğunu hatırlatalım) demesi mümkündür. Yeni dinin tarihsel kökeni ve kısa serüveniyle gelişimini

şimdilik böyle çözümlemenin oldukça anlamlı olduğu kanısındayım. Yeniden inşa edilmiş, kendini çok yalnız hisseden bir kabile dinciliğiyle karşı karşıyayız. Dönüşüm geçirmiş bir kabile dinciliği ve tanrıcılığı eğer devrim değilse, kesinlikle İslâm gibi, Protestanlık gibi ciddi bir reformdur. Dönüşüm geçiren, yeniden inşa edilen (Kenan, Semitik kabilelerin egemen olduğu ortam) kabile ve tanrısının bağnazca savunulması maddi yaşam koşullarının güçlüğünden, zorluklarından doğsa gerek. Yahudilerin neden para ve ticarete çok önem verdikleri ve bu konuda dünya çapında uzmanlaştıkları daha kabile olarak ticarete geçtikleri dönemden gayet iyi anlaşılmaktadır. Kabilenin hayatta kalması ticarete, dolayısıyla paraya bağlıdır.

İsmail'in kurban edilmek istenmesi, gaipten sesle bundan vazgeçilmesi yeni dinin önemli tamamlayıcı bir unsurudur. Kurban geleneği çok eski ve yaygındır. Çocuk kurbanları da bunlardan biridir. Muhtemelen o döneme kadar uygulanan bir gelenektir. İbrahim ve tanrısal manası bunun artık modası geçen bir gelenek olduğunda anlaşıyorlar. Reformun önemli bir maddesi budur. Yerine bilinen hayvan kurbanları geçirilmektedir. İsmail ve Hacer öyküsünden çıkarılacak yorum, yeni dinin Semitik-Arap kabilelerinde pek sempatiyle karşılanmadığıdır. Çok erken doğmuş bir 'Ön İslâmcılık' deneyi olarak değerlendirilebilir. Fakat yaygınlaşamamıştır. Mekke'nin merkez olması daha o dönemde önemini göstermektedir. Farklı bir kabile panteonu bulunmaktadır. Kabile putçuluğu anlamına gelen paganizm halen çok güçlüdür. Yakup döneminde şekillenen İsrail unvanı ilginç bir gelişmedir. El eki Kenanlılardan (Lübnan-Filistin yöresindeki Semitik kabileler) alınmıştır. Semitik kökenli bu kavram 'yükselti', 'yüce' anlamına yakındır. İbrani kabilesine 'Elohî' diye geçer. İslâmiyet'le 'Allah'a dönüşür. Semitik kabilelerin genel tanrısı demek mümkündür.

Hint-Avrupa kabilelerinde 'Got', İranî-Kürtçe lehçede 'Gudea' ile aynı anlamı temsil etmektedir. Kabilelerin ortak atası veya tanrısı anlamındadır. Guti kabileleri ve Gudea'nın M.Ö. 2150'deki Sümer hegemonyası bu nedenle anlamlıdır. Tanrı-kral anlamına gelmektedir. Dönemin çok kullanılan bir kral unvanıdır. 'İsrael', 'tanrıyla güreşen' anlamına gelir. Biraz kabile şovenizmini çağrıştırmaktadır. Kendilerini o denli güçlü görüyorlar ki, tanrılarıyla bile güreşebiliyorlar. Daha doğrusu kavga ediyorlar. İbrahim'in put kırıcılık geleneğinin bir

devamı gibi geliyor. İbranilerin tarih boyunca tanrıyla çok güreştikleri sayısız ideolojik hamlelerinden anlaşılabilir. Her ideolojik yeniliklerinin 'tanrıyla güreş' anlamına geldiğini unutmamalıyız. Yahudi aydınlarının anlam ustalıklarına (kavram, teori, teoloji) daha sonra değineceğim.

Kabilenin M.Ö. 1600-1300 dönemi olduğu tahmin edilen Mısır'a bir göç öyküsü vardır. Yusuf ve Musa öyküsü bu göç sonucunda ortaya çıkmaktadır. Mısır'da uzun bir deneyim geçirdikleri, yarı-kölelik koşullarında yaşadıkları, birliklerini korumaya çalıştıkları, belli bir sınıflaşmaya uğradıkları, muhtemelen Musa'nın bu kabile kalıntısının bir ileri geleni olduğu, tıpkı İbrahim'in Nemrutla yaşadığı çelişkiye benzer bir çelişkiyi Mısır Firavunuyla yaşadığı, bunun tek tanrılı bir din ilan eden Akhenaton dönemine rastgeldiği, hicretin ise M.Ö. 1304-1280'lerde Firavun olan II. Ramses döneminde gerçekleştiği rivayet edilmektedir. Musa'nın ünlü çıkışı, hem doğa koşullarına (Sina Yarımadası çetin koşullara sahiptir) direnişi, hem de çevrede dost olmayan birçok kabile ve kavimle çelişmesi ve çatışması Tevrat'a da konu edilmektedir. Kırk yıllık bir direniş ve göç çilesi yaşıyor. Tur Dağı'nda 'gaipten ses' geleneği bir kez daha tekrarlanır. On Emir (vahiy, tanrısal buyruk) alınır.

İbrani kelimesi muhtemelen bu dönemin ürünüdür. Tanrıya ilişkin eski adlar yerine yeni ad olarak 'Rabbi' (Efendi) ikame edilir. Belli bir sınıflaşmayı yansıtmaktadır. Puta tapıcılığa çok daha sert karşı çıkılır. On Emir'in saklandığı sanduka (Kutsal Kitap geleneği) etrafında yeni bir kült (tapınma biçimi) oluşturulur. Tevrat'ta bir dönemleştirme yapılır. Çıkış, Kâhinler, Önderler, Krallar, Peygamberler ve Yazarlar biçiminde bir terminoloji kullanılır. Unutmamak gerekir ki, M.Ö. 1600'lerde İbrahim'in yaşadığı dönemden M.Ö. 600'lere kadar ortada Yahudi dini adına bir yazılı belge yoktur. Sözlü aktarılan bazı gelenekler vardır. Sanırım yazılı gelenek İşaya peygamberle bu tarihlerde başlatılarak geliştirilir. Babil esareti döneminde (M.Ö. 596-540) Zerdüştlükten çok unsur alınır. Grek düşüncesinden de giderek etkilenme olur. Ahd-i Atik denilen Kutsal Kitap sürekli geliştirilerek ortaya çıkarılmıştır. Kalın ciltleri ve yorumları oluşturulmuştur. Muhafaza edilen bir gelenekler toplamı olması açısından önemlidir. Daha sonra doğan dinî, felsefi ve edebi etkileri, sanat esinlenmeleri büyük olmuştur. Ayrıca çok sayıda yorumları geliştirilmiştir.

Tek tanrı kavramının kısa öyküsü böyle olmakla birlikte, İbrahimî dinlerde çok farklı anlatılır. Açık ki, bir ideolojik kimlik hegemonyası olarak geliştirilmek istenmiştir. Ana fikirlerden biri, küçük bir Yahudi krallığını doğurma 'projesi' olduğuna ilişkindir. Spinoza bile böylesi bir yorumu yapar. Tek tanrılı din Mısır'da zaten ilan edilmiş bir kavramdı. Sümerlerde, Babil'de, Asurlarda sırayla 'En', 'Marduk' ve 'Asur' en büyük tanrı unvanını çok önceleri almıştı. Önemle vurguladığım gibi, bunlar etkisi ve otoritesi artan kralları ve krallık kurumunu yansıtan, simgeleştiren kavramlardır. Putlaştırma ve adına kült (ibadet) geliştirme, meşrulaştırma çabasının bir parçasıdır. Tüm uygarlıklarda benzer bir ideolojik hegemonya çabası vardır. Çok güçlü bir meşrulaştırma aracı oldukları için, her uygarlık bu yöntemi veya dini daha da görkemlileştirmeye çalışır. İbrani kabilesi veya kavminin de bu tarihsel geleneklerden etkilenerek kendi küçük kavim krallığını meşrulaştırma aracını inşa etmesi, beklenen ve anlaşılır bir husustur. Yaygın geleneğin İbranilerin payına düşen kısmıdır.

İbranilerin ideolojisiyle sürekli hayallerinde yaşattıkları krallık projesi M.Ö. 1020-950 yılları döneminde somutluk kazanır. Saul, Davut ve Süleyman üç önemli kral kişilik olarak tarihe yansıtılır. Peygamber-krallardır. Sümer ve Mısır'la farkını hemen görüyoruz. Tanrı kral değil, peygamber-kral oluyorlar. Bu nedenle Tevrat okumalarında, bir Yahudi krallık arayışı olduğuna dair yorum, yabana atılmaması gereken bir görüştür. Tabii ki tümüyle bir krallık projesi olarak yorumlamak da doğru olmaz. Ama yine de tek tanrı ile her kavmin kendi milli, yerel kralı ve devleti arasında bir bağlantı olduğunu görmek, Kutsal Kitap okumalarında ihmal edilmemesi gereken önemli bir yöntem sorunudur. Ama yaşadıkları çileli yaşam, karşılaştıkları güçlükler, kavga ettikleri uygarlık ve kabilelerin büyüklüğü ve çokluğu nedeniyle kendi sentezlerini daha ayrıntılı ve kutsalca geliştirmeye, farklı kılmaya büyük özen göstermişlerdir. Tekrar belirtmeliyim ki, bu kabile dinciliğinin arkasında en azından on bin yıllık merkezî rol oynamış bir kabile kültürünün etkisi vardır. Gücünü korumasında bu kültürün payı önemlidir. Ortadoğu'da dinsel geleneğin güçlü olmasında da bu etkinin payını hep aramak gerekir.

İbrani dininin, Hıristiyanlık bir kol olarak kendisinden kopuncaya kadar ciddi bir etkisi yoktur. Diğer halkları çok az etkilemiştir. Zaten kavim dini oluşu yayılmasına engeldir. Hatta 'seçilmiş kavim' belirle-

mesi bu tekilliği daha da pekiştirir. Asıl önemi Hıristiyanlığın ve Müslümanlığın ortaya çıkışlarında ve kapitalist modernitedeki milliyetçilikle olan ilişkilerinde kendisini gösterir. İlişki daha çok kavram, teori ve teoloji kapsamındadır. Merkezî uygarlığın iki güçlü kolu olan Mısır ve Sümer uygarlığının ideolojik öğelerini ve teolojik yapılarını reformdan geçirmeleri diğer önemli bir yan özelliğidir. Eğer bu reform olmasaydı Ortadoğu tarihi, dolayısıyla evrensel tarih farklı gelişirdi. Öneminin ayrıntısı şuradadır: İnsanların asla tanrı olamayacakları İbrani dininin temel bir ilkesidir. İnsanlar ancak peygamber (tanrı elçisi, temsilcisi) olabilirler.

Bu çok önemli bir gelişmedir. Mısır ve Sümer kralları kendilerini binlerce yıl tanrı-krallar olarak meşrulaştırmışlardı. Buna sistemli biçimde karşı çıkan İbrahimî gelenektir. Grek kültüründe insan-tanrı benzetmesine felsefeyle karşı çıkılırken, Ortadoğu'da İbrahimî dinlerle karşı çıkılmaktadır. Şüphesiz bu yaklaşımın arkasında ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler rol oynamıştır. İbrahim'in bizzat şahsında temsil ettiği ekonomik anlayış liberalizme oldukça benziyor. Firavun ve Nemrut kolektivizmleri köle çalıştırılmasına dayanıyordu. Köleler üzerinde bir makine düzeni kurulmuştu. Halen geçerli olan kul-tanrı diyalektiği bu mekanikleşmiş kölelik döneminden kalmadır. İbrahimî din bu köklü ilişkiyi yıkmamışsa da oldukça yumuşatmıştır, reformdan geçirmiştir. Etkili olmasında buradaki rolü belirleyici olmuştur. İbrani kabilesinin bizzat kendisi hem Nemrut'un hem de Firavun'un yanında bu tarz çalıştırılmaya karşı çok direnmiştir. Kabile kültürü tam köleleştirilmeyi kabullenmemiştir. Sınıf savaşı dediğimiz olgunun temelinde kabile kültürünün köleleşmeye karşı binlerce yıllık direnmesi vardır. Sadece etnik bir direnme değildir söz konusu olan. Benim ayrı bir kavram olarak önemsediğim husus burada geçerlidir. Sınıf savaşı değil, sınıflaşmama, sınıf olmayı kabullenmeme savaşı daha önemlidir. Hem tarihte karşımıza çıkan hem de doğru olan budur.

Marks'ın ve Marksistlerin hiç anlamadıkları husus budur. Onlar sınıflaşmayı olumlu, ilerici bir çizgisel tarih gelişmesi olarak görürler. Hataları kadar başarısızlıklarının da temelinde yatan bu anlayışları çok olumsuz rol oynamıştır. Binlerce yıllık kabile, aşiret ve kavim direnişleri, hatta kapitalist moderniteye karşı bazı yönleriyle ulusal kurtuluş savaşları aynı zamanda sınıflaşmaya karşı direniş savaşları-

dır. İbrahimî dinlerde de bu özellikler güçlüdür. Sonradan saptırılıp uygarlık dinlerine dönüştürülmeleri farklı bir olgu olarak değerlendirilmelidir. Köleliğe direniş her üç İbrahimî dinde de meşrudur ve teşvik edilir. Ekonomide de ciddi reformlara yol açmışlardır. Daha eşitlikçi bir yapı hedeflenmiştir. Sadaka, zekât, vakıf önemli araçlardır. Katı ekonomik sınırları yumuşatmayı hedefler. Siyasi alanda demokrasi ve cumhuriyet hedeflenmese de, tanrı-kral otoritesi yumuşatılmıştır. 'Tanrı gölgesi kral' kavramı geliştirilmiştir. Komün yaşamı anlam ve uygulama bulmuştur. Açık ki ekonomik, sosyal ve siyasal alanda devrim değil reform yapılmıştır. Ama dönemine göre bu adımları küçümsememek gerekir. Ben bu adımları merkezî uygarlık sisteminde döneminin 'sosyal-demokrat' tavrı olarak değerlendirmiştim. Buna benzer sosyoekonomik hareketlerdir. Manevi kültüre, dine yansıyan bölümünü sıkça işledim. Yine de insanın tanrının vekili, elçisi olabilme sıfatı teolojik bir devrimdir. Evrensel tarih üzerinde etkileri büyük olmuştur. İslâm bölümünde bu hususu biraz daha işlemeye çalışacağım.

İbrani yahut Yahudi ideolojisinin milliyetçilikle, dolayısıyla ulus-devletçilikle bağlantısını kapitalist modernite bölümünde kapsamlı değerlendirmekle birlikte, hemen belirtilmeli ki, Yahudi ideolojisinin milliyetçilikle ilişkisi ve ulus-devletçiliğe etkisi çok önemlidir. En vahim sonuçları bizzat 'Yahudi soykırımı'yla Yahudi halkına yaşatılmıştır.

c- Hıristiyan Direnişi ve Sınıf Savaşımı

Tarihte etnik temeli olmayan ilk ciddi sosyal hareketlerden en başta geleni olması itibariyle Hıristiyanlık çıkışı önem taşır. Çıkışında yeni bir uygarlık kurma değil, özgürleşme ve eşitlik çok daha ağır basar. Ortadoğu'da yaklaşık üç bin beş yüz yıllık merkezî uygarlık sisteminde oluşan alt sınıf ve tabakalaşma sürecinin Roma İmparatorluğu'nda doruk noktasına varmasına bir tepki olarak gelişir. İbrahim ve Musa döneminde dinsel hareket sınıf özelliklerinden çok kabile, kavim özelliğini taşımaktaydı. İsevîlik, hem kabile ve kavim özelliklerinin üstünde, hem de sistem dışına itilen tüm yoksullar ve işsizlerin yanı sıra tutsak edilmiş kabilelerin, tarikatların (Yeni çıkmaya başlamışlardır. Örneğin Esseniler), askerden ve köle çiftliklerinden kaçanların saflarına koştukları yeni bir sosyalleşme dinidir. Bir kabile

veya devlet oluşturulmuyor. Her kavim ve devletin bünyesinde komünal sosyal bir cemaat oluşturuluyor. Bu açıdan dikkate değerdir. Ne kavim ne de uygarlık hareketi olması hızla genişlemesine yol açarken, iktidar ve uygarlığa katılımın önünde de hep bir darboğaz oluşturmuştur. Bugün de benzer bir ikilemi yaşamaktadır. Demokratik komünal yönü güçlü olmasına rağmen, bu yöndeki gelişimi sınırlı kalmıştır. Başlangıçta güçlü olan bu yönü uygarlığa geçiş sürecinde ikinci plana düşmüştür. Ayrıca kavim milliyetçiliği doğrultusunda evrim göstermiştir.

Çıkışında rivayetler ağır basmaktadır. Gerçek bir İsa'nın olup olmadığı bile tartışılmaktadır. Tıpkı birçok İbrahim olduğu gibi birçok İsa da olmuştur. Çünkü Roma'nın yaygın çarmıha germe cezalandırması uygulanmaktadır. Spartaküs hareketinin anıları tazedir. Bu hareket sırasında Roma yollarında beş bin kişinin çarmıha gerildiği rivayet edilir. Benzer uygulamalar Kudüs eyaletinde de sıkça yaşanmaktadır. İncil'de (Ahd-i Cedid) İsa'nın öyküsü genişçe anlatılır. İncil bir nevi İsa Romanı gibidir. Avrupa kültüründe Roman yazımı İncil'den etkilenmiş olabilir. Musevi dininden olduğu, din adamlarının üst tabakasına tepki duyduğu, farklı bir mabet uygulamasına geçtiği, Kudüs'te etkin olmak istediği, döneminde Esseni tarikatından ve Vaftizci Yahya'dan (Peygamber) etkilendiği söylenmektedir. Roma Valisi ve işbirlikçi Yahuda Krallığı'na karşıt konumda bulunduğu bu söylem kapsamındadır. On İki Havari hikâyesi etkinliğinin sınırlarını yansıtmaktadır. Herhangi bir ayaklanma teşebbüsü oluşmamıştır. Bir nevi propaganda grubu halinde bulunmaktadır. Muhammed'in Mekke'deki propaganda dönemine benzemektedir. Farklı bir söylemi olmakla birlikte, Ahd-i Atik'in bir nevi yoksullardan yana yorumudur. Çarmıha gerildiğinde (Milladî 34) etrafındaki grup hızla dağılır. On Üçüncü Havari olduğu söylenen Yehuda İskaryot'un ihbarıyla yakalandığı söylenmektedir. Yahudi istihbaratının çok eski bir tarihe dayandığı bu örnekten de anlaşılmaktadır. Büyük ihtimalle küçük cemaati içinde bir etkisi olmuştur. Fakat belirtildiği gibi belirleyici olan sosyal ortamın doğurganlığıdır. İsa gerçekliği bu ortamın katalizörü rolünü oynamıştır.

Kendisinden sonra tek etkili isim, Tarsus doğumlu ve Şam'da hidayete erdiğini söyleyen Paul'dur. Hareketi asıl toparlayan kişidir. İlk yüzyıl içinde resmen kabul edilmiş yazılı bir İncil yoktur. İnciller ikinci

ve üçüncü yüzyıllarda derlenecektir. Birçok onaylanmayan örnekleri de vardır. Kabul gören İncil dört tanedir. Konular birbirine yakın, üsluplar farklıdır. Direkt tanrı sözü olarak düzenlenmemişlerdir. Olaylar anlatılırken yer yer tanrı sözlerinden dem vurulur. Zamanın Grek düşüncesinden de yararlanılmıştır. Teolojisi Grek ve İbrani karışımı bir söylemi ihtiva eder. En önemli kavram Baba, Oğul ve Ruh-ül Kuddüs'tür. Tarihi çok eski olan üçlü tanrısal panteonun izini taşımaktadır. Tarihte birçok uygarlık sisteminde üçlü panteon temsili vardır. Roma panteonu bu hususta açıktır. Dinsel tarih bu tip benzerlikleri oldukça yansıtır. Çok tartışılan İsa'nın tanrı mı, yoksa insan doğasından mı olduğu hususu bu tarihle bağlantılıdır. Yahudi dini insan tanrılığını yasaklarken, birçok uygarlık dini tanrı-kral söylemini değişmiş olarak sürdürmektedir. İsevilikte bir senteze gidilmek istendiği anlaşılmaktadır. Fakat bu ayrımın büyük mezhep parçalanmasına ve kavgalara yol açtığı bilinmektedir. Temelinde sosyal farklılaşma da rol oynamaktadır. Örneğin Ariusçular İsa'nın insan karakterini esas alırken, yoksul tabakaları temsil etmekteydiler. Roma iktidarı çarkına dahil olanlar, tanrısallık kökenine daha çok sarılmaktaydılar.

İncil yazımına kadar Hıristiyanlarda dağlar ve çöllerde inziva hayatı yaşanmaktaydı. Büyük perhiz (oruç) hareketleri yaşanmıştır. Ünlü azizler bu dönemlerin ürünüdür. İkinci adımı manastırları kurarak atmışlardır. 3. ve 4. yüzyıllar manastırların kuruluş aşamasıdır. Ortadoğu'nun her tarafına dağılmışlardır. Roma-Sasani savaşlarından bıkanlar, korkanlar ve asker kaçakları yığınla saflara katılmaktadır. 4. yüzyıldan itibaren hem Doğu Roma'nın (Bizans) resmi dini olması, hem de başta Asuriler, Ermeniler ve Grekler olmak üzere birçok kavmin dini haline gelmesi de söz konusudur. Bu küçük kavimler Roma ve Sasani zulmünden ve sömürüsünden bıkan zamanın kültürel açıdan en gelişmiş halklarıdır. Bunlara Kıptileri (Mısır Firavunları döneminden kalma bir halk) de dahil etmek gerekir. Hareketin başını Kilise Babaları çekmektedir. İmparator Konstantin'in (Doğu Roma'yı 312'de Bizans'ta, bugünkü İstanbul'da ilan eden kişi) Hıristiyanlığını ilan etmesi ve İznik Konsülünün 325 tarihli toplantısı yeni bir aşamadır.

Uygarlık ve anti-uygarlık eğilimleri birçok mezhebe yol açar. Süryani ve Ermeni kiliseleri (Nasturi ve Gregoryan) kurulur. Roma-Latin

ekümenik (evrensellik) ideasında ilk parçalanma emareleri böyle ortaya çıkar. 5. ve 6. yüzyıllar hareketin tüm Avrupa'ya yayılımı dönemidir. 7. ve 10. yüzyıllar Doğu Avrupa'da yayılma dönemidir. Avrupa'daki başarısı, paganizmi geriletmesi, manevi-kültürel bir devrim oluşturmasındandır. Batı Hıristiyanlık hareketi Doğu'nun on beş bin yılda oluşan manevi kültürünü Avrupa'ya taşımakla daha sonraki gelişmelerin tohumunu ekmiştir. Tarihte her toplumsal hareket önce manevi kültürde embriyo halinde oluşur. Bu oluşum olmadan, maddi kültürel gelişmeler kendiliğinden oluşmaz. Avrupa'nın temellerini döşemede Hıristiyanlığın manevi kültür aktarımları her şey olmasa da, en önemli parçasıdır. Buna sırayla Museviliğin ve İslâmlığın kültürel aktarımını da eklemek gerekir. İslâmiyet'te 12. yüzyılın sonlarında önemini yitiren felsefe tartışmaları, Avrupa'da bu tarihlerde 'adcılık' ve 'gerçekçilik' kavramları etrafında gelişen tartışmalarla felsefi çıkışın tarihsel hamlesini başlatır. Protestanlık hareketiyle yaşanan reform hareketleriyle milli kiliseler dönemi gelişir. Rönesans'la birleşen bu hareketler Avrupa Aydınlanmasını hazırlayarak ideolojik hegemonyasını sağlarlar.

Doğu Hıristiyanlığı daha değişik bir seyir izler. İsa'nın da konuştuğu rivayet edilen Aramice, Asurluların bir nevi milli dilidir. Asurlular eski görkemli dönemlerini yitirdiklerinden beri Persler ve Sasanilerin hegemonyasında yaşıyorlardı. Çıkış aramaları doğaldı. Askeri güçleri buna yetmezdi. Kültürel olarak Ortadoğu'nun hafızası gibiydiler. Dolayısıyla Hıristiyanlığın çıkışında rolleri çok önemlidir. Baştan itibaren Hıristiyanlığı bir milli din olarak benimsediler. Önemli katkılar yaptılar. Özellikle Nasturi rahipler Grek kültürünün aktarımındaki rolleriyle Hıristiyan teolojisinde belirgin rol oynadılar. Antakya ünlü bir merkezleriydi. Sırayla Urfa ve Nusaybin (Turabdin) de tarihî merkezleriydi. İsa'nın Urfa'ya davet edildiği söylenir. Keldani rahipler de Babil kökenliliği nedeniyle Hıristiyanlığın önemli geliştirici güçleriydiler. Nasturi rahipler 4. ve 5. yüzyıllarda Akdeniz'den Hindistan'a kadar Hıristiyanlığı etkili biçimde yaydılar. Tarihçiler, İslâmiyet'in çıkmamış olması halinde İran'ın kısa süreçte düşebileceğini idea ederler. Mitra ve Mani dinleri de bölgede etkili olmakla birlikte, Hıristiyanlığın konumu başattı. Dolayısıyla Hıristiyanlık çıkışını Asurlular ve Keldaniler için bir nevi Rönesans saymak mümkündür. Aralarında mezhep çekişmeleri güçlü olsa da, Hıristiyanlık Asurlular açısından

erken doğan bir Rönesans'tı. Nasturi rahipler böylelikle bir uygarlığın temelini atmak ister gibiydiler. Bizanslılar ve Sasaniler arasındaki kavgadan hem bıkmışlardı, hem de yararlanmak istiyorlardı. Çelişkilerinden yararlanıp güçlenmeye çalışıyorlardı. Hazreti Muhammed'i de bu yönde etkiledikleri bilinmektedir.

Ermeni kavmi de Asur benzeri bir Hıristiyanlık hareketini benimsedi. Onlar da Bizans-Sasani çekişmesinden hem zarar görüyorlar, hem de yararlanmak istiyorlardı. Hıristiyanlık bunun için iyi bir ideolojik zemin sunuyordu. 4. yüzyılın başlarında Hıristiyanlığın resmen kabulünü kısa sürede Gregoryan mezhebiyle millileştirmek istediler. Tarihsel kültürlerinin gelişkinliği buna imkân veriyordu. Hıristiyanlıkla erken bir milliyetçilik yaşandı. En azından objektif sonuç buydu. Muazzam bir Ermeni kilise hareketi gelişti. Devlet yönünde ilerleyen Hıristiyan kiliseler de bu rolü perçinlemek istiyordu. Ermenilerin bulunduğu bütün yörelerde görkemli kiliseler inşa edildi. Ortadoğu mimarisinde yeri olan bir hareketti kilise yapımı. Asurluların da Ermenilerden aşağı kalır yanı yoktu. Gürcülerin de benzer bir Hıristiyanlaşma süreci yaşadıklarını belirtmekle yetinelim. İnançları ve mimarileriyle dikkat çeken bir halktır.

Grekler daha doğuş döneminde Hıristiyanlıkla yoğun ilgilenen bir kültür ve halktı. Arkalarındaki güçlü kültürel birikimi kullanarak Hıristiyanlığı hızla şekillendiriyorlardı. Stoa felsefesi, Aristo ve Eflatun felsefeleri başta olmak üzere, Hıristiyanlığı geliştiren argümanlardı. Bir nevi Ortadoğu teolojisiyle Grek felsefesinin sentezini yoğuruyorlardı. Plotinos (M.S. 3. yüzyıl) bu hareketin başını çekenlerdendi. Crillos, Simeon, Atanas dikkate değer azizlerdir. Roma'ya karşı direnişleri ünlüdür. Dolayısıyla Yunan kilisesi de milli hüviyette gelişiyordu. Kendi Rönesans'larını yoğurdukları Hıristiyanlıkla gerçekleştirmek durumundaydılar. Bizans'ın imparatorluk merkezi olması olumlu ve olumsuz yönleriyle bu hamleyi güçlendirdi.

Aynı yüzyıllarda Ortadoğu'nun bu üç halkının Roma ve Bizans uygarlığına karşı Hıristiyanlık yoluyla gösterdikleri direniş ve Rönesans, erken açılan bahar çiçekleri gibi, İslâmiyet'le birlikte hızlanan benzer karşıt hareketler tarafından trajediye dönüştürülecekti. Bu durum Ortadoğu tarihi açısından gerçek bir trajedi ve kültürel açıdan çölleşmenin başlangıcı olacaktı.

Sınıf kapsamı, genişliği ve ideolojik içeriğiyle Hıristiyanlığın direnişçiliği merkezî uygarlık sisteminin dönüşümünde büyük rol oynamıştır. Bölgenin iki büyük hegemon gücü olan Roma ve Sasanilerin ideolojik olarak içini boşaltıp çöküşün eşiğine gelmelerinde önemli pay sahibidir. Tam anti-uygarlık değildir. Ama uygarlık odaklı bir hareket de değildir. Yoksulların siyasi biçimlenişine yoğunlaşsaydı, dünyanın çehresini başka türlü kılabilirdi. Direnişlerinin karşılığı daha gelişmiş bir siyasal sistem olmayı gerektirirdi. Uygarlık güçlerinin hizmetine girmesi, kendisi açısından olumlu olmamıştır. Onlara benzemeye çalışması, özünden uzaklaşmasına yol açmıştır. Kapitalizmin gelişmesindeki sorumluluğu küçümsenemez. İslâmiyet'e karşı mensubu olan halkları koruyamaması nedeniyle Ortadoğu tarihinin en olumsuz sayfalarının yazılmasındaki sorumluluğu da büyüktür. Sosyal olguların gelişmesinde olduğu gibi, çöküşünde de yaşadıkları ideolojik örgüler vazgeçilmezdir. Toplumların ideolojik durumları geleceklerini belirlemede embriyonik bir rol oynar.

Ortadoğu uygarlık bunalımlarının bir sonucu olarak gelişen İbrahimî Hareketin Hıristiyanlık kolunun İslâmiyet'le olan sorunları - Yahudilikte olduğu gibi- halen devam etmektedir. Demokratik uygarlık bu yönde Yahudi sorunu kadar, Hıristiyanlık sorunlarının çözümlenmesi ve çözümünde de vazgeçilmezliğini korumaktadır.

Hıristiyanlık döneminde etkinlik gösteren Mani ve Mitra hareketlerini tanımak ve uygarlık sistemindeki rollerini kavramak önemlidir. Mani, Orta Dicle kıyılarında kendini yetiştiren, Hıristiyanlık, Zerdüştlük ve Helenizm karışımı bir sentezle Roma ve Sasani çıkmazına ve savaş kördüğümüne bir yanıt, çıkış getirmek isteyen değerli bir kişiliktir. M.S. 216-276'da yaşamıştır. Sasani uygarlığının en tutucu unsurları tarafından katledilmiştir. Sistemi tutunabilseydi, erken bir Ortadoğu Rönesans'ı olabilirdi. Tam dinî nitelikte bir ideoloji de sayılmaz. Felsefe ve sanat karışımı özellikleriyle dikkat çekicidir. Dinsel dogmatizme alternatif olabilirdi. Ortadoğu kültürünün buna çok ihtiyacı vardı. Orta Asya'dan (Uygur Devletinde tanındı) Avrupa içlerine kadar yandaşları vardı. Dualistik karakteriyle diyalektik düşüncenin gelişmesinde rolü vardır. Erken solan kültür çiçeklenmesinden biri olarak değerlendirilebilir.

Mitraizm biraz da İran mistisizmidir. Zerdüştlüğün resmi ideoloji olarak kullanılması Mitraizmi halk arasında popüler kıldı. Hakikate

ulaşmanın mertebelerini ve yöntemlerini yayarak, toplumun ahlâkî gelişimine katkıda bulundu. Hıristiyanlığa karşı İran kültürünün son sığınaklarındandır. Manicilik gibi Roma-Sasani çatışmasını önlemeye yönelik çabaları oldu. İran uygarlık dışı kültürlerin mümbit toprağıdır. Mazdekîler örneği anılmaya değerdir. İslâmiyet hepsinin üzerini bir şal gibi örttü. Bir nevi erken ulus-devlet homojenliğini tüm bu kültürel zenginlikler üzerinde egemen kıldı.

d- Zerdüşt'ün Direnişi: Uygarlığa Karşı Ahlâkî Savaş

Uygarlık sistemine karşıt ideolojiler arasında Zerdüşt'ün özel bir yeri ve anlamı vardır. Zagros dağ sisteminin aydınlık ve berrak çehresidir, heybetli sesidir. Uygarlık sisteminin sinsi ideolojik hegemonyasına karşı ahlâkî toplumun direnişiyle yanıt vermek istedi. Yalana karşı doğruluk idi. İranî kimliğin temel kültürü olduğu halde, Hıristiyanlık ve İslâmiyet karşısında kendini yenileyemedi.

Çıkışı M.Ö. 1000'li yıllara dayandırılan Zerdüştî Hareket, bir orijinal olmaktan çok reform niteliğindeydi. Daha eski olan Ahura Mazda geleneğinde reform yaptığı söylenebilir. Ahura Mazda, en eski Aryen inancıdır. Aryen kabilelerin ortak tanrılarından biri olarak değerlendirilebilir. M.Ö. 1000'lerden itibaren gelişen Asur saldırılarına karşı reform ihtiyacı ortaya çıkmış olabilir. Asur'un ideolojik hegemonyasına karşı bir ideolojik çıkış gerekliydi. Ahlâkî karakterde gelişmesi doğrulukla ilgilidir. Doğru yaşam Zerdüştlük'te bir ilkeydi. Durum böyle olunca, ideolojik yanıtlar etik olma zorunluluğunu duyar. Farklı bir ideolojik örgüsü vardır. Aydınlık-karanlık, iyilik-kötülük, doğru-yanlış gibi köklü ikilemlere dayanır. Bu yönüyle erken diyalektikçi bir doğum sergiler. Tarihe de diyalektik yaklaşır. Kutsal Kitapların her üçü üzerinde de büyük etkisi vardır. Yahudilerin Babil sürgünü döneminde (M.Ö. 596-540) Kyros tarafından affedilerek memleketlerine gönderilmesi bu etkiyi güçlendirmiş olabilir. Budizmi de etkilediği önemle belirtilir. Her ne kadar M.Ö. 6. yüzyılda yaşadığı söyleniyorsa da, daha çok Maği'lerin (Zagros rahipleri) ortak bir imgesi gibi durmaktadır. Etkili Maği'lerden biri olmuş olabilir.

Zerdüşt'ün etnik kimliği önemli bir sorun olmamakla birlikte, bütün ihtimaller Med kökenliliğini işaret etmektedir. Mağ kelimesi Kürtçe 'ateş ocağında birikmiş kor halindeki ateş topağı'nı ifade eder. Soğuk Zagros kışlarında Med kabilelerinin yaşamının büyük

kısmını bu Mağlar etrafında geçirdiğini biliyoruz. Sohbetlerin en koyuları da bu Mağlar etrafında gelişir, vaazlar verilir. Vaazcılara Mağî denilmesi bu nedenledir. Zerdüştlükte ateşin kutsallığı bilinmektedir. Çünkü ateşsiz yaşamın mümkün olmadığını günlük yaşamlarından ötürü biliyorlar. Bugünkü Kuzeybatı İran'da yani Medya'da yaşadığı yaygın bir kanaattir. Sosyal yaşama ilişkin net ilkeleri vardır. Sağlam bir eş ilişkisine büyük önem verilir. Eşler arasında kökleşmiş hiyerarşiden ziyade eşitlik ve özgürlüğe yakın bağlar geçerliydi. Yalan söylemek en büyük ahlâksızlıktı. Kulluk ilişkilerinden uzak sosyal yaşam önemliydi. Ziraat ve hayvancılık gözde ekonomik faaliyetlerdi. Hayvanlara karşı tam bir çevreci yaklaşım vardı. Et yemekten uzak durulurdu. Ziraat işleri ibadetle eşdeğerdeydi.

Medler kanalıyla Grek kültürünü etkilediği söylenebilir. **Heredot Tarihi**'nde en büyük yeri Medler kaplar. Perslerin halk olarak adı pek geçmez. Grekleri en çok etkileyenin Med kişiliği olduğu sanılıyor. Kişilik ahlâkla ilgili olduğundan, Zerdüştlüğün etkisi anlaşılırdır. Cesaret ve doğruluğun bu kültürle bağını tahmin etmek zor değildir. Pers-Med İmparatorluğu'nun arkasında bu kültürün büyük rolü olduğunu görmek zor değildir.

Filozof Nietzsche'nin Zerdüşt hayranlığı önemli ve öğreticidir. Nietzsche kolay yargıda bulunmayan bir filozoftur. Yargıladığı her konu bir özdeyiş, aforizma niteliğindedir. Kendini Zerdüşt'ün Çömezi olarak nitelendirir. Bu kültürün kendini yenileyememesi ve günümüze çok cılız (Belki biraz Zerdeştîlerde kalmış olabilir) yansıması insanlık adına bir kayıptır. İran monarşisinin bu kültürün içini boşalttığı rahatlıkla söylenebilir. Kültürün gerçek sahiplerinin Medler olmasının bu tutumda etkisi düşünülebilir. Hıristiyanlık ve İslâmiyet de bu kültürün kuşatmaya alınmasında pay sahibidir. Homojenleştirici ve dinsel dogmatizm yönleri ağır basan her iki dinin böyle davranması beklenebilir. Önlerinde ciddi bir ideolojik engel olarak dikilmektedir. Dolayısıyla çok sert tedbirlerle, özellikle İslâmiyet tarafından bastırıldığı söylenebilir. En büyük darbeyi İslâmî fetihlerde aldığı tahmin edilebilir. Elde kalan belgeler kırıntı kabilindedir. Gerçeğini fazla yansıtmazlar. Mazdek, Hürrem ve Babek gibi ünlü komünalistler tarafından sergilenen isyan ve direnişler, alan ve karakter unsurları nedeniyle Zerdüştizmin son temsili olabilir. Her üçü de hem İran-Sasani çürümüş monarşizmine hem de sefahat içindeki Abbasî sultanlarına

karşı direnişleriyle kahramanlık simgesi oldular. Yine belirttiğimiz gibi Mitraizm ve Manicilik üzerinde de etkileri önemlidir.

Ahlâkî temelde anti-uygarlıkçı ve sosyal yaşamda kişilikli (Nietzsche'nin 'üst insan'ı) olmak demokratik uygarlığın da vazgeçilmez ilkesel değerleridir. Demokratik uygarlığın Ortadoğu kültüründe sahip çıkması ve beslenmesi gereken ana damarlarından biri Zerdüşt geleneğidir.

Zerdüştlüğe ilişkin temel bir sorun da İbrahimî dinlerle bağıdır. Ne kadar kendi başına bir peygamber ekolü sayılabilir? Hangi anlamda İbrahimî peygamberler zincirine eklenebilir? Bu sorulara verilecek cevap, Zerdüşt'ün İbrahimî dinler içinde büyük oranda özümsendiği biçimindedir. Tevrat'ın, dolayısıyla İncil ve Kuran'ın düzenlenişinde etkisi kesindir ve kapsamlıdır. Tarihçiler Yahudilerin Babil sürgünü sırasında ideolojik hegemon rolü oynayan Zerdüşt düşüncelerinden çok etkilendiklerini kaydetmektedir. Zaten bu tarihten sonra düzenlenen Kitabı Mukaddes nüshalarında bu etkilenmeler açıkça ayırt edilmektedir. Kaldı ki, Yahudiler uzun süre Pers-Sasani egemenlik sahasında ve birçok önemli görevde bulundular. Tüccar olarak etkinlik gösterdiler. Kürtler içinde de hatırı sayılır bir nüfuzları vardı. Ayrıca halen Kürt Yahudiler İsrail'de önemli bir azınlık olarak yaşamaktadır. Dolayısıyla karşılıklı etkilenme uzun sürelidir.

Neden Zerdüşt'ten pek iz kalmadı derken, bu hususu kesinlikle göz önüne getirmek gerekir. Zerdüştlük yok olmadı, her üç İbrahimî din içinde özümsendi, böylece yaşıyor demek daha doğru olacaktır. Kaldı ki, Kutsal Kitap düzenleyicileri, Musa ve Muhammed de dahil olmak üzere, İbrahim öncesi tüm peygamberleri Adem'den Nuh'a, İdris'e kadar İbrahimî dinin kapsamına aldılar. Hatta İskender'i bile İskender-i Zülkarneyn adıyla listeye dahil ettiler. Böylesi örnekler çoktur. Kutsal Kitapların düzenlenme geleneği böyle kavrandığında, Zerdüşt'ün bir İbrahimî peygamber olarak varlığını sürdürdüğünü rahatlıkla belirtmek mümkündür.

e- İslâmî Direniş ve Saldırı Gerçeği: Orta Sınıfın Feodal Dönem Savaşı

İslâm adı altında sergilenen gerçeğin incelenmesi ve araştırılması en azından kapitalizm adı altında yürütülenlerin incelenmesi kadar önem taşımaktadır. Sadece Ortadoğu uygarlık tarihi açısından değil,

evrensel tarihin doğru okunması ve yazılması için de bu tür çalışmalar gereklidir. Nasıl İslâm Ortaçağı olmadan kapitalizm denen olgular dünyası ve modernitesinin oluşumu diyalektik gereği gerçekleşemeyecek idiyse, her iki olgu ve çağın doğru çözümlenmesi olmadan da günümüz için sürdürülebilir anlamlı bir toplumsal yaşam oluşturulamaz.

İslâm'ın halen güncel önemini koruması bu diyalektik özünden kaynaklanmaktadır. Adı çok telaffuz edilen ama özü kavranmayan bir fenomenler dizisidir İslâm. Tanımı hiç yapılmamıştır. Belki de tanımlanma imkânı olmayacak kadar karmaşık ve bulanık bir fenomenler grubudur. Hatta ne kadar ve hangi gerçekliği yansıttığı hiç tartışılmaz. Uğruna oruç tutulur, namaz kılınır, zekât verilir, tevhit çekilir, savaşılır, ama kendisi tam muammaya bürünmüştür. Sorulması gereken soru şudur: O halde neden bu kadar gündemde tutuluyor? Ortadoğu'da İslâm neyi çözdü? Sorun çözücü mü, yoksa sorun doğurucu bir kurgusal sistem midir? Maddi temelden ne anlaşılmalıdır? Devlet mi, cemaat midir? Ekonomik, sosyal, siyasal karşılığı, anlamı nedir? İslâm'ın fetih kavramı neyin aracıdır? Bunlara benzer soruları çoğaltmak mümkün ve çok gereklidir. Çünkü günümüz İslâm dünyası denen fenomenler grubu, kendini tanımlayamayacak ve çözemeyecek kadar acz içindedir ve sürdürülmesi günlük intiharlarla yürüyen veya yürüyemeyen toplumsal çürümeyi yaşamaktadır.

Bu fenomenin manevi kültürü kadar maddi kültürü de en los, sınırı ve içeriği belli olmayan, çürük ve dağılan malzemeler grubunu andırmaktadır. Doğru olan ya bu adı hiç kullanmamak ya da bu mümkün olmazsa ucu, sınırları, sorun ve çözüm yolları belli bir sisteme doğru taşımaktır. Batı uygarlığı ne yaptığını çok iyi bilerek küresel hamlesini sürdürüyor. Önüne çıkan sorunlar ve sistemin bünyesi gereği ne kadar bunalım ve kriz yaşasa da, üstesinden gelebilecek maddi ve manevi kültür donanımına sahiptir. Ortadoğu'da İslâmî fenomenler grubu tarafından zorlandığı bir gerçektir. Sadece ABD'nin yaşadığı zorluklardan bahsetmiyorum. Avrupa uygarlığı bir bütün olarak ve iki yüzyıldan beri 'Şark Sorunu' dediği İslâmî Ortadoğu karşısında zorlanmakta ve bunalmaktadır. Ama bundan da en büyük zararı, yıkım ve çözümsüzlüğü İslâm denen dünya görmektedir. Durumun sürdürülmezliği tüm dünyanın gözüne batacak denli açığa çıkmış bulunmaktadır. Çözüm şüphesiz karşımızdaki fenome-

nin zihniyet çözümlenmesi kadar, yeniden yapılanmasına ilişkin yanıtlar geliştirmekten geçmektedir.

İslâm denince Muhammed ve Allah isimleri ayrılmaz çok önemli bir ikili oluşturur. Ortadoğu halkları için hiçbir ikili kelimeler grubu bu denli hayati ifade taşımamıştır. Bu iki isim uğruna korkunç savaşlar düzenlenmiş, o denli sevgi yumağı oluşturulmuştur. Bu zıtlığı bağrında taşıyacak bir başka ikilemli kelime grubunu bulmak da zordur. Sorulması gereken temel soru şudur: Neden böyledirler? Gerçekten kavrayarak mı bu ikilemi yaşıyor ve yaşatıyoruz? Cevabın olumsuz olduğundan eminim. Olumsuz olmasaydı, tarih ve güncellik Ortadoğu'da bu denli acımasız olmaz, kördüğümler örerek yürümez ve yaşanmazdı. Burada yapmak istediğim şey bir anlam şeması geliştirmektir. Konuyla ilgili olanlar bu şemadan yararlanabilir.

Muhammed şüphesiz İbrahimî dinler kapsamında bir fenomendir. Fakat yaşamı ve sözü İbrahim, Musa, İsa ve diğer peygamberlerinki kadar bulanık değildir. Hakkındaki bilgiler daha somuttur. En azından yaşamının olgusallığı, olayları önemli oranda somutça izlenebilmektedir. Fakat bu konumun konumuzu netçe aydınlatacağı konusunda kendimizi aldatmamalıyız. Belki de daha fazla karmaşıklığa yol açabilir. Somut her zaman sanıldığı kadar somut değildir. Muhammed somut olmayan bir somuttur. Bu kavramın ifade ettiği çelişkiyi sürekli zihinde taşıyarak yaklaşım içinde olmalıyız. Görünüşte veya somutta Muhammed, Mekke eşrafının önde gelen ve daha çok ticaretle uğraşan Kureyş aşiretinin Haşimî kabilesinin yoksul bir ailesi olan Abdullah ve Amine'den doğma bir erkek çocuktur. Küçük yaşta bazı mucizeler gösterdiği söylenir. Ortadoğu kültüründe bu yönlü anlatımlar Sargon'a kadar gider ve her önemli çıkış yapan kişiliklere hep yakıştırılır. Belki de öyledir! Döneminde etkili tüccar kadın Hatice'nin hizmetine girerek birkaç kez Şam-Mekke seferine çıkar. Bir seferinde yol üzerindeki ünlü Roma kenti Bosra'da Nasturi rahip Bahira'dan epey bilgilenir. Orayı bizzat gördüm ve kalıntılarını defalarca ziyaret ettim. Rahip Bahira'nın oradaki kilisesini de gördüm. Pislik içindeydi. Bu dönemde Nasturi rahipler çok etkilidir. İdeolojik gelişmelerin en önemli grubudur.

Şam dönemin önemli bir ticaret ve kültür kentidir. Öğretici bir kenttir. Çöle girişin cennet ağzı olabilecek kadar fiziki ve biyolojik bir yapılanması vardır. Mekke de önemli bir ticaret kentidir. Ticaretin

doğurduğu bir kenttir. Şam-Kızıldeniz ve ötesinin metropolü konumundadır. Şehirde çok dinlilik ve pagan kültürü yaygındır. Sabîler ve Hanifler adında tek tanrılı din propagandası yapanlar da eksik değildir. Özcesi kentte mallar, kültürler, dinler ve tanrılar dolup taşmaktadır. Muhammed'in yoksulluğu ve Hatice'yle ilişkisinin evlilikle sonuçlanması önemlidir. Bu evlilik bir sınıf atlama evliliğidir. Muhammed böylelikle orta burjuva bir konum elde ediyor. Bunun sonuçları olacaktır. Çocukları oluyor. Büyüdükçe ve gelişim sağladıkça, Kureyş'in diğer kollarıyla çelişkisi artıyor. Kureyş'in diğer kolları aşiret aristokrasisi konumundadır. Muhammed'in daha fazla ilerlemesine müsaade etmiyor, önüne her gün yeni engeller dikiyorlar. Bu ciddi bir sınıf savaşıdır. Aynı aşiretin kapsamında gelişmektedir.

O halde tespit edilmesi gereken önemli husus, Muhammed'in ilk eylemlerinin aynı aşiret içinde geçebilecek kadar sınıfsal nitelikli olduğudur. Muhammed bir sınıf savaşçısıdır. Hangi sınıfın? Çok açık: Kendisinin de yeni yerleştiği ticaret orta sınıfının. Hatice ve Muhammed ikilisi kesinlikle doğuş halindeki Mekke'de tüccar sınıfın öncülüğüne oynuyor. Karşısındaki güç kimdir? Geleneksel aşiret aristokrasisidir. Kendileri de ticaretten rant sağlıyorlar. Ama esas rolleri politik iktidarla bağlantılıdır. Doğum halindeki devletin embriyosu niteliğindeki aşiret konfederasyonu, muhtemelen Mekke'nin yönetim biçimidir. Köleci sistemin yaygınlığı, kadınların daha da derinleşmiş köleliği, kız çocuklarının diri diri toprağa gömülecek kadar değersizliği aristokratik yönetimin kölecil karakterini açıkça yansıtmaktadır. Ayrıca Mekke panteonundaki üç büyük putun (Laat, Menaat ve Uzza) varlığı, geleneksel uygarlık sistemindeki tanrısal üçlünün Mekke kolunun da oluştuğunu gösteriyor. Bu husus yönetimin geleneksel, hiyerarşik ve Sümerik karakterini yansıtmaktadır. Aristokrasinin paganizmi resmi din olarak yaşaması, Muhammed'in neden çok şiddetli bir anti-putçu (anti-paganist) olduğunu oldukça izah edicidir.

Önemle belirtmeliyim ki, tarihin her döneminde sınıfsal ve diğer toplumsal kavgalar, öncelikle kavramlar dünyasında ve özellikle de resmi ideolojilerle gayri resmi olanlar arasında verilir. Maddi sosyal gerçeklikler kendilerini manevi kültürle ifade ederek geliştirirler. Mitolojik ve dinsel savaşlarla felsefe savaşları Sümer'den Grek uygarlığına kadar maddi kültürdeki çatışmaların ifade biçimleri olarak kullanılmıştır. Kullanılmak zorundaydı. Başka türlü mücadele olamaz.

Maddi yapı maddi yapıyla çarpışmaz. Çünkü cansız ve ifadesiz malzemeler yığınıdır. Onlar üzerindeki kavga ancak canlı insanlar ve onların da söz ve eylemleriyle mümkündür. İkisi arasındaki bağıntıda önemli olan manevi kültürün, anlam imgelerinin hangi maddi kültür olgularını nasıl bir mekanizmayla (inşayla) yansıttığını, hatta oluşturduğunu doğru tespit edebilmektir.

O halde Mekke'deki kavganın bilimsel ifadesi şöyle geliştirilmek durumundadır: Geleneksel, katı, paganist üst aristokrasiyle yeni orta sınıf tüccar arasında aynı katılıkta ideolojik ve giderek eylemsel bir çatışma, kavga veya savaş verilmektedir. Olayların akışını sıralamak bu satırların görevi değildir. Önemli olan altındaki gerçekliğin özüdür. Kavganın altındaki özün, gerçeğin çıplak bedeninin bu olduğundan kuşku duymuyorum. Mekke döneminde ideolojik kavga verilir. İbrahim'in Urfa döneminde de buna benzer bir kavga verilmiştir. Göç, hicretle sonuçlanmıştır. Onunki de bir tüccar sınıf çıkışıydı. Musa'nın Firavun kentinde verdiği kavganın ilk dönemi de ideolojik yani kavramsal, anlamsaldı. Sonuç yine çıkıştı. Eskiden hayvancılık ve hayvan ticaretiyle uğraşan kabilenin daha büyütülmüş haliyle kapsamlı bir çıkıştır. İsa'nınki farklı bir çıkıştır. En azından ilk üç yüz yıldaki çıkış ve direnişler sistem dışına taşmış sistemden izole edilmiş tüm toplumsal kesimlerin yeni bir sosyal cemaat olma savaşıydı. Bunun evrensel çıkışlarıydı. Muhammed'in çıkışı net bir orta sınıf tüccar çıkışıdır.

Medine dönemi bunun sosyal ve siyasal sözleşmesinin gerçekleşmesini ifade eder. Yeni sözleşme yeni bir devlet taslağıdır. Yaklaşık on yıllık siyasal ve askeri eylemler küçük kentteki büyük devlet doğuşu için yetmiştir. Gerisi zamana ve mekâna hızlı ve çok genişçe yayılma sorunları ve savaşlarıdır. Burada anlaşılması gereken önemli bir nokta tarihi benzerlikleriyle mukayese yapabilmektir. Başta Asur devleti olmak üzere, Ortadoğu'da ticareti esas alan birçok devlet kurulmuştur. Kaldı ki, her devletin kuruluşunda ticaret tekelinin bir blok olarak mutlaka yeri, eli vardır. Ticaret tekeli olmadan devlet olmaz. Devletin çok ağırlıklı bir yanının ticaret tekelinden oluştuğunu hiç akıldan çıkarmamak gerekir.

Muhammed'in Medine Sözleşmesi'ndeki farkı, henüz uygarlığın güçlü elinin tam erişemediği ve kaynayan kazan durumundaki Arap kabilelerini ilk defa bu sözleşmeye ortak kılmayı başarmasıdır. Mu-

hammed'i biricik kılan Arap kabileciliğinden devlet yaratmasıdır. Devlet olmak demek, hızla üç alanda tekelleşmek demektir: Tarım, zanaat-sanayi ve ticaret. Ortadoğu toplumunda temeli İsa'dan önce üç bin beş yüz yıllık bir süreyi aşan toplumsal artıkların bu üç tekelde gaspı, talanı müthiş bir maddi imkândır. En hızlısından dev boyutlu kapitale, sermayeye erişmektir. Gittikçe çölleşmiş Arabistan'da binlerce yıl açlık sınırında yaşayan bu kabileler için üç tekelin kokusunu almak bile 'çılgınca bir savaş' için yeterlidir. Muhammed'in büyük ustalığı, kabilelerin etrafındaki üç büyük uygarlığın, Sasani, Bizans ve Habeşistan uygarlıklarının Arabistan'daki Arap kabilelerini binlerce yıldan beri dört yandan nasıl sıkıştırdıklarını görebilmesi, sezebilmesi ve anlayabilmesidir. Ustalığının daha da önemli bir yanı, bu maddi gerçekliği MUHTEŞEM BİR DİNSEL SÖYLEM ile manevi bir gerçekliğe, İSLÂM'A dönüştürmesi ve bu ad altında kabile topluluklarını aynı ustalıkla EYLEME de geçirmesi, yani SAVAŞTIRMASIDIR. İslâmî savaş tekel kokusunun manevi sunumuyla sarhoş olmuş ve coşmuş olan kabilelerin enerjisinin tarihsel sahneye, merkezî uygarlık alanlarına akmasıdır. Narayla, kılıçla, kanla, iman ve ganimetle!

Arap kabile savaşçılığını küçümsemek için bu kavramları kullanmıyorum. Burada çok ciddi bir ayrım yapma gereği duyuyorum. Kabile yoksulları gerçekten İslâmiyet adına düzenlenen ideolojiye inanıyorlardı, inandırılmışlardı. Kutsal bir savaş yürüttüklerine dair müthiş inançlıydılar. ALLAH UĞRUNA savaştıklarından zerrece şüpheleri yoktu. Fakat aynı şey tüm kabile aristokrasisi ve komuta kademesi için söylenemez. Bunların büyük kesimi daha Muhammed hayattayken işin tekel kokusunu almış olup, ALLAH kısmının laf kalabalığı veya işin propagandası olduğunu bilenlerdi. Zaten bunlar yeni devleti çok kısa bir süre içinde (dört halife dönemini sayarsak, yaklaşık yirmi yıl) Emevi Hanedanlığı olarak ele geçireceklerdi.

Burada biraz durmak gerekir. Muhammed'in Allah'ı nasıl bir şeydir? Kavram mı, gerçek midir? Avrupa uygarlığı bu son soruyu Hıristiyanlık boyutunda sonuna kadar cevaplama tartışmasını yürütmesi temelinde dünya hegemonyası haline geldi. Dolayısıyla çok gecikmiş de olsa, İslâm'la ilgilenenlerin bu soruyu sonuna kadar tartışma ve cevaplar geliştirme gücünü göstermelerinden başka çıkış yolları yok gibidir. Varsa o da İslâm'ı toptan reddetme yoludur. Bu da pek olası olmayacağından cevabı geliştirmekten kaçınılamaz.

Allah, isim olarak Semitik etimolojide çok eski bir mazisi olan El kökeninden gelir. Bahsetmiştim, 'yücelik' anlamına gelen ve Semitik kabilelerin genel soyut tanrısı kavramına eş bir anlama sahiptir. İbrani kabilesi vasıtasıyla Semitik Kenanî topluluklarından alındığı tahmin edilmektedir. Tevrat'ta 'Ellah' ve sonra 'Rabbi'ye, Hıristiyanlıkta 'Baba-Oğul-Kutsal Ruh'a, Muhammed'in çıkışıyla 'Allah'a erişilir. Kelimenin kavramsal kökeni açıktır. Teolojiye girişmeyeceğim. Daha önce de kısa bir giriş yapmıştım. Şunu ekleyebilirim: Muhammed ve Allah kavramı, toplumsal kültürün tüm maddi ve manevi unsurlarını kimliksel simge halinde karşılamaktadır. Toplumun ne anlama geldiğini de açıklamıştır. Muhammed bile toplumun tümü derken, bununla yeni oluşan veya yapılandırılan 'Medine toplumunu' yani 'İslâmî toplumu' kastediyordu. Allah, bu toplumun bütün maddi ve manevi unsurlarının ruhu, enerjisi anlamında kullanılmaktadır. Oluşan toplum Allah toplumudur. Zaten bu tür ifadeler yaygın kullanılır. Allah'ın ihata etmediği tek bir zerresi bile yoktur. Muhammed, kavramı daha da genişletir. Gelmiş, gelen ve gelecek olan her şeyin yaratımına etken kılar. Burada tamamen Hegel'deki metafiziğe benzeyen bir açılım vardır. İbranî tanrısı daha sınırlıydı. Greklerdeki 'Demiurg' sadece var olanda mimari rol oynardı. Yaratıcı değildi. Yaratıcılık tartışması da yanlış yapılmaktadır. Muhammed'deki yaratıcılık, kaba yaratıcılık anlamında değildir.

Sümer panteonundaki tanrılar açıkça yeni devletin üst düzey sorumlularını yansıtıyorlardı. Düzenleme basit ve etkiliydi. O dönemdeki manevi kültür düzeyi için bu tür düzenleme yeterince inandırıcı ve meşruiyet sağlayıcı oluyordu. Fakat Muhammed dönemindeki manevi kültür ve toplumsal zihniyet için, bu tür meşruiyetler için kaba tanrılar düzenlemesi yeterli olamazdı. Nitekim bu düzenlemeyi andıran Kâbe'deki putları İbrahim gibi sadece kırmakla kalmamış, toptan tasfiye etmiş ve onlara tapınmayı en büyük günah saymıştı. Cezası bu dünyada ölüm, öte dünyada ebedi cehennemlik olmaktı. Yeni tanrı, yani Allah, Sümer ve Mısırlılardan beri süren panteonu tümden lağvetmek ve yasaklamakla en büyük manevi devrimlerden birini yapmıştı. Öncelikle 'Tanrısal devrim' söz konusudur. Bununla toplum ne kazandı, ne kaybetti? Bu ayrı bir sorudur ve tartışılması bana göre çok önemlidir. Çok tanrılılıkla çoklu toplum ve demokrasi ilişkisi ile tek tanrılı toplumla monarşik diktatörlük ilişkisinin karşılaş-

tırılması temelinde yapılacak bir tartışma önemli sonuçlar ortaya çıkarabilir.

Fakat yine de Muhammed'deki Allah kavramını, Eflatun'daki 'ideler idesi' ve Aristo'daki 'Entellegya' kavramına benzetmek bana daha gerçekçi gelmektedir. Günümüzdeki bilimsel seviyeyi göz önüne alarak, evrendeki 'anti-madde' ve daha iyi anlaşılan 'enerji' kavramına eş düşünmek daha uygun düşecektir. Bu kısım, insan dışı evreni karşılayan Allah nitelemesidir. Toplumsal kimliğin topyekûn ifadesi olarak da Allah kelimesinin bu karşılaması Muhammed için kesindir. Buradan şuraya geliyorum: Allah adına eylem boşuna bir kavram veya propaganda değildir. Anlamı gerçekten kapsamlı olan bir pratiğin ifadesidir. Özellikle Toplumsal Doğa söz konusu olduğunda, Allah adına eylem kesinlikle 'toplumsal mücadele' demektir. Muhammed'in kavramı bu anlamda kullandığından hiç şüphem yoktur. Daha da önemlisi, temel amacının Ortadoğu'daki kâr tekellerini (tarım, sanayi ve ticaret) fethetmek olduğuna da inanmıyorum. Toplumsal mücadelesi tipik bir orta sınıf sosyal demokratlığı veya benim ifade etmeye çalıştığım biçimde 'demokratik toplum'u da kapsayan 'demokratik cumhuriyet' mücadelesidir.

Muhammed'in yeni bir krallık kurmak istediğine dair hiçbir işaret yoktur. Hanedan kurmak istediğine dair de hiçbir işaret bulunmamaktadır. İsteseydi buna gücü vardı. Halifelik müessesesine de baştan engel olabilirdi. İlk Medine Camisi'ndeki duruşunu yorumlayalım: Tamamen toplumsal sorun tartışılmaktadır. Bu çok net bir husustur. Cemaatten herkes kalkarak, hatta yerinden kalkmadan tüm temel toplumsal konularda görüş beyan ediyor, hesap soruyor. Toplantıların bileşimi ve işleyişi kesinlikle demokratiktir. Kadınlar ve kölelerden, her kavim ve etnik gruptan katılım olabilir. Söz hakkı alabilirler. Örneğin Bilal-i Habeşî, bir Afrikalı siyahî köledir. Selman-i Farisî Fars kökenli bir sahabedir. Kadınlar erkeklerle ortak namaz bile kılmaktadır. Başlangıçta, çıkışta cinsiyet ve kavim şovenizminin olmadığı açıktır. Yine sınıf ve kabile ayrımcılığı söz konusu değildir. İslâm'ın çıkıştaki demokratik katılımcılığı tartışma götürmez bir gerçekliktir. Ayrıca ilk cami toplantılarında olası yöneticiler, komutanlar belirleniyor. Adaletsizliklerin giderilmesi için çok sayıda karar alınıyor.

Ganimet konusu da şöyle yorumlanabilir: Eğer şahsi talana ve istismara dönüştürülmezse, tekellerin kamulaştırılmasının demokratik

ve adil bir hamle olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir. Yalnız bu iki konunun bile doğuş halindeki İslâmiyet'in demokrasiye, toplumsal adalete açık olduğunu çok açıkça gösterdiği belirtilebilir. Zaten bu demokratik katılımcılık olmasaydı, o kadar kabilenin, yoksulun ve orta sınıf unsurunun hemen harekete geçmesi mümkün olmazdı. Muhammed'in örgütlenmesi zor temelinde değil, Allah aşkı adına geliştirilen bir örgütlenmeydi. Savaşı da hakeza öyledir. Kapsamlı bir ideolojik, sosyal, ekonomik ve siyasal devrimin yürütüldüğü açıktır. Muhammed'in bu devrimi yürütüş tarzına da büyük değer biçiyorum. Gerçek devrimciliğin ölçütlerini vermektedir. Devrimin ideolojik örgüsünü sağlam kurma ve bunu toplumun her düzeyine aynı sağlamlıkla yayma; bunu aşk derecesinde inanç ve bilinçle yürütme: Benim anladığım 'Muhammed gerçekliği' öz tanımı itibariyle budur. Gerisi amiyane tabirle lafı güzaftır. İbadet ve zikir biçimleri de bu öz olmadıkça lafı güzaf (boş sözler ve hareketler) olmaktan öteye anlam ifade etmezler.

Muhammed'in yaparken kendisinin de tereddüt geçirdiği ve eleştiriye açık bazı hususlar vardır. Birincisi, Hendek Savaşı'ndan sonra Mekkelilerle işbirliğinden ötürü Yahudi Beni Kurayza kabilesinin erkeklerini öldürtmesidir. Yahudiler bu konuyu ilk 'soykırım' denemesi olarak yorumlamaktadır. Burada söz konusu olan tüm Yahudiler değil, erişkin erkeklerdir. İkincisi, hayati bir savaşta karşı tarafla işbirliği durumu vardır. Bana göre bu öldürme eylemi aşırı ve İslâm'ın daha sonra çok istismar edilecek olumsuz bir yönüdür. İkincisi, Laat, Menaat ve Uzza tanrısallıklarına önceki tereddütlü yaklaşımını radikal bir inkâr ve yasaklamaya götürmesinde de sonradan İslâm dünyasını kasıp kavuracak sultanlık rejimine yol açması nedeniyle aşırıya kaçmıştır. Daha esnek bir tanrı kavramı, Hıristiyanlık kadar olmasa da, İslâm dünyasının çoğulcu gelişmesine daha çok katkıda bulunabilirdi. Benzer eleştiriler çoğaltılarak geliştirilebilir. Önemli olan İslâm'ın en büyük eleştiri hareketlerinden biri olduğunu bilerek, bir an önce bu silahı çok gecikmiş de olsa temel sorunlara ilişkin olarak kullanabilmektir.

Konumuz pek müsait olmadığından Allah'ın 99 sıfatına ilişkin yorum yapmayacağım. Fakat sadece bu 99 sıfatın bile en değme bir 'toplumsal dönüşüm programı' olduğunu öncelikle belirlemeliyim. Allah ve 99 sıfatının kesinlikle en uzun vadeli azami program olduğu

kadar, günlük ihtiyaçlara ilişkin kısa vadeli bir toplumsal programı da ihtiva ettiğine dair en ufak bir kuşkumun olmadığını belirtmeliyim. Muhammed'deki anlamının da kesinlikle bu yönlü olduğundan asla kuşku duymuyorum. Çok acı ve esef verici olan şey, Muhammed gibi bir tarihsel şahsiyetin ardından en alçak ihanetçilerden tutalım her türden münafık ve müraiye kadar sefil ve sefih kişiliklerin büyük sahtekârlıklarını 'İslâmcılık' adı altında günümüze kadar sürdürebilme becerisini göstermiş olmalarıdır. Trajik olan ve mutlaka muamması çözülmesi gereken hadise de budur.

Bundan sonrası için önemli İslâmî fenomenleri ve momentlerini sıralayıp anlamlandırmaya çalışalım.

1- Dört halife dönemi, Kuran'ın ve hadislerin derlenme ve fetih hareketlerinin büyük hızla sürdürülmesiyle kendini hissettirir. İslâm'da ciddi çatlak yoktur. Mekke'nin eski aristokrasisi henüz karşıdevrimini, hamlesini düzenleyecek güçte değildir. Ali'nin neden öncelikle halife olmadığı tartışmalıdır. Bu tartışma giderek gelişecektir. Henüz saltanat emaresi yoktur. Cumhuriyete ve demokrasiye yakın bir dönem yaşanmaktadır. M.S. 650'ye kadar Bizanslılar Toros'ların gerisine atılmış, Sasani Hanedanlığı sona ermiş, imparatorluk yıkılmıştır. M.S. 650-660 arasındaki dönemde Ali, Muaviye ve Osman arasında rekabet kızışır. Osman ve Ali öldürülür. Kureyş aristokrasisi Muaviye'nin şahsında sadece devrimci İslâm'dan intikam almakla yetinmez; Şam merkezli yeni saltanat rejimini de hızla inşa eder. Âdeta Sasani İmparatorluğu hanedan ve etkin öncülük değişmiş olarak devam etmektedir. Zaten yeni bürokrasi eski İran bürokrasisinden derlemedir. İslâm görüntüde ad olarak korunmakta, fakat özde büyük bir ihanete uğramış bulunmaktadır. M.S. 681'de Hüseyin'in şahsında Muhammed ailesinin geri kalan üyeleri trajik Kerbela Katliamı'nda çocuk kadın demeden imha edilerek acı bir intikam hareketi tamamlanmış olacaktır. Geriye kalan bana göre İslâm değil, 'KARŞI-İSLÂM'dır.

Karşı-İslâm konusunu açık yorumlamadıkça, tarih boyunca İslâm adına yürütülen, yaşatılan hiçbir toplumsal hareketi yorumlamak doğru anlam taşımayacaktır. İslâm adına birçok gelenek ve tarikat ihdas edilmiştir. Hatta Ehlibeyt adına 'Alevilik' ve 'Şialık' düzenlenmiştir. Ama tüm bunlar hâkim olan Karşı-İslâm'ı yerinden edemeyecektir. Karşı-İslâm esas olarak Ortadoğu'da geleneksel merkezî uy-

garlık sistemine eklemlenme hareketidir. Devrimci, demokratik, tam devlet olmayan, bir nevi sosyal cumhuriyet olan İslâm'ı bu temel değerlerine ihanet temelinde yeni bir moment olarak üç bin beş yüz yıllık geleneksel uygarlık fenomenlerinden biri haline getirmektir. Abbasiler bu tür Karşı-İslâm'ın önemli duraklarından biri olarak rol oynayacaklardır. Emevi Hanedanlığı kadar olmasa da, Karşı-İslâm'ı Ortadoğu'nun en büyük hegemonik gücü haline getirebileceklerdir. M.S. 750-1250 döneminde yaşayan hanedanlık bir nevi yeni Babil demektir. Bağdat M.S. 760'ta yeni Babil ve başkent olarak inşa edilecektir. Bu dönemde başlayan, ama tam sonuca vardırılmayan bir felsefe ve İslâmî Teoloji hareketi vardır. Özgür akıl tartışması yapılmıştır. El Kindi, Farabi, İbni Razi, Cabir, İbni Sina ve İbni Rüşt önemlidir. Felsefe tartışmalarında kendi dönemlerinde (yaklaşık 800-1200) Avrupa'nın çok önündedir. Bilimsel gelişmelerde de öndedirler.

12. yüzyılın sonu gerek Ortadoğu'nun hegemonik uygarlık tarihinde, gerekse İslâm'ın bu hegemonyanın son adı olması itibariyle kritik bir dönemeçtir. Ortadoğu ve İslâm'ın kaderi bu dönemeci başarıyla aşıp aşamamalarına bağlıdır. İslâm tarihinde bu dönemece kadar olan süreyi Arap İslâm'ı olarak değerlendirmek mümkündür. Arap İslâm'ı devrimci İslâm'ı değil Karşı-İslâm'ı temsil etmektedir. Kabile aristokrasisinin uygarlık gücü olarak örgütlenmesini ve bölgesel hegemonyasını inşa etmede başarılı olmuştur. Bu İslâm'ın diğer adı 'Sünni İslâm'dır. Sünni İslâm'ın etimolojik anlamı geleneksel, sağ, aristokratik İslâm'dır. Hıristiyanlığın doğuşundan üç yüz yıl sonra Doğu Roma'nın resmi ideolojisi olarak kabul edilmesini çağrıştırır. İslâm'daki fark bu sürecin hızla gerçekleştirilmesidir. Üç yüz yıl değil, otuz yıl gibi bir süredir bu.

Uygarlıkla bütünleşme doğal olarak radikal bir bölünme olmaksızın gerçekleştirilemez. Hıristiyanlıkta olduğu gibi İslâm'da da bu süreç yaygın yaşanmıştır. İktidar gücü olan kabile aristokrasisine karşı kabile yoksulları giderek ihanete uğradıklarını görerek çok köklü bir iç savaşa yöneleceklerdir. İlk örnek 'Hariciler' hareketidir. Muaviye-Ali çelişkisine tepki duyarak eyleme geçen ilk büyük fraksiyondur. Hepsi Bedevi'dir. Vaat edilenlerden pay alamamanın büyük öfkesi içindeydiler. Savaşı kendileri yürüttükleri halde, nimetlerini üst aristokratik hanedanlık peşindeki kesim gasp etmişti. Çok kanlı eylemler tertiplediler. Ali bu sürecin kurbanı oldu. Hariciler aslında ikti-

dar savaşı yürüten üç kişiye karşı (Ali, Muaviye, Amr İbn-ül As) suikast planladılar. İkisi tesadüfen kurtulmuştu. Haricilerin hareketi anti-uygarlıksal yönüyle çok dikkat çekicidir. Çok karalandıkları için haklarında objektif değerlendirmeler yapılmamıştır. Kabilelerin en yoksul, emekçi kesimini temsil ettikleri açıktır. İslâm'ın çıkışındaki ilkel demokrasinin, katılımcılığın elden gitmesine, iktidarlaşma ve devletleşme yönünde bir gelişmenin hâkim hale gelişine tepki duyarak bu eylemleri planlayıp uyguladıkları söylenebilir. İslâm bünyesinde demokrasi-iktidar çekişmesinin en kayda değer göstergesi olması bakımından tarihî önemi büyüktür.

Tarihte çokça örneğine rastlandığı gibi ideolojik ve örgütsel önderlikten yoksunluk, yozlaşmalarını ve iktidar güçlerinin çarkları içinde erimelerini beraberinde getirdi. Ehlibeyt denilen Muhammed ailesi Kerbela'daki faciadan sonra bir daha belini doğrultamadı. On İki İmam Hareketi, İsmailî ve Fatimî hareketleri, aile adına yola çıkmakla birlikte, Sünni İslâm'ı iktidardan etmeyi başaramadılar. Daha çok İran'da, Anadolu ve Kuzey Afrika'da güçlenmeye çalışan bu eğilim kısa süreli bazı devletler oluşturduysa da, devrimci İslâm'ı temsil etmekten uzaktı. 16. yüzyıl başlarındaki İran kolları 'Şia' adı altında resmi uygarlık gücü haline gelmeyi başardı. Kuzey Afrika'daki Fatımî Devleti gibi bu devlet İslâm'ı da Ehlibeyt içinde bir sağ sapmaydı. Yoksullar Aleviliği ve diğer benzerleri olan Karmatiler, Murabitonlar ve Hasan Sabbahçılar daha radikal direnişçiler olarak iktidarlara karşı dikilmeyi sürdürdüler.

2- Emevi ve Abbasi Hanedanlıkları esas olarak Arabistan kabile aristokrasisini iktidarlaştırıp çeşitli devletler haline getirmekle tarihsel rollerini oynamışlardı. Binlerce yıllık geleneği olan kabile sisteminin iç enerjisini bu yolla emmişlerdi. Geriye kalan Araplar tarihsel bir kategori olarak 'Bedevi Araplar' halinde yeniden anlam kazandılar. Bunları İslâm'a geçen kabilelerin yoksul kesimlerinin yerleşik ve yarı yerleşik sosyal kesimleri olarak tanımlamak mümkündür. Tıpkı Müslüman olduktan sonra aynı bölünmeyi yaşayan Türklerin Türkmenlerinde ve Kürtlerin Kurmanclarında yaşandığı gibi. Bu bölünme çok önemli bir sosyal ayrışmadır ve Ortadoğu tarihinde en ciddi sınıf hareketidir. Genellikle iktidarlaşan kabile aristokrasisine karşı muhalif kalacaklar, ideolojik örtü olarak devrimci İslâm'ı Alevilik başta olmak

üzere çeşitli tarikatlar ve mezhepler biçiminde yaşamaya çalışacaklardır.

Karşı-İslâm olarak Arap Sünniliği Arapları dağınık kabile topluluğundan çıkarıp bir kavim (Kavm-i Necip = Soylu Kavim) haline getirmeyi başardı. Hegemonik ve şoven bir kabileciliği de hep beraberinde taşıdı. İslâmcılığın bir nevi proto faşizm biçimiydi. Günümüzde sağ İslâmcılığın (modern selefi İslâm) radikal güçleri bu gerçeği doğrulamaktadır. Hıristiyanlık ve Musevilik'te de benzer gelişmeler hep olageldi. Arap İslâm'ı, uygarlığın siyasi iktidar tekelini eline geçirdiğinde tarihsel seçeneklerle karşı karşıya idi. Birinci seçenek askeri fetihçilikti. Bu fetihçilik toplumsal birikimlere ganimet gözüyle bakıp el koymaya dayanır. Ortadoğu toplumunda bu dönemde yeterince ganimet konusu vardı. Hıristiyanlar ve Musevilerle kâfir denilen diğer kesimlerden sırayla ağırlaşan haraç ve cizyeler alınır, savaş sırasında talan biçiminde 'ganimet'e başvurulur, yani toplumsal birikimlere el konulurdu. Müslüman halktan alınan vergi aşar sistemine bağlıydı. Artık-ürün veya benzeri yıllık gelirler üzerinden onda bir (1/10) alınan payı ifade eder. Samir Amin her ne kadar bunu 'haraççı' biçiminde sistemik bir kategori halinde sunmak istese de, bu pek anlamlı bir seçenek değildir. Genel bir uygarlık uygulamasıdır.

İkinci seçenek ticaret tekelciliğiydi. Bu konuda ciddi bir merhalenin yaşandığı söylenebilir. Geleneksel eşrafın önemli bir kısmı zaten daha önce (Mekke'de bile aristokrasi ticari temeldeydi) ticaretle tanışmıştı. Arabistan'da tarım tekelciliği için jeobiyolojik ortam pek müsait değildi. Hayvancılık da çöl karakterinden ötürü sınırlı gerçekleştirilebilirdi. Uzun mesafe ticareti dolayısıyla kâr olanakları ticareti önemli bir kâr tekeli haline getirmişti. Şam, Halep, Basra, Kahire, Taif, Mekke, Kairevan, Semerkant, Buhara, Gazne, Herat, tabii başkent Bağdat yeni ve önemli ticari merkezler olarak yükseliş dönemine girmişlerdi. Avrupa'dan çok önce daha gelişkin bir 'kentçilik ve ticaret' devrimi gerçekleşmekteydi.

8.-12. yüzyıllar aynı zamanda 'İslâm'ın kent ve ticaret devrimi' dönemidir. Tarım ve sanayi tekelciliğinde kâr yeterince yeniden örgütlendirilmemiş, dolayısıyla sınırlı kalmıştı. Aynı devrimci hamle tarım ve sanayide gerçekleşmemişti. En kritik nokta İslâmiyet açısından bu konuda düğümlenmektedir. Neden verimli bir tarım ve sanayi hamlesine girişilmedi? Aslında Ortadoğu'da her iki alanda da birikim

vardı. Nil, Dicle, Fırat ve Pencab nehirleri tek başına tarım devrimi için gerekli suyu ve verimli toprağı sunuyorlardı. Sümer ve Mısır uygarlığının temelinde ilk tarım devrimleri vardı. Ayrıca binlerce yıllık neolitik tarım devrimi de halen yürürlükteydi. Yani çok sağlam bir köy-tarım toplumu vardı. Zanaatçılık ve sanayi de kent tarihiyle bağlantılı olarak tarihin en uzun birikimlerine (yaklaşık dört bin beş yüz yıllık) sahipti. Gerekli olan felsefi ve bilimsel temel de özellikle Abbasiler döneminde yarı Rönesans devrimini gerçekleştirmişti. İstenseydi Avrupa'nın çok ilerisinde bir tarım ve sanayi devrimi rahatlıkla gerçekleştirilebilirdi.

Bu devrimin gerçekleştirilememesinin temel nedenini kâr birikim tarzında aramak kanaatimce en doğru yorumdur. Sistem, tarım ve sanayide devrim yapmadan da ticaret ve ganimet yöntemiyle muazzam kâr biriktirebiliyordu. İktidar ve savaş ganimetleri (haraççılık) daha çekici ve verimli görülmekteydi. Neredeyse Çin dışında tüm dünya yerleşim alanları ganimet ve ticaret konusu haline getirilebiliyordu. 'Cihan fetihçiliği' buna imkân bahşediyordu. Ordular ve savaşlar en verimli kâr tekelleri, örgüt ve eylemlerine dönüşmüşlerdi. Hâlbuki tarım ve sanayi devriminin Avrupa'daki öncü güçleri olarak İngiltere ve Hollanda tekelleri İspanya, Fransa ve Papalık tarafından oluşturulan sıkışmışlığı aşmak için çareyi tarım ve sanayi hamlelerini peş peşe gerçekleştirmede bulmuşlardı. Aksi halde sıkıştıran güçler tarafından çözülüp sömürgeleştirilmeleri işten bile değildi. Ortadoğu iktidar tekelinin böylesi bir sorunu yoktu. Hegemonyanın her tarafta eşit ağırlığı vardı. Özel olarak bu hegemonyaya karşı bir kâr tekeli peşinde koşacak güçler de pek yoktu. Hıristiyan kavimlerin böyle bir devrim niyetleri olsa bile (Ermeniler, Asuriler ve Grekler buna adaydılar), dönemin statükocu gücü olan Bizans nedeniyle bunun gerçekleşme şansı bulunmamaktaydı. Zaten İslâm da önlerini kesmişti. Dolayısıyla iktidar tekelciliği olarak ordu ve savaşçılık sanatı halen yeterli ve en önemli kâr aracı olarak rolünü sürdürebilir konumdaydı. Bir zafer bir ülkenin ve toplumun ganimet alanına çevrilmesi için yeterli olabiliyordu. Savaşacak kaynaklar da çığ gibi büyümekten geri kalmıyorlardı.

Demek ki tarım ve sanayi devrimi siyasi ve askeri tekele kıyasla fazla kâr sunmadığı için gelişemiyordu. Sanayi ve tarım devriminin gelişmeyişi bilimsel devrimin, dolayısıyla arkasındaki felsefi ve sanat-

sal devrimin de gelişmemesine yol açıyordu. İslâmî Rönesans, reform ve aydınlanma bence bu temel nedenle sonuna kadar geliştirilmedi, gerçekleştirilmedi. Âdeta dört yüz yıllık tarihine ihanet ederek hegemonyasının kendi eliyle Avrupa'ya kaymasına imkân tanıdı. Bunun Hıristiyanları ve Musevileri zorlayıp Avrupa'ya sıkıştırmasıyla da yakından bağlantısı vardır. İslâmiyet (Sünni İslâm) böylelikle Ortadoğu'nun merkezî uygarlığının son ve en yüksek hamlesini gerçekleştirirken, aynı zamanda çöküşünün de temel nedenini teşkil eden askeri, siyasi, ekonomik ve ideolojik güçler (resmi Sünni İslâm) toplamının kimlik adı oluyor.

12. yüzyıldan sonraki İslâm uygarlığı ve İslam içindeki demokratik muhalefet Arap kavmiyeti temelinden çıkarak çok kavimli bir görünüm kazanacaktır. Daha çok Türk kabile aristokratlarının başat rol oynadığı bir döneme geçiş söz konusudur. Günümüze kadar etkisi devam eden bu önemli süreç içinde sınıfsal ve etnik altüst oluşlar yaşanacaktır. Daha Emeviler döneminde Kureyş kabile şovenizmi Kavm-i Necip adı altında Arap kavim şovenizmine dönüşmüştü. Sünni İslâm ağırlıklı Karşı-İslâm'ın kabile yoksullarına ve Bedevilere karşı gelişen sınıfsal ihanetinden sonra ikinci en büyük ihanet kavimcilik temelinde olmuştur. Bu miras daha sonra katılaşarak sınıf ve kavim çelişkilerini derinleştirmiştir.

Karşı-İslâm'da Arap aristokrasisinden sonra ikinci ağırlığı Türk kabile aristokratları temsil etmiştir. Sanıldığının aksine, Selçuklular dönemi (1040-1308) Türk aristokrasisinin tam hâkim olduğu dönemi teşkil etmekten uzaktır. Türk boylarından birçok grup ve kişinin daha Hunların Batıya doğru çıkışlarından itibaren kendi boylarından kopup dönemin Bizans ve Arap devlet idaresinde paralı asker olarak görev aldıkları bilinmektedir. Bu yaygın bir gelenektir. Bu biçimde 9. yüzyıldan itibaren Abbasilerin de hizmetlerine girmeye başlamışlardır. Selçuklu Beyliği bu sürecin biraz daha gelişmiş bir biçimidir. Abbasi Sultanları çıkarları gereği Selçukluları İran ve Anadolu üzerinden görevlendirmeyi stratejik bir ilke olarak benimsemişlerdir. Saltanat merkezi Bağdat'ın denetiminden uzun süre, hatta hanedanlığın sonlarına kadar kopmamıştır. Kısa süreli fiili kopuşlar olsa da, ideolojik, siyasi ve kültürel olarak birlikte ve birbirlerinin devamı niteliğindeydiler.

3- Selçuklu Türklerinin kökeni (aristokrasisi açısından) araştırılması gereken ilginç bir konudur. Selçuk Beyin kendisinin 10. yüzyılın sonlarında Hazar Denizi'nin kuzeybatısında Yahudi Hazara Türk Devleti ile ilişki içinde bulunması, hatta görev almış birisi olması kuvvetli bir ihtimaldir. Dört oğlunun isimlerinden (İsimleri Mikail, Musa, Yusuf ve Arslan'dır) bu gerçekliği okumak mümkündür. Fakat döneminde Çin sınırlarına kadar hükümranlığını tesis etmiş İslâm dünyasında etkili olmak için Müslüman görünmek veya olmak gereğini bizzat idrak etmiş birisidir. Ortadoğu'da yayılan Türk aristokrasisi ile Yahudi elitleri arasındaki ilişki günümüze kadar önemini koruyan ve çok iyi araştırılması gereken tarihsel ve güncel bir sorundur. Özellikle askeri, ekonomik ve siyasal açıdan sonuçları açıklığa kavuşmadıkça, tarihsel ve güncel gerçekleri hakkıyla kavramak ve doğrulamak zordur.

Türk boy beyleri Selçuklu Anadolu Devletine kadar çeşitli hanedanlıklar halinde yerleşik iktidarlar üzerinde hükümran olmayı becermişlerdir. Mısır'da Tolunoğulları, İhşitler, Irak ve Suriye'de çeşitli atabeylikler, Anadolu ve İran'da da Selçuklu Sultanlıkları biçiminde sürdürülmüştür. Türk boy beylerinin Ortadoğu'da bu yönlü yayılmalarının iki büyük tarihsel sonucu olmuştur: Birincisi, Araplardan sonra ikinci hâkim kavim olma konumudur. Temel stratejileri hep iktidar ve devlet üzerine olmuştur. Fakat bu eğilimin doğal sonucu üst tabakanın Arap ve Fars kültürü içinde erimeleri biçiminde olmuştur. Türklüğe çok açıkça sahip çıkmamışlardır. Türklük örtük ve objektif kalmıştır. Arap ve Türk sultanlık rejiminin bu niteliğinin tarihsel kurbanları Ermeniler, Asuriler, Grekler ve kısmen Kürtler olmuştur. Daha önce değinildiği gibi Ermeniler, Asuriler ve Grekler (Helenler) erken Hıristiyan kavimler olarak kendilerini yeniden yapılandırmışlardı. Hıristiyanlık her üç halk açısından bir nevi proto milliyetçilikti. Daha doğrusu, dönemin milliyetçiliğiydi. Bunu ulusal değil kavim milliyetçiliği olarak tanımlamak daha gerçekçidir. Hıristiyanlık bu temelde benimsenmişti. Latin Katolikliğinden (ekümenik-evrensel) farkı da bu gerçeklikte yatmaktaydı. İlk başta hızla toparlanmalarına ve âdeta erken bir ulusallaşmayı yaşamalarına yol açmıştı. Hıristiyanlık bir nevi milliyetçilik rolü oynamıştı.

Reformdan sonra başta Kuzey Avrupa olmak üzere tüm Avrupa halkları da benzer bir süreci yaşayacaklardı. Doğu Hıristiyanlığı bu süreci erken başlatmıştı. Arkasından İslâm'ın da proto milliyetçiliğe

(karşı-İslâm, iktidar-saltanat İslâm'ı) dönüşmesiyle birlikte tarihsel halkların üzerinde bir kâbus yaşanacaktı. Önceki ciltlerde Yahudi kavim ideolojisinin bundaki rolü kapsamlıca değerlendirildiği için konu tekrar edilmeyecektir. Ancak ulus-devletçilik aşamasından çok önce bu ideolojinin özündeki kabilecilik unsurları etkisini ilkçağda olduğu gibi ortaçağda da daha yaygınca göstermeye devam etmiştir. Sonuç hegemonik gücü sırasıyla elinde bulunduran Arap ve Türk sultan ve emirlikleri döneminde, tarih Ermeniler, Asuriler ve Helenlerin aleyhinde çark etmeye başladı. Kısmen Kürtler ve Farsların da aleyhine oldu. Günümüze kadar Hıristiyan halklar ve kültürleri denenen her yöntemle Ortadoğu'da neredeyse tamamen tasfiye oldular. İlk ve ortaçağların bu en gelişkin kültürlerinin (fiziki, maddi ve manevi kültür olarak) tasfiyesi, Ortadoğu uygarlığının halklara en büyük ihaneti olmuştur. Ortadoğu'nun kültürel çölleşmesinde ve günümüzde krize ve intihara sürüklenmesinde bu tarihsel ve lanetli trajedinin belirleyici bir rolü vardır. Kürtler Hıristiyan halklar kadar fizikî tasfiyeye uğramadılar, ama kültürel olarak onlardan daha kötü bir ihaneti yaşamak zorunda kaldılar. Kürtler halen bu ihaneti gırtlağına kadar yaşayan bir halktır. Kimlik diyemiyorum, çünkü henüz tanınmadılar. Özgür kimlik olarak kendilerini nasıl inşa edecekleri sorununun 21. yüzyıl Ortadoğusu'nun en temel sorunu olacağı çok açıktır.

Hıristiyanların özellikle Anadolu'da yaşadıkları bu trajik son, İspanya'daki Müslümanlar ve Yahudilerin yaşadıklarıyla zaman ve biçim bakımından neredeyse aynı olmuştur. Birçok tarihsel veri İspanya Hıristiyan krallıklarıyla arkalarındaki Katolik Avrupa'nın Müslümanlar ve Yahudileri tasfiyesine karşı misilleme olarak, Anadolu Hıristiyanlarının Osmanlı Sultanlarıyla Yahudi banker ve tüccar işbirlikçileri tarafından tasfiyeye uğratıldıklarını göstermektedir. Aynı sürece benzer ittifaklar temelinde Balkan Müslüman Türkleri ve Yahudilerin tasfiyesine karşılık, geriye Anadolu'da kalan Hıristiyan bakiyesinin tasfiyesi neredeyse tamamlanmıştır. Bu sürecin farkı, tasfiyenin sultan ve krallıklar tarafından değil, yeni yetme burjuva sınıf ve elit çıkışları tarafından gerçekleştirilmesiydi.

İkinci büyük tarihsel sonuç sınıfsal planda gerçekleşmiş olanıydı. Tıpkı Arap asilleriyle Bedeviler arasındaki sınıf kopuşmasına benzeyen bir süreç Türk boy beyleriyle boyların yoksul tabakaları arasında yaşandı. Beyler daha çok Türk olarak kimlik kazanırken, aşağıdaki

boylar kendilerini Türkmen olarak tanımladılar. Türkmen, Sünni Müslümanlık ve iktidar dışına sürülmüş kabile Türklüğünü niteler. Daha çok dağlık kırsal alana çekilen ve hayvancılıkla uğraşan Türkmenler giderek toprağa yerleşip köylüleşeceklerdir. Asıl Türklüğü dil ve kültürde yaşatanlar Türkmenler olacaktır. Bey Türkleri ise kendilerini neredeyse Arap ve Fars asilleriyle bir tutacak kadar Arapça ve Farsça dil ve kültürleri içinde eriyeceklerdir. Türkmen'den uzaklaşarak kuşkuyla yaklaşma ve sık sık çatışma, tarihteki en önemli sınıf mücadelelerinden biri olarak rol oynar. Araplarda olduğu gibi sert bir sınıf mücadelesinin yaşandığı açıktır. Türk bey ve sultan önderlikli İslâm, 20. yüzyıl başlarına kadar aralıksız temsil edilmeye çalışıldı. Orta Avrupa'ya kadar yansımaları oldu. Yükselen Avrupa modernitesi temelinde 17. yüzyıldan itibaren gerileme sürecine girildi. Anadolu ortalarına kadar süren bu gerileme Mustafa Kemal önderliğinde 1920'lerde durdurulup Türkiye Cumhuriyeti'yle sonuçlandı. Cumhuriyet, Türk iktidar elidinin Avrupa modernitesi kapsamında Avrupa ulus-devletleriyle uzlaşmasının ve Avrupa hegemonyasının kabulü temelinde gerçekleştirilmiştir.

Arap ve Türk İslâm'ından sonra üçüncü önemli aristokratik iktidar elidini İran-Fars kökenliler oluşturur. Arap ve Türk Sünni İslâm geleneğine karşı Ehlibeyt ve On İki İmam geleneğine bağlılık idea ve inancıyla oluşan İranî-Farisî muhalefet Emevilerden beri hep hamle içinde olmuştur. Bürokrasisinde etkili olduğu Emevî ve Abbasî saltanatına karşı sık sık içten ve dıştan isyan tertip etmekten geri durmamışlardır. Birçok bölgesel iktidar deneyiminden sonra 1501'de resmen Şia mezhep kabul edilerek eski İran imparatorluk düzeni yenilenmeye çalışılmıştır. Türkmen kökenli Azeriler ve Şii Farisîlerin önderliğinde gerçekleşen bu imparatorluk, özellikle Osmanlı Türk sultanlarıyla sık sık çatışmaya girişecektir. Ortadoğu'da ellerinden kayan hegemonyayı yeniden ele geçirmeyi amaçlayan bu çatışmalar her iki gücü de yıpratıp Avrupa hegemonyasının (16.-19. yüzyıl) güçlenmesine yol açmıştır. Şia iktidarları kendilerini Sünni iktidarlara karşı konumlandırmalarına rağmen, bunları Karşı-İslâm'ın diğer bir biçimi olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Tek farkı, Ehlibeyt'i, Alevi geleneğini daha çok istismar etmeleridir. Alevilik anti-iktidarcı, anti-uygarlıkçı ve demokratik uygarlık olarak temsil edilmedikçe,

adına geliştirilen her tür iktidar yapılanmaları Karşı-İslâm'ın diğer bir biçimi olmaktan başkaca anlam ifade edemez.

4- Saltanat İslâm'ı döneminde dördüncü bir halk gücü olarak Kürtlerin rolü pek belirgin değildir. Saraylarda etkili oldukları bilinmektedir. Emevî, Abbasî, Selçukî, Osmanlı ve İranî saraylarda çok sayıda Kürt mirlik ve beylik temsilleri yapıldığı bilinmektedir. Hem kişi olarak rol oynamışlar, hem beylik yapmışlardır. Eyyubi Hanedanlığı Selahaddin'le birlikte 1168-1250 döneminde Şam merkezli bir imparatorluk tesis etmiştir. Kürt kökenli olmakla birlikte, Türk hanedanları gibi, asil Araplar gibi rol oynamaktan kendini alıkoyamamıştır. Mervani Hanedanı, Meyafarqîn (bugünkü Silvan) merkezli bir hükümdarlık tesis etmiştir (990-1090). Daha sonra Türk hanedanlıkları tarafından tasfiye edilmiştir. Benzer birçok Kürt Beyliği daha oluşmuştur. Bitlis kökenli Şerefhanlar 1560'lara kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kürt beylikleri daha çok Sünni geleneğe bağlı olduklarından, İran Safevi Şia saltanatına karşı İdris-i Bitlisî öncülüğünde Osmanlı sultanlarıyla ittifak etmişlerdir. Osmanlı saltanat sistemi içinde en geniş otonomiye sahip olan Kürt Beyliklerinin durumu 19. yüzyılla birlikte bozulmuştur. Bedirhan Bey İsyanıyla son kozlarını oynamışlar ve kaybetmişlerdir (1835-1860).

Beylerden sonra Kürt şeyhlikleri daha değişik bir iktidar işbirlikçisi olarak (1826-1926) etkili olmak istemişlerse de, aynı akıbete uğramışlardır. Her iki kolun devamı olarak Barzani ve Talabani, kabile aristokratları tarafından 20. yüzyılda dinsel ve etnik milliyetçilik temelinde kapitalist hegemonik güçlerle kurdukları ilişkilere dayanarak, bugünkü Irak içinde bölgesel iktidar konumuna erişmeyi başarmışlardır.

Arap ve Türk kabile yoksullarına karşılık gelen Kürt kabile yoksullaşmasının ürünü olarak oluşan Kürtlere Kurmanc denilmektedir. Daha doğrusu böyle tanımlamak mümkündür. Kurmanc, kabile yoksullaşmasından öte kabile ilişkisi dağılmış, köy ve göçer hane halkına dönüşmüş Kürt'ü ifade eder. Alt tabakadır. Nesnel olarak Kürt kalabilmiştir. Zaten üst tabaka işbirlikçi Kürt kesimi, ezici olarak yerel halkın ulus iktidar elitleriyle, kısmen de ABD ve Avrupa hegemonik güçleriyle ilişki içinde toplum olarak dağılmış, kültürel olarak bir nevi soykırım yemiş emekçi Kürt'ü dışlama temelinde kendini yaşatmaya

çalışmaktadır. Bu gerçeklik Kürt olgusundaki sınıfsal ve ulusal mücadeleye kendi damgasını vurmaktadır.

5- 12. yüzyıldan sonra İslâm uygarlık sistemini bir Moğol saldırı kasırgası sarmıştır. Moğollar Türkler gibi İslâm olmadan İslâm'a saldırdılar ve Mısır dışında her yeri feci biçimde düşürdüler. Aynı hızla İslâmlaşarak sistemin yeni hegemonik gücü oldular. 13. ve 14. yüzyıla Moğol hanedanlık yüzyılları demek mümkündür. Tarihçiler, Endülüs İslâm güçleriyle Moğol güçlerinin isteselerdi 12. yüzyıldan sonra Avrupa uygarlığını daha gelişmeden tasfiye edebilecek güçte olduklarına dair görüş belirtirler. Bu yönlü bir gelişmenin ortaya çıkmamasının asıl nedeni, isteyip istememekten çok, bu dönem Avrupa'sının (1000-1500) işgalci ve istilacı güçler açısından fazla kâr sunacak durumda olmamasıdır. En büyük şansı, Çin ve Ortadoğu uygarlıklarının sunduğu zenginliklere kıyasla zenginlik sunmamasıdır. Yoksa İslâm'ı durduran ne Şarl Martel'dir, ne de Moğol istilasının önünde kurulmuş ciddi ve güçlü bir savunmadır. Moğolların İslâm için yıkıcı bir güç mü, yoksa taze bir kan mı oldukları tartışılabilir.

Timur Hanedanlığını Moğolların devam ettirici gücü olarak görmek mümkündür. 15. yüzyıla damgalarını vurmuşlardır. Her iki hanedanlık kalıntısı, Hindistan'da 18. yüzyıl ortalarına kadar hegemonik güç olarak yaşayacak Babür İmparatorluğu'nu kurmayı başarmıştır. Son Emevi Hanedanlıklarından olan Endülüs (İspanya) İslâm Devleti (711-1492) Batıdan Avrupa içlerine kadar girmeyi başarmıştı. Tıpkı Osmanlıların geri çekilmesi gibi, yükselen Avrupa uygarlığı karşısında daha erken bir tasfiyeyi yaşamaktan kurtulamamışlardır. Anadolu'daki Hıristiyan trajedisinin bir benzeridir İslâm'ın İber Yarımadası'nda yaşadıkları.

Bir bütün olarak 12. yüzyıldan 19. yüzyıl başlarına kadar İslâm uygarlığının yaşadığı, başta ticari ve kültürel alan olmak üzere, tüm olumlu değerlerini Avrupa'ya kaptırarak, içi boşalmış bir kabuk uygarlığına dönüşme halidir. Beş bin yıllık birikimler beş yüz yıl içinde taşındı. Beş bin yıllık hegemonik merkezî uygarlığın bu yer ve güç değişimi, tarihin en büyük dönüşümüdür. Dünya halen bu büyük dönüşümün artçı depremlerini yaşamaktadır.

f- İbrahimî Dinlerin Tarihsel Çıkış Rolü

İbrahimî dinlerin tarihsel çıkış rolü, anti-uygarlıkçı kabile ve kavim direnişleri kadar önemlidir. Kabile çıkışlı olmalarına rağmen, özde sınıf hareketleri kapsamındadır. Uygarlık güçleri tarafından 'barbar' olarak değerlendirilen kabile ve kavim direnişleri ve saldırıları daha çok dış kaynaklı, demokratik yanları ağır basan güçlerin direnişleri olarak yorumlanabilir. Buna karşılık genelde dinler, özelde İbrahimî dinler tarafından yapılan çıkışlar kabile ve kavim özellikleri taşımakla birlikte, sınıfsal yanları ağır basan iç kaynaklı hareketlerdir. Her iki hareket kapitalist moderniteye karşı dıştan ulusal hareketlerle içten sınıfsal hareketleri çağrıştırmaktadır.

Evrensel tarihin en önemli süreci olarak değerlendirilmesi gereken beş bin yılı aşan merkezî uygarlık sistemine karşı sürekli direnen ve fırsat buldukça karşı saldırıya geçen İbrahimî dinlerin sınıfsal kapsamı karmaşıktır. En yoksul proleterinden aristokrasiye kadar uzanan geniş bir yelpaze içinde hareket edilmektedir. Merkezî uygarlık sisteminin Sümer ve Mısır orijinleri itibariyle kendisini 'tanrısal çıkış' olarak sunması itirazlarının en temel konusudur. İbrahimî ideolojik sistem olarak dinsel inşalar, bu tanrı-krallar sisteminin tanrısallığını hep şüpheyle karşılamışlar ve tanrı-tanrısal olamayacaklarını çıkışlarının temel 'ideası' haline getirmişlerdir. Bu çıkışların en yalın ifadesi 'insanların tanrı-tanrısal olamayacakları' biçimindedir. İnsanlar en iyisinden ancak tanrı elçileri (peygamberler) ve kulları olabilirler. Bundan fazlasını idea etmeleri en büyük günah ve lanet konusudur. Bu temelde binlerce yıl bir ideolojik çalışma ve hegemonya savaşı yaşanmıştır. Bütün tarih yazım ve okumaları bu idea, çekişme ve savaşın izlerini taşımaktadır.

Merkezî uygarlık sistemini değerlendirir ve buna ilişkin hususları okur ve yazarken, bu gerçekliğe çok dikkat etmek ve akıldan hiç çıkarmamak gerekir. İbrahimî çıkışın (Zerdüştlük ve Manicilik sentezini de buna dahil ediyorum) merkezinde Yahudi kabile ve kavimciliğinin tanrı ve din inşa çabaları yer almaktadır. Merkezî uygarlığın mitolojik ve dinsel ideolojik hegemonyasına daha rasyonel bir tanrı ve din anlayışıyla karşı çıkılmaya çalışılmaktadır. İbrahim'den Muhammed'e kadar tüm peygamberlerin bu anlam savaşında (ideolojik hegemonya savaşı) tarihsel rolleri bulunmaktadır. Temsil ettikleri dinsel manevi kültürün maddi karşılığı, ağırlıklı olarak orta sınıf ve bu

sınıfın temel tabakası olarak tüccar kesimidir. Sınıfsal temsilin en üst düzeyini kabile aristokrasisi oluştururken, en alt temsilini kabile yoksulları ile sistem dışına sürülmüş her tür proleter ve diğer başı boş gruplar teşkil etmektedir. Merkezî durumda olan Yahudi kavmi tarihi boyunca ideolojik ve maddi kültür alanında önderlik konumunu ısrarla sürdürmeye çalışmıştır. Kendi ideolojik önderliğini Tevrat'la ana nehir halinde tutmaya özen göstermiştir. Gerek uygarlık sistemlerinden gerekse uygarlık karşıtı güçlerden derlediği 'anlam' birikimleriyle kendini sürekli zenginleştirmeye, kapsamlı kılmaya çalışmıştır. Anlam savaşında günümüze kadar hegemonik kalmayı başarmıştır. Maddi kültür kapsamında da para ve ticaret alanında çok büyük deneyim ve güç kazanmış, aynı hegemonyayı bu alanda da etkili kılmasını bilmiştir.

Yahudiliği bir bütün olarak değerlendirmek hatalı ve eksik olacaktır. Merkezî Yahudi güçler genellikle uygarlık sistemleriyle yakın ilişki ve çelişki içinde yaşarken, iç muhalif demokratik ve sosyalist-komünist güçler de daimi anti-uygarlıkçı yeni demokratik ve sosyalist uygarlık arayış ve yapılanmaları içinde olmuşlardır. Yahudi tarihi boyunca var olan bu yönlü eğilimi küçümsememek gerekir. Tüm radikal demokratik, sosyalist, anarşist, feminist, ekolojist ve diğer muhalif sistem dışı hareketlerde önemli roller oynamışlardır. Yahudi merkezi ve sağı ne denli paracıl, ticari ve devletli uygarlık yanlısıysa, emekçi ve sol kesimleri de o denli komünal, demokratik ve özgür ideoloji ve yapılanmalardan yana olmuştur.

İsevilik İbrahimî dinler sisteminin ağırlıklı olarak en yoksul kesimlerini, her türlü köle ve kabile yoksullarını ve uygarlık sistemlerinden izole edilmiş diğer grupları temsil etmektedir. İktidarlaşma sürecinde iki temel gruba bölünmüş olmakla birlikte, halen dünyanın etkili bir manevi kültür unsurudur. Demokratik ve sosyalist yönlü gelişmelerde bu kültürün ayrışmasının önemli rolü vardır. Hıristiyan demokratizmi ve sosyalizmini bu ayrışma temelinde değerlendirmek gerekir.

Muhammed'in çıkış yaptırdığı ve kısa sürede Karşı-İslâm olarak şekillenen üçüncü büyük İbrahimî versiyon daha çok sistemin aristokratik ve zengin tüccar kesiminin temsilini yapmıştır. Daha doğrusu, bu kesimin maddi ve manevi hegemonyasına dönüştürülmüştür. Ortadoğu'da hem klasik merkezî uygarlık güçlerine (Bizans ve Sasanilere, hatta Çin İmparatorluğu'na karşı), hem de İbrahimî dinlerin

diğer önemli iki versiyonu olan Museviliğe ve İseviliğe karşı hegemonya savaşını başarıyla yürütmüştür. 12. yüzyıldan itibaren ticaret kapitalizmini tarım ve sanayi devrimine taşıramama nedeniyle hegemonyasını beş yüz yıllık süreç sonunda Avrupa kapitalist modernitesine kaptırmaktan kurtulamamıştır. İslâmiyet'i de bütünselliği olan ideolojik ve maddi kültürel sistem olarak düşünmemek gerekir. Museviliğe ve İseviliğe nazaran daha çok bölünmüş ve birleşik bir sistem niteliğine bir türlü kavuşamamıştır. Sığınılan Allah, birlik için yeterli olmamıştır. Sünni gelenek merkezî uygarlık sistemini büyük oranda hegemonyasına almasına karşılık, ona yönelik demokratik, komünal ve özgürlükçü muhalif hareketler de süreklilik arz etmiştir. Bu hareketler hiçbir zaman tam boyun eğmemişlerdir. Sistemli demokratik uygarlık hareketleri haline gelememişlerse de, Ortadoğu ve dünyanın en bilge, demokratik, komünal ve özgürlükçü mirasının ana damarlarından biri olmuşlardır.

Bir bütün olarak İbrahimî dinler hareketi Sümer ve Mısır uygarlıklarından kapitalist moderniteye kadar köleci sistemin ideolojik hegemonyasını kırmayı, parçalamayı ve reform ve devrimle dönüştürmeyi başarabilmiştir. Maddi kültürdeki tekelci unsurları (ekonomik ve iktidar-devlet olarak tekel) yumuşatmasına rağmen, yeterli bir reform ve devrimden geçirmeyi aynı oranda başaramamıştır. Daha çok sağ kesimler aracılığıyla sistemle uzlaşmayı ve kendi hegemonyasına geçirmeyi esas almıştır. Tersine sol muhalif kesimler anti-uygarlıkçı radikal dinsel mezheplerle laik, seküler, sınıfsal ve komünal halk hareketleri olarak hep eşit, özgür ve demokratik ütopya, proje ve programlar peşinde koşmuş ve savaşmıştır.

Yahudi merkezî ideolojik ve maddi kültürel hegemonyasının Karşı-İslâm ve karşı-reform Katolik evrenselliğine (uygarlık sistemlerine) karşı Avrupa'nın yeni gelişen kapitalist tekelciliğine (ticari, tarımsal, mali ve sınaî) ve ideolojik çıkışlarına (Rönesans, Reform ve Aydınlanma süreçleri) önderlik etmesi, buna ciddi oranda maddi ve manevi katkı sunması Avrupa kapitalist modernitesinin zaferinde büyük rol oynamıştır. Bunun temel nedeni her iki uygarlık tarafından ölümüne sıkıştırılmasıdır. Hem Ortadoğu'da hem Avrupa'da Yahudilik sürekli denetim ve gözetim altında gettolarda tutulmaya çalışılmaktadır. Sık sık pogromlara (katliam ve talan hareketleri) uğramaktadır. Avrupa'nın en batı ucunda İspanya ve Fransa Krallıklarının he-

gemonik ideaları karşısında çok zorlanan Hollanda ve Britanya aristokrasileri ve tarım-ticaret burjuvazileri, 16. yüzyıldan itibaren kapılarını Yahudi maddi ve manevi sermayesine açarak tarihsel bir ittifak geliştirmişlerdir. Bu ittifak hem İspanya ve Fransa'nın hegemonik idealarını (16.-18. yüzyılda), hem de İslâm'ın Ortadoğu'daki hegemonyasını (19. ve 20. yüzyıl), en son Alman-Hitler ve Rusya-Sovyet hegemonik idealarını ve uygulamalarını kırarak bir dünya hegemonyası kurmuştur ve bunu halen sürdürmektedir. Werner Sombart ve benzerleri gibi, kapitalizmi Yahudilik icat etmiştir demiyorum. Ama Yahudiliğin ideolojik ve maddi katkısı olmadan da kapitalist modernitenin zaferini düşünmek çok zordur.

Kapitalist modernitenin tarihsel ideası tarım, ticaret, zanaat ve her tür ideoloji, iktidar ve devlet tekellerinin toplam ifadesi olan beş bin yılı aşan hegemonik merkezî uygarlık sisteminin içine düştüğü bunalımı aşmak ve sorunlarını çözmektir. Bundan sonraki bölümde bu tarihsel ideanın çözüm mü yoksa daha büyük bunalım ve kriz mi ürettiği irdelenmeye çalışılacaktır.

Beşinci Bölüm: MERKEZÎ UYGARLIK SİSTEMİNDE AVRUPA MODERNİTESİ ve YENİ HEGEMONİK GÜÇLER

Ortadoğu'da yoğunlaşan küresel krizi anlayabilmek için merkezî uygarlığın Avrupa'daki dönüşümünü kavramak kilit öneme sahiptir. Nasıl ki Ortaçağ Ortadoğu'sunu kavramadan uygarlığın Avrupa'ya kayışını, dönüşüm geçirmesini ve hegemonik güçlere kavuşmasını anlayamazsak, uygarlığın Avrupa serüvenini kavramadan da günümüz Ortadoğu'sunu kavramada doğru bir anlayışa erişemeyiz. Aralarında çok sıkı bir diyalektik ilişki mevcuttur.

Önceki bölümlerde açıklanmaya çalışılan husus, Ortadoğu merkezî uygarlık sisteminin Avrupa'ya neden ve nasıl taşındığına ilişkindi. Avrupa'ya taşınan merkezî uygarlığa ilişkin cevaplandırılması gereken temel soru, sanayi devriminin neden ve nasıl başladığıdır. Savunmamın daha önceki bölümlerinde bu soruya çok yönlü ve kısmi yanıtlar verildiğinden, çok gerekmedikçe tekrarlamamaya ve bazı farklı yönlerden cevaplar geliştirmeye çalışacağım.

K. Marks'ın düştüğü hataya düşmemek için öncelikle sanayi devrimi ve sanayi kapitalizminin doğasının tarihsel ve sosyolojik anlamına erişmek gerekir. K. Marks, kapitalizmi ekonomik bir olgu olarak incelediğinden emindi. Nasıl ki fizik ve kimya başta olmak üzere, yeni bilimler olgulara dayalı olmak durumundaysa, toplumu da öyle bir olgu olarak ele almak ve ekonomik bakış açısıyla çözümlemek kendisine en temel bilimsel yaklaşım olarak geliyordu. Geleneksel dinsel ve felsefî yaklaşımlar kadar, kendi dönemindeki Alman idealist felsefe akımları, Fransız toplumcu yaklaşımları ve İngiliz ekonomi-politik okulları tatminkâr değildi. F. Engels'le birlikte 'bilimsel sosyalizm' dedikleri okul üzerinden çıkış yapmaya çalıştıkları çokça bilinmektedir. Şüphesiz başlattıkları 'zihniyet devrimi' inkâr edilemez. Duygu olarak da zaferini ilan etmekte olan kapitalizme karşıt idiler. Hem de ona karşı tüm tarihsel çıkışlar gibi örgütsel olarak da tavır alma gücünü göstermekten çekinmediler.

Günümüz biliminin vardığı en önemli sonuçlardan biri, anlaşılmış gerçeklik olan hakikatin tarihsel ve toplumsal karakteridir. Şüphesiz tarihsellik ve toplumsallık evrensellik ve tekillikten kopuk olmadığı gibi, tam tersine gerçekliğin anlaşılma serüvenindeki (Hegel'deki evrensel zekâ serüveni dikkat çekicidir) cehdinin yoğunlaşmasını ve

sonuca erişimini ifade eder. Dolayısıyla K. Marks'ın ve ekolünün bu serüvendeki konumunu yetkince tespit etmek önem taşımaktadır.

Bilimsel sosyalizmi kapitalizm karşısında yenilmiş bir akım olmaktan ziyade, yetmez bir ekol olarak düşünmek daha anlamlıdır. Çünkü başardıkları vardır. Gerekli olan, başaramadıklarına ilişkin ideallerindeki yanlışlıklar ve yetmezliklerin açıklanmasıdır. Savunmamda bu yönlü açıklamalarım vardır. Tekrarlamak yerine, yine gerekirse yeni ve daha bütünlüklü bir eleştirel yaklaşımla tavrımı sürdürmeye çalışıyorum.

En başta sanayi devrimini bir ekonomik devrimden ziyade bir ideolojik ve politik devrim olarak düşünmek bana daha açıklayıcı gelmektedir. Hatta askeri yanı ağır basan bir devrim olarak algılamadıkça, ne Avrupa'nın uygarlıksal çıkışını ne de temel aldığı kapitalizmini yetkince anlayabiliriz. Sondan söylenmesi gerekeni başta söylemeliyim ki, merkezî uygarlık güçleri Avrupa kapitalizminin sanayi devrimiyle tarihinin en büyük ideolojik, politik ve askeri seferberliğini gerçekleştirmeleri ve küreselleştirmeleriyle karakterize edilebilir. Avrupa uygarlığının tarihsel tanımı budur.

Sanayi devrimi ideolojik, politik ve askeri hegemonyanın bir aracı olarak, tarihsel ve toplumsal bütünlük içinde kavranmadıkça, çağımızı yetkince kavramak mümkün değildir. Bu gerçekliğin kavranması için toplumların içinde ve aralarında yol açtığı savaşlarla çevreye karşı açtığı savaşımın bilançosunu özce derlemek yeterlidir. Hiçbir tarihsel ve toplumsal serüvende sanayi devrimi temelinde gerçekleştirilen savaş bilânçosuna erişilemediği, daha da vahimi, çevre yıkımının ilk defa toplumun sürdürülemez sınırlarına taşındığı, bunun insanlığın en çok bilincine vardığı hakikat olduğu inkâr edilemeyecek kadar açıktır. Olağandışı ideolojik aygıtlar ve iktidar olanaklarıyla giriştiği toplumu körleştirme söylem ve eylemlerine karşın, hakikatin kendisi küresel kriz olarak, ona karşı söylem ve eylem olarak günlük yaşamda varlığını sürdürmektedir.

A- AVRUPA DEVRİMİNİN TARİHSEL ve TOPLUMSAL ANLAMI

Tarihsel dönüşümü sağlayan toplumlarda gerçekleştiğini gözlemlediğimiz her ideolojik hegemonyanın (mitoloji, din, felsefe ve bilim olarak) bir benzerini Avrupa uygarlık aşamasında da görmekteyiz. Uygarlığın maddi dönüşümünü olduğu gibi değil, manevi (dar

anlamda kültürel-ideolojik) olarak nasıl yansıtılıyorsa öyle görmekteyiz. Tüm önemli çağlar boyunca yansıtılan bu gerçeklik Avrupa çağı için de geçerlidir. Sadece düşün gücümüzde değil, yaşam gücümüzde de bu gerçeklik sanıldığından çok daha geçerlidir. Çağların kendine has böyle bir geçerliliği vardır. Aşılmaz değildirler, ama gerçek bir diyalektik aşama sağlanmadan da bu gerçeklikten kurtulunamaz. Çok karşıtı konumunda olduğumuzu sansak bile bu böyledir.

Avrupa mitolojisi veya bilimi adına söylenen hakikatlere bu açıdan bakıldığında, Avrupa uygarlık aşaması daha doğru çözümlenebilecektir. Sanayi çıkışının tarihsel temelinde, belirleyici olarak İslâm'ın ideolojik-pratik saldırısı karşısında Hıristiyanlık ve kısmen Museviliğin Ortadoğu'dan giderek yoğunlaşan sürgünü yatmaktadır. İslâm'dan az önce gerek Hıristiyanlık gerek Musevilik Ortadoğu'nun Roma sonrası (Batı Roma) hegemonik ideolojileri olarak gelişmekteydiler. Çin'den İspanya'ya kadar etkinlik kazanmaktaydılar. Avrupa'nın 10. yüzyıl sonrası kent yükselişleri Ortadoğu'da da söz konusuydu. Burada eski Helen kültüründen de yararlanarak ortaçağ uygarlığının yeni hamlesi gelişiyordu. Özellikle Grek, Ermeni ve Asuri kavimlerinde belirgin bir uygarlık yükselişi vardı. Bir ön Rönesans gündemdeydi. Manicilik de en güçlü dönemini yaşıyordu. Puta taparlık hızla çözülmeyi yaşıyordu. Bu gelişmeler karşısında Batı Roma yıkılırken, Doğu Roma ancak Hıristiyanlığı resmi ideoloji olarak benimsemekle tarihte yerini buldu. Doğu Roma'nın yükselişinin temelinde bu ideolojik gelişmeler önemli yer tutar.

İslâm devrimi denilen çıkış Arap Yarımadasındaki inanç ve kabile buhranının bir sonucu olarak gelişti. İbrahimî dinin daha radikal bir mezhebi olarak şekillendi. Gerek binlerce yıllık kabile göçleri, gerek yeni ideolojik şekillenmenin birleşmesi çıkışın temelidir. İslâm Oğuz ve Moğol çıkışlarının ön aşamasıdır. Uygarlıkla temas yeni bir hegemonik güç olma şansına taşıdı. İran'ın geleneksel hegemonik gücü hızla çökerken, Bizans hızla geriye çekilmekten kurtulamadı. İslâm daha 7. yüzyılın ortalarından itibaren Ortadoğu uygarlığının yeni hegemon gücüydü. Bizans'ın giderek hızlanan çözülüşü, Hıristiyanlığı ve kısmen Museviliği Avrupa'ya daha çok taşıdı. Ortadoğu'da İslâm ne kadar yükseldiyse, Avrupa'da da Hıristiyanlık o denli yükseldi. Ortadoğu Hıristiyanlığı gücünü yitirdikçe, Avrupa Hıristiyanlığı güçlenmeyi bir varlık sorunu haline getirdi.

11.-14. yüzyıllar arasında gelişen Haçlı Seferleri durumu tersine çevirmek için yeterli olmadı. Temel etken merkezî uygarlığın Ortadoğu'daki hegemonik yapısıyla bağlantılıdır. Üretim, ticaret ve para konularında öncü konum korunduğu gibi, bilim, sanat ve siyaset-askerlik konularında da hegemonik güç varlığını sürdürüyordu. Haçlı Seferlerinin en önemli sonucu, Avrupa'nın bu dönem boyunca geliştirdiği ve yaşadığı uygarlık seviyesiyle Doğu'yla ve İslâm'la baş edemeyeceğinin anlaşılmasıydı. Bu gerçeklik Avrupalı uygarlık güçlerini aşama yapmaya zorladı. İber Yarımadasında Endülüs İslâm uygarlığından alınan dersler tazeliğini korurken, Anadolu üzerinden Balkanlar ve Orta Avrupa'ya kadar yayılan Osmanlı İslâm güçleri 16. yüzyılda tam bir kâbus etkisi yarattı. 16. yüzyılda kapitalizmin sistem olarak yükselişe geçişi bu gerçeklikle yakından bağlantılıdır.

İslâm uygarlığını hem maddi hem de manevi kültür alanında aşmadıkça, varlık sorununu çözemeyeceğini yüzyılların deneyimiyle daha iyi kavrayan Avrupa uygarlık güçleri, kapitalizmi bir sistem olarak geliştirmeyi en etkili çare olarak değerlendirdiler. Şüphesiz kapitalizmin tarihinden bahsetmiyorum. Bunun ciltler dolusu anlatım gerektirdiği ve yeterince işlendiği de bilinmektedir. Vurgulanması gereken husus, temel stratejik bağlantısını açıklığa kavuşturmaktır. Uygarlık tarihi stratejisiz anlaşılamaz. Ne olayların sıralanması ne de kapsamlı analizler uygarlık tarihini kavramaya yeterlidir. Uygarlığın temel unsurlarında (üretim, ticaret, politik, askeri, ideolojik) stratejik faktörler açıklığa kavuşturulmadıkça, gelişim ve dönüşüm süreçleri yetkince anlaşılamaz. Her uygarlık süreci, temsil ettiği temel unsurları üzerindeki iç ve dış rekabetçi, hegemonyacı stratejileri yaşar. Karşı stratejilerle hep iç içe yaşar. Sonucu bu stratejiler arasındaki mücadele belirler. Avrupa uygarlığındaki kapitalist hamle, stratejik güçlerinin kendi içlerinde ve dışa karşı yürüttükleri mücadelelerin bir seçimi olarak gerçekleşmiştir.

Kapitalizm seçeneğini ne Hegel'in 'akılsal yürüyüşü'nün bir sonucu, ne de K. Marks'ın aydınlanmacı ilerleme ideolojisinin zorunlu sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. İlgili bölümlerde de göstermeye çalıştığımız gibi, kapitalizm Sümerlerden beri varlığı bilinen bir sistemdir. Toplumların hep en uğursuz ve yaşanmaması gereken ahlâksız bir olgu olarak belleklerinde yaşattıkları, iradeleriyle sürekli savaştıkları toplum bozucu bir unsurdur. Zaman zaman

toplumsal yüzeye yansıdıkça, sert yanıtlarla karşılaşıp hep dip noktalarında sinsice ve gizlice varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Hiçbir sömürme yöntemi ve aracı kapitalizm kadar toplumları bozucu, dağıtıcı, sürekli kriz ve kaosta tutucu özellikte olmamıştır. Kendileri de hep baskıcı ve sömürücü oldukları halde, diğer tüm uygarlık güçleri bu yapısından ötürü kapitalizmi sınırlamayı ve dibe sürmeyi toplumun sürekliliği açısından zorunlu görmüşlerdir. İleri bir uygarlık aşaması olmak şurada kalsın, hep toplumların lanetini üzerine çekmiş, ahlâkî ve politik toplumun kanser hastalığı olarak anlam bulmuştur. Günümüz toplumundaki ve çevresindeki kriz, yıkım ve kırım gerçekliği, toplumsal gerçekliğin vicdanı olarak ahlâkî yaklaşımın yanılmazlığını kanıtlamaktadır.

Kapitalizm onu en yetkin kullanan güçlere bol zaferler sağlar. Ama bunu hep toplumları kriz içinde tutarak, ahlâkî ve politik duruşunu işlevsiz kılarak, sürekli iç ve dış savaşlar içinde tutarak, yıkım ve kırımı yaşatarak gerçekleştirir. Sonuçta güç ve zenginlik az ellerde toplanmıştır. Bu eller zafer kazanmıştır. Karşılığında ise yıkılan bir toplum ve sürdürülemez bir çevre bırakmıştır.

Böyle tanımlayabileceğimiz kapitalizmin Avrupa uygarlığındaki zaferini ana başlıklar halinde somutlaştıralım.

a- Venedik Kentinin Hegemonya Savaşı

Sorulması gereken başat soru, Venedik'in yükselişinin neden ikinci bir Roma olmayı başaramadığıdır. Antikçağ Roma'sının başardığını Venedik de başarabilirdi. Venedik Roma'dan daha beceriksiz değildi. Erdemleri Roma'yı aratmayacak denli çoktu. Ticaret, üretim, para, iktidar, bilim ve sanat başta olmak üzere, uygarlığın tüm temel kategorilerinde döneminin zirvesine tırmanmaktaydı. Tüm Doğu'ya, Çin'den Ortadoğu'ya, kuzeyde Baltık ve Sibirya eteklerinden güneyde Büyük Sahra Çölü'ne kadar sızmayı başarmıştı. Akdeniz'i en az Roma kadar avucunda tutuyordu. Tüm bu alanlar üzerinde ticaret tekelini kurmuş gibiydi. Zenginlik en az Roma kadar Venedik'e de akıtılmıştı. Mali araçlar, para, senet ve bankacılığın yeni merkeziydi. Kârlı bulunduğunda, dönemin en kaliteli sanayi üretimini gerçekleştirebiliyordu. Özellikle Bizans ve İslâm İmparatorluklarının âdeta içini oymuştu. Kendisine çekmediği değer bırakmamıştı. Venedik'i 14. ve 15. yüzyılların hegemonik gücü olarak değerlendirmek abartı sayıl-

maz. Bu yönüyle tarihte Doğu uygarlık değerlerini Avrupa'ya taşıyan başat güç olarak yorumlamak mümkündür.

Avrupa uygarlığını Venediksiz düşünmek mümkün değildir. Nasıl ki Antikçağı Romasız düşünmek mümkün değilse, Ortaçağı da Venediksiz düşünmek mümkün değildir. Venedik'i Ortaçağın rahminden kapitalizmi doğuran güç, ebe olarak tanımlamak, doğru olmak kadar tarihsel rolünü belirlemek anlamına da gelir. O sadece kapitalizm bebeğini doğurmadı; içindeki dölütle tüm Ortaçağ kent yapılarını da dölleyerek Avrupa'yı kapitalizme hazırladı. Avrupa'yı kapitalizme gebe bırakan Venedik'tir. Buna rağmen ikinci bir Roma olamadı. Çünkü Roma'da Papalık oturuyordu. Papa ile Venedik'in arası hep problemli ve savaşlı olmuştur.

Venedik asırlarında Roma Katolik Hıristiyanlığının da yükselişe geçmesi tesadüf sayılmaz. Roma Katolizminin Venedik'e yönelik tüm hamlelerini kapitalizmin varlığıyla izah etmek mümkündür. Genelde tüm büyük dinler kadar Katolik Hıristiyanlığı da kapitalizme kuşkuyla yaklaşmış ve ona karşı en büyük din savaşına girmekten çekinmemiştir. Avrupa'da mezhep savaşları, Engizisyon ve devrim denilen olgularda kendini yansıtan ağırlıklı olarak hep bu savaşın bir yüzü olmuştur. Özellikle Protestanlık ile savaşı, kapitalizme karşı savaşımıyla yakından bağlantılıdır. Şüphesiz Avrupa'nın Hıristiyanlaşması objektif olarak kapitalist gelişme için bir altyapı doğurmuştur. Ama bu varoluş kendi başına kapitalizm anlamına gelmez. İslâm kapitalizm için daha fazla altyapı unsuru doğurmuş, fakat kapitalizme geçit vermemeyi de başarmıştır.

Venedik'in ikinci bir Roma olamamasının ikinci önemli bir nedeni, birincisiyle bağlantılı olarak İtalyan Yarımadasındaki kentler üzerinde hâkimiyet kuramaması ve İtalya'yı bir ulus-devlet olarak örgütleyememesidir. Venedik ideolojik olarak ulus-devlete açık değildi. Çok sıkı bir kent devletçiliğinin belki de tarihteki en son ve en güçlü temsilcisiydi. Bu gerçekliği, kapitalizmin bebeklik çağını neden aşamadığını da yeterince izah etmektedir. Venedik 18. yüzyılın sonlarına dek hem Vatikan ekümenikliğine (evrensellik), hem de İtalya-Avrupa ulus-devletçiliğine direnmiş kentsoyluluğunun tarihsel gücünü ifade etmektedir.

Çok iyi bilmek gerekir ki, kent devletçiliği kadar kent demokrasiciliği de tarihin en güçlü temsili formlarıdır. Doğrudan demokrasicili-

ğe de tanıklık etmiştir. Eski ve yeni çağların imparatorluk sistemleriyle kapitalist modernitenin ulus-devlet sistemi kent devletçiliği ve demokrasiciliğinin inkârı üzerinde kurulurlar. Venedik kent deneyimi bu gerçekliği en iyi kanıtlama üstünlüğüne sahiptir. Bir yandan Vatikan-Habsburg hanedan imparatorluklarına karşı direnirken, diğer yandan erken ulus-devletçiliğe ve onun Westphalia (1648) sistemine direnmesi bu gerçekliği ifade eder. Günümüzde kentin eleştirisi ve yeniden dirilişi-inşası düşünülürken, Venedik deneyimi son derece öğreticidir. Şüphesiz Venedik kadar olmasa da, başta İtalya kentleri olmak üzere, Avrupa'nın birçok kenti hem devlet hem de demokrasi olarak öğretici dersler sunarlar.

b- Kent Devletinden Ulus-Devlete Geçiş Çağı: Amsterdam-Hollanda Deneyimi

16. yüzyılda Avrupa'da yaşanan temel sorun, kapitalizmin klasik imparatorluk sistemlerine karşı üstünlük sağlayıp kalıcı resmi bir uygarlık gücü haline gelebilme çabalarıdır. Dönemin baş stratejik gücü, Habsburg hanedanlığına dayalı imparatorluk güçleridir. Yerleştikleri dönemden beri savaşım halinde oldukları Endülüs İslâm ve Musevi uygarlığını (711-1492) İber Yarımadasından tasfiye edip kalanları göçerttikten sonra, Vatikan'ın desteğiyle tüm Avrupa üzerinde hegemonya kurma peşine düştüler. Fakat buna karşı Avrupa çapında birçok kent devleti, prenslik ve krallık direnişe geçti. Başta Fransa Krallığı olmak üzere, Britanya ve Almanya Krallıklarıyla İtalya'nın birçok kenti şiddetli direniş gösterdiler. İdeolojik hegemon olan Katolik ekümenizmine karşı milli kiliseler çağını resmen ilan eden Protestanlık baş gösterdi. Avrupa ideolojik ve politik olarak büyük bir kaos içine düştü. Hegemonik savaşlara mezhep rengi karıştı. Diğer yandan başta Venedik olmak üzere İtalyan kentlerinde gerçekleşen Rönesans hızla tüm Avrupa'ya yayılmış bulunuyordu. Rönesans özde, yükselen kent devletçiliği ve demokrasiciliğinin ürünüydü.

Rönesans Ortaçağ skolastisizmine karşı seküler-laik çıkış ağırlıklıydı. Dolayısıyla birçok kent ve prensliklerin kendine himayeciler bulması anlaşılır bir hususdur. Dinsel ağırlıklı felsefe ve sanattan laiklik doğrultusunda felsefi ve sanatsal ayrışımda 16. yüzyılda Rönesans'ın rolü belirleyici oldu. Dinde reform olarak Protestanlık da Rönesans'ın çıkışıyla yakından bağlantılıdır. 16. yüzyıldaki Avrupa dev-

rimini kapitalizme bağlamak büyük bir yanlışlıktır. Bu dönemdeki devrim, Sümerlerin Mezopotamya neolitik toplumuna ve Ege kıyılarındaki Helenlerin 'barbar' topluluklara karşı geliştirdikleri kent devrimlerinin bir benzeridir. Büyük bir kültür devrimidir. İçeriğinden dolayı daha başından itibaren evrensel özellikleri temsil etmektedir. Kapitalizmin başardığı, bu yüzyıldaki büyük kaostan kendini seçenek olarak sunabilme gücüydü.

Bütün insanlık adına Avrupa'nın batısında bir mahşeri süreç yaşanmaktadır. Bu mahşeri süreçte uygarlıklar, denetim güçlerini büyük oranda yitirirler. Denetim boşluğu doğar. Kapitalizm bu boşluğun ürünü olarak en büyük çıkışını yapmıştır. Bu çıkış âdeta binlerce yıldan beri devletli ve devletsiz uygarlık güçlerinin sürekli kafeste tuttukları insan kılıklı canavarın zincirlerinden kurtulup tüm insanlık üzerinde dehşet hegemonyasını kurmasına benzemekte, onu temsil etmektedir. İnsan hegemonyasız kapitalizme tahammül edebilir, toplum dayanabilir, çevre yıkılmayabilir. Ama kapitalizm hegemonik güç olarak yükselince, tüm toplum, çevre ve eski uygarlık sistemleri büyük bir tehdit altına girer. Anlaşılması gereken temel husus, uygarlığın 16. yüzyıldaki krizinden kapitalizmin bir çözüm gücü olarak değil, bir bastırmacı hegemonik güç olarak çıkış yapmasıdır.

Bu yüzyıllardaki Rönesans, Reform ve Aydınlanma devrimleri ayrı, kapitalizm ayrı çıkışlar olarak değerlendirilmek durumundadır. Avrupa merkezli sosyal bilimdeki en büyük ihanet, bu tarihsel süreçleri kapitalizme mal etmesidir. Karl Marks da dahil, toplumla ilgili tüm bilimler (dolayısıyla tüm bilimler) ve bilginlerin kapitalist hegemonyayı doğru tanımlayıp tarihsel rolünü belirleyememeleri bütün felaketlere kapıyı açık bırakmıştır.

Amsterdam-Hollanda kent ve prensliğinin bu büyük trajedideki rolü bir dilemma halidir. Amsterdam'ın kendisi 16. yüzyılın başlarında Batı Avrupa'nın Atlantik kıyılarındaki diğer kentleri gibi balıkçılık, ticaret ve tarımla gelişmektedir. Venedik'in ihtişamından uzaktır. Kara Avrupa'sındaki despotizmlerden, taassuptan kurtulmak isteyen birçok insanın toplandığı yer olma şansına sahiptir. Spinoza, Descartes ve Erasmus başta olmak üzere özgür aklın yeni temsilcileri kentin müdavimleridir. Sanat ve bilimde de yetkin dehalarla tanışmaktadır. Böylesi bir düşünme ve duyma üstünlüğü şüphesiz üretim ve politik gelişmeler üzerinde de etkili olabilecektir. Nitekim deniz ticareti ve

balıkçılıkta öncü bir rol oynamaya başlamıştır. Büyük rakipleri İspanya ve Portekiz Krallıklarındaki kentlerin benzer çıkışlarıyla rahatlıkla yarışabilmektedir. Daha da önemlisi, hinterlandında tarımın yeniden örgütlenmesi döneminde azami verimliliğe geçiş yapabilmiştir. Üretim ve ticaretteki üstünlük hızla manifaktürel sanayide de karşılığını bulacaktır.

Hollanda Prensliği aynı alan üzerinde benzer gelişmeleri yaşayan daha küçük eyaletlerle birlikte demokratik yanı güçlü bir siyasi oluşum sağlayarak varlık savaşını vermeye çalışmaktadır. Kime karşı? Avrupa'yı yutmaya ve kendi aralarında paylaşmaya çalışan Habsburg ve Valois (Fransız) Hanedanlarının evrensel imparatorluk emellerine karşı. Buna karşı Britanya Krallığı, Hollanda ve Alman Prenslikleri şiddetli bir direniş göstermektedirler. Prusya Almanya'sı da bu direnişin başka bir gücüdür. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu bu sefer İspanya'nın İslâm'a ve Museviliğe karşı zafer kazanmış İspanya Krallığı temelinde yeniden kurulmak istenmektedir. Katolik ekümenizmi bu kuruluşu zorunlu görmektedir. Öte yandan Habsburgların Avusturya merkezli (Viyana) kolu Doğu'da Osmanlı İslâmî hegemonyasını durdurmaya ve karşı saldırıya geçmeye çabalamaktadır. Fransa olacak alandaki Valois Hanedanı Katolik ekümenizmin diğer rakip bir kolu durumundadır. Dünya ve Amerika'nın yeniden keşfi ve sömürgeleşme dönemi başlamıştır. Afrika ve Hindistan'a ulaşılmış, köprübaşları kurulmuştur.

Açıkça görülmektedir ki, sorun Amsterdam ve Hollanda Prensliği için bir varlık yokluk savaşıdır. Her iki hanedan kolu bu alanları yutmak için tüm güçlerini seferber etmektedir. Avrupa'da stratejik üstünlük sağlamak için savaş en kritik aşamada sürdürülmektedir. Tarihin tüm kritik dönemlerinde bu tür stratejik savaşlar yaşanmıştır. Kaybedenler açısından sadece bir savaş kaybedilmiyor, yüzyıllarca etkili olacak bir dönem kaybediliyor. Daha da kötüsü, toplumsal varlık tasfiyeyle yüz yüzedir. Başta Hollanda olmak üzere, kaderi bu tür tehlikelerle yüz yüze olan yeni toplumsal varlıklar söz konusudur. Ya hep ya hiç, ya özgürlük ya ölüm diye haykırılan bir ölüm kalım sürecinden bahsediyoruz.

Amsterdam-Hollanda Prensliğinin dişini tırnağına takması bu stratejik durumla yakından bağlantılıdır. Hem ideolojik, politik ve askeri hem de ticari, sınai ve mali alanda erişilen yetkinlik ancak ha-

yatta kalma ve özgür yaşama iradesiyle mümkün olabilir. Bu yetkinlik ve irade gücü gösterilmiştir. Daha sonra Hollanda mucizesi diyebileceğimiz olaylar dizisi gerçekleşmiştir. 16. yüzyılın ortalarından itibaren rüştünü ve yenilmezliğini ispatlayan Amsterdam ve Hollanda, 17. yüzyılda dünya çapında tıpkı Uruk-Sümer, Atina-Grek benzerleri gibi hegemonik bir güç seviyesine erişmiştir.

Amsterdam ikileminin bu olumlu yanına karşılık, ikilemin diğer yanı sinsi kapitalizmi olmuştur. Tarihte her büyük çıkışın sinsi ve hain bir ikizi vardır. Zerdüştik inanç gibi bir aydınlık-karanlık ikileminden bahsetmiyorum. Ama Zerdüştlükteki karanlığı çağrıştıran bir kapitalizm karanlığını Amsterdam-Hollanda çıkışında görmemek mümkün değildir. Bu değerlendirmemde K. Marks'ın bile düştüğü hatayı kabul edemiyorum, yani zafer kapitalizmin oldu demiyorum. Bilim adına işlenmiş bu büyük hatayı, gafleti reddediyorum. Zaferde kapitalizmin payı yoktur. Zaferin istismar edilmesinde ise payı birincildir. Savaşların en ağırını verenleri hep birileri, bazı güçler istismar etmek, kullanmak ister. Hollanda ve Amsterdam'daki sermayedarların savaşın en zor anlarında gün yüzüne çıkmaları ve insanların en soylu kanları (düşünce ve irade olarak) üzerinde kâr peşinde koşmaları ve bunu gerçekleştirmeleri onlara tarihte zaferin sahipleri değil, olsa olsa istismarcıları olarak anlam kazandırır. Hollanda Devrimi derinliğine incelendiğinde ve emekçiler ve özgürlükçüler adına tarihi yeniden yazıldığında, bu gerçekliğin kendini kabul ettireceği kesindir. Venedik hegemonyacılığında henüz bebek olan kapitalizm, Amsterdam-Hollanda hegemonyacılığında haşin bir delikanlı rolündedir. Âdeta çağın İskender'i gibi gittiği her yeri vurmakta ve düşürmektedir.

Hollanda'nın hegemonik yükselişinde, üretim ve iktidar tekniğinde yol açtığı değişiklikler temel rol oynar. Manifaktürel yapılanma ev içi olmaktan çıkıp, bağımsız birimler halinde yeniden örgütlendi. Tarımda benzer yenilikler geliştirildi. Toprak ve tarım reformu kapsamlıca uygulandı. Ticaret ve balıkçılık için dönemin en güçlü gemi yapım teknikleri uygulandı. Tüm bu etkenler, Avrupa ve dünyanın diğer ekonomik bölgelerine göre en ucuz üretimin gerçekleştirilmesini mümkün kıldı.

İktidar tekniği olarak kent ve prenslik birimlerine dayalı devlet yapılanması ulus-devlet doğrultusunda bir dönüşüme uğradı. Yeni siyasi oluşum bir ilkti. Ulus-devlet tipi devlet örgütlenmesi ilk tasla-

ğına kavuştu. Bunda hem Amsterdam kent devletini esas almaması, hem de Hollanda Prensliğinin geleneksel modelden vazgeçmesi etkili oldu. İktidar örgütlenmesi ekonomik verimlilikle uyum halinde yürütüldü. Bunda ordu yapılanmasındaki reformlar da önemli rol oynadı. Hem askeri teknolojide hem de örgütlenmede modernitenin ilk yapılanmaları gerçekleştirildi. Donanmada da benzer gelişmeler sağlandı. Ülke olarak küçük olsa da, dünya çapında hegemonik güç olmasına bu gelişmeler yol açtı. Bu yönüyle Hollanda Devrimi daha sonra gerçekleşecek İngiltere, ABD ve Fransa Devrimlerinin öncüsü konumundadır.

Kapitalizmin devrimde hegemonyayı ele geçirişi kanlı olmuştur. Devrimi örgütleyenler ve mücadelesini yürütenler toplumun halk güçleri olmasına rağmen, çok küçük ama sıkı örgütlenmiş sermaye sahibi bir azınlık tarafından devrimde önderliğin ele geçirilişi iki ayrı husus olarak düşünülmelidir. Devrimi örgütleyen ve yürüten, Hollanda'nın bütünlüğünü ve bağımsızlığını sağlayan kesinlikle kapitalist unsurlar değildir. Tarih boyunca sıkça karşımıza çıkan olgu bu dönüşümde de bir kez daha yaşanmaktadır. Eski uygarlık güçleri yenildiklerinde bile, iktidarı toplum karşısında tümden kaybetmektense, muhalif iktidar sahiplerine terk etmeyi çıkarlarına daha uygun bulmaktadırlar. Aralarında yoğun ilişki ve çıkar bağları da hep var olagelmiştir. Yeni iktidar sınıfı burjuvazi de olsa eskinin bağrında doğmuştur. Eski hâkim sınıfın evrim geçirmiş hali olmaktadır.

Hollanda modelinin önemi büyüklüğünden ileri gelmemekte, geleceği bağrında taşıyan hâkim model olmasından kaynaklanmaktadır. Kendisiyle birlikte Avrupa uygarlığına bir hamle daha yaptırmış ve bu uygarlığın dünya çapında etkili olmasına yol açmıştır. Modern dünya Hollanda çıkışına çok şey borçludur. Venedik-Amsterdam hattı, 14. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Avrupa uygarlığını dönüştüren ve dünyaya egemen kılan önceliğe ve öncülüğe sahiptir. Ortadoğu merkezî uygarlığının son hegemon gücü Osmanlı İslâm İmparatorluğu Avrupa ortalarından geri çekilirken, Avrupa'nın dinî kabuktan sıyrılmış ve laik yanı ağır basan yeni hegemonik güçleri tarafından her yandan sarılmayla yüz yüze kalmıştır.

Avrupa-Ortadoğu uygarlık diyalektiğinde hem hegemonyanın Avrupa'ya kayışında hem de nitelik olarak farklılaşmasında yaşanan büyük dönüşüm tüm çağı belirleyecek önemdedir. 1650-1750 döne-

minde Hollanda'nın hegemonik üstünlüğü bu kayış ve dönüşümde başat rol oynamıştır. Venedik Ortadoğu'dan merkezî uygarlığı çalıp İtalya üzerinden Avrupa'ya taşırken (12.-16. yüzyıllar), Amsterdam-Hollanda ise onu daha kısa bir süre içinde Atlantik kıyılarında dönüşüme uğratıp Avrupa merkezli hegemonyanın ilk dünya fatihi haline gelir. Merkezî uygarlık sistemi beş bin yıllık Ortadoğu serüveninden sonra Atlantik kıyılarında Avrupa merkezli yeni bir dünya-sisteme dönüşecektir.

c- Londra-Britanya Deneyimi ve Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluk

Hollanda-Amsterdam Devrimi daha ilk aşamalarında Londra-Britanya ile aynı stratejik düşmanlar tarafından kuşatılmıştı. Bu nedenle ikisi arasındaki ilişki de stratejik düzeyde olmayı gerektiriyordu. İspanya ve Fransa monarşileri her iki güç için de varlık-yokluk sorununa yol açmışlardı. Birlikte yutulma tehdidi altındaydılar. Varlık ve kurtuluşları için tek çare, Avrupa'nın yeni hegemonik güç merkezi olmaktan geçiyordu. Bu gerçeği iliklerine kadar hissediyorlar, düşüncelerinin temel kaygı konusu haline getiriyorlardı. Aynı gerçeklik karşı taraf için de geçerliydi. Hegemonik güç olmayı başaramazlarsa, hem Katolik ideolojik hegemonyası hem de İkinci Roma olma idealleri tarihe karışacaktı. İki hegemonik kutup arasındaki çekişme ve savaşların süreklilik ve yoğunluk kazanması aynı varlık-yokluk sorunundan kaynaklanmaktaydı. Sonuçta Westphalia ulus-devlet dengesinde bir statüye ulaşılması (1648) aralarındaki savaşı sınırlayacak ve barış aralıklarını uzatma rolünü oynayacaktı.

Londra'nın yükselişi de Amsterdam'ın bir ikizi gibidir. Aynı stratejik sorunları yaşamakta oluşları kendilerini benzer çözümler geliştirmeye zorlamıştır. Britanya'nın bir ada olması işini daha da kolaylaştırmıştır. Londra bir kent devleti olarak doğmadı. Bu yönüyle Venedik'in ihtişamından çok uzaktır. Krallık merkezi olarak kurulmuştur. Fakat daha 1215'ten beri Magna Charta'nın kanadı altında kısmi özerkliğe de sahip olagelmiştir. Dolayısıyla başlangıcından itibaren özgün bir siyasi modele beşiklik etmiştir. Britanya'nın ilk kralı Arthur zamanından beri (5. yüzyıl) denk güç sahibi aristokrasiye beşiklik etmesini de bu gerçekliğe eklemek gerekir. Diğer yandan ada kıta sürgünlerinin son barınağı olma gibi bir ayrıcalığa da sahiptir. Sık

aralıklarla işgaller de yaşamıştır. Sezar'ın uygarlık adına ilk işgalinden beri, kıta fatihlerinin iştahları için hep çekici bir lokma olmuştur.

Londra'nın yükselişi bu gerçekliklerle yakından bağlantılıdır. İçte denk aristokrat güçlere karşı kısmi bir özerklik, dıştan ise her gelen işgalciye karşı savunma ve sürgünler için son bir sığınak olmuştur. Kaderini bu stratejik olgular temelinde örmüştür. Kent olarak yükselirken, bu stratejik konumunu hep göz önünde tutmuştur. Günümüze kadar bu konumunu sürdürmektedir. Unutmamak gerekir ki, bir kentin kaderinin belirlenmesinde daha ilk Uruk sitesinden beri stratejik kaygılar hep temel rol oynamıştır. Sursuz, akropolsüz kentin düşünülmemesi bu gerçeği ifade eder. Kent için en az strateji kadar gerekli olan, onu besleyecek tarımsal arka cephesi, ticareti, zanaat ve sanayi üretimidir. Bu faktörler ise, devlet veya demokratik yönetim olmadan geliştirilip sürdürülemez. Londra tüm bu stratejik üretim, ticaret, zanaat, sanayi ve mali faktörleri iç içe yoğun yaşamaya mahkûm edilmiş gibidir.

Ada 15. yüzyılın sonlarına kadar kıta kaynaklı işgallere ve fetih emellerine karşı direnme aşamasını sonlandırmaya çalışmıştır. Son Norman işgalciliğini 16. yüzyılın ortalarında sona erdirmekle daha kişilik bulmuş haline kavuşur. Britanyalılık artık bağımsız bir kimliktir. 1550'ler sonrasının Birinci Elisabeth Çağı, bu kimliğin kazanılması ayrıcalığına sahiptir. Londra'nın kent kimliği de bu ada kimliğiyle güç kazanıp tarihsel rol oynamanın eşiğine dayanmıştır.

16. yüzyılda Londra Britanya'sının temel sorunu, Atlantik'te İspanya-Portekiz, Avrupa karasında Fransa Krallıklarının kuşatmasını yarıp, kara ve deniz dünyasına açılmaktır. Amsterdam Hollanda'sıyla benzer sorunları yaşamaktadır. Başaramazsa siyasi varlığı sona erecektir. Başarmasının yolu ise hegemonya savaşında başa güreşmektir. Merkezî uygarlığın Avrupa'ya taşınması tamamlanmakla birlikte, çeşitli güçleri arasında sert bir hegemonya savaşı verilmektedir. Uygarlık sistemleri hegemonik sistemlerdir.

Londra Britanya'sının (İngiltere) hegemonya savaşında başarı için önünde olmazsa olmaz kabilinden üç temel tarihsel aracın geliştirilmesi gereği söz konusudur. Bunlar kapitalizm, ulus-devlet ve sanayileşmedir. Ada en çok tarımsal açıdan kendine yeterli olabilir. Tarım ne kadar verimli kılınsa da, içine girdiği hegemonya savaşını sürdürmeye yetmez. Tüm iç ve dış koşullar olağanüstü bir sistem

değişikliğini gerekli kılmaktadır. Tarih, varlıkları söz konusu olduğunda, sıkışan toplumsal güçlerin hep sıçrama yaptıklarını, yeni teknik, düşünsel, politik, askeri ve ekonomik sistemler geliştirdiklerini kanıtlayan örneklerle doludur. Genelde sıkıştırılan Avrupa'da, özelde Ada İngiltere'sinde yaşanan bu yönlü bir gerçekleşmedir. 16. yüzyılın önemi bu gerçeklikle bağlantılıdır.

Şüphesiz 16. yüzyıl Londra Britanya'sı kapitalizm, ulus-devlet ve sanayileşme hamlesinin ne mucidi ne de tek inşa gücüdür. Bu üç yönlü gelişme başta İtalyan yarımada kentleri olmak üzere tüm Batı Avrupa kentlerinde yaşanmaktadır. Sistemsel değişim kıtasal ve küresel çaptadır. Fakat Londra'nın özgün katkısı giderek öncü ve katalizör rolü oynamaya dönüktür. Londra yeni sistemin beyni ve katalizörüdür.

Sorulması gereken temel soru, hangi etkenlerin bunda belirleyici rol oynadığıdır.

1- Kapitalizmin sistem haline gelişi tam çözümlenmiş olmaktan uzaktır. Konu halen tartışılmaktadır. Savunmanın değişik bölümlerinde konuya ilişkin gerekli açıklamaları yaptık. Temel eleştiri noktaları sergilendi. Özcesi, en radikal eleştiri, K. Marks'ın **Kapital** çözümlemesinin büyük yanlışlıklar ve yetersizlikler içerdiğine ilişkin olanıydı. Kapitalizmin en gelişkin ve hatta ilerici bir ekonomik sistem olarak sunulması yanlışlığın temelini oluşturmaktadır. Ekonomik biçimi toplum biçimi olarak daha da genelleştirmek, yanlışı genelleştirmek anlamına geldi. Bunu tarihe yaymak ise 'diyalektik materyalizm' adı altında yöntemselleştirildi. Sonuç, Hegel idealizminin düzeltilmesi değil, karikatürize edilmesiydi.

Hegel'in halen aşılmadığını iyi anlamak gerekir. Avrupa uygarlığı Hegel'e yol açmış olsa da, aynı zamanda onun mahkûmudur. Hegel'den beri felsefe doruk aşağısıdır. Hegel'in zıddı Nietzsche'dir. O da kapitalist modernitenin zirvedeki eleştirisidir. Henüz aşılmış değildir. Özgünlüğü ise, kapitalizmin yaşamla bağdaşmazlığını peygamberce haykırmasıdır. Fernand Braudel'in büyüklüğü, kapitalizmi ekonomi değil, tekel olarak tanımlama gücünü gösterebilmesidir. Kapitalizm tekel olarak ne bir üretim biçimi ne de toplumsal ve tarihsel bir aşamadır. İngiliz ekonomi-politiği denilen anlatı temelde kapitalizmi meşrulaştırma aracıdır. Ekonomi olmadığı halde 'en gelişkin ekonomik sistem' olarak sunulması, tarihin 'bilim' adı altındaki en

büyük yanıltmasıdır. Tekelin vurguncu ve vurucu karakteri ekonomikleştirilerek, bu yanıltma ve meşrulaştırma sağlanmaya çalışılmıştır. Tüm eleştirelliğine rağmen, K. Marks ve ardılları, pozitivizmin de katkısıyla bu çabalara alet olmaktan kurtulamamışlardır.

Kapitalizmi İslâmiyet veya Hıristiyanlık gibi bir din veya ideolojik-pratik tekel olarak çözümlemek, şüphesiz daha çarpıcı hakikatlerle tanıştıracaktır. Kapitalizm, uygarlık tarihinde azami tekelleşmedir. İnsanlık tarihinde ilk tekelin 'güçlü ve hilekâr adam' ile başlatıldığını hep göz önüne getirirsek, kapitalizmin bu tarihsel 'el'in en örgütlü kurumsal ifadesi olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Kurumsal tekel kavramı, günümüzde tüm toplumsal alanlar üzerindeki iktidar gücü olarak da anlaşılabilir. Dolayısıyla ilerlemeyle, toplumun alt ve üst yapılanma biçimleriyle öz varlık anlamında doğrudan ilişkilendirilmemelidir. Kapitalizmi toplum üzerindeki en gelişmiş, kendini meşrulaştırmış baskı ve artık-değer sistemi olarak tanımlamak da mümkündür. Bu tanımlama genelde tekellerin, özelde kapitalist tekelin ekonomik, toplumsal, politik, askeri ve ideolojik kategorilerde kendini üslendirip, sanki bu kategorilerin kendisiymiş gibi meşrulaştırmasını daha iyi anlamamıza imkân verir. Örneğin askeri tekel ordu demek olup, tüm uygarlıklarda hegemonya tesisinin temel gücüdür. Hegemonya ise, 'güçlü ve kurnaz adam'ın toplum üzerinde yayılmış kurumsal kolektif ifadesidir.

Bu tanımın ışığında genelde Avrupa'da, özelde Londra Britanya'sında yükselen kapitalizme bakıldığında kendisini daha iyi anlamlandırabileceğiz. Adayı dört taraftan saran hegemonik tekellere ancak onlardan daha güçlü hegemonik bir tekelle karşı konulabilir. İspanya ve Fransa kaynaklı tekeller gelenekseldi. Din ve krallık görünümü taşımaktaydı. Ada bu nedenle benzer din ve krallık olarak, kendini tekel olarak karşıtlasaydı muhtemelen yenilecekti. Diğerleri ondan her bakımdan üstündü. Geriye kalan tek çıkış yolu yeni bir tekel biçiminin inşa edilmesiydi ki, yapılan da budur. Adada 16. yüzyılda bu tarihsel nedenden ötürü ideolojiden üretime, politikadan askerliğe kadar toplumun tüm maddi ve manevi kültür alanlarında yeni bir tekelcilik inşa edilir. İngiliz kapitalizmi bu genel inşanın adıdır. İnsanlığın tüm gelişmiş teknik ve düşünce mirası üzerinde kurulması ne ilerlemedir, ne de yeni bir toplum biçimidir. Sadece tekelcilikte en güçlü formasyonu tutturmaktır. Yapılan değişikliklere bu

çerçevede bakıldığında, ister devrimle ister reformla gerçekleştirilsin, sonuçta amaçlanan tekelci kurumlaşmadır. Kent olarak Londra, ülke olarak Britanya adını almış olması sadece dilsel anlatım kolaylığıdır. 1780'lere kadar Amsterdam-Londra stratejik ittifakıyla yürütülen bu tekelci hegemonya savaşı, Fransız Devrimi (1789) ve Napolyon savaşları sonrasında tek hegemon olarak kalmayı başarmıştır.

İngiliz kapitalizmi başlığı altında tarım, ticaret, finans ve sanayi alanlarında geliştirilen yeni kural ve kurumlaşmalar uzun bir tarih olarak da anlatılmıştır. Kendine özgü dinsel reform, tabi kılınmış bilimsel kurumlar, sanat ve eğitim sistemi de kurumlaşmıştır. Kısaca modernitenin en temel öğesi olarak yeni yaşam tarzına damgasını vurmuştur.

2- Londra-Britanya hegemonik yükselişinde kapitalist tekelle iç içe gelişen ikinci önemli kurumlaşma, toplumsal hiyerarşi ve eski devlet yapılanmasının ulus-devlet olarak örgütlenmesidir. Ulus-devlet örgütlenmesi, ekonomi üzerinde kurulan kapitalist tekelleşmenin iktidar alanı üzerindeki paralelidir. Sıkı bir iç içelikleri vardır. Ekonomik tekel iktidar tekeli olmadan gerçekleştirilemez ve düşünülemez. K. Marks'ın da dahil olduğu sosyal bilimcilerin en büyük yanılgıları veya netleştiremedikleri olgu, ekonominin özerk bir alan olarak kapitalize edildiğini sanmalarıdır. Tüm uygarlıklar tarihi kanıtlamaktadır ki, ekonomik alan üzerindeki tekeller ancak ideolojik tekeller ve iktidar tekelleriyle iç içe geçtiklerinde artık-değer gerçekleştirebilirler. Zaten iktidar tekelini ekonomik tekelin daha yoğunlaşmış ve kurumlaşmış ifadesi olarak yorumlamak gerekir.

İktidarın kurumlaşmış resmi ifadesine devlet demek gelenekselleşmiş bir anlatımdır. Kapitalizmle iç içe olan bu geleneksel iktidar tekeli, ulus-devlet formu olarak örgütlenmeyi zorunlu görmüştür. Amsterdam-Hollanda ve Londra-İngiltere stratejik ittifakının en temel özelliklerinden biri, devleti ulus-devlet olarak tüm toplum üzerine yaymış bulunmalarıdır. Geleneksel devlet bu döneme kadar toplumun üstünde, aralarında sınır çizmeye özen gösteren bir yapılanma biçimindeydi. Bu biçim gücünü sınırlıyordu. Ulus-devlet modelinde ise, tüm toplumu ulus olarak kapsamına aldığı için, ideolojik ve ekonomik hegemonyasından yararlanarak kendini meşrulaştırıyor, böylelikle azami güçlenmeye yol açıyordu.

I. Wallerstein'ın kapsamlı araştırması olan **'Dünya Sistemleri Analizi'**nde, İngiliz hegemonyacılığında nihai üstünlüğü belirleyen etkinin devletin yeni örgütlenme tarzı olduğunu saptaması gerçekçi bir yaklaşımdır. Fakat K. Marks'ta olduğu gibi eser kapitalizm çözümlemesine boğulurken, ulus-devlet çözümlenmesine kavram düzeyinde bile yaklaşım gösterilmemesi büyük bir eksikliktir; bu da büyük eserlerinin hak ettiği başarıyı çok sınırlı olarak yansıtmasına yol açmıştır. Ulus-devlet, tüm geleneksel devlet kalıplarının ve dinin millileştirilmesine çok şey borçludur. Tersi de doğrudur. Başta din olmak üzere geleneksel kültürün millileştirilmesi ulus-devletçiliği doğururken, ulus-devlet de kendine yeni din olarak milliyetçiliği seçmiştir. Dolayısıyla kapitalizm = ulus = devlet = milliyetçilik biçimindeki birleşme, içine girilen yeni sürecin özüdür. Varacağı yer ise faşizmdir.

Ulus-devlet, iktidarın kapitalist tekel çağında azami tekelleşmesini ifade eder. Kendisi tekellerin tekelidir. Özellikle ilk aşamasında en yüce ve kapsayıcı erk konumundadır. Hegel'in deyişiyle yeryüzüne inmiş tanrısallıktır. Tanrı kavramının toplumsal bağlamda somutlaşmış halidir.

Londra-Britanya hegemonyacılığında en az kapitalist tekeller kadar etkili olan ikinci temel araç, tekellerin tekeli olarak ulus-devlet olmuştur. Üzerinde Güneş Batmayan Britanya İmparatorluğu'na bu araçla erişilmiştir. Çok açık ki, bunda ekonomik tekelle ulus-devlet tekeli arasında keskin sınırlar çizmek mümkün değildir. O kadar iç içeler ki, birinin diğerinin yerine geçtiğini sıkça görmek mümkündür. Ama yine de genelde devleti, özelde ulus-devleti kapitalizmle özdeşleştirmemek kadar, onun basit siyasi bir üstyapısı olarak değerlendirmemek de büyük önem taşır. Aralarındaki ilişki çok sıkı ve yoğundur, fakat özdeş veya biri diğerinin basit bir yansıması değildir. Ayrı özsel varlık olarak tarihsel-toplum gelişmelerini yaşarlar.

Londra ve Amsterdam'ın tarihsel-toplum gerçekliğindeki özgün konumları, kent devletçiliğine son vermeleri ve ülke-ulus çaplı devletçiliğe beşiklik etmeleridir. Stratejik konumları bunda başat rol oynamıştır. Ulus-devletçiliğe beşiklik etmemelerinin karşılığı, işgal ve dıştan gelme bir imparatorluğun basit birer kenti durumuna düşmektir. Venedik'ten farkları bu özgünlükle bağlantılıdır. Venedik, İtalyan ulus-devletçiliğine yatırım yapmadı. Ama kent olarak kimliğini korudu. Dolayısıyla Londra ve Amsterdam bu anlamda kent kimliği-

nin inkârı damgasını taşırlar. Bu damga en iyi Londra ve Amsterdam'ın 'fahişe-genelev mahallesi'nde kendini hissettirir. Sümerlerde de -Nippur ve Babil'de- benzer bir gelişme (musakattin-ilk genelev) görülür. Kendini inkâr eden her kimlik kaçınılmaz olarak fahişeleşir, faşistleşir.

Londra-Britanya ulus-devleti, kapitalizmin en etkili silahı oldu. İçerde 'yurttaş' kimliğiyle tüm toplumsal dokuları 'homojenleştirme' operasyonları temelinde karınca birey oluşturur ve proleteri yeni köle haline dönüştürürken, hiyerarşik öğeleri burjuvalaştırır. Birey, bireycilik, bireysel hak ve özgürlükler kavram olarak bu tarihsel operasyonu maskelemeye ve meşrulaştırmaya hizmet eder. Buna karşılık başta işçi, zanaatkâr, köylü, entelektüel, dinsel topluluklar, kadın ve etnisite olmak üzere, toplumsal dokulardaki yapıların kimlik savaşları ortaya çıkar. Burjuvazinin birey ve yurttaş kavramına yüklediği son derece çelişkili, maskeli ve meşrulaştırma amaçlı ikilemini çözümlemedikçe, ulus-devletin homojen toplum operasyonlarının gerçek anlamını bilemeyiz.

Ulus-devletin içte homojen toplum yaratma operasyonu en çıplak ve gerçek haliyle kendini faşist devlet modelinde açığa vurur. İki Dünya Savaşının bu modelle bağlantısı çok çarpıcıdır. Ulus-devlet, evrenselliğin olmazsa olmazı olan tekilliği (felsefenin temel kavramları olarak evrensellik ve tekillik), yani yaşamın kendisi olan farklılığı ve çeşitliliği inkâra tabi tutarak, kendini tek egemen kılmak ister. Hitler'in tek devlet, tek dil, tek vatan, tek ulus, tek kültür sloganı bu durumu en iyi özetleme ayrıcalığına sahiptir. Bu biçimdeki tekleştirme, vücuttaki kanser hücrelerinin diğer tüm doku hücrelerini yok edip salt kanser hücreleri halinde çoğalmasına benzer. Hücreler anormal çoğalmıştır. Fakat gerçekleşen, canlının en acılı ve doğal olmayan ölümüdür.

Ulus-devletin temelinde var olan 'toplumsal mühendislik' şeklindeki homojenleştirme eğilimi eğer demokrasi ve hukukla sınırlandırılmazsa, faşistleşme aşamalarında gözüktüğü gibi, sonuç toplumsal kırım ve her türlü soykırımdır. Ulus-devlette soykırımdan daha çok gerçekleşen, toplumsal doku veya farklılıkların minimumlaştırılması anlamında toplumkırımdır. Bu temelde dar bir iktidar elidinde yoğunlaştırılan güçle kurumsal diktatörlük sağlanır. Devletin azami merkezileştirilmesi ve güçlendirilmesi karşısında demokrasinin asgari

sınırlara çekilmesi ve toplumun güçsüzleştirilmesi ortaya çıkar. Yeni geliştirilen 'sosyal bilim' bunda büyük rol oynar. Kapitalizmin meşrulaştırılmasında ekonomi-politiğin oynadığı rolü, devlet ve hukuk felsefesi (teorisi) ulus-devlet için oynar. Hegel felsefesi ulus-devletin **İncil**'i gibidir. Ulus-devletin lehinde söylenebilecek en önemli husus, doğuş aşamasında toplumun dokularında âdeta nasırlaşmış bir rol oynayan lüzumsuz gelenekçileri ayıklamasıdır. Aşırı parçalanmışlık da kaotik toplumu ifade eder. Uzun süre kaos halinde yaşanılamayacağına göre, ulus-devlet başlangıç aşamasında kısmen bu duruma son vererek, kötüler içinde en iyisi olarak bir çıkış, seçenek sağlar.

Londra-Britanya ulus-devleti kendisine yönelen hegemonik devlet güçlerini bu yeni aletle yenilgiye uğratırken, daha çok pragmatik hareket etmiştir. İngiliz pragmatizminin temelinde bu gerçeklik yatar. İngiliz ulus-devleti hayatın içinde doğmuştur. Yaşadığı kuşatılmışlık ve varlık sorunu bu aletin pratikte yetkinleşmesini sağlamıştır. Ne pratikten kopuk teorik safsatalara, ne de tümüyle kör pratiklere itibar etmiştir. İhtiyacı kadar ulus-devletleşmiştir. Daha da önemlisi, yedeğinde demokrasi ve hukuku hiç eksik etmemiştir. İngiliz toplumundaki demokrasi ve hukuk geleneği, ulus-devletin azmanlaşmasına hep karşı koymuştur. Hukuk ve demokrasiyi ulus-devlete feda etmemiştir. Diğer hegemonik devletlere karşı güçlü olmasının ve öyle kalmasının ikinci önemli nedeni budur. Kısacası yeni Leviathan adlı canavarın (ulus-devlet) farkındadır ve ona karşı son derece tedbirlidir.

Londra-Britanya hegemonyası Amsterdam-Hollanda'nın katkısı ve hatta mirasıyla sadece Avrupa çapındaki hegemonları (Papalık, Fransa Monarşisi, İspanya ve Avusturya Habsburgları) değil, dünya çapındaki diğer hegemonik güçleri de ya dağıtmış ya da parçalanmalarını sağlayarak etkisizleştirmiştir. Bir hegemona yaraşır davranmayı bilmiştir. 'Ya hep ya hiç' çizgisinde hareket etmemiştir. Roma ve İslâm imparatorluk geleneklerine yakın hareket etmiştir. 19. yüzyılı, dünya çapında küçük bir adada çok az bir nüfusla yükselen bir imparatorluğun buyruğuna sokmuştur.

3- Londra-Britanya hegemonyasında sanayi devriminin rolü üçüncü önemli bir etkendir. Sanayi devrimi olmadan İngiliz hegemonyasını düşünmek imkânsız değilse bile çok zordur. Sanayi devrimini düşünürken, kasıtlı olarak yaratılan, daha doğrusu din olarak

kapitalizmin meşrulaştırdığı kadar gizlediği iki yanlışlığa düşmemek çok önemlidir. Birincisi, sanayi devriminin kapitalizm ve ulus-devletle özdeşleştirilmesidir. Şüphesiz hem kapitalizm hem ulus-devlet endüstrileşmeyi de dinselleştirmiştir. Endüstriyalizm bu gerçeği ifade eder. Fakat endüstri endüstriyalizme indirgenemeyecek kadar önemli bir tarihsel-toplum olgusudur. İlkel insanın elindeki taştan insan toplumunun gerçekleştirdiği atom bombasına kadar bir endüstri gerçekliği vardır. Özcesi endüstri, toplum tarihi kadar eski ve toplum sürdükçe varlığını sürdürecek bir kategoridir. Onsuz ne tarih ne toplum düşünülebilir.

Genelde Avrupa uygarlık aşamasında, özelde İngiltere somutunda yoğunlaşan, 18. yüzyılın sonundan günümüze kadar hızından hiçbir şey kaybetmeden devrimsel patlamalar halinde kendini gösteren olgu endüstriden farklı bir şeydir. Endüstri devrimi demek durumu tam izah etmiyor. Toplumların tarihinde bu kadar uzun süreli ve şoklar halinde devam eden devrimlere rastlanmamaktadır. Sanayideki gelişmeyi ister devrimsel ister evrimsel bir olgu olmaktan çıkaran şey, onun kapitalizm ve ulus-devlet tekelinin hegemonyasına girmesidir. Ahlâkî ve politik toplumun asla gerçekleşmesine izin, olanak ve ortam sunmayacağı icatların başında herhalde atom silahı gelir. O da atom endüstrisinin ürünüdür, ama onu atom silahına dönüştüren kesinlikle kapitalizm ve ulus-devlettir. Aralarındaki farkı bu durum yaratmaktadır.

Endüstrileşme ve endüstri devrimi mümkün ve gereklidir. Fakat özellikle son iki yüz yılda artan şoklar halinde endüstri adına yapılanlar endüstriyalizme girer. Yani ideolojik boyut kazanır. Bunda kapitalizme ve ulus-devletçiliğe dayalı hegemonyacılığın belirleyici rolü vardır. İkisi zincirlemesine birbirini güçlendirdikçe, toplumsal ve çevresel yıkımı gerçekleştiren bir araçsallığa dönüşüyorlar. Dolayısıyla ikinci önemli husus, endüstriyalizmin bir teknikten ziyade bir ideolojik eğilim olduğudur. Endüstriyi bir ideoloji haline getiren de kapitalizm ve ulus-devlettir.

Kapitalizm için sanayileşme azami kâr demektir. Sanayileşme 19. yüzyılda kesinlikle geçerli bir olguydu. En çok sanayileşmek, en çok kâra konmak anlamına geliyordu. Endüstrinin din ya da ideoloji özelliği kazanması, yani endüstriyalizm olması, kışkırtan azami kârın gerçekleştirici gücü haline gelmesi nedeniyledir. Ulus-devlet için sanayi-

leşme ise güçlü ordu ve iktidar anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla kapitalistlerle ulus-devletin doğal ittifakı için tarihsel an gelip çatmış oluyordu. 19. yüzyıl kapitalizm ile ulus-devletin sanayileşme temelinde azami ittifakını ve iç içe geçen tekelleşmeler çağını temsil eder. Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluk olarak Londra Britanya'sının görkemli 19. yüzyılı, özünü bu ittifak ve tekelleşmeden alır.

O halde dört yandan kendisini sıkıştıran hegemonik stratejilere karşı önce bir varlık-yokluk stratejisini geliştiren, sonra zorunlu olarak bunu dünya çapında bir hegemonik üstünlüğe çeviren İngiltere'nin gücünün sırrı kapitalizm, ulus-devlet ve sanayicilik temelindeki ittifak ve tekelleşmedir. Merkezî uygarlık sisteminde halen devam eden ve dünyayı yönlendiren ve denetleyen, dolayısıyla sömüren ve vuran özünde bu hegemonik gerçekliktir.

Şüphesiz İngiltere için geçerli olan Avrupa için de geçerlidir. Kapitalizm, ulus-devlet ve sanayicilik üçlemesi temelinde oluşan modernitenin önde gelen gücü olmasından ve özgün konumundan ötürü İngiltere, çözümlemenin merkezine alınmıştır. Marks ve Engels kapitalizmin çözümlenmesi için İngiltere'yi esas alırken doğru hareket ediyorlardı. İngiltere'yi çözmenin Avrupa'yı, hatta geleceğin dünyasını çözmek olduğunu biliyorlardı. Modernitenin bu üçlü sacayağı sadece bir ülkeye, hatta kıtaya mal edilemez. Savunmalarımın tümü bu gerçekliği yeterince izah ediyor. Ama kentlerin, bölgelerin, ülkelerin, hatta kıtaların rolünü ve özgünlüğünü ortaya koymadan, tarihsel-toplumu çözümlemek ve açıklamak olası değildir. Avrupa ve onu teşkil eden kentler, bölgeler ve uluslar birer gerçekliktir. Uygarlaşmaları ve merkezî uygarlıkta hegemonik güç haline geçişleri de bir gerçekliktir. Avrupa'nın son bin yıllık tarihindeki ilk beş yüz yıllık dönem doğusundaki, Ortadoğu'daki merkezî hegemonik güç etkenlerini kendi içine çekmenin, son beş yüz yılı ise hegemonik üstünlüğü ele geçirmenin öyküsü biçiminde geçmiştir.

Buradaki anlatımın konusu ne tek tek Avrupa ulusları ve ülkeleri, ne de birleşik uygarlık sistemi veya modernitesidir. Belki de dünya tarihinde hakkında en çok yazılan bu alanlardır. Yazacaklarım belki de bir ilkokul bilgisi kabilinde şeyler olabilir. Niyetim bu değildir. Benim için, yaşamım için önem taşıyan, hatta belirleyici olan, bu tarihin, bu modernitenin kendimle, toplumumla, dolayısıyla bölgem ve dünyamla ilişkisi nedir sorusuna açıklık getirmektir. Bunu başaramamak

demek özgürleşememek, dolayısıyla yaşamın anlamına erişememek demektir. Bir savunmanın temel görevi, içine düşürülen durumu öncelikle anlaşılır kılmak ve çıkış noktalarını mutlaka doğru tespit etmektir. Aksi halde dört duvar arasında kafayı duvara vurmaktan başka bir şey yapmış olmayacaksın. Sanıldığının aksine, modernitenin hazırladığı duvarın içi ve dışı özgürlük probleminin çözümünü vermez ve almaz. Benim için modernitenin bu yanılsama oyunlarına düşmemek çok daha önemlidir. Bu satırları yazarken beni yönlendiren, biraz da büyük özgürlük savaşçılarının neden ve nasıl tanımlamaya çalıştığım modernitenin kurbanları haline geldiklerine ilişkin büyük soruyu cesaretle sorma ve olası cevaplarını geliştirme endişesidir.

B- AVRUPA MODERNİTESİNİN ÇÖZÜM YETENEĞİ

Uygarlıklarda bir sistemin gücü toplumsal sorunlara getirdiği köklü çözümle ölçülür. Neolitik çağ tarım devrimiyle insanlığın yüz binlerce yıllık vahşet koşullarındaki sorunlarına yanıt olmaya çalıştı. Gezgin avcı ve toplayıcı klanlar, tarımsal-köy devrimiyle bu koşulları biraz yumuşatıp toplumsallaşma yeteneklerini geliştirerek çözüm aradılar. Bu şüphesiz insanlık adına anlamı çok gelişkin bir hamleydi. Binlerce yıllık bir yaşamla bu dönem insanlığın kolektif zihninde ve vicdanında derin izler bıraktı. İnsan toplumu biraz da bu dönemin oluşturduğu bir gerçekliktir. Bugünün toplumu bile bu topluma dayalıdır. Altından bu toplumu çekersek acaba geriye ne kalır sorusu oldukça düşündürücüdür. Eğer halen kutsallık, tanrısallık, mucize, cennet gibi hülyalara sahipsek, bunların bu toplumun büyüleyiciliğinden kalma olduğunu hiç unutmamalıyız.

Birçok tarihsel belirti, bu toplumun temel sorununun güvenlik olduğunu ortaya koymaktadır. Tarımın yol açtığı zenginlik yerleşim yerlerini dıştan saldırılara açık hale getiriyordu. Saldırılar sadece vahşi hayvanlardan değil, diğer topluluklardan ve sivrilen güçlü ve kurnaz adamlardan da geliyordu. Kent devrimi güvenlik ihtiyacına daha çok cevap veriyordu. Kalesi, surları ve yönetimi artan güvenlik anlamına geliyordu. Toplumun gelişiminde kentin tarihin başlangıcı olarak yer alması önemini ortaya koymaktadır. Dıştan kaynaklı barbar saldırılarını sınırlandırsa da, bu sefer içinde yol açtığı sınıf ve devlet

olguları toplumsal sorunun özünü oluşturdu. Toplumsal sorunların çözümünden daha çok yeni sorunlara yol açtı.

Artık-ürüne dayalı sınıflaşma ve devlet yönetimi toplumu tekel olgusuyla tanıştırdı. Güçlü ve kurnaz adam kendini kolektif tekel olarak yeniledi. Toplum güvenliği, bağrından çıkan unsurlarca daha da büyüyen sorunlara dönüştü. Güvenlik aracı olarak kendini sunan devletin kendisi en temel güvensizlik aracı oldu. Uygarlık tarihi bir anlamda güvenlik aracı olarak devletin kendi zıddına dönüşüm öyküsüdür. Gerçek diyalektik ilişki, güvenlik-güvensizlik ikilemiyle politika-iktidar-devlet kurumlaşmasında kendini yansıtır. Kent-devlet-uygarlık süreci olarak tarih, gittikçe büyüyen toplumsal sorunlar ve mücadeleler tarihi anlamına da gelir. Bir madalyonun iki yüzü gibi bir tarafında kent-devlet-uygarlık yazıldığında, diğer yüzünde demokrasi-eşitlik-özgürlük yazılır.

Ortadoğu'nun Toros-Zagros sıradağlarınca çevrilen Verimli Hilal'inde yaklaşık on bin yıl yaşanan ve son beş bin yılını merkezî uygarlık olarak sunabileceğimiz bu tarih insanlığın ana nehridir. Diğer uygarlıklar var olsalar bile, sonuçta bu ana nehre katılmaktan kurtulamazlar. Ortadoğu'da beş bin yıllık merkezî uygarlık tarihi, büyüyen ve çeşitlenen toplumsal sorunlara çözüm arama nedeniyle hegemonyanın derinleşmesi ve genişlemesinin anlatısıdır. Bu anlatım mitoloji, din, felsefe, sanat ve bilim olarak hep iç içe olmuştur. Savunmamın önceki bölümlerinde bu anlatım sergilenmeye çalışılmıştır.

En son temsilciliğine İslâm adı altında soyunan hegemonik güçler, merkezî uygarlığın Ortadoğu coğrafyasından kayacağını hiç düşünmediler. Değişmez kader anlayışı bir iman meselesiydi. Sorunları ne kadar büyüse de, binlerce yıllık geçmişte olduğu gibi yine o topraklarda çözüm aranacaktı. Tanrıların, tanrı evlerinin, peygamberlerin, bilgelerin, tüm soylu kabile ve kavimlerin, her tür mitoloji, din, felsefe ve sanat-bilimlerin can verdiği, can bulduğu kutsal mekânlardı. Zamanın da kutsallaştığı yerdi. Maddi kültürün, üretim, ticaret, para ve pazar olarak ekonominin de ana vatanıydı. Miladî 1000'li yılların başında İtalyan Yarımadasında kıyı kentleri ilk defa tarih sahnesine çıkarken, Avrupa halen uygarlığın çok uzağındaydı. Ortadoğu kültürünün bir parçası olan Hıristiyanlık tarafından fethi henüz yeni tamamlanmıştı. Kent devrimleri ilk adımlarını atıyorlardı. Doğulu

hegemonlar tarafından işgale bile değmez addediliyordu. İşgalin masrafına değmeyecek kadar yoksulluk içindeydi.

İtalyan kentlerinin 1000'li yılların başlarından itibaren Ortadoğu üzerine giriştikleri seferler tam bir serüvendi. Atlantik'ten önce Ortadoğu karasına yapılan keşif hareketleri gibiydi. Ortadoğu'yu fethedemediler, ama Avrupa için hayati anlamı olan kavram, kural, kuram ve kurumsal ifadeleri öncelikle taşıdılar. Söz konusu olan bilgi ticaretiydi. Ardından maddi ürün ticareti geliştirildi. 1250'lere kadar bu taşıma işi bütün hızıyla devam etti. Haçlı Seferleri bu taşımanın askeri yüzüydü sadece. Avrupa'nın bu tarihten sonraki öyküsü daha iyi bilinmektedir. Bir taslağını sunmaya çalıştık. Bu tarihler aynı zamanda Ortadoğu toplumlarının bir kısır döngüye girdiklerini gösterir.

Sorulması gereken temel soru şudur: Avrupa kıyılarında ve içlerinde üretim, ticaret, zanaat ve parasallaşma alanında devrimler yaşanırken, Ortadoğu her bakımdan üstün olduğu benzer alanlarda neden duraklamıştı? Avrupa dinden felsefeye çıkış yaparken, Ortadoğu neden felsefeyi boğuyordu? Bunun ana izah nedeni olarak, hegemonik güçlerin artık-değer gaspının büyüklüğüne eriştiklerini ileri sürebiliriz. Eski teknoloji ve fikirlerle Ortadoğu toplumları hegemonik güçler için yeterli düzeyde artık-değer üretebiliyorlardı. Ortadoğu kendine yeterli bir toplumu ifade ediyordu. Avrupa toplumunda ise tersi bir durum söz konusuydu. Felsefenin dinden ayrışmaması da iktidar tekniğinin yeterli görülmesiyle izah edilebilir. Din sultanlar için yeterince bir meşruiyet sağlarken, felsefi meşruiyete pek ihtiyaç duyulmaz. İktidar mekanizmaları bin yıllardan beri dinin kutsamalarında anlam bulmuşken, felsefeyle kafaları karıştırmak hiçbir hegemon ve despotun işine yaramaz. Ortadoğu imancılığının bu yönünü de iyi kavramak gerekir.

İmancılık bir iktidar meşrulaştırma aracı olarak çok etkilidir. Dolayısıyla felsefi ayrışmaya müsaade etmek, felsefeye alan tanımak, yerleşik iktidar tekelleri için göze alınamayacak tehlikeli girişimlerdi. K. Marks'ın bilim adına felsefeyi tahtından indirmesine benzer bir şekilde İmam Gazalî de din adına felsefeyi mahkûm ederken, karşılarında savaştıkları güçlere nasıl alet olduklarını kavrayamayacak kadar kendi düşünce ve inançlarının müçtehitleriydiler. Avrupa toplumu hem maddi hem de manevi kültür devrimine kapılarını açtı. Bunun

için dışarıdan ne gerekiyorsa almasını bildiği gibi, kendi içinde işleyerek yeni sentezlere erişmeyi de başarıyordu.

Ortadoğu'nun beş bin yıllık merkezî uygarlığının mekân ve önderlik kaymasını tanımlamaya çalışıyorum. Bazen ihtiyaç en büyük devrimci güçtür. Avrupa'nın ihtiyacını duyduğu şeyler böylesi devrimci rol yüklüydüler. Devrimci rol üstlenme, temel toplumsal problemleri çözme anlamına gelir. Yaklaşık son beş yüz yıllık süre içinde dünya-sistem haline gelen Avrupa uygarlık aşamasının (resmen kapitalist modernite denilen yaşam tarzı) üç temel sacayağıyla hangi temel sorunlara çözüm olmaya çalıştığını analiz edelim.

a- Kapitalizm

Kapitalizmin bizzat kendisi modernitenin birincil sacayağı olup, sistemin ruhu ve beyni konumundadır. Kanıtlamaya çalıştık ki, bütün uygarlık tarihi boyunca hep kafeste tutulmaya çalışılan bu canavarın sistemin beyni ve yüreği, akıl ve duygu gücü haline gelmesi, çözüm olmak şurada kalsın, bizzat kendisi sorun kaynağı olan uygarlık sistemlerinin iflası anlamına gelir. Uygarlık yapılanmaları, esasta kent surları arkasına çekilen toplum demektir. Kent surları arkasında yeniden inşa edilen toplumsal yapılar bütünü olarak da tanımlanabilir. Fiziki surların yetmezliği ve artan sınıflaşma, sivil yönetimi hiyerarşiyi devlet denilen kurum halinde örgütlemeye zorlamıştır. İlgili bölümlerde çözümlenen bu gelişmeleri tekrarlamayacağım. Devletle toplumun sorunları çözümlenmek şurada kalsın, hem kapsam hem de genişlik olarak arttı. Devlet ne kadar gelişip büyüyorsa, toplumsal sorunlarda da o ölçüde gelişme ve büyüme yaşandı. Somut olarak bu da daha fazla sömürü ve baskı demekti.

Uygarlığın kapitalist aşamasına kadar insan toplumu ve çevre üzerinde savaşların sonucu olarak her ne kadar büyük felaketler yaşansa da, toplumların sürdürülemezliği söz konusu değildi. Baskı ve sömürü oranı insan topluluklarının küçük bir yüzdesini kapsıyordu. En değme firavun ve nemrutlar bile günümüzdeki bir eyalet valisinden daha fazla etkili, otoriter bir güce erişmemişlerdi. Bugün en demokrat geçinen bir İsveç Başbakanı bile Sultan Süleyman'lardan on kat daha fazla güç ve otoriteye sahiptir. Kapitalist aşamaya gelinceye kadar bütün uygarlık tarihi boyunca gerçekleştirilen sömürünün toplamı (artık-değerler toplamı) günümüz küresel sermayesinin

bir yıllık kazancından daha fazla değildir. Baskı ve sömürüdeki dehşeti bu gerçeklerden algılamaya çalışmalıyız.

Kapitalizmin insanın başına geçirdiği akıl, dehşetin kendisidir. Son beş yüz yıllık savaşlarla, bu savaşların teknolojisi ve aklı-stratejisiyle neler gerçekleştirilirdi? Tüm uygarlık tarihi boyunca savaşlarda öldürülen insan sayısından katbekat fazlasının son beş yüz yıllık dönemde öldürüldüğünden bahsetmek, gerçeğin çok sınırlı bir kısmının itirafı olacaktır. Daha felaketli olanı ise, bu savaşlarla ne kadar halk, kültür, kabile, sınıf, grup ve maddi değer yok edildi? Bir avuç oligark dışında insanlığın ezici bir kısmı nasıl çağdaş köleler (proleter-işçi) halinde yeniden inşa edildi? Engin insanlık okyanusu birkaç yüz resmi ulus zırhı içinde nasıl hapsedilmek istendi? İnsan nasıl insanın kurdu haline getirildi? Toplum nasıl topyekûn karılaştırıldı? Toplumsal tahakkümden doğaya uzanan tahakküm nasıl sürdürülemez bir ekolojiye yol açtı? Benzer temel sorun ve soruları arttırmak mümkündür.

Kapitalizm çözümlenmiş bir sistem değildir. Marks ve Marksistlerin tüm iddialı çözüm çabalarına rağmen başarılı oldukları söylenemez. Tüm göstergeler, kapitalizm eleştirisinin küçük-burjuva mantığının ötesine geçmediğini göstermektedir. Küçük burjuva eleştirisi azami olarak sendika bürokrasisi ve devlet kapitalizminden öteye bir sonuç doğurmamıştır. Çağımız egemen mantığının kapitalist sisteme göre dizayn edildiğini iyi bilmek gerekir. Mevcut bilim ve akademi dünyası bu mantığın üretildiği mekândır. Günümüzün bilim akademileri Sümer zigguratlarından daha karmaşık mitoloji üretim mekânları olarak kapitalist iktidara eklemlenmişlerdir. Toplumun direncini iktidarın çıplak egemenlik araçlarından daha çok, bu mekânlarda bilim adına üretilen mitolojiler kırmıştır. Ortaçağ aldatmacalarının çok ötesinde yanıltma ve karartmalar söz konusudur.

İnsan duygularını yücelten, güzelleştiren ve barışçıl kılan toplumsal sanatın misyonu tamamen zıddına dönüştürülmüştür. Kâr kazancından başka hiçbir kazanç tanımayan ihtiras, sonuca gitmek için güzellik, yücelik ve barış duygularını istismar etmeyi sanatın kendisi gibi yansıtmayla sonuçlanmıştır. Her insan vaat edilen ödüle konmak için, âdeta hipodromlarda koşturulan yarış atlarına dönüştürülmüştür. Hiçbir canlı yaşamının kabul edemeyeceği bir yaşam tarzı söz konusudur. Kanser hastalığı bu yaşam tarzından kaynakla-

nır. Unutmamak gerekir ki, kanser tipik bir kapitalist modernite hastalığıdır. Tamamen sistemle ilgili toplumsal kökenli bir hastalıktır. Hiçbir şey kanser kadar kapitalizmi izah etme gücünde değildir. Sistemin ruhunun insan vücuduna yansımasının kesin sonucudur. Belki çok ender olarak önceki sistemlerde ve bazı canlılarda da sınırlı kanser vakalarına rastlanabilir. Bunların kökeninde bile yaşam üzerine kurgulanmış bir 'tekel'in gölgesini görmek mümkündür. Fakat kapitalizmde kanser türü olmayan hiçbir insan dokusu, organı kalmamış gibidir. Vücudun tüm organlarında görünür hale gelen kanserin kapitalist uygarlık sistemini ele verdiği yadsınamaz bir gerçekliktir.

Avrupa hegemonik güçleri kapitalizmle eski hegemonların (kilise, krallar, prensler) yol açtıkları sorunları çözmedi. 'Homojen toplum' projesiyle ayaklarını, ellerini kesip eşitleştirdi. Homojen toplum en geliştirilmiş köle toplumudur. Hiçbir sınıflı toplum kapitalizm kadar kölelik üretme gücünde değildir. İlk ve ortaçağ kölelikleri, sanıldığının aksine, kapitalizm koşullarındakinden daha kötü değildi. En önemli gösterge, bu dönemlerde 'işsiz köle' olgusuna yer olmayışıdır. 'İşsiz köle' tarihin tanıdığı en amansız kölelik biçimidir. İşsizleşme kadar insanı düşüren, hiçleştiren bir kölelik asla olmamıştır. Kapitalizmin tarihi söylendiği gibi sadece köylünün, esnafın işçileşme, proleterleşme tarihi değil, ondan katbekat fazla bir işsizleşme, lümpen proleterleşme tarihidir. Bir toplum için bundan daha büyük bir sorun, sorundan da öte felaket düşünülebilir mi?

Sadece liberal ideologlar değil, her renkten toplumbilimciler, sosyalistler ve Marksistler, küçük burjuvazinin üzerlerinde etkili olmuş damgası nedeniyle kapitalizmi tanımlama, aşma ve toplumu savunma temelinde mücadele etme gücünü sergileme yeteneğinde olamamışlardır. Bu konudaki çabaları inkâr edilemez; ama görüş ufuklarının çarpık ve yanılsamalı olduğu, mücadele iradelerinin ise çok yetersiz kaldığı açığa çıkmış bir gerçekliktir. Kapitalizmin yok ettiği toplum, bir bütün olarak tarihselliği ve tüm alanlarını birlikte ele alan bir yaklaşım içinde öz savunmacı tutumla savunulmadıkça çıkış gerçekleştirilemez.

Kapitalizmin dayandığı merkezî uygarlık nedeniyle yükselişe geçtiğini, kafesini parçaladığı günden beri küresel olduğunu, küresel sistemi dönüştürdüğünü iyi bilmek durumundayız. Aydınlanma ile kafesten çıkış arasındaki ilişki incelenmeye değer. En kötü özgürlük

herhalde bu kafesten çıkış özgürlüğüdür. Herkes günümüz 'küresel finans kapitalizm krizine' hayret ediyor. Finansal araçlarla oynanarak, sadece bu kriz döneminde hiç çalışmadan el konulan artı-değerlerin, ürünlerin uygarlık tarihi boyunca gerçekleştirilen sömürüden daha fazla olduğu hesaplanmaktadır. Hiçbir kriz ve olgu kapitalizmi bu güncel finans krizi kadar iyi açıklayamaz; kapitalizmin pazar ve ekonomi olmadığını bu kriz kadar netçe ortaya koyamaz. Savunmamın önemli bir yönü bu olgunun tarihsel temelini ortaya koyması, uygarlığın problemli yapısını sergilemesi, kapitalizmin bu yapının genelleşmiş hali olduğunu açığa vurmasıdır. Halen içinden geçilen ve kapitalizmin yapısal krizinin en çarpıcı bir aşaması olan küresel finans krizi, bu tarihsel yorumu çarpıcı biçimde doğrulamaktadır.

Küresel finans krizi ana merkezlerden (ABD-AB) tüm dünyaya yayılırken, yol açtığı kaostan nasıl çıkılacaktır? Kapitalist dünya-sistemi bu küresel krizle birlikte yeniden ve çok sarsıcı etkilerle yerine ikame olduğu Ortadoğu merkezî uygarlık alanlarına yansıdığında nasıl tepkilere yol açacaktır? Siyasi İslâm nedir? İktidar İslâm'ı tümüyle İslâm sayılabilir mi? Yeniden İslâmlaşma, Radikal İslâm ne kadar anti-kapitalisttir? Ne kadar İslâm maskeli faşizmle karşı karşıyayız? Bu soruların yetkin cevabı için, kapitalist modernitenin diğer iki temel sacayağının çözüm kapasitesini ve yol açtıkları yeni sorunları görmek gerekir.

b- Ulus-Devlet

Avrupa modernitesinin ikinci önemli sacayağı inşa edilen ulus-devlettir. En az kapitalizmin kendisi kadar toplumsal çözümden çok, toplumsal sorunların azamileştiği sistemi ifade eder. Kapitalizm sanıldığı gibi ekonomik gelişmenin değil, ekonominin inkârının sistemik halidir. Ulus-devlet ise, yine çokça yansıtıldığı gibi demokrasinin, özgürlüğün, insan haklarının temel formu değil, bu değerlerin inkârının sistemidir. Her renkten sosyalistler ve Marksistler, her iki konuda da en az burjuva liberalleri kadar bu yönlü teori, program ve örgüt üretmeleri nedeniyle toplumsal gerçekliğin çarpık yansıtılmasında büyük sorumluluk taşırlar. Şüphesiz merkezî ulus-devlet = kapitalizm demek doğru bir denklem değildir. Fakat ulus-devlet tarzında yeniden kurumlaşmış diktatörlük altına alınmadan, toplumun kapitalist sömürüye açılamayacağını çok iyi kavramak gerekir.

Ulus-devletle kapitalizm arasındaki ilişkinin özü, tüm sosyoekonomik yapılanmayı tarihte eşi görülmemiş biçimde derinliğine ve genişliğine sömürüye açmasıdır. Ancak azami iktidarlaşma biçimi olarak ulus-devlet kapitalist sömürüyü imkân dahiline sokar. K. Marks'ın en büyük günahı, devletin bu tarz yeniden inşasını çözümlemeden, kapitalizmi diğer tüm ekonomilerden daha ileri bir sistem olarak çözümlemeye çalışmasıdır. Daha da vahim olanı, kapitalizmin anti-ekonomik karakterini tespit edememesidir.

Nasıl ki ilk ve ortaçağlardaki mitoloji ve dinsel ideolojilerle zorbalık ve sömürü sistemleri meşrulaştırıldıysa, ulus-devletin de etrafında daha yoğun ve geliştirilmiş zihinsel tasarımlarla meşrulaştırılması sağlanmıştır. Ulus-devlet halen bir muammadır. Sürekli yüceltilen, uğruna kan, can ve inanç istenen, herkes için adanma icadı olarak yansıtılan ulus-devlet, modernitenin gerçek tanrısıdır. Çok rahatlıkla diyebilirim ki, genelde devletin özelde ulus-devletin temelinde din ve tanrı kavramı vardır. Daha doğrusu, insan türünün ilk analitik zihin hareketleri olan mitolojik ve dinsel anlatılar, güç ve maddi çıkar sahipleri tarafından devlet biçiminde somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Tanrı ve devlet özdeşliğinde çarpıcı gelişmeler sağlanmıştır.

Yahudi ideolojisinde efendi ve tanrı adı aynıdır: Rab. Rab kişisel olmaktan çıkıp kurumsallaştıkça, devlet halinde anlam kazanır. Hegel bu süreci felsefenin diline çevirdi. Tanrının yeryüzünde ulus-devlet olarak yürüyüşe geçtiğini bizzat ifadelendirdi. K. Marks'ın bu anlatımdan çıkardığı sonuç, dinsel ideolojilerin fiktif (uydurulmuş icatlar) olgular olduğu biçimindedir. Dolayısıyla Marks bunları ilgilenmeye değmez buldu veya bunlara çok az değer verdi. Kaba materyalizme kayışında bu yaklaşımın büyük payı vardır. Pozitivistler zaten metafiziği mahkûm etmekle çağ atladıklarını sandılar: Metafizikten bilimsel çağa atlayış. Sosyolojinin çok kötü uygulanışıyla toplumu bir malzeme yığınına, materyale dönüştürmesinin en kötü, aşırı, uç anlatımına savruldular. K. Marks ve F. Engels, Almanya merkezî ulus-devletini proletarya için en yararlı biçim olarak ilan etmekle bizzat kendi elleriyle sınıf mücadelesine nasıl büyük darbe indirdiklerinin farkında olmayacak denli sınıf milliyetçiliğine gömüldüler. Reel sosyalizm adına ulus-devlet kapitalizmi toplumu yuttuğunda, geriye iflas etmiş bir komünizm hayali kaldı.

Kapitalizm kadar, belki ondan da fazla öncelikle ulus-devlet çözümlenmesine ihtiyaç vardır. Dünyanın katı sınırlara bölünmesi, modern ulus ritüelleri (ibadetleri) toplum için demirden bir kafes olarak bürokratik canavarlaşma, daimi ordular, işsizler ordusu, modern din olarak milliyetçilik, azgın bir canavar haline gelen cinsiyetçilik, ortaçağ softacılığından bin kat daha zihin karartıcı rol oynayan akademik yobazlık, hepsi bin bir suratlı tanrı olarak ulus-devleti oluştururlar.

Bu kavramların bazılarını somutlaştırmak, ulus-devletin sorun mu, çözüm mü olduğunu açıklayıcı kılacaktır.

1- Ulus-Devlet, Sınırlar ve Vatan

İnsan toplumu uzun tarihi boyunca hiçbir zaman ulus-devlet tarzı sınırlar tanımadı. Bu tür sınırlar insanın kültürel doğasına aykırıdır. Topraklar için sınırlar çizilir. İnsan topluluklarının toprağa yerleşmesi, mekânın maddi ve manevi kültürle kaynaşması vatan kavramının oluşmasına yol açar. Uzun süreli yerleşimler kabile ve kavimler biçiminde kimlik oluşumlarına da önemli etkide bulunur. Bu anlamda vatan kavramı toplumlar için vazgeçilmez olur. Sorun çözümleyicidir. Katı sınırları olmamakla birlikte, ortak dil ve kültür, ekonomik pazar esnek bir sınır anlayışını geliştirir. Sorun ulus-devletin kapitalizmle iç içe, vatanı içindeki toplumla birlikte hegemonyası altına almasıyla başlar. Homojen dil ve kültür anlayışı dayatıldıkça, toplumun genel kölelik düzeyindeki gelişmeyle birlikte vatan ve sınırlar büyük bir gözaltına dönüşür. Ama devletler için böylesi katı sınırlar çizilmez. Sınırların katılığı, insan beynine ve iradesine geçirilmiş kölelik zincirinin gücünü temsil eder; küçük zindandan ülkesel zindana dönüşümü ifade eder. Zaten bu denli katı sınırlar insanların mülkleştirilmesi, dilendiği gibi kullanılması, metalaştırılması ve ordulaştırılması anlamına gelir ki, genelleştirilmiş gözaltı yeri veya hapishaneden farkı kalmaz. Ulus-devlet tarzı sınırlar geliştirilmeden toplumdan bireyler kopartılamaz, proleterleştirilemez. Bu gerçeklikler ancak 'kutsal vatan sınırları'nın dinselleştirilip meşrulaştırılmasıyla imkân dahiline sokulur. Halbuki devlet sınırları coğrafyanın gerçeğine olduğu kadar, insan toplumunun çeşitliliğine ve hareketliliğine de terstir.

Yaşamın kendisi sürekli çeşitlilikle anlam kazanır. Kaldı ki, onca kutsallaştırılmalarına rağmen, en hızlı değişen toplumsal icatların başında siyasi sınırlar gelir. Bugünkü devlet sınırlarını yüzyıl öncesin-

den tahayyül etmek bile imkânsızdır. Bu kadar kurgusal çizilmiş coğrafyaları sanki ezeli kutsal varlıklarmışçasına yurttaşlara emanet gibi belletmek, sorunların en büyüğünü inşa etmek demektir. Nitekim son beş yüz yılın ulus-devlet sınırları için yürütülen savaşlarda yüz milyonlarca insanın ölümü, sınırsız maddi ve manevi kültür değerlerinin yıkımı yol açılan sorunların büyüklüğünü kanıtlar.

2- Ulus-Devletin Homojen Ulusal Toplumu

Niçin aynı tip yurttaş? Toplumsal doğa gibi en karmaşık ve çeşitlilik arz eden kültürel bir zenginliği neden 'içi boş tenekeler' gibi ses veren yurttaşa dönüştürelim? Açık ki, özel kölelikten devlet köleliğine geçişi ifade ediyor modernite yurttaşlığı. Kapitalizm bu tip modern köleler ordusu olmadan kârı gerçekleştiremez. Tüm kutsallaştırma deneyimlerine rağmen, yurttaşlığın özünde yatan gerçeklik, kâr üreticisi modern köleliğin inşasıdır. Homojen ulusal toplum, tarihin hiçbir firavun rejiminde gerçekleştirilmesi tahayyül bile edilmeyen 'toplumsal mühendislik projesi'nin eseridir. En yapay topluluk biçimidir. Peygamber ümmetleri bile bu denli tek tür olmadılar. Toplumsal mühendisliğin kendisi en gaddar tanrıcılıktan başka anlam ifade etmez. Kaynağını Eflatun'un Demiurg (Mimar Tanrı) adlı tanrısından alır. Onca pozitivizmine rağmen, ulus-devlet toplumu en sığ, içi boşaltılmış bir metafizik kurgudur. Böylesi toplumlar yoktur. Oluşturulsa dahi her an bozulmaya mahkûmdur. Faşizmde en olgun halini bulan ulus-devlet toplumu 'savaşan toplum' hali olup, ikinci en büyük sorun toplumudur. Savaşan toplum sorunların en vahşisini, soykırımları, toplumkırımları üreten toplumdur.

3- Ulus-Devletin Yurttaş İmalat Merkezleri

Bunlar ağırlıklı olarak okul, kışla, cami ve resmi ritüellerdir. Kapitalizmin, özellikle finans kapitalin sınır tanımayan kâr ve sermaye çoğaltım ihtiraslarını tatmin etmek, ancak günlük olarak okulda, kışlada, camide ve resmi ritüellerde tüm yurttaşların kimliğini tek tipleştirip amacına uygun tarzda inşa etmekle mümkündür. Eğitimle ulus-devlet inşasını ve kâr ile sermaye arasındaki ilişkiyi kavramadıkça, modern toplumu çözümlemek mümkün değildir. Açık ki eğitimle, bu denli sorun üreten kurumlarla inşa edilen toplumların sorunlarla boğuşmaktan başka çaresi yoktur. Boğuşmanın kendisi iflas etmiş

bir zihindir. Toplumsal doğadaki anlam derinliğine karşı körleşmiş objektif nesne putçuluğu olarak pozitivizmdir. Ulus-devletin yurttaş eğitimi, tarihin tanık olduğu en kaba nesnel putçuluktan öte bir anlam ifade etmez. Bu eğitimle faşizmin soykırımı üretilmiş, çevre yıkılmıştır. Ulus-devlet eğitimi ulusal toplumun sorunsallığını azamileştiren üçüncü büyük etkendir.

4- Ulus-Devlet Bürokrasisi

Avrupa modernitesi, tüm toplumsal yapılar içerisinde bürokrasiyi azami büyütme ayrıcalığına sahiptir. Bürokrasi toplumsal doğayı çürüten en yapay unsurdur. Ur gibi toplumun sırtında büyüyen bürokrasi, ulus-devletin olmazsa olmazıdır. İster reel sosyalizmde ister liberal denilen rejimlerde olsun, bürokrasi sistemi yürüten ve kâr sağlayan temel araç rolündedir. Ulus-devlet toplumunun omurgasıdır; doğal toplumun ise kafesidir. Kapitalizm bu demir kafesle toplumu ehlileştirip kâr-sermaye üretimine koşturmaktadır. Dolayısıyla bürokrasi ile ulus-devlet ve kapitalizm arasındaki ilişkiyi çözümlemeden, modern toplumun sorunlarını çözmek bir yana, tespit etmek bile mümkün değildir. Çözüm araçları olarak toplumsal alanlara monte edilen bürokratik aygıtlar, modern toplumun dördüncü büyük sorun kaynaklarıdır.

5- Ulus-Devlet ve Cinsiyetçilik

Geleneksel hiyerarşinin kadın üzerinde geliştirdiği erkek egemenliği uygarlık tarihi boyunca hep yetkinleştirilmiştir. Ulus-devlet formunda azamileşen iktidar, bu gücünü büyük oranda yaydığı ve yoğunlaştırdığı cinsiyetçilikten alır. Cinsiyetçilik normal bir biyolojik işlev değildir; en az milliyetçilik kadar iktidar ve ulus-devlet üreten bir ideolojidir. Erkek egemen için kadın cinsiyeti, üzerinde her tür ihtirasını gerçekleştirdiği bir obje, nesnedir. Kutsal Kitaplardaki "Kadın tarlanızdır, istediğiniz gibi sürebilirsiniz" deyimiyle, modernitenin "Kadın bir saz gibidir, dilediğiniz gibi çalabilirsiniz" deyimi bu gerçekliği dile getirir. Ayrıca "Sırtından sopayı, karnından sıpayı eksik etmeyin" deyişi egemenliğin faşist karakterini yansıtır.

Toplumsal cinsiyetçilik en az kapitalizm kadar tehlikeli bir toplumsal canavardır. Ne yazık ki, amansız ve kurnaz erkek egemenliği bu olgunun hakikatinin açığa çıkmasını engellemek için gözü kara bir

tutum içindedir. Kapitalizm kadar araştırmayı gerektirdiği halde, en karanlıkta bırakılan toplumsal alandır. Tüm iktidar ve devlet ideolojileri ilk kaynağını cinsiyetçi tutum ve davranışlardan alırlar. En derin, örtbas edilmiş ve üzerinde her tür kölelik, baskı ve sömürünün gerçekleştiği toplumsal alan kadın köleliğidir. Tüm iktidar ve devlet biçimlerinin üzerinde denendiği, kaynak bulduğu toplumsal nesnedir.

Kadın köleliğinin bu özelliklerinin derin bilinciyle hareket eden kapitalizm ve ulus-devlet, kadını en geliştirilmiş sermaye ve iktidar aracı olarak kullanmaya büyük özen gösterir. Çok iyi bilmek gerekir ki, kadın köleliği olmadan hiçbir kölelik biçimi gelişme ve yaşama şansına sahip değildir. Kapitalizm ve ulus-devlet, en kurumsallaşmış egemen erkeği ifade eder. Daha açıkçası, kapitalizm ve ulus-devlet, zorba ve sömürgen erkek tekelciliğidir. Bu tekelciliği parçalamak belki de atomu parçalamaktan daha zordur.

Toplumsal cinsiyetçiliğin bir yan kolu olarak demografi, modernite yle birlikte askeri ordu, işsizler ordusu, standart ulus toplumu için istatistiği de kullanarak kadın doğumunu ideal ölçülere bağlar. Malthusçuluk denen ideoloji bunu ifade eder. Toplumu ve ekolojiyi tehdit eden insan nüfusu özünde biyolojik bir sorun olmayıp, cinsiyetçi ideolojinin kapitalizm ve ulus-devlet tarafından istismar edilmesinin bir sonucudur. Modern ailecilik de dahil, kapitalizm, ulus-devletin cinsiyetçilik ideolojisi ve uygulamaları toplum ve çevre için belki de en büyük sorun kaynağıdır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyetçiliği ulus-devlet bağlamında beşinci büyük toplumsal sorun kaynağı olarak değerlendirmek gerekir.

6- Ulus Devlet ve Milliyetçilik

Eğer ulus-devlet yeryüzünde gezinen tanrıysa, milliyetçilik de o tanrının yeryüzündeki seküler-laik dinidir. Bu iki kavramın gerek teolojik, gerek daha genel olarak sosyolojik çözümlemesini yapmadan, kapitalist moderniteyi tanımlamak çok eksik kalacaktır. Çok iyi bilmek gerekir ki, tüm hiyerarşik ve devlet kökenli dinselliklerin kapitalist moderniteye yansımaları, theo (tanrı) ve teolojinin (tanrı bilimi) yerine ulus-devlet ve ulusalcılık (milliyetçilik) olarak ikame edilmiştir. Bu iki kavram arasındaki ikameciliği çözümlemek, modernizmin gerçek çehresini ortaya çıkaracaktır. Ulus-devlet ve ulusalcılık, tüm pozitif görünümlerine rağmen, en kaba ve içi boşaltılmış metafizik karak-

terdedirler. Kapitalist kâr ve sermayenin gerçekleştirilmesinin efsunlanmış kavramlarıdır. Ulus-devlet ve ulusalcılık bu kavramların yansıttığı bin bir çelişkili, zorbalı ve sömürülü olgusal ilişkiler yumağıdır. O kadar çekici olmaları ve hegemonik karakter arz etmeleri bağrında gizledikleri kâr, sermaye ve iktidar ilişkileri nedeniyledir.

Bir kez daha vurgulamalıyım ki, milliyetçilik modernitenin tek dinsel argümanıdır, ama hizmet ettiği ve emrinde olduğu tanrısı ulus-devlettir. Milliyetçiliği dinlerin dini, ulus-devleti tanrıların tanrısı olarak (merkezî uygarlık sistemi anlamında) yorumlamak son derece öğretici olacaktır. Toplumsal yaşamla bağı olan hiçbir kavram ve temsil ettiği olgu, bu iki kavram ve yansıttıkları ilişkiler yumağı kadar toplumu olumsuz etkilemez. Olumsuz olarak etkileme gücünde değildir. Aynı zamanda hakikati örtbas etme ve çarpıtma gücünde değildir. İki pozitivist olgu ve kavram olarak milliyetçilik ve ulus-devlet, 'toplumsal hakikat rejimi'ni azami düzeyde çarpıtma ve karanlıkta bırakma gücünü temsil eder. Sosyal bilimde devrim açısından en önemli görev, toplumsal hakikat üzerindeki çarpıtma ve karartma gücünü tasfiye etmektir.

Günümüzde sermayenin sömürüsü kadar, güvenlik araçlarıyla mücehhez kılınmış ulus-devlet ve milliyetçilik toplumbilimi esir almıştır ve dilediği gibi kullanmaktadır. Buna Marksizm de dahildir. Ulus-devletin emrine alıp kullanmadığı hiçbir bilim, ideoloji ve sanat yoktur. Gerçek aydınlanma, modernitenin bu iki pozitivist olgu ve algılamasının çözümlenmesinden ve aşılmasından geçer.

Dolayısıyla toplumsal problemlerin kaynağı olarak ulus-devlet ve ulusalcılığı (milliyetçiliği) altıncı büyük toplumsal sorun yumağı olarak değerlendirmek büyük önem taşır. Her ne kadar kendilerini tüm toplumsal sorunların çözüm gücü, çekim merkezi olarak sunsalar da, toplumsal hakikatin tarihsel yargısı budur.

7- Ulus-Devlet, İktidar ve Faşizm

Ulus-devlet herhangi bir iktidar biçimi değildir. Devlet iktidarının en gelişmiş biçimi olmaktan daha öte bir anlamı vardır. Faşizmin izinde geliştiği bir devlet biçimlenmesidir. Kapitalist tekelciliğin ekonomi üzerinde kurduğu hegemonya ancak devlet iktidarının toplum seviyesinde kendini yaymasıyla, örgütlemesiyle mümkündür. Ulus-devlet bu anlamla tanımlanır. Faşizm ise, bu devlet biçiminin içte

ezilen ve sömürülen toplumsal kesimlerle, dışta rekabet halinde olduğu güçlerle savaş haline girdiğinde vardığı aşamadır. Aralarındaki fark, barışla savaş süreci arasındaki farka benzer. Her ikisinde de farklı siyasi oluşumlar tasfiye edilir. İktidar toplum gibi homojenleştirilir. Homojenleştirilmiş toplum, homojenleştirilmiş iktidar olarak konsolide edilir. Faşist devlet de homojen toplum ve devletin azami birliğini ifade eder. Tek dil, tek vatan, tek kültür, tek bayrak, tek ulus temel sloganıdır. Bu yapılanma açık ki, toplumsal doğa gibi karmaşıklık ve çeşitlilik arz eden gerçeklik için bir çözüm değil, muazzam oranda problem üretir. Toplumsal kanserleşme denilen süreçtir. Ya tüm toplumu yutacak ya da bir toplumsal ur olarak kesilip atılacaktır.

Toplumsal tarih boyunca birikmiş ne kadar farklı kültür, etnisite, dil, siyasi oluşum, düşünce ve inanç varsa hepsinin yaşamı tehdit altına girer. Direnme ve farklılıklarıyla yaşama geliştikçe, ulus-devletin faşist yüzü ortaya çıkar. Kendini sosyalist olarak yansıtsa bile, toplumsal çeşitliliğe, farklılığa bu tarzda karşı çıkan her devletin, hareketin, partinin faşistleşmesi kaçınılmazdır. Ulus-devlet ya bu tür hareket ve partiler tarafından inşa edilir ya da kendisi bu tür parti ve hareketleri inşa eder. Burjuva liberalizmi her ne kadar anti-faşist, anti-komünist sloganlar altında liberal devlet anlayışına (minimum devlet) sahip çıksa da, tam bir aldatmaca içindedir. Ulus-devletin anası da, babası da liberalizmin kendisidir. Ulus-devlet gerek oluşumunda, gerek olgunlaşmasında liberalizmin ideal devlet biçimidir. Dolayısıyla kapitalizmin faşizmi doğuran gerçekliği kadar, devlet sosyalizmini (reel sosyalizm) doğuran gerçekliği de ulus-devlette birleşir.

Son beş yüz yılın, özellikle günümüze doğru olan yüz yılının küresel çapta yol açtığı ulus savaşlarının tüm uygarlık tarihinden daha fazla kan dökmesi, katliam ve soykırım üretmesi, ulus-devletin ve faşizminin toplum için çözüm olmak şurada kalsın, muazzam büyüklükte ve gaddarlıkta yedinci sorun kaynağını oluşturduğunu açıkça ve çarpıcı olarak ortaya sermektedir.

8- Ulus-Devlet, Ahlâkî ve Politik (Demokratik) Toplum

Ulus-devlet, kendini hukuk devleti olarak yansıtmaya özen gösterir. Hatta hukukun ilk defa tam gerçekleşmiş hali olarak sunar. Onun bu gerçekliğinin altında ahlâkî ve politik toplumun inkârı yatar.

Hukuk genelde devlet sınıflarının, özelde burjuvazinin ahlâk ve politikanın yerine egemen kılmaya çalıştığı toplumsal kategoridir. Avrupa uygarlığının aşırı hukukçu geçinmesinin altında yatan derin gerçeklik, ahlâkî ve politik toplumun bu inkârıdır. Denilir ki, ulus-devlet hukukun ideal çerçevesidir. Ahlâkî ve politik toplumun, dolayısıyla demokratik toplumun inkârı üzerine kurulan ulus-devletin burjuva hukuku için ideal çerçeveyi oluşturması anlaşılırdır. Fakat idea edildiği gibi ne ulus-devlet ne de hukuk demokratik toplumun çerçevesini teşkil eder. Bunun tersi geçerlidir. Ulus-devlet ve hukuk iç içe ne kadar yoğunlaşır ve toplumun her alanına sızarsa, ahlâkî ve politik toplum da o kadar aşılmış olur. Demokratik toplum bir gösteri toplumuna dönüşür. Ulus-devletin ve hukukun ince elenip sık dokunarak oluşturulmuş ve son tahlilde kapitalist tekelciliğin çıkarlarının süzülmüş ifadeler bütünlüğü olan kuralları (anayasa, yasa ve tüzükler dünyası) içinde ahlâk ve politikaya alan bırakılmaz. Demokrasi bu kurallar bütünlüğü içinde oynanan bir oyuna dönüşür. Yaratıcı, oluşturucu bir karakteri yoktur. Politika toplumsal problemlerin yaratıcı çözüm alanı olarak işlev görür.

Politikanın kuralı toplum için daha iyiyi, doğruyu ve güzeli yaratmak ve bu yaratıcılığı gösteren en yüce sanat olmayı bilmektir. Bu da ancak toplumsal ahlâk ve demokrasi varsa başarılabilecek bir sanattır. Burjuva hukukunun boğduğu bir alanda bu nedenle ne ahlâkî ve politik olana, ne de demokratik biçimde bir icraya ve toplumsal inşaya yer kalır. Avrupa merkezli sosyal bilimi son tahlilde bu gerçeği tersyüz etmenin mitolojik ifadesi olarak yargılamak gerçeğe daha çok hizmet edecek, toplumsal hakikatlerle daha çok tanıştıracaktır.

O halde uygarlık tarihiyle birlikte daha da derinleşen toplumsal soruna (Toplumsal sorunların temelinde baskı ve sömürü dünyası vardır) en temel çözüm araçları olarak dayatılan ulus-devlet ve hukukun ahlâkı, politikayı ve demokratik toplumu yadsıdığı oranda sorunların sekizinci büyük yumağına dönüştüğü inkârı güç bir hakikattir.

9- Ulus-Devlet, Sivil Toplum ve Çevre

Kapitalizmin 1970'lerden itibaren derinleşen bunalım süreci, aynı zamanda bunun bir parçası olarak ulus-devletin yapısal olarak krizinin de derinleştiği bir süreçtir. Bu dönem ulus-devlet tanrısının çıplak halinin görüldüğü, ideolojik örtüsünün tel tel döküldüğü bir dönemdir. Büyük çöküşlerin önüne geçmek için, sivil toplumların kendini göstermesi kaçınılmaz olmuştur. Sivil toplum, devlet ve aile toplumunun dışında kalan toplum olarak ifade edilebilir. Ulus-devletin kuşatıcı özelliğini yitirdiği, buna karşılık toplumun tam özgürleşme ve demokratikleşmesini sağlamadığı dönemin geçiş örgütlenmeleri olarak anlam bulur. Her iki yandan sıkıştırılırlar. Ya ulus-devletin ya da demokratik özgür toplumun saflarında yer alma durumuyla yüz yüze kalırlar. Aksi halde işlevsizleşmekten kurtulamazlar. Çok sınırlı bir çözüm kapasiteleri vardır. En ideal olanları feminist ve ekolojik çerçevede hareket ederler. Eski sol, anarşist gruplar ile ulus-devletin uzantısı olmayan sendikalar ve siyasal oluşumlar da bu kategoriye girerler.

Ulus-devlet, yaşadığı aşınmadan ötürü zorunlu olarak yer verdiği sivil toplumu sürekli baskılayarak çözüm güçlerini asgariye indirir. Toplum içinde olduğu kadar, toplumun ekolojisi üzerinde de iktidarın en gelişmiş tahakküm biçimi olarak ulus-devletin, sivil ve demokratik toplumu engellediği oranda dokuzuncu büyük sorun kaynağı olduğu açıktır.

10- Ulus-Devlet, Bilim, Sanat ve Hakikat

Pozitivizm ulus-devleti bilim ve sanatın somutlaşmış hali olarak yansıtmaya büyük özen gösterir. Kapitalist modernite bu yüzüyle en büyük yalanı dolaşıma sokmuş olur. Son derece olgusal, nesnel, bilimsel olduğunu ısrarla iddia eder. Ulus-devlet tüm gücünü bu propagandaya adar. Muazzam büyüklükte bir akademik dünya inşa eder. Tarihte hiçbir tanrı ve dinin (kral ve meşruiyeti) gerçekleştiremediği mitoloji ve propagandası bu modernite döneminde oluşturulup pazara sunulur. Tüm ahlâkî ve politik gözenekleri tahrip edildiği gibi, anlam odakları da tahrip edildiği için, bu çağdaş mitler ve propagandalara kanmayacak bir beyin ve yürek kalmamış gibidir.

Pozitivizmin çerçevesini oluşturduğu bilim ve sanatlar 1970'ler sonrası krizden nasibini alarak, hakikati ifade etme maskelerinin

düşmesiyle yüz yüze kaldılar. Bu, ulus-devlet dogmatizminin parçalanmasıyla yakından bağlantılı bir gelişmedir. Yaşanan, birinci aydınlanmanın karanlık noktalarında ikinci bir aydınlanmadır. Ulus-devlet toplumsal doğayı mühendislik projeleriyle doğramakla sadece olgusal gerçekliği değil, algısallığını da tahrip eder. Olgu yok edildiğinde algısının da darbe yemesi kaçınılmazdır.

Toplumsal bilimin açığa çıkmış hakikatlerinden birisi toplumun tarihselliğidir. Ulus-devlet, toplumsal tarih yerine bir burjuva iktidar elidinin mitik inşasını tarih olarak sunar. Çokça eleştirdiği mitolojik ve dinsel tarihten daha çok hakikatin dışına çıktığının farkında bile değildir. Avrupa sosyal bilimi resmi ideoloji haline geldikçe, en gerici mitolojik ifade halini alır. Tüm bilimsel ideasına rağmen metafiziktir. İyi bir metafizik de değildir. Sanatın yaşadığı biliminkinden farklı değildir. Kapitalizme ilave birer sermaye alanı haline gelmişlerdir. Bilim ve sanat metalaştıkça hakikat değerini yitirirler. Hakikat bilimi olarak felsefenin tasfiyesi ve önemini yitirişi, toplumun yaşadığı maddi, fiziki soykırımlar kadar felakete yol açar. Felsefesiz toplum hakikatle bağını yitiren toplumdur. Bu ise toplumun sadece bir nesneler yığını haline gelmesi demektir. Nesne toplum ise tüm savunma yeteneklerini yitirmiş, her tür sömürüye açılmış yığın, malzeme demektir. Toplumun öz savunmasını yitirmesi kadar büyük bir felaket düşünülemez. Ulus-devlet, toplumu öz savunmasız bırakmakla toplumsal sorunun onuncu büyük etkenini oluşturur.

Amsterdam-Hollanda ve Londra-Britanya ulus-devleti stratejik bir araç olarak geliştirirken, yaptıkları işin farkındaydılar. Ne denli tehlikeli bir canavarı ürettiklerini bilenler vardı. Tahribatını sınırlamak için sınırlı da olsa birey ve toplumun korunmasına yönelik gerek hukuki, gerek demokratik tedbirleri eksik etmediler. İç bünyeleri için bunu yapıyorlardı. Dünya yüzüne (Buna Avrupa karası da dâhildir) ise Pandora'nın Kutusu'ndan çıkan kötülükler biçiminde serptiler. Bununla eski toplumu ve yeni Avrupa'yı parçalayarak hegemonyaları altına almayı başardılar.

Ahmak Alman ideologlarıyla çok akıllı geçinen Fransız pozitivist bilimcileri bu erkek Pandora'sını kutsallaştırıp sanki gerçek bir tanrı ve dinmiş gibi modern Panteon'a çektiler. Kapitalist modernitenin etkisine kapılan her iktidar elidi, kendi yeni tanrı putlarını bu yeni modellere göre inşa edip eskilerinin yerine koydular. Tanrı ve din

kavramının en eski sahipleri olan Ortadoğu elitleri bu yeni hegemon tanrı ve dine sığınmadan yaşayamayacaklarını herkesten daha iyi biliyorlardı.

c- Sanayi Devrimi

Avrupa modernitesinin üçüncü sacayağı sanayi devrimidir. Uygarlık tarihinde özgün bir konumu vardır. Tarım ve şehir devrimleri kadar etkiye yol açtığı kesindir. Şüphesiz sanayinin insanlık tarihi kadar eski bir tarihi vardır. Birçok devrimsel dönüşüm geçirmiştir. Fakat Avrupa'da, özellikle İngiltere'de 18. yüzyılın sonlarından itibaren yaşanan dönüşümler büyük devrimler karakterindedir. Daha önce sanayi devriminin kapitalizm ve ekonomiyle özdeşleştirilmemesinin çok önemli olduğunu vurgulamıştık. Sanayi halen eleştirisi doğru dürüst yapılmamış bir toplumsal olgudur. Sanayi devriminden önce tarım-köy-şehir kendi başına hiçbir zaman toplumu tehdit edecek boyutlara varmadılar. Tersine, maddi ve manevi kültür alanında toplumsal gelişmeye büyük değer kattılar. Toplumsal yaşamın başat inşa gücünü teşkil ettiler. Avrupa'da sanayi devrimiyle yaşanan olgular çok farklı olup, toplumsal yaşam üzerindeki etkilerinin bilimsel analizi halen gerçekleştirilmiş olmaktan uzaktır. Belki de sosyal bilimin temel görevlerinden biri, sanayinin toplumsal yaşamdaki etkisinin yetkince değerlendirilmesi olacaktır.

Sanayi sadece bilimin değil, en az onun kadar felsefenin konusu olmak zorundadır. Felsefenin mutlaka sanayiyi gündemine alması gerekir. İktisat biliminin sanayiyi sadece ekonomik bir alanmış gibi konu edinmesi çok daha büyük bir yetersizliktir. Sanayinin bir kalkınma, daha verimli bir üretim unsuru olarak değerlendirilmesinin sonuçları, soykırım ve çevrenin sürdürülemezliği olarak açığa çıkmış bulunmaktadır.

Faşizmi sanayisiz değerlendirmek mümkün değildir. Atom silahı ve genetiği değiştirilmiş canlılar üretme gibi, toplumu tahrip olasılıkları güçlü olan sanayiler, daha şimdiden en büyük tehlike kaynağı haline gelmiş bulunmaktadır. Şüphesiz kapitalizmin ve ekonomizmin kontrolüne girmiş sanayileşmeden bahsediyoruz. İki eğilimin sanayi üzerindeki kontrolünün hem gerçek anlamda, hem de metafor olarak insansal ve toplumsal kansere yol açtığı da yeterince açığa çıkmıştır.

Kâr amaçlı sanayileşmenin her alanda sürdürülemezlik sınırına dayandığının diğer önemli kanıtı işsizlik, tarım ve köy toplumunun çözülüşü, çevrenin ekolojik olmaktan çıkışıdır. Şüphesiz kapitalist dünya-sistemin egemenlik tahtına oturuşunun sanayiyle sıkı bir ilişkisi vardır. İngiltere'nin hegemonik yükselişini sanayi kapitalizmi sayesinde gerçekleştirdiği bilinmektedir. Sanayi kapitalizminin üstün üretim gücü karşısında diğer üretim biçimlerinin, dolayısıyla toplum biçimlerinin ayakta kalması zordur. Ama daha bu aşamada bile söz konusu olan, insanın temel ihtiyaçları için üretim değil, hegemonik üstünlük için üretimdir.

Temel soru şudur: Sanayi insanların temel ihtiyaçları için mi olmalı, yoksa hegemonik üstünlük için mi? Sanayi devrimiyle birlikte, ahlâkî ve politik toplum adına mutlaka temel ihtiyaçlar dışında sanayileşmeye onay verilmemesi gerekirdi. İnsanlık tarihi açısından üçüncü büyük dönüşüm momenti olarak sanayi devrimi gündeme girdiğinde, temel ihtiyaçlar dışında kullanılmasının önüne mutlaka geçilmesi gerekirdi. Ahlâk, hukuk, din, felsefe, bilim ve politikanın temel görevi bu olmalıydı. İnsanlık bu yaklaşıma yabancı değildir. Tarım devrimi olduğunda yüceltilen kavramlar dünyası, ahlâkî yargılar, gelişen bilim, göksel dinlerin temelinin atılışı bu hakikati ifade eder. Şehir devriminde Sümer ve Mısır mitolojisi, bilimi, bilgeliği, sanatı ve büyük dinlerin temellerinin atılışı bu hakikatin diğer güçlü bir kanıtıdır. Sanayi devrimi yoğunlaştığında, bir Fransız Devrimi ve ardı sıra yaşanan benzer gelişmeler tarihsel örnekleri karşılamaktan uzaktır. Kilisenin direnişi, felsefi ve bilimsel devrimler, sanat ekolleri kapitalizmin ve ulus-devletin sanayi temelinde şahlanışını durdurmak şöyle kalsın, emrine girmek için âdeta yarışma bahtsızlığına yönelmişlerdir. Bunda şüphesiz ahlâkî ve politik toplumun yıkılışı temel rol oynamıştır.

Çok iyi bilmek durumundayız ki, Avrupa merkezî uygarlık sistemini Ortadoğu'dan kaydırırken, ahlâkî unsurun önceliğine önem vermemişti. Tersine, ahlâksız bir kaydırma peşindeydi. F. Nietzsche'nin büyük bir hınçla **'Zerdüşt Böyle Buyurdu'** adlı eserini kaleme alması, bu derin ihaneti çok iyi tespit etmesinden ötürüdür. Nietzsche bu konuda o denli öfkelidir ki, âdeta şöyle haykırır: "Modernite adına yuttuğunuz her şeyi kusun." Tabii bunu derken, kapitalist modernitenin, insanın beynine ve yüreğine doluşturulanın kusulmasın-

dan bahsediyordu. Çıldırmasında bu eğilimin payı küçümsenemez. Ama bir çiçekle bahar gelmeyeceği gibi, bir filozofla da modernite kusmuğunun beyinler ve yürekleri işgal etmesi önlenemezdi. Adorno, "Yanlış hayat doğru yaşanmaz" derken aynı gerçeği dile getirmek istemişti. Özellikle Yahudi soykırımından sonra modern yaşamın olduğu gibi devam etmesinin insanın tüm ahlâkî kutsallıklarına ters olduğunun farkındaydı. Kapitalizm ve ulus-devletin çılgınlıkları karşısında atılan 'ya sosyalizm, ya barbarlık' sloganı da bu gerçekliği fark eder gibidir. Bu fark edişler önemlidir, fakat çok yetersizdir.

Sanayi devrimine dar ekonomist yaklaşım sadece yetersiz olmakla kalmaz, çok saptırıcı gelişmelere de yol açar. Ekonomi-politik denilen disiplin, toplumsal hakikatin ekonomizmle saptırılması ve örtbas edilmesinin tipik örneğidir. Dikkat edilirse, başını İngiliz ekonomistleri çekmiş olup, en güçlü dönemini sanayi devriminde yaşaması tesadüfî değildir. İngiliz ekonomi-politiğinin temel görevi, sosyal bilim adına kapitalizm canavarını meşrulaştırmaktı. K. Marks ve F. Engels'in bile bu çabalara alet olması, ne kadar etkili ve başarılı olduklarını gösterir. Ahlâkî ve politik toplum bakışının aşılmasında, İngiliz ekonomi-politiği başat rol oynamıştır. Bilim adına bilime en büyük ihanet bu temelde yapılmıştır. Fransız pozitivist bilim ekolü bu ihanetin ikinci büyük ortağıdır. İngiliz ekonomi-politiğinin ekonomik alan üzerinde yaptığını Fransız pozitivist ekolü sosyal alanın bütünlüğü üzerinde gerçekleştirmiştir. Pozitivist ekolün ahlâkı, dini ve felsefeyi çağını doldurmuş metafizik, kendini ise yeniçağın (modernitenin) seküler dini ilan etmesi bu gerçekliği gayet iyi açıklamaktadır. Pozitivist çıkışın da sanayi devrimine denk gelmesi tesadüfî olmayıp konuyu daha da aydınlatıcı kılmaktadır.

Sanayi devrimi hızından hiçbir şey kaybetmeden devam etmektedir. Tarihte hiçbir devrim bu denli uzun sürmemiştir. Her geçen sürede de ivme kazanmaktadır. Önünde hiçbir engel tanımamaktadır. Zaten emrine girdiği iki büyük sınırsız güç yumağının iç içe olduğu süreçte başka tür bir gelişme de beklenemez. Yani kapitalizm ve ulus-devletin kanservari büyüdükleri bir dönemde, varlıklarını borçlu oldukları endüstriyalizmi durdurmaları beklenemez. Endüstriyalizm varlık nedenleridir. Endüstriyi endüstriyalizmden kurtarmadıkça, toplumu kapitalizm ve ulus-devlet tekelciliğinden kurtarmak mümkün değildir. Tersine, kapitalizm ve ulus-devletin varlık nedeni olma-

ya devam ettikçe, endüstriyalizmin kazanmış olduğu ivmeyi daha da hızlandırması ve üçlü sacayağının ölümlü çöküşüne kadar devam ettirmesi kaçınılmazdır. Endüstriyalizmin toplumsal sorun, soykırım ve çevre yıkımındaki rolünü daha yakından irdelemek büyük önem taşır.

1- Endüstriyalizm ve Tarım-Köy Toplumunun Yıkılışı

Bilindiği üzere, endüstrinin insan elinin direkt eylemi yerine, insanın araçlarla toplumsal faaliyete katılması biçiminde genel bir tanımını yapmak mümkündür. Başlangıcı insan türünün doğuşuna kadar gider. İlk endüstrinin taş aletler olduğu bilinmektedir. Avcı ve toplayıcı toplulukların endüstrisi esas olarak taş aletlere dayanmaktaydı. Tarım-köy devrimi ile birlikte endüstri de büyük bir devrim yaşadı. Dokuma, el değirmeni ve çanak çömlek endüstrisi bu dönemin eserleridir. Bu dönem sonrasında, özellikle merkezî uygarlık sisteminin doğuş mekânı olan Toros-Zagros dağ kavisinde oluşan Verimli Hilal'de M.Ö. 6000-4000 döneminde bilim ve endüstride büyük bir hamle yaşandı. Saban, tekerlek, kazma, kazan başta olmak üzere, tarihin kaldıraçları olabilecek endüstriler gelişti. Bu sürecin bir adım ötesi şehir devrimi oldu. M.Ö. 4000-3000'lerde gelişen bu devrimde endüstri araçlarının rolü önemlidir. Bilim ve sanatlarda da yazı ve rakam diliyle birlikte sıçramalar bu süreçte yaşandı. Bu bilgileri şunun için hatırlatıyorum: Oluşturulan endüstriler henüz kapitalist tekelcilik ve devlet tekelciliğinin emrine girmemiştir. Hem köy hem de şehir toplumunun ahlâkî ve politik gözetiminde işlev görüyorlardı. Ahlâkî ve politik tutum mutlak belirleyici konumdaydı.

M.Ö. 3000'lerden itibaren Mezopotamya'da gelişen merkezî uygarlık sisteminde bu denetim giderek zayıflamaya başladı. Rahip-yönetici-asker üçlüsünden oluşan devlet yönetimi, bu tarihten itibaren eski hiyerarşik yönetimin yerine yeniden inşa edildi. Endüstri daha çok şehirlerde gelişmeye başladıkça, yeni inşa edilen bu devlet yönetiminin denetimine geçti. Endüstrinin hem ekonomide hem de askeri faaliyetlerde artan önemi, devletin genelde toplum, özelde köy-tarım toplumu üzerindeki denetimini ve dolayısıyla sömürüsünü beraberinde getirdi. Avrupa uygarlık aşamasına kadar tarih, bir anlamda devlet tekelciliğinin endüstri üzerindeki denetimi yoluyla toplum üzerinde kurduğu baskı ve sömürünün tarihidir. Kapitalizmin bu

aşamada endüstri üzerindeki kontrolü, dolayısıyla sömürüsü yok denecek kadar azdır. Daha çok ticaret ve faizcilikle birikim peşindeydi. Devlet denetimine rağmen, endüstri ahlâkî ve politik toplumun denetimini yıkacak güçte değildi. Esasta temel ihtiyaçlara hizmet ediyordu. Askeri endüstri bile bu çerçeveyi çok az aşıyordu. Dolayısıyla endüstrinin toplum için bir sorun kaynağı değil, çözüm aracı olarak anlam bulduğunu rahatlıkla belirtebiliriz.

Avrupa uygarlık aşaması hem çok nazik, hayati, hem de stratejik olan bu toplum-endüstri dengesini yıkarak hegemonyasını kesinleştirdi. Kıyametin koparılması, ahlâk, din, bilim, felsefe ve sanat adına ayaklanılması gereken an bu dengenin aşıldığı andır. 16. yüzyıldan itibaren finans, ticaret ve manifaktür sanayiinde denetimi ele geçirip dünya-sistem olmaya başlayan kapitalizm, ilk defa bu konuma erişiyordu. Bin yıllardan beri toplumun gizli dehlizlerinde ahlâksızca ihtikâr (tefecilik) yoluyla yapılan birikimin sahipleri olarak kapitalistler, bu yüzyılda bir fırsat yakaladılar. Tarihçiler bu fırsatın oluşumunda dıştan (özellikle Osmanlı İslâm'ı) işgal ve istilaları, içten feodallerin iç çatışmalarını ve kilisenin kendi içinde parçalanmasını ve mezhep savaşlarını temel etken olarak belirtirler. Bunun doğruluk payı vardır. Kapitalizm kendiliğinden oluşmadı. Toplumsal denetim güçlerinin en zayıf anında ortaya çıktı. Savunmanın ilgili bölümleri bu süreci ana hatlarıyla sunduğu için belirtmekle yetiniyorum.

Ticaret, finans (para) ve manifaktür kapitalizmi dengeyi tarımköy aleyhine bozmakla birlikte fark henüz açılmamıştı. Dolayısıyla ahlâkî ve politik toplum varlığını koruyordu. Din, bilim, felsefe ve sanatlar da tümüyle kapitalizmin denetimine geçmedikleri gibi çoğunlukla ona karşı direniş halindeydiler.

Sanayi devrimini kapitalizmin eseri olarak görmemek gerekir. Ayrıca dünya-sistem haline gelişi, sanayi devriminden çok önce ticaret ve finans alanında gerçekleşmişti. Bu tarihler çoğunlukla karıştırılır. Geçerken bir hususu daha hatırlatmalıyım ki, para ve ticaret kendi başına kapital anlamına gelmez. Basit değişim aracı olarak para ve tekelci olmayan fiyatlarla yapılan ticaret ekonominin kapsamında olup toplumda hayati bir işlev görür. Basit meta dolaşımı ve tekelci fiyatların oluşmadığı pazarlar ekonomi için gerekli olup, toplumsal yaşamı geliştirme özelliğine sahiptir. Kapitalistlerin elinde para faiz aracı olunca ve pazarlarda ticaret yoluyla tekelci fiyatlar (ucuz alıp

pahalı satmak) oluşunca sistem kapitalistleşmeye başlar. İşte bu sistemin belirtilen nedenlerle 16. yüzyılla birlikte zafere ermesi kıyametin kapısını aralamıştır.

17. ve 18. yüzyıllar insanlık tarihinde ticari kapitalizmin hegemonya çağı olarak geçer. 19. yüzyıldaki sanayi devrimi özünde merkantilizmin zaferidir. İnsan eli yerine otomatik çalışma kapasitesine sahip araçların (buharla çalışan gemi ve trenler, benzinle çalışan otolar başta olmak üzere) çok sayıda icat edilmeleri ve hızla geliştirilmeleri bu devrimin özüdür. Bunun kapitalizmle ilgisi yoktur. Bu teknolojik devrimin geliştirilmesini esas olarak insan pratiğinin binlerce yıllık birikimi sağlar. Bu yeni aşamadaki teknolojik devrimin farkı, üretim ve ulaşım, dolayısıyla ticaret ve para hareketleri üzerinde tarihte eşi görülmemiş bir patlamaya yol açmasıdır. Ticari kapitalizm ve finans kapitalizmi sermayeyi hızla sanayiye yatırmakla hızla azami kâr elde etti. Azami kâr kapitalizmin kanunudur. Sermayenin azami oluşumu demektir. Bu da sanayiyi aşırılığa zorlar. Sonuç, üretim buhranlarıdır. Bu buhranları aşmak için bulunan çare yine aşırı sanayileşmedir. Sanayi çılgınlığı günümüze kadar bu kanun gereğince devam edegelmektedir.

Sanayinin endüstriyalizm haline gelişi, kapitalizmin denetimine geçişi ile ilgilidir. Endüstriyalizmin toplum üzerindeki ilk büyük baskısı, üretimin temel ihtiyaçlar değil, azami kâr getiren ürünler üzerinde yoğunlaştırılmasıyla ortaya çıkar. Toplum üzerinde hüküm süren çok yönlü ve tarihte eşine rastlanmamış sorunlar bu gerçeklikten kaynaklanır. Bunların başında 19. yüzyılla birlikte kırsal-köy toplumuyla şehir toplumu arasındaki dengenin hızla bozulması gelir. Şehirleşmede ortaya çıkan büyümenin toplumsal ölçülerle ilgisi hızla kaybolur. Mega kent denilen, özünde kentin inkârı anlamına gelen süreç başlar. Barındırdığı nüfus miktarı bakımından milyonlar bir yana, yüz binleri aşan bir mekânın toplumsal gerçeklikle bağı kopmuş demektir. Kentsiz kentleşme veya kentin inkârı diyebileceğimiz bu süreç en büyük toplumsal sorun zeminidir. Sadece sınıfsal sömürü değil, çevre sömürüsünün azami mekânı olarak kent, hem gerçek hem de metaforik olarak toplumsal kanserleşmeyi ifade eder.

Son iki yüz yıllık kent azmanlaşmasının yıkıcı etkileri saymakla bitmez. Ama ilk sıraya on bin yıllık tarım-köy toplumunun yıkılışını almak doğru bir tespittir. 19. yüzyılın başında başlayan süreç

2000'lerin başlarında tamamlanmış gibidir. Yıkım sadece fiziki anlamda değildir; insanlık binasını inşa eden on bin yıllık maddi ve manevi kültürün yıkımı demektir. Bu yıkımın sonuçları yeni ortaya çıkmaktadır. Bu öyle bir darbedir ki, insan toplumunun varlığının sürdürülebilirliği daha şimdiden tartışılmaya başlanmıştır. Yalnız sera gazları bile bu hızla artarsa, toplumun ve çevrenin ne kadar ayakta kalabileceği kestirilememektedir. Bilim daha şimdiden yüz yıl sonrası için kıyamet senaryoları çizmektedir. Asıl tehdit toplumun iç yapılanması ve kendisiyle ilgilidir. Sınıfsal yapı, ulus-devlet aklı, ekonomisiz ekonomi, felsefesizleşme, ahlâk ve politikanın tükenişi, küresel kapitalizmin yapısal krizi sistemin çöküşü olmaktan daha fazlasını ifade eder. Kendisiyle birlikte beş bin yıllık hegemonik uygarlık sisteminin kaotik hali yaşanmaktadır.

2- Endüstriyalizm ve Kentin İnkârı

Tarım-köy toplumu yıkılırken, kentte inşa edilen toplumun anormal karakterini vurgulamıştık. Kent tarihine bir göz atıldığında, ana hatlarıyla 19. yüzyıl başlarına kadar toplum dengesini ciddi oranda bozacak bir duruma gelinmediği görülecektir. Köy toplumuyla dengeler sık sık değişmekle birlikte, kabul edilebilir ve verimli bir işbölümü halinde ortaklaşa toplumu sürdürülebilir kıldıkları da görülebilmektedir. Sorun azami kâr kanununun devreye girmesiyle başlamaktadır.

Karl Marks'ın büyük eksikliğini ve hatasını sıkça dile getirmekten kendimi alıkoyamıyorum. Tehlikeyi fark etmesine rağmen tam teşhis edememe bahtsızlığını yaşamasına hayıflanıyorum. Benzer birçok filozof, dindar, sanatkâr, bilim insanı için de yargımı belirtmek durumundayım. Endüstriyalizmle birlikte köyler sadece boşalmadı, yıkıldı. Özgür emek ortaya çıkmadı, efendisiz ve özgür irade sahibi olma adına karın doyurmayan ücret ve işsizler ordusu olan köleliğin en gelişkin biçimi inşa edildi. Orta sınıf ve bürokrasi adı altında ilk çağlarda sayıları birkaç yüzü geçmeyen firavunlar ve nemrutlar yerine, sayıları milyon çarpı milyonu bulan nemrutlar ve firavunlar türetildi. Maskeli bir tek tanrı ve tanrı-krallar yerine, sayıları binleri bulan maskesiz tanrılar ve krallar çağına erişildi. Söz konusu edilen şey, insanlık tarihi kadar eski olan maddi ve manevi kültürün azami kâr kanununa kurban edilmesidir. Denilebilir ki, endüstriyalizm ve kentin kendini

inkârıyla bu yıkımlar arasında nasıl ilişki kurulabilir? Modernite çözümlememiz bu ilişkiyi yeterince açıklamaktadır.

Mega kent iç içe geçmiş yüzlerce kent anlamına gelir. İnkâr bu gerçeklikte gizlidir. Kentin anlamlı olabilmesi için biricik olması şarttır. Ayrıca birbirlerinin kopyası olmamaları gerekir. Aksi halde kent kişiliği anlam ifade etmez. O halde kırsal toplumu yıkan, kendi toplumunu da yıkmış olmaktadır. Sayı büyüklüğü hiçbir şey ifade etmez. Dolayısıyla çelişki sadece burjuva ile işçi arasında değildir. İşçinin de parçası olduğu saldırı altındaki toplumla tekelci kurumlar arasındadır. Sovyetler Birliği'nde endüstriyalizm devlet kapitalizmiyle zafer kazandı. Ama kendisinin de (reel sosyalizm) kâğıttan bir şato gibi yıkılması, aynı gerçeği, yani endüstriyalizmin kapitalizm olduğunu kanıtlamaktadır.

Mevcut endüstriyalist kentleri doyurmak için gezegenimizin ve insan toplumunun yetmez duruma geldiği daha şimdiden açığa çıkmıştır. Sadece toplumsal sorunları değil, toplumun kendisini ve çevreyi kurtarmak için endüstriyalizme, ardındaki kapitalizme ve ulus-devlete karşı topyekûn öz savunmalara ihtiyaç vardır.

3- Endüstriyalizm ve Ulus-Devlet

Sıkça dile getirmeme rağmen, yine de endüstriyalizm ile ulus-devlet arasındaki ilişkinin varlıksal olduğunu belirtmeliyim. 19. yüzyıl iki olgunun da zirve yaptığı dönemdir. Endüstriyalizm ne kadar ulus-devleti gerektirirse, ulus-devlet de o kadar sanayiciliği gerektirir. Ulus-devlet, on başlık altında sergilediğim toplumsal sorunların tümünü endüstriyalist toplum için de geçerli kılar. Marksizm'in endüstriyalizmi ve ulus-devleti sadece iç içe çözümlememesi değil, bunu ilericilik adına pozitif bir olgu olarak görmesi, Sovyet sosyalizminin neden yıkıldığını yüz elli yıl öncesinden açıklamaktadır. Akademi dünyası, kent ve endüstriyalizminin fideliğinde yetiştiği, hatta oluştuğu için bu yönlü hakikati kavramaktan acizdir. Ulus-devletsiz ve endüstri dininin geçerli olmadığı bir dünyayı hayal bile edememektedir. Ekoloji mensupları, belirtilen sınıf kökenlerine rağmen hakikati sınırlı da olsa görmeye başlamıştır. Ulus-devlet ve endüstriyalizmi iç içe geçmiş ortak bir ideolojik, ekonomik ve askeri saldırı kompleksi olarak değerlendirmek daha gerçekçidir. Bu gerçeklik karşısında dar

anlamda sendikacılık ve particilik siyasetlerinin anlamsız kaldığı açıktır. Gerekli olan, belirtildiği gibi toplum ve çevrenin öz savunmasıdır.

4- Endüstriyalizm ve Faşizm

Ulus-devlet, savaş rejimi olarak faşizm ve endüstriyalizm koşullarının ürünüdür. Kapitalizmin tarihinde, azami kârın elde edildiği sanayi çağında iç savaşın yoğunlaşması kaçınılmazdır. Azami kâr ve sermaye topluma karşı savaş yürütülmeden gerçekleştirilemez. Sanayi çağının ulus-devleti, bu azami kâr kanunu gereği bir iç savaş rejimi olarak örgütlenmek zorundadır. Ulus-devlette iktidarın tüm toplumsal gözeneklere sızması, iç savaşın en genelleşmiş halini ifade eder ki, faşizmin tanımı da bu çerçevededir. Aynı biçimde aşırı milliyetçiliğin faşizmin ideolojisi olması iç savaşın doğasıyla bağlantılıdır.

Endüstriyalizm çağında savaşın küreselleşmesi, her iki Dünya Savaşında kendini iyice kanıtlamıştır. İç savaş dış savaşla tamamlanmaktadır. Tarihin en yoğun iç ve dış savaşlarının son iki yüzyıllık endüstriyalizm çağında yaşanması, milliyetçiliğin resmi din olarak işlev görmesi, faşizm ve endüstri sermayesi arasındaki ilişki ile izah edilebilir. Soykırım bu dönemdeki savaşların topyekûnlaşmasının (tüm toplumu kapsamasının) bir sonucudur. Endüstriyalizm çağının savaş biçimi olarak ulus-devlet faşizmine karşı temel toplumsal sorun, ezilen sınıf, halk ve ulusun öz savunma cephesinin geliştirilmesidir.

5- Endüstriyalizm, Kadın ve Aile

Endüstri kapitalizmi çağında tarım-köy toplumundan sonra dağılan ikinci önemli toplumsal kurum aile ve kadındır. Batı sosyolojisinin örtbas ettiği önemli bir konu da aile ve kadındır. Bu sosyoloji ailenin neden ve nasıl yıkıma uğratıldığını açıklamaya yanaşmamaktadır. Bu gerçeklik ilk çağdaki kölelerin aile hakkının olmamasıyla bağlantılı olarak izah edilebilir. Artan işsizlik ve yoksulluk karşısında, uygarlık toplumunda gelenekselleşen aile kurumunun maddi koşulları büyük oranda ortadan kalkar. Ailenin toplumsal anlamı kalmaz. Birey toplumdan kopartılırken bu konuda kadına düşen pay, çok zalimane bir biçimde doğasına hiç istemediği aykırı koşullar dayatan egemen erkeğe teslim olma ve sokağa atılmadır. Köle kadın, reklamı yapıldığı gibi, bu çağda özgürlük kazanmamıştır. Kapitalizmdeki kadın köleliği metalaştırılmadık tek bir hücresi bırakılmayacak denli derinleştirilmiş

bir piyasa köleliğidir. Endüstriyalizm çağında yaşanan krizlerin en önemli bir unsuru aile ve kadın üzerinde yaşanmaktadır. Sadece yoğun boşanmalar ve sokak çocukları değil, toplumsal cinsiyetçiliğin sınır tanımaz iktidarcılığı ve sömürücülüğü, bu krizin ve çöküşün derinliğini yansıtmaktadır. Toplumun aile ve kadın sorunu ve çözümü, özgür yaşamın en temel unsurları olarak, teorik ve pratik düzeyde büyük çabalara ihtiyaç göstermektedir.

6- Endüstriyalizm ve Ekoloji

Endüstriyalizmin sürdürülemezliğinin açığa çıkmasında ekoloji hayati bir rol oynamıştır. Bilimsel sosyalizmin veya sosyal bilimin sanayi kapitalizmi çözümlemelerinin yanlışlıklarını ve yetmezliklerini ekolojistler ortaya çıkarmıştır. Kapitalizmin sürdürülmezliğini en iyi açıklayan bilimin ekolojik alandan gelmesinden çıkarılması gereken en önemli sonuç, kapitalizmin yaşamla bağdaşmazlığıdır. Eğer bir sistem çevreyi, yani yaşamın vazgeçilmez ortamını sürdürülebilir olmaktan çıkarıyorsa, bu sistemin hiçbir gerekçeyle savunulamayacağı açıktır. Mevcut hızıyla sürmesi halinde endüstriyalizme yalnız dünyamız değil, güneş sistemi de yetmez olacaktır. Endüstriyel kapitalizm çağında sistem sadece gerçek anlamıyla barbarlaşmamıştır, yaşamın gerçek Azrail'i haline gelmiştir. Hiçbir toplumsal değer endüstrileşmekten kurtulamamıştır. Ünlü üç S'lerin, sanat, spor ve seksin endüstrileşmesi toplumun ahlâken ve vicdanen tükendiğini gösterir. Maddi ve manevi kültür olarak toplumun tüm alanlarında endüstrileşme, ulus-devletleşme ve kapitalistleşmenin ekolojik duvara çarpması, sadece özgür-demokratik topluma değil, yaşamın kendisine bir çağrıdır.

7- Endüstriyalizm, Bilim ve Medya

Ekolojiyle maskesi düşürülen endüstriyalizm, diğer bilimlerce çözümlenmeye yanaşılmamıştır. Bunda bilimin sisteme eklemlenmiş olmasının belirleyici payı vardır. "Köpek sahibini ısırmaz" özdeyişi gereği, bilim ve akademi dünyası da efendilerini ısırmaya yanaşmaz. Ara sıra kendilerine karşı havlasalar da, önlerine bir parça atıldığında hemen susar ve hizmetlerine devam ederler. Benim bir ideam vardır: En az Sümer ve Mısır rahipleri tarafından zorbalık ve sömürü sisteminin mitolojik meşrulaştırılması kadar, kapitalist sistemin 'bilimcilik-

le' meşrulaştırılması söz konusudur. Meşrulaştırılmanın sözde teorik gerekçelerini bilim ve akademi dünyası hazırlarken, propagandasını ise esas olarak medya dünyası yapar. Toplum ve yaşamla bağdaşmazlığı açığa çıkmış bir sistemin çağdaş medyayı geliştirmesi anlaşılır bir husustur. Sadece medya değil, tüm gösteri dünyası, sanat, spor ve seks endüstrisi saptırılmış bilimsel tezlerle bütünleştirilerek, tüm insanlığın beynini ve yüreğini anbean bombardımana tabi tutmaktadır. Bu bombardıman olmadan sadece çıplak zor aygıtlarıyla sistem sürdürülemez.

Kapitalist hegemonya esas gücünü ideolojik hegemonyasından alır. İktidara, ulus-devlete eklemlenmiş bilim ve endüstrileşmiş medya bu hegemonyanın temel silahlarıdır. Toplumun kurtuluşu öncelikle bu iki alanda devrim yapmayı gerektirir.

C- KAPİTALİST MODERNİTENİN KRİZİ ve OLASI ÇÖZÜMLER

Savunmamın temel tezi, Avrupa uygarlık sisteminin, geleneksel hegemonik sistemlerin kapitalizm temelinde dönüşüme uğramış devamı niteliğinde olduğuna ilişkindir. Mezopotamya kökenli beş bin yıllık merkezî uygarlık sisteminin son beş yüz yılı, Avrupa coğrafyasına dayalı bazı öncü güçler tarafından kurtuluş ve saldırı stratejisi temelinde yeni bir dünya-sisteme dönüştürülmüştür. Uygarlık sistemlerinin hepsinde geçerli olan temel özellikler Avrupa modernitesi için de geçerlidir. Birincisi rekabet ve hegemonya, ikincisi merkez-çevre, üçüncüsü konjonktürel ve yapısal bunalım süreleridir. Yine her uygarlık sisteminde içerilmiş olarak yaşayan hegemonik güçlerle demokratik-eşitlikçi güçler, Avrupa modernitesi için de geçerlidir. Temel çelişki bu iki güç arasında olup, her gücün kendi içinde de tali çelişkileri tarih boyunca var olagelmiştir. Aralarındaki mücadeleden genellikle hegemonik güçler başarıyla çıkmışlardır.

Kapitalizm ilk defa Avrupa uygarlığında (modernitesinde) dünya-sistem haline gelmiştir. Bu güce ticaret, finans ve sanayi üzerine tekel kurarak, ulus-devlet tarzını örgütleyerek ve endüstriyalizmi süreklileştirerek erişmiştir. Merkezî uygarlık olabilmeyi ağırlıklı olarak Ortadoğu'dan ikame ederek, tali düzeyde de Çin, Hindistan, Amerika ve Afrika'yı sömürgeleştirerek ve bağımlı kılarak başarmıştır. Avrupa modernitesinin dayandığı üçlü sacayağı, varlık nedeni oldukları toplumsal sorunları çözme yeteneklerini iyice kaybetmiştir.

Modernitenin esas dayanağı olan kapitalizmin kendisi kriz nedenidir. Azami kâr kanununu esas aldığı için, toplum ve çevrenin temel ihtiyaçlarını ve ekolojisini göz ardı ederek işlediğinden hiçbir zaman krizden kurtulamaz. Aşırı üretim ve kıtlık hep iç içedir. Modernitede ulus-devlet olarak yeniden şekillenen iktidar, kendisini toplum aleyhine azami çoğaltmayı faşizme kadar tırmandırarak, sistemi süreklilik kazanan bir iç ve dış savaş rejimine dönüştürür.

Sürekli kriz hali ancak sürekli savaş haliyle sürdürülebilir. Avrupa modernitesinin bağrında geliştirilen sanayi devrimi, sadece ilk iki sacayağını besleyerek krizin daha da derinlik ve yoğunluk kazanmasını sağlar. Mahşerin üç atlısı gibi çalışan sistem, doğuşunda filozof Hobbes tarafından "İnsan insanın kurdudur" yargısına yol açtı. Çöküş sürecinde ise birilerinin kurdu olmaktan çıkıp, yavrularını yemekten başka çaresi kalmayan kurtlar haline geldiler. Ahlâkî ve politik toplum ile çevrenin tüketilişi ancak böyle yorumlanabilir. Günümüz finans kapital krizi, modernitenin yapısal krizinin en belirgin biçimde yüzeye vurmuş halidir. ABD kaynaklı olması, başta AB olmak üzere hızla küreselleşmesi, modernitenin dünya-sistem olmayı tamamladığını kanıtlar.

Dünya-sistemde yaşanan sadece finans krizi değildir; kapitalizmin yapısal krizinden daha fazlasını ifade eder. Söz konusu olan beş bin yıllık uygarlık krizidir. Finans alanında yansıması, nasıl toplumsal gerçeklerden kopmuş ve anlamını yitirmiş bir sanal dünyanın oluştuğunu gösterir. Tarihin hiçbir döneminde sanal kılınmış bir soygun sistemi bu büyüklükte (600 trilyon Dolar tahmin ediliyor) inşa edilmemiştir. Bu gerçeklik ancak uygarlık sisteminin tarihsel ve güncel büyüklüğü ortamında oluşabilir. Günümüz krizinde özgün olan üç katmanlı yapısıdır. Beş bin yıllık merkezî uygarlık, beş yüz yıllık kapitalist uygarlık, konjonktürel olan finansal kriz somutunda iç içe ve yapısal olarak yaşamaktadır.

a- Amerika Birleşik Devletleri

ABD, sistemin hegemonik gücü olarak, yapısal krizden kendini restore etmiş olarak çıkma yeteneğini gösterebilecektir. Ama bu çıkış kendisini hiçbir zaman 20. yüzyıldaki hegemonik gücüne eriştiremeyecektir. Hegemonyasını başta AB ve Japonya olmak üzere daha fazla güçle eskisinden daha fazla oranda paylaşarak sürdürme-

ye çalışacaktır. ABD hegemonyası sadece Britanya İmparatorluğu'nun bir devamı ve İngiltere'nin stratejik müttefiki olarak kalmamak, aynı zamanda onun demokratik geleneğini de devam ettirmek durumundadır. ABD gücünü sadece hegemonik unsurlardan değil, çok sayıda ve farklılık arz eden demokratik gelenekli grupların gücünden de almaktadır. Denilebilir ki, ABD, merkezî uygarlık sisteminin maddi ve manevi kültür birikimini başarıyla temsil ettiğinden ötürü hegemondur. Dolayısıyla kendini restore etme olanakları fazladır. Krizden yeni bir yapıyla çıkma şansı mevcut güç mevzilenmesiyle olası görünmemektedir. Restorasyon döneminde hegemonik savunmaya ağırlık verecektir. Mevzîî saldırılar dışında topyekûn bir saldırıyı sürdürme yeteneğinde değildir.

b- Avrupa Birliği

AB ülkeleri merkezî uygarlık sistemindeki kapitalist dönüşümün sahipleri olarak ağırlıklarını sürdürmeye devam edeceklerdir. ABD'nin stratejik müttefikliğini sürdüreceklerdir. Fakat esas restorasyonu, hatta reformasyonu AB ülkeleri yapmak durumundadır. Kapitalizmi, ulus devletçiliği ve endüstriyalizmi en çok reforme edecek güçler bu ülkelerde ortaya çıkacaktır. Çünkü modernitenin beş yüz yıllık tarihi bu ülkeler grubunda derinliğine yaşandı. Hastalık neredeyse orada tedavi edileceğinden ötürü bu böyledir. AB'nin kendisi zaten her üç sacayağında da reform ihtiyacından kaynaklanmıştır ve onun ürünüdür. AB somutunda kapitalizm, ulus-devlet ve endüstriyalizm sınırlı da olsa sosyalizm, demokrasi ve çevrecilik lehine reformdan geçirilecektir. Atılmakta olan adımlar giderek hızlanacaktır. AB tüm iletişim dünyasında en çok bilen ve duyan güç olarak, bu reformlar olmadan modernitesini eskisi gibi sürdüremeyeceğini çok iyi bilmektedir. Zaten yaşadığı son beş yüz yıllık modernite deneyimi kendileri için son derece öğreticidir. O halde ABD'nin restorasyonla, AB'nin de reformasyonla sistemik krizden birlikte çıkış yapmaları güçlü olasılıktır. AB'den de yeni bir sistem çıkışı beklemek gerçekçi değildir. Yeni sistem konusunda yeni bilim ve felsefi çıkışta vazgeçilmez öğretici bir merkez rolünü oynayabilir. Fakat yeni sistemin olası güç ve hareketlerinde sınırlı rolde kalıp başat rol oynayamayacaktır.

c- Japonya

ABD hegemonyasının Doğu Asya'daki birincil müttefiki Japonya, yapısal krizden en çok etkilenen güç konumundadır. Restorasyon ve reformasyonda en çok zorlanan güçtür. Son derece tutucu özelliklere sahiptir. ABD'nin her koşulda müttefiki olmaya devam edecektir. Güney Kore, küçük Japonya rolünü devam ettirecektir.

d- Çin

Doğu Asya'nın eski uygarlık merkezlerinden birine sahip olan Çin, liberal ve reel sosyalist senteziyle özgün bir kapitalizm, ulus-devlet ve endüstriyalizm deneyimini yaşamaya çalışıyor. Avrupa merkezli moderniteden çok farklı bir oluşum sağlaması beklenemez. Tersine, onun Almancı biçimi (Prusyalı) diyebileceğimiz en gerici türünde yetkinleşmeye çalışacaktır. İdea edildiği gibi, yeni bir hegemonik güç merkezi olarak ABD'nin yerini tutması beklenemez. Giderek liberalleşme denen sınırlı bir kapitalist reformu yaşaması beklenebilir. Ulus-devletçiliği ve endüstriyalizmi katı biçimde yaşamaya devam edecektir. Başka türlü kapitalist kalkınmayı sürdüremez. Demokratik-sosyalist bir dönüşüm olasılık olarak gündeme girebilir. Bu olasılığı daha çok kapitalizmin yapısal krizi derinleştiğinde öngörmek gerekir. Vietnam ve Kuzey Kore'yi küçük bir Çin olarak değerlendirmek mümkündür.

e- Hindistan

Hindistan, Rusya ve Brezilya gibi hegemonik sistemle tam bütünleşmemiş, ama bağımsız bir hegemonik merkez olmayı da başaramamış ülkelerin, uzun vadede bu konumlarını aşmaları zor bir olasılıktır. Esasta kapitalist moderniteyi yaşamaktadırlar. Çin gibi yetkinleşmeye çalışmaları en güçlü olasılıktır. Özgün ve yeni bir sistem oluşturma yetenekleri yoktur. Reel sosyalizmde bunu deneyen Rusya'nın yetmiş yıl sonraki konumu, kapitalist modernite olmaktan öteye sonuç vermedi. Hindistan'da demokratik gelenekler daha çok öne çıkabilir. Brezilya'nın kaderi Güney Amerika'nın demokratik çıkışına bağlanabilir.

f- Güney Amerika

Güney Amerika yapısal kriz döneminde kendine özgü demokratik çıkışlar yapabilmektedir. Fakat bu ülkelerde güçlü oligarşik yapıların mevcudiyeti, bu yönlü gelişmeleri ciddi olarak engelleyebilir. Hatta tersine çevirebilir. Ayrıca demokratik çıkışın teorik ve pratik zemini fazla gelişmiş değildir. ABD hegemonyasına en çok direnebilecek ülkeler topluluğu olmakla birlikte, özgün demokratik-sosyalist bir sistem tutturmaları zor görünmektedir. Küba'nın genelleştirilmesi ABD ile savaşı gerektirebilir ki, kendi başlarına buna güç getirmeleri zayıf bir olasılıktır. Zayıflık, demokratik güçlerin öncülük düzeyindeki küçük burjuva zaaflarından kaynaklanmaktadır. Yine de Güney Amerika demokratik-sosyalist sistem arayışında en idealli güçlerle canlı bir laboratuar görünümündedir.

g- Afrika

Afrika'nın kendi adına söz söyleyebilme gücü halen oldukça sınırlıdır. Klasik sömürgecilikten ve kabilecilikten çıkış sürecini yaşamaktadır. Kaderi dünyanın kaderine hangi tanrı veya halkçı güç hükmediyorsa ona bağlı olarak gelişebilecek gibidir. Güney Amerika kadar bir sosyal laboratuar deneyimi yaşaması beklenemez. Umut vaat eden bir ana gibi değerlendirmek daha uygun olacaktır.

h- Ortadoğu

Ortadoğu'yu bir ülkeler topluluğu olarak değil, bir kadim kültür bölgesi gibi değerlendirmek daha anlamlı sonuçlar verebilir. Ne de olsa Doğu kültürünün orijinal ve temsili gücüdür. Daha doğrusu zeminidir. Merkezî uygarlığın dört bin beş yüz yıllık hegemonik gücüdür. Neolitik çağın on bin yıllık sahibidir. Böylesi bir tarihin, Avrupa'nın kendisinden aldığı bir uygarlığın bağımlısı haline gelse bile, hemen tükenmesi beklenemez. Avrupa modernitesi son iki yüz yıldır Ortadoğu'ya yüklenmektedir. Avrupa kendi modernitesini dünyanın tümüne kabul ettirme başarısını göstermiştir. Günümüzde de çok canlı yaşandığı gibi, Ortadoğu'da benzer bir başarıya tam ulaştığı söylenemez. Avrupa, karşısında çok güçlü direnişçi devletlerin güçleri olduğu için zorlanmıyor. Böyle güçler olsaydı iş kolaylaşırdı. Direnen ve yenilmeyen, daha çok görünmesi zor kültür geleneğidir. Bölge kültürünün çağdaş temsilcisi geçinenler isteseler de, bu kültür

Avrupa kültürüne dünyanın diğer bölgelerinde rastlandığı türden teslim olmayı reddediyor. Reddediş temsil gücünden ziyade, geleneklerin gücünden ileri gelmektedir. Fakat bu gelenek ne radikal İslâm ne de reel sosyalizm olarak ifade buluyor. Ayrıca modernitenin kapitalizm, ulus-devlet ve endüstriyalizmi de gelenekle kaynaşma ve bütünleşme yeteneğinde değildir. Yaşanan tipik bir kaotik durumdur.

Tarihte ilk defa Büyük İskender'le Doğu-Batı sentezi yaşandı. Bunun beş yüz yıllık bir geleneği başarıyla temsil ettiği söylenebilir. Helenistik gelenek başarılı bir kültür olarak kendinden sonraki tüm uygarlıkları etkiledi. Musevi, Hıristiyan, İslâm ve Hint kültüründe büyük izler bıraktı. Batı modernitesinin temel hamuru olmasını bildi.

Haçlı Seferleri dönemi (1100-1400) denilen dönemde, Batı'nın Avrupa (İskender hamlesi, özünde Grek kent kültürüyle Balkan kabile kültürünün gücüne dayanır) olarak yükselişe geçişini ifade eden krallıklar ve prensliklerin, çağın güçleri olarak Ortadoğu'ya yüklendiklerinde aynı başarıyı göstermeleri beklenemezdi. Çünkü arkalarındaki dünya, maddi ve manevi kültür olarak Ortadoğu'dan her bakımdan geriydi. Ancak kendileri için çok gerekli olanlar bu kültürel değerleri alabilirlerdi. Bunu da başarıyla becerdiler ve kendi uygarlıklarını bu ikame kültürle yoğurarak yükselttiler.

Son iki yüz yıllık saldırı (Napolyon başlatmıştı, Britanya geliştirdi, ABD sürdürüyor) halen devam ediyor. Özellikle günümüzde Afganistan'dan Fas'a, Kafkasya'dan Orta Afrika'ya kadar birçok bölgede sıcak ve soğuk savaşlar halinde devam ediyor. Yaşanan, sistemin en zayıf halidir. Daha doğrusu, Batı modernitesinin en zayıf halkası geleneksel Ortadoğu'dur. Üçlü sacayağı son iki yüzyılda oturtulmaya çalışıldı, fakat kaosu derinleştirmekten öteye rol oynayamadı.

İslâm cilalı modernite işbirlikçileri, ister radikal ister ılımlı olsunlar, yeni kaotik durumun âdeta tuzu biberi oldular. Ne İslâm olarak ne de başka türlü sistem olma kapasiteleri vardır. Bölgede anarşiden, kaostan öte durumlar yaşanmasına rağmen, başarılı çıkışların devreye girdiği pek söylenemez. Söylenebilecek olan, kaotik durumun sürekli kaynadığıdır. Her kaynama yeni alaşım ve bileşimler oluşturma değerindedir. Bu kaynaşmadan doğacak olasılıklardan biri özgün bir Doğu-Batı sentezi olabilir. Ne Doğu'nun kendi eski uygarlık türlerinden birini yeniden canlandırması mümkündür, ne de Batı'nın

kendi modernitesini tek taraflı enjekte etmesi söz konusu olabilir. Oluşacak sentezin özgünlüğünü, bilimsel yapıların ve örgütsel hareketlerin toplumsal sorunlara yanıt olma yeteneği belirleyecektir.

Tarafların birbirlerini inkâr ederek çıkış yapmaları en zayıf olasılıktır. Yeni çıkışların Batı bilimi oryantalizmiyle sağlanamayacağı yeterince açığa çıkmıştır. Doğu'nun toplumsal doğasının bilimi ise sadece öncülerini bekliyor. Arzulanan çıkış bu bilimin üretimi, örgütlenmesi, hareketlenmesi ve toplumsallaşmasıyla gerçekleşebilir. Bundan sonraki bölüm bu çıkış olasılığını değerlendirecektir.

Altıncı Bölüm: ORTADOĞU TOPLUMUNDA KRİZ ve DEMOKRATİK UYGARLIK ÇÖZÜMÜ

A- ORTADOĞU'DA YAŞAMI DOĞRU TANIMLAMAK

Sosyal bilimin temel görevi yaşamı tanımlamaktır. Sümer ve Mısır rahiplerinden Avrupa'nın pozitivist sosyal bilimcilerine kadar bilim yaptıklarını iddia edenler, yaşamın toplumsal anlamını tanımlamadıkları gibi, bu en temel görevin yerine en saptırıcı ve bilinç karartıcı mitolojik ifadeler geliştirmişlerdir. Hâlbuki yaşam sosyal bağlamında tanımlanmadıkça, sosyal bilimden bahsedilemez. Tanımı yapılmayan bir şeyin bilimi de geliştirilemez. Şüphesiz bu durum hakikatin uygarlık sistemlerindeki çarpık inşasıyla ilgilidir. Uygarlık sistemlerinde başlangıç anlarından günümüze kadar sosyal yaşamın hakikati açıklanmadığı gibi, mitoloji, dincilik, felsefecilik ve bilimcilik kategorileriyle muazzam ölçüde çarpık ve yanlış inşa biçimlerine büründürülmüş ve anlatıma kavuşturulmuştur. Ayrıca bu anlatılar sanatlarla cilalanmıştır. Uygarlığın maddi kültürü manevi kültürüyle diyalektik ilişkiye sokularak, bilinen veya bilinmesine müsaade edilen tarih anlatısı ile çıplak ve maskeli tanrıların çıkarları, inanç ve arzuları doğrultusundaki bir yaşam tarzı kullara belletilmiştir. Hegemonik yaşamın bu inşa ve belletilme tarzı sayısız bilgelikler, hareketler ve topluluklar tarafından itiraz ve direnişle karşılaşmış olsa da varlığını sürdürebilmiştir.

Savunmamın çeşitli bölümlerinde, özellikle özgürlükle ilgili bölümlerinde genelde yaşamı, özelde insanın sosyal yaşamını tanımlamaya çalışmıştım. Bu hatırlatmanın ışığında bir kez daha yaşama ilişkin özlü bir tanımlamada bulunma ihtiyacı duydum. Özellikle Ortadoğu'da yaşamın uğradığı güncel suikast, katliam ve soykırımlar beni yaşam konusunda daha derinliğine anlaşılır ve düzeyi gelişkin bir tanımlamada bulunmaya zorlamaktadır.

Bana göre kapitalizmin en büyük tahribatı yaşamın tanımını yok etmesidir. Daha doğrusu, yaşamın toplum ve çevresiyle olan ilişkisine en büyük ihaneti gerçekleştirmiş olmasıdır. Tabii arkasındaki uygarlık sistemi de bunda kendisi kadar sorumludur. Bilim ve iletişimin en güçlü çağında yaşadığımız söylenir. Fakat bu olağanüstü gelişmesine rağmen, bilimin halen yaşamı ve toplumsal bağlamını tanımlamaması oldukça tuhaf gelmektedir. O zaman sormak gerekir: Neyin

bilimi ve kimler için bilim? Bu soruların yanıtı verildikçe, sosyal bilimcilerin neden en temel soruya, yani "Yaşam nedir ve toplumla bağı nasıldır?" sorusuna yanıt vermedikleri anlaşılacaktır. Belki çok basit gelebilir bu soru. Ama insan denilen varlık yaşamı kadar anlamlıdır. Bunu da anlamadıktan sonra insanın ne değeri olabilir! Bu durumda belki de bir hayvanın, hatta bitkinin yaşantısından daha değersiz bir yaşamı olan bir mahlûka dönüşmesinden bile bahsedebiliriz. Anlamını, hakikatini bilmeyen insanlık ya olamaz ya da olursa en alçakçası, en barbarcası olur.

a- Yaşam

Yaşam belki de tanımlanmayabilir; daha doğrusu izafi (görece) olarak hissedilebilir, kısmen anlaşılabilir. Evrimsel gelişme gerçek olsa bile, Darwinist evrim yorumunun yaşamın ve türlerin gelişimini izahı hakikati açıklamaktan uzaktır. Üç milyar yıl önce okyanus içlerinde daha hücre olamamış bir canlıdan günümüz insanına kadar zincirleme biçimde sürüp gelen bir yaşamı izlemenin de yaşamın anlamına katkısı sınırlıdır. Bilim şimdi yaşamın sırlarını atom-altı parçacıkların oluşumlarında aramaktadır. Açık ki bu yöntemle de yaşamın sınırlı bir izahından öteye gidilemez. Yaşamın bu anlatılarla mutlaka ilişkisi vardır. Ama bunlar sorunu tam çözmüyorlar. Yaşamı ölümle kıyaslamak da anlamı için yeterli değildir. Yani "Yaşam ölümden öncesidir" demek pek de tatminkâr bir açıklama tarzı olmamaktadır. Daha doğru olan, yaşamın ancak ölümle mümkün olabildiğidir. Ölümsüz bir yaşamın olamayacağını biliyorum. Fakat ölümün anlamını da bilmekten uzağız. Ölüm de en az yaşam kadar tanımlanamaz. Bu belki de yaşamımızın izafi bir sonucudur; belki de yaşamın bir imkânı, bir gerçekleşme tarzıdır. Daha sonra kapsamlı tanımlayacağım gibi ölüm korkusu bir sosyal ilişkidir. Ölüm belki de bu korkudan ibaret bir şey gibidir.

İdealizm-materyalizm ikilemini tutarlı ve açıklayıcı bulmuyorum. Uygarlıksal karaktere sahip bu ikilemin yaşamı izahının değeri yoktur. Geliştirmek istediğim yorum için bu ikilemin hakikatle ilişkisinin sınırlı olduğunu belirtiyorum. Benzer biçimde canlı-cansız kavramları da yaşam konusunda açıklayıcı olmaktan uzaktır.

Hakikat 1: Yaşamı kavramak isteyen insan dışında, her canlı-cansız varlık sadece kendi anlarını yaşayabilir. Bir kurdun kaptığı

kuzu ile bir karadeliğin yuttuğu galaksi belki de aynı evrensel kaderi paylaşmaktadır. Bu bile yaşamı kavramak için bir sır değerindedir sadece.

Hakikat 2: Yavrusu için kendini paralayan canlıyla atom-altı parçacıkların inanılmaz hızda diyalektik oluşumları gerçekleştirmesi de aynı evrensel kuralın gereği olarak işlemektedir.

Hakikat 3: İnsan toplumunda bu evrensel kural kendini sorgulama durumuna erişmiştir: Ben kimim? Bu soru evrensel kuralın ilk defa kendini dillendirmeye çalışması sorusudur.

Hakikat 4: Canlı-cansız tüm evrensel yaşam belki de "Ben kimim?" sorusuna erişim sağlamak içindir.

Hakikat 5: "Ben kimim?" sorusuna yanıt, evrenin nihai amacı olabilir.

Hakikat 6: "Ben benim, ben evrenim, ben öncesi-sonrası, yakını-uzağı olmayan zaman ve mekânım!" cevabı nihai amaç olabilir.

Hakikat 7: Fenafillâh, Nirvana, Enel-Hak mutlak bilgelikleri insanın toplumsal yaşamının temel amacını açıklamış olabilir veya toplumsal yaşamla ilgisini ortaya koyabilir.

Bu yedi hakikatle yaşamı tanımlamış olmuyorum. İlgi alanını araştırıyorum, araştırmak istiyorum. Yaşam yaşanırken anlaşılmaz. Anlamla yaşam arasında bu yönlü bir çelişki vardır. Bir âşık maşûkla iken aynı zamanda anlamın bittiği yerdedir. Mutlak anlayabilmek mutlak yalnızlıkla, yani maşûksuz olmakla mümkündür. Ya yardan ya serden olmak deyişi, fiziki anlamda değil de metafizik anlamda bu gerçeği ifade etmek ister. Mutlak yalnızlığa dayanabilmek, mutlak'ı anlamaya yatkın olmakla mümkündür. Mutlak yalnızlık ancak sadece anlam gücü haline gelindiğinde, yani maddi güç ilişkisi olmaktan çıkıldığında gerçekleşebilir. Varlık-yokluk ikilemi anlam-madde ikilemine benzer. Her iki ikilem de bir soyutlama olup gerçekte yaşanmaz. Yaşam büyük ihtimalle bu ikilemin sonsuz düzenlenme kabiliyetidir. Düzenlenme aralıkları kaos anları olarak ölüm gibi gelse de, yaşamın gerçekleşmesi için zorunlu gibi görünmektedir.

Bu kısa çözümlemede yaşamın neden tam tanımlanamayacağını sınırlı da olsa anlatmaya çalıştım. Yaşamın mutlak tanımı mutlak yalnızlığı, hiçliği, maddesizliği gerektirir ki, bu da sadece bir soyutlama düzeyinde kaldığı için, gerek yaşam gerekse onun anlamına erişim ancak ikilemli ve izafi olarak gerçekleşebilir.

b- Toplumsal Yaşam

Toplumsal yaşam çok basit bir kavram olmasına rağmen, tüm bilimlerin temel kavramı olarak açıklanması gereken bir kavramdır. Çok kullanılmasına rağmen, sanıldığının aksine, anlamına erişilmemiş bir kavram durumundadır. Sosyal yaşamın ne olduğunu bilmiyoruz. Bilseydik, hegemonik sistemler altında lime lime edilen sosyal yaşamımızın amansız savunucuları olurduk. Sosyal yaşamda bilgelik değil cehalet egemendir. Zaten hegemonik yaşamın karşı kutbunda cahilce yaşam geçerlidir. Toplumsal yaşamların üstünde cehalet perdeleri gerilmeden hegemonik sistemler sürdürülemez.

Yaşamın izafi karakterini göz önüne getirerek sosyal yaşamı tanımlamaya çalışacağım. Öncelikle tekdüze, sınırsız, her yerde benzer sosyal yaşamlar yoktur. İzafi yaşam demek biricik, tekil yaşam demektir. Tekillik, bilindiği veya bilinmesi gerektiği gibi evrenselliği reddetmez. Ne salt tekillik vardır, ne de salt evrensellik. Tekillik-evrensellik ikilemi anlam-madde kadar geçerli bir ikilemdir. Tekil olmadan evrensellik gerçekleşmez. Her tekil de evrensel olmadan yaşayamaz. Daha anlaşılır olması için bir örnek sunabilirim: Yüzlerce farklı gül birer tekildir. Fakat tüm bu güllerin gül olarak adlandırılmalarını gerektiren ortak bir yanları vardır. Bu ortak yan evrenseli ifade eder. Evrendeki tüm çeşitlenmelerde bu kural işler.

Savunmamın ilgili bölümlerinde sosyal yaşamı tarihselliği ve çeşitliliği içinde sunmaya çalıştığım için tekrarlamayacağım, hatırlatmakla yetineceğim. Afrika'nın doğusunda yaşadığı varsayılan ve yaklaşık iki yüz bin yıl öncesine dayanan, ondan sonra bir anadan doğduğu ve elli bin yıl öncesinde simgesel dile kavuştuğu sanılan, yirmi bin yıl önce Toros-Zagros eteklerinde son buzul döneminin sona ermesiyle birlikte tarım öncesi toplumdan çıkıp yaklaşık on beş bin yıl öncesinden itibaren kabilesel tarım ve toplayıcılık-avcılıkla iç içe bir sosyal yaşam düzenine geçtiği genel kabul gören Homo Sapiens (Düşünen İnsan) öykülemesi önemli gerçeklik payı taşımaktadır. Tarım-köy toplumu olarak gelişen bu yaşam tarzının üzerine beş bin yıllık bir dönemle merkezî uygarlık eklendi. Tarım-köy toplumu ile şehir-ticaret-zanaat ve sanayi toplumu diyebileceğimiz bir ikilemle günümüze kadar etkili olan hegemonik bir yaşam kültürünün gelişimini kalın çizgiler veya dönem-döngüler halinde anlatmaya çalışmış-

tım. Bu hegemonik kültürün son beş yüz yıllık Avrupa aşamasını da bundan önceki bölümde sundum. Açık ki oluşumu ve olgunlaşmasıyla, hatta yapısal bunalımlarıyla bu kültür esas olarak Ortadoğu toplumunun damgasını taşımaktadır. Anlamını sunmaya çalıştığım kültür, toplum budur. Tekillikleri çok olsa ve en önemli bir tekilini Avrupa modernitesi teşkil etse de, tekiller tekili anlamında bir soyutlama, kategorileştirme dönem ve mekân itibariyle her zaman mümkündür.

Bir tekil olarak toplum hali, insan türünün yaşamını belirler. Afrika'daki insan yaşamı ile Ortadoğu'daki insan yaşamı arasındaki farkı, tekilliği bu toplum hali belirler. Irk veya diğer fiziksel özellikler belirleyici değildir. Hızla ölmezse, toplumsuz insan bireyi yalnız bilge insana değil, işaret dili ile konuşan hayvanlara da yakın bir tür olabilir. Toplumsuz insan anti-insandır. Bir insanı toplumun dışına atmak, toplumsuz kalan insan olmak uğranılacak en büyük cezadır. İnsan tüm gücünü toplumdan alır. En gelişkin bilimler ve bilgelerin düzeyi toplumla bağlantılıdır. Toplumsal yaşamı basit fiziksel nicelikler ve görüngüler olarak değerlendirmek pozitivizmin insana en büyük ihanetidir. İnsan toplumu düzeyine gelebilmek ancak evrensel bir hamle olarak anlam bulabilir.

Evrensel hamle olarak toplumsal yaşamın temel karakteristik özelliklerini sıralayalım.

1- Tarih olarak toplum. İnsan topluluklarının milyonlarca yıl süren, zorlu mekânlarda çok acılı geçen ve büyük mücadele isteyen çabaları sonucunda daha gelişkin tekil topluluklar oluşturulmuştur. Bazı mekânlar ve dönemler toplumsal sıçramalarda belirleyici olmuştur.

2- Tarih olarak toplum zekâ düzeyini gerektirir. İnsan türünün zekâ düzeyi toplumsallığını belirlemiştir. Toplumsallık da bu zekâ düzeyini zihniyet halinde çalışmaya, gelişmeye zorlamıştır. Toplumsal doğa zihniyet düzeyi gelişkin esnek bir yapı arz eder.

3- Dil toplumsal zihniyetin sadece aracı değil, aynı zamanda yapılandırıcı bir unsurudur. Dil bir toplumu var eden temel özelliklerdendir. Kolektif zekâ aracı olarak toplumsal doğanın esnekliğini çok hızlı geliştirir.

4- Tarım devrimi toplumun maddi ve manevi kültüründe tarihin en köklü devrimidir. İnsan toplumu esas olarak tarım etrafında şekillenmiştir. Tarımsız toplum düşünülemez. Tarım sadece beslenme

sorununun çözümünü sağlamakla kalmaz; zekâ, dil, nüfus, yönetim, savunma, yerleşme, din, teknik, giyim, etnik yapı başta olmak üzere, temel maddi ve manevi kültür araçlarında köklü dönüşüm ve gelişmelere yol açar.

5- Toplumsal sürekliliği sağlamada en yoğun çabanın sahibi olduğundan, kadın erkeğe nazaran toplumsallıkta daha başat rol oynar. Doğum, çocukların büyütülmesi ve savunulması toplumsallığın anacıl doğrultuda gelişmesini sağlar. Toplum ağırlıklı olarak ana-kadın kimliğini taşır. Dilin ve dinin kökeninde dişil öğenin varlığı bu gerçekliği doğrular. Tarım-köy toplumunda kadının kimliği ve sesi gücünü korumaya devam eder.

6- Toplumsal doğa özde ahlâkî ve politiktir. Ahlâk toplumun kural düzenini, politika da yönetimini belirler. Ahlâk toplumun düzen ve kalıcılığını sağlarken, politika yaratıcı gelişimini sağlar. Ahlâksız ve politikasız toplum düşünülemez. Ahlâkî ve politik düzeydeki aşınma her türlü kölelik ve eşitsizliğin gelişimi ile iç içe yaşanır.

c- Toplumsal Hiyerarşi ve Devlet

Kadın etrafında organik olarak sağlanan toplumsal otoritenin avcı toplumun gelenekleri ile hile ve zorbalıkta büyük güç kazanmış erkek tarafından ele geçirilişi hiyerarşik düzenin temelidir. Hiyerarşik düzen toplum yaşamına zorbalık ve hilenin girmesini beraberinde getirir. Hiyerarşi esas olarak hileciliğin temsilcisi rahip, zorbalığın sahibi asker ve toplumsal tecrübenin sahibi yaşlı erkek tarafından temsil edilir. Ana-kadınla aralarında ilk büyük sosyal mücadele dönemi başlar. Proto-uygarlık döneminde otorite büyük oranda erkek hiyerarşisine geçer. Devlet hiyerarşik yönetimin kent toplumunda kurumlaşması ile başlar. Toplumlarda hiyerarşik ve devletçi kesimlerin gelişimi ile ahlâkî ve politik düzen bozulur. Toplum karşıtı gelişmeler hız kazanır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1- Kent Toplumu: Kent toplumunun tarım toplumu ile ticaret ve zanaat temelinde giriştiği işbölümü sonucunda karma bir toplumsal gelişmeye yol açılırken, hiyerarşik ve devletçi kesimin üstte kurumlaşması ve yaşanan anti-toplumsal gelişmeler kentle birlikte hız kazanır. Toplumsal çelişki ve problemlerin temelinde bu anti-toplumsallık yatar.

2- Sınıflı Toplum: Hiyerarşi ve devlet kurumlaşmasının yoğunluk ve yaygınlık kazanması toplumun ikiye yarılmasına yol açar. Sınıflılık karakteri toplumsal doğanın yabancılaştırıcı unsurudur. Toplumun aleyhinde her düzeyde ideolojik ve örgütsel bir saldırı geliştirir. Hiyerarşi ve devlet doğal toplumun yerine yalanı ve zorbalığı geliştirilmiş yapay sınıflı toplumu ikame eder. Mitolojik, dinsel, felsefi ve bilimsel geleneklerde ahlâkî ve politik toplumun aleyhinde çarpıtma ve kararma söylemini geliştirir.

3- Sömürgen Toplum: Hiyerarşi ve devlet kurumu, esas olarak toplumların değer birikimi üzerine kurulur. Kısmen hissedilen yönetim ihtiyacını savunma ve korunma ihtiyacı ile bütünleştirip, karşılığında giderek adaletsiz bir hal alan toplumsal değer gaspını gerçekleştirir. Bunda hem zor hem de ideolojik araçlar birlikte işlev görür. Sömürgen toplumlar sömürünün sağlandığı biçim ve alanlara bağlı olarak ticari, sınaî ve finansal bölümlere ayrılır.

4- Savaşçıl Toplum: Toplumsal değer gaspının ikna yerine zorla sağlandığı biçimlerdir. Savaş toplumsal yaşamdaki yabancılaşmanın en aşırı ve vahşi biçimidir; toplumsal doğayı derinden yaralar ve sakatlar. Bu durumda toplumların korunma refleksleri gelişerek, yabancılaştırıcı savaşa karşı toplumsal varlığı koruyucu öz savunma savaşı biçimini alır.

d- Toplumsal Kimlik

Toplumsal tekillikler zengin bir bileşime sahiptir. Tekillikler kendi içinde çok sayıda tekillikler tekili kategorileri oluşturur. Toplumları tek kimlikli olarak görmeye çalışmak, yabanlaştırıcı öğeler olan hiyerarşik ve devletsel düzenlerden kaynaklanır. Kapalı katı kimlik anlayışı bu düzenlerin dayatmasıdır. Ulus-devlet bu düzenin en gelişmiş biçimidir. Kimlikler toplumsal formlardır. Toplumun gelişme özelliklerine denk gelirler. Diğer kimliklerle sentezlenmeye açıktırlar. Kimliksiz toplum olmaz. Kimlik de en az ahlâk ve politika kadar varoluşsaldır. Çoklu alanlara sahip toplumsal kimliklerin en belli başlı olanlarını şöyle sıralayabiliriz:

1- Kabile ve Aşiret Kimlikleri: Toplumların ilk gelişme kimliği kabileler biçimindedir. Klana kimlik demek zordur. Çünkü klan henüz farklılaşmanın başlangıcındadır. Fakat klanı proto-kimlik, ön kimlik olarak tüm kimliklerin ana hücresi, ailesi gibi değerlendirmek müm-

kündür. Kabileler ve kabileler birliği olarak aşiretler toplumsal yaşamın en dayanıklı kimlikleridir. Anti-toplumsal güçlere rağmen, zayıflamış kabile ve aşiretler çağının bir nevi sivil toplum görünümünde oluşması kaçınılmazdır. Çünkü toplumlar klansız ve ailesiz olamayacağı gibi, kabilesiz ve aşiretsiz de olamaz.

2- Kavimsel Kimlikler: Tarih boyunca ortak bir dil ve kültür kökenine dayalı aşiretlerin daha üst düzeyde gelişmiş biçimlenişi olarak gelişirler. Ağırlıklı olarak ortak bir mekânı kendileri için yurt, vatan olarak geliştirirler. Yurt, vatan en doğrusu kültür olarak anlam bulması gereken kavramlardır. Her toplum kavim düzeyine varmak durumunda değildir. Kavimler içinde çok sayıda başka klan, kabile, aşiret, hatta kavim yaşayabilir. Homojen kimlik anlayışı ulus-devlet faşizminin bir dayatmasıdır.

3- Ulusal Kimlik: Kavim kimliğinin istikrarlı ve sürekli bir yönetim biçiminde yaşaması halinde oluşacak kimliğe ulus veya ulusal kimlik demek mümkündür. Ulusun ağır basan yanı öz iradesiyle kendini yönetebilmesidir. Yönetimin demokratik veya devletçi biçimlerde gelişmesi mümkündür. Başka ulusların, daha doğrusu devletçi yönetime sahip ulusallıkların yönetimi altında olan halklara, kabileler toplamına ulus değil köleler denilir. Sömürgen toplumlarda tek ulus adına homojenlik sağlanıp, başka uluslara ve hatta alt birimlere özgür ve eşit yaşama şansı verilmez. Demokratik sistemler çoklu kimliklere imkân tanımalarıyla anti-toplumsal sistemlerden ayrılırlar.

e- Toplumsal Kutsallar

Kutsallık kavramı büyüleyici, mucizevî, olağanüstü olanın toplumcu tanımlanmasıdır. Kutsal olan toplumun kendisidir. Ama toplum bunu bilimsel bilinçle değil de dinsel, mitolojik dediğimiz bilinç biçimleriyle karşılar. Toplum aslında kendini tanımlıyor. Dinsel ve mitolojik bilinçle tanımlamakla bilimsel bilinçle tanımlamak arasında kıyaslama yapmak öğretici olabilir. Bilimin kökeninde mitoloji, din ve felsefenin yattığını unutmamak gerekir. Toplumun zihin faaliyeti, ister kutsal ister pozitif olsun, hep kendini tanımlamaya yöneliktir. Bazı önemli kutsallıklar şunlardır:

1- Tanrısallıklar: Üç büyük din de, nesnel idealizmde evrensel olanın karşılığıdır. Hegel'de mutlak tin (Geist)dir. K. Marks'ta komünizmdir, milliyetçiliklerde ulus-devlettir.

Tanrısallığın sosyal bilimdeki anlamı toplumsal kimlikle bağlantılıdır. Toplumsalın en üst soyutlama olarak kavramsallaşmasını karşılayabilir. Allah'ın büyüklüğünün toplum dışında bir anlamı yoktur. Allah ancak toplumla var olabilir. Toplum onu ister tüm evren olarak karşılasın, ister içinde bir inanç olarak beslesin, fark etmez. Felsefede bunun temsili nesnel ve öznel idealizmdir. Bilimde ise yalnızca nesne ve özne olarak kalır. Bu yöntemle her şeyi nesne ve anlam olarak Tanrı (Allah)'dan çıkarsamak mümkündür. Bilim diliyle ifade edersek, insanın anlam düzeyi toplumsallığıyla orantılıdır. İnsanın anlam gücü toplumsal gelişkinliğiyle belirlenir. Kapitalist liberalizmin dayattığı toplumdan kopuk birey anlamlılığı tam bir mitolojik yalandır. Birey toplumdan kopuk olarak ancak bir maymun sürüsünün üyesi kadar anlamlılık ve zihniyet gelişkinliğini yaşayabilir.

2- Peygamberlik: Toplumsal kutsallığın ikinci halkasıdır. Gaipten haber verme, tanrının elçisi olma gibi sıfatlarla tanımlanmaya çalışılır. Üst rahipler sınıfıyla aynı kategoriyi paylaşır. Felsefedeki karşılığı filozof iken, bilimdeki karşılığı ise akademisyendir. Üst düzey aydınlar da aynı kategoriyi paylaşır. Hepsinin ortak özelliği, toplumsal anlamlılığı en üst düzeyde açıklayan bir konumda olmalarıdır.

Toplumun bu anlam konumlarını böylesine üst düzeyde değerlendirmesi özünde kendi varlığını seslendirdikleri içindir. Onlar toplumun aynası, vicdanı konumundadırlar. Toplum onların şahsında özünde kendini kutsamaktadır. Kutsamanın kendisi değerlenmek, yüceleşmek, anlamlanmak, güzelleşmek olarak da tanımlanabilir.

3- Bilgelik, Ozanlık: Üçüncü sırada bir kutsama halkasıdır. Aynı işlevi görürler. Toplumun değer, anlam, söz taşıyıcılarıdır. Ahlâkî ve şiirsel duruşu ifadelendirirler. Toplumsal değerliliğin söz ve sanat temsilcileridir. Toplumsal anlamlılığı en yoğun yaşama ve ifade etme ayrıcalığına sahiptirler.

4- Kutsal Eşyalar, Fetişler: Toplumun yaşamasına, ayakta kalmasına ve hamle yapmasına en çok katkısı olan nesneler kutsallaştırılır. Kutsallığın nesnelere geçmesi, toplum için hayati bir ihtiyacı giderme değerini ifade etmesinden ötürüdür. Bir nesne ne kadar değerliyse, fetişleştirilmişse, o denli kutsallık payı taşır. Örneğin buğday, zeytin, koyun, inek, at vb gibi.

f- Toplumsal Hakikat ve Yitimi

Toplumsal doğalar zihinsel yanı gelişkin esnek doğalardır. Anlam yüklüdürler. Genelde canlılardaki anlam yükü cansızlardakinden fazladır. En basit atom parçacığından en karmaşık bileşimlerine doğru bir anlam artımı söz konusudur. Anlam artımının özgürlükle ilişkisi vardır. Enerji-madde ikilemindeki katılaşmış maddi parçacık denilen yan hep anlamı engellemekle yükümlüdür. Tıpkı duvar gibi. Duvar içindekileri korur, ama aynı zamanda hapseder. Evrende bu ikilem her olguda vardır. Duvar bazen tam bir savunma aracı olurken, bazen de hapishane halini alır. Madde kısmının bu yönlü bir özelliği hep vardır. Toplumsal doğada (evrende, maddede) çok gelişkin bir anlam birikimi bulunmaktadır. Toplumsal örgüler, organlar, yapılar, sistemler özünde anlamca belirlenirler. Anlamını en iyi dile, söze ve yapılanmaya kavuşturan toplumlar en gelişmiş toplumlar tanımına kavuşurlar. Bunlar özgürleşme düzeyi gelişkin toplumlardır. Özgür toplumlar kendilerini anlamlandıran, dillendiren, konuşturan, ihtiyaca göre çok yönlü yapılandıran toplumlardır. Özgürlükten yoksun toplumlar ise tersine dillerini geliştirememiş, açıkça ifade edememiş, kendilerini çok yönlü yapılandıramamış toplumlardır.

Bu tanım çerçevesinde çağlar boyunca toplumsal anlamı, hakikat gelişimini değerlendirmek sosyal bilimin özüdür. Hakikat, esasta çağlar boyunca gelişen toplumsal anlamlılığın insan bilincine çıkmış halidir. Kendini mitolojik, dinsel, felsefi, sanatsal ve bilimsel yollarla ifadeye kavuşturma işine hakikati araştırma, dile getirme işi diyebiliriz. Toplumlar sadece hakikat örgüsü değildirler, aynı zamanda açıklama gücüdürler. Hakikatini açıklayamamak en ağır kölelik, asimilasyon ve soykırım durumunu ifade eder ki, bu da bir nevi varoluştan kopma ve gerçeklik olmaktan çıkma durumuna düşmek demektir. Hakikatsiz toplum, hatta birey anlamsız kılınmış, başka öznelerin hakikati içinde erimiş ve kimliğini yitirmiş varlığa dönüşmüş, daha doğrusu anlamsızlaşmış varlık haline gelmiş demektir. Bu durumda anlamla hakikat arasında sıkı bir ilişki vardır. Anlam bir nevi hakikatin potansiyelidir. Bu potansiyel dile geldikçe, özgürce konuşulup yapılandırıldıkça hakikat haline erişilmiş olacaktır.

Hep 'içimdeki hakikat' demek hep 'içimdeki konuşamayan çocuk' demektir ki, en kötü toplumsal durumu ve en kötü birey haline düşmüşlüğü ifade eder. Toplumsal anlamlılıklar (mitolojik, dinsel,

felsefi, sanatsal, bilimsel yöntemlerle) hakikat haline gelmedikçe, bu aşamaya ve aktifliğe (potansiyelden entellegyaya) erişmedikçe yaşamsallık kazanamazlar. Çocukluktan kurtulamamak Ezop dilini aşamamak demektir ki, bu durum da hakikat haline erişememeyi ifade eder. Baskı altına alınmış toplumsal gerçeklikler bu durumu yoğunca yaşarlar. Hakikat açısından toplumsal gerçekliğe baktığımızda, ancak bu gerçeklikler (toplumsal doğalar, yapılar) herhangi bir hakikat yöntemi (mitolojik, dinsel, sanatsal, felsefi ve bilimsel) ile dile geldikçe, aktifleştikçe, yeniden örgütlenip yapısallaştıkça anlamlı toplumdan hakikatli topluma erişeceğimizi görürüz. Toplumsal çağları hakikat açısından gözlediğimizde şunları belirtebiliriz:

1- Toplumsal Klanlar Çağı: Bu çağda karmaşık bir anlam kazanamamışlıktan ötürü klan topluluklarında hakikatler çok sınırlı bir kapsamda, gelişmemiş bir dille, bazen sözel anlatımlar ve çoğunlukla beden diliyle ifade edilirler.

2- Tarım-Köy Toplumu Çağı: Barınma, beslenme, giyinme, üreme ve korunma konusunda daha karmaşık bir yapısallık yaşandığından, anlam kapasitesi çok artmış toplumsal gerçeklikler söz konusudur. Anlam kapasitesine denk gelen bir hakikat çağı gelişmeye başlar. Özellikle ana-kadın etrafında gelişen mitolojik, dinsel ve sanatsal bir hakikat çağı (şişman ana-kadın heykelcikleri çağı) tüm kutsallığıyla sahneye çıkar. Diller gelişir. Mitolojik, dinsel ve sanatsal ifade gücü, orijinal değeri yüksek bir çağı başlatır. Yazılı tarih öncesinin en görkemli çağıdır. Toplumun ilk defa kendini kutsal hakikatler halinde mitolojik, dinsel, sanatsal yöntemlerle açıkladığı çağdır. İnsanlık halen bu dönemin mirasını yemektedir. Felsefi bilgelik ve tıbbi bilim başta olmak üzere, diğer iki hakikat biçimi de bu çağda temel kazanmıştır. Kadın bilgeliği ve tıbbı bu dönemin etkin hakikatleri olarak yaşamda önemli yer bulmuşlardır. Kadın-tanrıçalığın bu çağda egemen olmasının nedeni, kadının beş önemli hakikat alanında kazanmış olduğu güçten ileri gelmektedir. Bu güç kazanmanın altında şüphesiz tarımı ve ev ekonomisini geliştirmede başat rol oynaması yatmaktadır.

3- Şehir ve Uygarlık Toplumu Çağı: Şehirleşmeyle birlikte artan toplumsallaşma diyalektik gereği zıddını da geliştirmiştir. Bu çağda diyalektik zıtlık toplumsal sınıflaşma ve devleti doğurmuştur. Bir toplumsal sapma olarak gelişen sınıfsallık ve devletleşme, toplumsal

hakikat konusunda derin bir yarılma ve bölünmeye yol açmıştır. Yarılma ve bölünmeler şiddet içeren zıtlıklar temelinde oluştuğundan, hakikatlerin şiddetle bastırılması çağı da başlamış olur. Somutta bu durum kendini hakikatler savaşı olarak da açığa vurur.

Hakikatlerin sınıf ve devlet anlamını yüklenmesi tarihin özü haline indirgenmiştir. Tarih nasıl ve hangi yöntemle ifade edilirse edilsin, sınıf ve devlet damgasını taşıyacak biçimde inşa edildi, yazıldı. Toplumsal gerçekliğin, dolayısıyla toplumsal hakikatin yarılması her türlü yabancılaşmanın temelidir. Yabancılaşma, toplumsal anlamın saptırılmasına bağlı olarak hakikatinin de gerçeği ifade etmekten alıkonulmasıdır. Hatta gerçekliğin tersyüz edilmiş olarak ifade biçimlerine taşırılmasıdır. Toplumsal bireyin köklü yabancılaşması tarihteki en büyük kötülüktür. Toplumsal yabancılaşma tarihsel ihanet olarak da yorumlanabilir. Yabancılaşma her düzeydedir. Toplumun tüm maddi ve manevi kültürel alanlarını kapsar. Emek yabancılaşması zihniyet yabancılaşmasıyla birleştirildiğinde, hegemonik uygarlık sistemi kendini sürdürebilir. Dolayısıyla sınıflı ve devletli toplum sistemi olarak uygarlık çağı, ancak toplumsal alanların derinliğine yarılması ve yabancılaşması temelindeki gerçekleşme olarak tanımlanabilir.

Uygarlık toplumsallığı, bölünmüş ve sürekli çatışmayı mümkün kılan bir gerçekliktir. Derin bir hakikat arayışı, çatışması olarak da kendini var kılar. Sömürü ve zor tekelini elinde tutan tahakkümcü güçler, toplumsal hakikati bastırıp çarpıklaştırdıkları oranda ezilen ve sömürülen gruplar, bireyler ve halklardan oluşan toplumlar inşa ederler. Bu kesimler anlamını, dolayısıyla hakikatini kaybetmiş yığınlar, sürüler halinde güdülürler. Sözü edilen kesimler ancak hakikatlerini yitirdiklerinde güdülmeye elverişli konuma gelebilirler. Uygarlık tarihi dar anlamda bu güdülenimin hem anlam hem de hakikat olarak inşa edilip sürdürülmesinin tarihidir.

g- Toplumsal Hakikat ve Yabancılaşma Biçimleri

Toplumsal gerçeklik gerek kendi içinde gerek dışında baskı ve sömürüye alan bırakmadıkça, anlam ve hakikatinin özgür gerçekleşiminden bahsedilebilir. Bu durumda anlam ve hakikat özgürdür. Özgür olmak, anlamlı ve hakikatli olmakla mümkündür. Özgürlüğü olmayanın kimliği, dolayısıyla anlamı ve hakikati de olmaz.

Doğal koşullardan kaynaklanan tehditlerle (kıtlık, vahşi hayvanlar, iklimsel zorluklar, bulaşıcı hastalıklar) bollukların (bol yiyecek taneleri, meyveler, av hayvanları, elverişli iklimler, güvenlikli ve sağlıklı ortamlar) egemen olduğu koşullardaki hakikat biçimleri ile toplumsal baskı ve sömürünün sürdürüldüğü toplumlardaki hakikat biçimleri farklı oluşur. Ana hatlarıyla bu biçimleri şöyle sıralayabiliriz:

1- Henüz toplumsal tahakkümün (hiyerarşi ve devlet) gelişmediği koşullarda hakikatin başlıca ifade biçimleri mitoloji, din ve sanatlardır. Hakikati açıklamada felsefe ve bilimin payı sınırlıdır. Ağır basan ifade biçimi ise mitolojidir. Mitoloji bilindiği üzere söylence, efsane, masal, öykü biçimindeki anlatılardır. Mitolojilerde mutlaka bir hakikat gizlidir. Daha doğrusu, mitoloji hakikatin bir söylem biçimidir. Uygarlığa batırılmamış din de mitolojiye göre inanç yanı daha ağır basan, hakikat değerliliğine kesinlik katan bir biçimdir. Din kesin olduğuna inanılan mitolojilerdir. Dinin inanç ve yargılarında hakikatle eşitlenme, özdeşleşme vardır. Bilgelik (felsefe) ve bilim mitoloji ve dinin ağır etkisini taşır. Sanat bir hakikat biçimi olarak dinsel ve mitolojik zihniyetle sıkı bağ içindedir. Müzik ve çizim olarak anlamı ifadelendirmek ister. Müzik, resim ve heykele yüklenen anlamı araştırmak önemli bir hakikat çalışmasıdır. Önemli olan müziğin, resmin, heykelin kendisi değildir; ifade ettiği anlam ve hakikat olarak değerleridir.

Mitoloji ve dinin dilinin şiirselliği esastır. Dilin kendisi doğuşundan itibaren uzun süre şiirsel anlatımlıdır. Dolayısıyla şiirle hakikat arasında sıkı bir ilişki vardır. Şiir tahakküm tanımayan eski özgür toplumun dili ve hakikatidir. İlk ozanlar bilgelerden, peygamberlerden önceki hakikat açıklayıcılarıdır. Bir toplumun dilinin şiirselliği ve ozan anlatımlı gücü, o toplumun ne denli özgür ve anlamlı bir toplumsal gerçekliğe sahip olduğunu gösterir.

2- Sınıflı ve devletli toplum sistemi olarak uygar toplum hem kendi içinde hem dışında tahakküme uğradığı ve yarıldığı için, anlam ve hakikat olarak da parçalanır. Mitolojik ve dinsel anlatıma tahakküm karıştığından hakikat yabancılaşır. Yabancılaşma uygar toplumun özüne, varlığına ilişkindir; sadece söyleme dayanmaz. Tahakküm örgütlenmeleri içerdikleri anlamları hakikat olarak sunduklarında, toplumsal yaşam paradigmaları köklü değişimler geçirir. Toplumda çelişkili yaşam ve ona yön veren paradigma biçimleri oluşur. Yabancılaşma hakikati kemirerek, yontarak, eriterek yaşanır. Yaban-

cılaşmanın hakikat olarak değeri çarpıtılma, bastırılma ve karartmaların kabulü için girişilen çabalar sonucunda sürekli azalır. Savaşılacak bir hakikati kalmadığında, yabancılaşmayı yaşayan toplum anlamsız bir yapılar yığını haline gelir. Söz konusu yapılar toplum için sadece bir yüktür; bir nevi toplumsal hastalıktır. Tutuculuk, softalık, faşizm biçiminde patolojik adlarla anılır. Yabancılaşma hastalık halindeki toplumsal gerçeklik olarak artık anlamsızdır. Anlam yitimi en tehlikeli toplum halini yansıtır.

Toplumsal doğasında hakikatin yaşadığı yarılma ve çatışmalar uygarlığın bütün biçimlerinde izlenebilir. Mitoloji ve dinin hakikat değeri düştükçe, anlamlı ve canlı şölen havasında tapınılan tanrıça ve tanrılar yerlerini değerden düşmüş putlara bırakırlar. Görkemli, kutsal, mükâfatlandıran tanrıça çağından cezalandıran, kullaştıran tanrı çağına geçilir. Aslında toplumsal dönüşüm (komünal toplumdan sınıflı topluma) kendini hakikatte böyle ifade etmektedir. Sümer toplumunda bu dönüşüm çok canlı olarak izlenebilir. Ayrıca tanrılar arasında da savaş çıkar. Dionysosçu gelenek, tarımsal komünal toplumun hakikati olarak kendini yansıtırken, Zeusçu gelenek bu toplumun ilk yarılmaya ve dönüşüme uğramış tahakkümcü kesiminin hakikati olarak yansıtılır. Bu gelenekler çatışması bile orijinal anlamını Sümer toplumunda bulur. Bu iki gelenek, çağ sanatlarında çarpıcı olarak yansıtılır. Tanrıça çağı İsa'nın anası Meryem'e kadar yansısını sürdürür. Kapitalizmin hâkim sistem haline gelirken tanrıça çağının son temsilcileri olan 'cadı kadın'ları yakarak modernitesini inşa etmesi son derece düşündürücü ve öğreticidir.

Uygarlık çağında felsefe ve bilim, hakikatin ifade biçimleri olarak önem kazanırlar. Bunda hakikat arayışı ve mücadelesi temel rol oynar. Mitolojik ve dinsel anlatımla kendini eskisi kadar gizleyemeyen maskeli tanrı-kralların yerini metafizikle örtünmeye çalışan sistemler alır. Metafizik, nesnel idealizm olarak tek tanrılı dinlerin yetmezliğe düşmesi sonucunda hâkim uygarlık sistemlerinin öznelliği olarak geliştirilir. Tanrı yerine hakikat olarak 'idea'lar ikame edilir. İdealizm, devletleşen tanrı olarak daha çok hakikatmiş gibi sunulur. Bu nedenle idealizmle yabancılaşma arasında sıkı bir ilişki vardır. Toplumsal hakikatler tanrılarla değil, idealarla ifade edilmeye çalışılır. Toplumsal hakikatin aşınıma, erimeye ve çarpıtılmaya uğraması idealizmle önemli bir aşama kaydeder.

Hegemonik iktidar ve sömürü sistemi olarak uygar geçinen sayısız devlet, gittikçe daralan toplumsal anlamlılığını gizlemek için abartılı, süslemeli ve heybetli sanatsal biçimlenişlere de ağırlık verir. Örneğin Roma ve Grek uygarlığı mimarî, heykel, müzik, mozaik alanında hakikat olarak böylesi bir sunuma çok büyük önem vermiştir. Sistem kendini ne kadar abartılı sunarsa, toplumsal anlamı (sömürülen ve ezilenlerin gerçeğini) o denli gizlemeye, çarpıtmaya çalışır. Bilim, felsefe ve sanat, mitolojik ve dinsel çağda olduğu gibi iktidara bağlanır, devletleştirilmeye çalışılır. Dolayısıyla toplumsal yarılmaya karşılık gelen bir bilim ve felsefi mücadele süreci yaşanır. Anlam yitimine karşı direndikleri oranda bilim ve felsefenin hakikati ifade etme güçleri de artar. İktidar ve devlet sahiplerinin emrine girdikçe dogmalaşıp hakikatle bağını yitirir, yabancılaşmanın bir söylem aracı olarak rol oynarlar. Hakikatle bağını yitiren mitolojik ve dinsel ifadelere karşı hakikat ifadesi olarak gelişen bilim ve felsefe, toplumun kendisi için değil, baskı ve sömürü tekellerinin çıkarı için rol değiştirdiğinde, tıpkı eski mitolojik ve dinsel yabancılaşmalar gibi dogmalaşıp hakikatle olan bağlarını yitirme sürecine girerler. Sanatlarda da benzer süreçler yaşanır. Hakikatle bağını yitiren sanatlar abartılı duruma düşerek ve minimalize olarak toplumsal gerçekliği ifade etmekten uzaklaşırlar.

Uygarlık çağında tahakküm nedenli toplumsal sorunlar, hakikatin bütün ifade tarzlarında kendini sorgulamayı ve çözüme kavuşturmayı dayatırlar. Hakikat sorunlarının kaynağı toplumsal olduğu kadar, çözümleri de toplumsal bilim kapsamındadır. Toplumsallıkla bağını yitiren bilimin yabancılaşması, dolayısıyla hakikatle bağını yitirmesi kaçınılmazdır. Kendini hakikatin tüm yöntemlerinde yetkinleştirmiş toplumlar, sorunlu olmaktan ve yabancılaşmadan kurtulmuş, eşitlikçi, özgür ve demokratik (ahlâkî ve politik) toplumlardır.

h- Kapitalist Modernitede Hakikat ve Yabancılaşma

Kapitalist modernite, iktidarı ve kâr-sermayeyi azami biriktirmek kadar, bununla bağlantılı olarak hakikatin yabancılaştığı sistemi de tanımlar. Sistem olarak doğuşu çok kanlı hakikat savaşlarını gerektirdiği gibi, sürdürülmesi de tarihin gördüğü en büyük savaşları beraberinde getirmiştir. Sistemin savaşları sadece iktidar ve sömürü savaşları olmayıp, aynı zamanda çetin hakikat savaşlarıdır. Uygarlık

sistemlerinin en gelişmiş küresel devamı olan kapitalist modernite, toplumsal anlamlılığı ve hakikatini ezdiği, çarpıttığı ve kararttığı oranda gerçekleşir. Sistem içinde kâr ve iktidar azamileştiği oranda, toplumsal yaşam hakikatinin alanı minimumlaşır ve anlam kaybı oldukça fazlalaşır. Toplumsal yaşam sadece iktidar ve kâr hırsının kurbanı olmakla kalmaz; hakikatin tüm ifade biçimlerinde ağır bir yabancılaşmayı da yaşar. Toplum hem anlam hem de hakikat olarak tam bir tasfiye süreciyle karşı karşıyadır. Toplumun tüm gerçeklerinin yerine iktidar ve sermayenin gerçekleri ikame edilmiştir.

Modernitenin birinci sacayağı olan kapitalizm sistem olma şansını yakaladığı zaman, tarih öncesi ve sonrasının ana toplumsallıklarını tasfiye etmekle işe başlamıştı. Öncelikle 'cadı avı' sloganı altında kadın toplumsallığının ayakta durmaya çalışan gücünü ateşte cayır cayır yakmıştı. Cadı kadın avı sermayeden bağımsız düşünülemez. En derin kölelik olarak kadın üzerindeki hegemonyasını inşa etmesinde bu yakma sahneleri son derece işine gelmiştir. Günümüzde kadının en kahpeleşmiş haliyle sistemin hizmetinde olması, kapitalist hegemonyanın çıkış aşamasında gerçekleştirilen bu yakılışlarla sıkıca bağından ötürüdür. Yakılmanın dehşetengiz anıları, kadını Avrupa'da erkeğin sınırsız hizmetine sokmuştur.

Sistem kadından sonra tarım-köy toplumsallığını da acımasızca yıkmıştır. Komünal demokratik yanı ayakta kaldıkça azami iktidar ve kâr sağlanamayacağından, tarım-köy toplumsallığının hedeflenmesi kaçınılmazdı. On binlerce yıllık insan direnişinin, acılarının ve sevincinin anlam ve hakikatinin zemini olan bu toplumsallıkların tasfiyesi sağlandığı oranda sistemin çıkış şansı artacaktır. 16. yüzyıl ve sonrasının Avrupa'sında ve dünyada gelişen tüm uygulamalar bu gerçekliği doğrulamaktadır. Modernite öncesi toplumun sınırlı da olsa hakikatini ifade eden kiliseye karşı sistemin savaşını da bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Şüphesiz kendi içinde yanılsamalı bir toplumsallığın ifadesi olarak Hıristiyan evrenselliği eski iktidar ve sömürü tekelinde pay sahibi olsa da, toplumu savunmanın en önemli mevzilerindendir. Kapitalizm bu mevziyi de etkisizleştirmeden çıkış sağlayamazdı. Büyük din savaşları bu hakikatin ifadesidir.

Kapitalizm proleterleşme denilen en terbiye edilmiş bir köleliği meşrulaştırarak toplumsal hakikate ölümcül bir darbe daha vurmuştur. K. Marks'ın en büyük hatalarından birisi, hakikatin yitirilmiş bir

öğesi olan proleteri baş özne sanma gafletine düşmesidir. Proleter geliştirilmiş bir köledir. Bu durumunu sürdürdükçe asla hakikat sahibi bir özne olamaz. Kapitalizm proleterdeki tüm insani toplumsal özellikleri öldürmeden, onu işine koşturamaz. Antikçağ kölesindeki insani toplumsal öz, modern köle olan proleterdekinden daha fazladır. Ama yine köle olduğu için hakikat payesini ancak özgürlüğüne kavuştuğunda kazanabilir. Hem köle olarak kalmak, hem de hakikat payesi taşımak Marksizm'in büyük bir çarpıtmasıdır. Reel sosyalizmin başarısızlığının temelinde bu hakikat yatar.

Kapitalizmin bir toplumsal sınıf olarak yükselttiği burjuvazi, hakikatin üzerinde parçalandığı toplumsal afetin kendisidir. Bir tanrıkral bin burjuvadan daha çok hakikate yakındır. Burjuvazi hakikatin ve dayandığı, ifade ettiği toplumsal anlamlılığın ikiye parçalandığı toplumsal doğanın patolojik parçasını teşkil eder. Modernite bu sınıfın somutunda tüm toplumsal hakikati felç ettiği gibi, yabancılaşan iktidar ve sermayeyi canavar (Leviathan) haline getirir.

Modernitenin ikinci sacayağı olan ulus-devlet, tarihte eşi görülmedik hakikat yontucusu bir güç olarak da tanımlanabilir. Hiçbir toplumsal patoloji, ulus-devlet kadar toplumsal mühendislik adına (Demiurg = Mimar Tanrı) toplumsallığı homojenleştirip yaşamsallığından kopartmamıştır. Modernitenin ilericilik (tanrısal kıyamet inancının moderncesi) kisvesi altında en kutsal toplumsal yaşam farklılıklarını (yaşam = farklılık olduğu halde) yontup un ufak etmesi ve tekçi yapılar üretmesi faşizmin kendisidir. Faşizm toplumsal hakikatin bittiği yerde ortaya çıkan toplumsal patolojidir; ulus-devlet iktidarı ve sermaye tekelciliği olmadan asla üremez. Ulus-devletin kutsallaştırmaya çalıştığı sınırlar, vatan, millet, bayrak, marş ve yurttaş kavramları gerçek toplumsal kutsallığa ihanet etmekle bağlantılıdır. Tekçi vatan, millet, yurttaş inşaları, tüm çağlar boyunca yaşanmış bir insanlığı ancak kasap gibi doğramakla mümkündür. Bu durumda sadece toplumsal hakikatten uzaklaşma, yabancılaşma değil, toplumun kendisinin tüketilişi söz konusudur. Ulus-devletin içerdiği dinci, milliyetçi, cinsiyetçi ve 'bilimci' iktidar çoğaltımı karşısında toplumsal hakikatler her zerresine kadar tecavüze, işgale ve inkâra uğramış durumdadır. Nietzsche, Foucault ve Adorno başta olmak üzere, bazı filozofların hakikat adına kıyamet koparmaları, modernitenin iğdiş edilmiş ve

toplumsal olmaktan çıkarılmış birey olduğuna dair açıklamaları bu gerçekliği anlatır.

Modernitenin üçüncü sacayağı olan endüstriyalizmin ekolojik yaşamın imhası anlamına geldiği tamamen açığa çıkmış bir hakikattir. Sadece eko-çevrenin değil, toplumsallığın ancak onunla varlık kazandığı gerçeğinin de imhasıdır. Çevresini her gün yitiren bir toplum, yaşamını parça parça kaybeden ve canavara yediren toplumdur. Endüstriyalizm, milyonlarca yıllık direnişle inşa edilmiş bir insan toplumsallığının, bu uzun süre karşısında bir an sayılabilecek kadar kısa bir aralık içinde tasfiye edilmesinde kapitalizm ve ulus-devletin suç ortağıdır. Endüstriyel toplum adı altında bir kanser urunu en ilerici toplum olarak sunma küstahlığı da endüstriyalizmin ne tür bir patolojik vakıa olduğunu gayet iyi açıklamaktadır. Hiçbir savaş endüstriyel toplum adına kapitalizm ve ulus-devletin desteğiyle gerçekleştirilen toplumsal cinayetler kadar cinayetler ve ölümler gerçekleştirmemiş, toplumsallığı yaralayıp hastalığa mahkûm etmemiştir.

Kıyamet ve mahşer kavramlarının bir anlamı varsa, bu kavramlarla herhalde modernite denilen bu üç ayaklı canavarın insan toplumsallığının anlamını ve hakikatini yok ettiği ahir zaman anlatılmak istenmiş olsa gerek!

Ortadoğu'da sosyal yaşamın yeniden tanımlanması için gerekli kavramsal ve kuramsal çerçeveyi kabaca sunmaya çalışmamın asıl nedeni, "Toplumsal yaşam nedir?" sorusuna yanıt geliştirmektir. İnsanın kendi öz yaşamına ilişkin tuhaf bir yaklaşımı vardır; sanki ezelden ebede kadar bir çizgide veya döngüde yaşandığını sanır. Bu köklü bir yanılgıdır. En anlamlı yaşam şansına sahip olduğu halde, insanın en yanılgılı tür olması sadece doğanın bir oyunu değildir; sanırım bu daha çok tahakkümcü toplumda kendini gösteren bir oyundur. Hiçbir canlı türü insan kadar yanılsamalı değildir. Çok tuhaf bulduğum kadar ilginç bir oyundur bu benim için.

Toplumsal yaşamı doğru tanımlamak ve bu bilinçle yaşamak, yaşamın kendisi kadar önemlidir. Belki de yaşam doğru tanımlanmak içindir. Hemen belirtmem gerekir ki, genelde yaşam, özelde insan yaşamı kendine özgü bir mimarinin, bir inşanın sonucudur. Bu inşanın içine nelerin girdiğini belirlemek toplumsal bilimin temel görevidir. Belirlemek istediğim hususun daha iyi anlaşılması için, üç aylık ömrü olan kelebeği örnek olarak gösterebilirim. İç yapısı ve eko-

sistemi kelebeğin bu üç aylık yaşamını belirlemiştir. Eğer bir kazaya kurban gitmezse, kelebek bu üç ayı yaşayacaktır. Onun için öncesizlik ve sonrasızlık (ezel-ebed sorunu) bu üç ayla sınırlıdır. Bunu sorun yapmayı da hiç düşünmez. Bu yönlü bir arzusu da olamaz, olsa da fazla mesele yapmaz. Örnek içinde örnek: Gılgameş gibi. Gılgameş'i olumsuz örnek olarak sunuyorum. İzahını yapacağım. Tüm doğa ve evren özünde 'kelebek kuralı'na bağlı olarak yaşar. Sadece insanda yaşam bu kurala ters düşer. Muazzam sorunlu bir hal alır.

İnsan türü ömrü için ebedi-ezeli arayışlar içine girmekten gökte cennet, yeraltında cehennemler düşünmeye kadar pek çok çılgınca çaba geliştirir. Kendini tanrı-krallar halinde sunmaktan en alçakça kölelikte tutmaya kadar çılgınlıklar peydahlar. Her gün cinsel sapıklık içinde yaşamaktan kendini nötr bir cins halinde tutmaya kadar kural tanımayan tutumlar da sadece insana özgüdür. Planlı soykırımlar geliştirmekten sonsuz yaşam iksiri peşinde koşmaya kadar bu tutum hiçbir canlı türünde görülmeyen hastalıklar halinde sürer gider. İnsan için, sınır tanımayan bu çılgınlıklar için, bunların anlaşılması ve önlenmesi için yaşamın tanımına ihtiyaç vardır. Doğru bir tanım doğru yaşamın ilk adımı olabilir.

Bu bölümün uzun girişinde konuyu biraz aydınlatmak için kavramsal ve kuramsal bir çerçeve geliştirmeye çalıştım. Şüphesiz idealli bir sosyal bilim bu çerçeveyi geliştirip yaşamsallaştırmakla görevlidir. Kapitalist modernitenin yapısal krizini ve çıkış olasılıklarını çözümlemeye çalışırken, vazgeçilmez bir gereksinim olan sosyal bilimin yeniden tanımlanması ve inşası (örgütlenmesi) bu nedenlerle öncelikli görevlerin başında gelir.

İnsan yaşamının olmazsa olmazı toplumsallığıdır. Bu konu üzerinde çok ısrarla durmamın birinci nedeni henüz sosyal bilimce bir tanımlanmasına girişilmemesi, girişim denemeleri olsa bile anlamı ve hakikat değeri olan bir bilimselliğinin sağlanamaması, örgütsel inşasının ve toplumsallaştırılmasının başarılamayışıdır. İkinci ve daha önemli neden, kapitalist modernite liberalizminin bireyi ve bireyciliği anti-toplumsal temelde yere göğe sığmayacak denli abartılı inşası ve canavarlaştırmasıdır. Mevcut haliyle bireycilik sadece sürdürülemez değildir, yaşanılamazdır da. Hiçbir canlı türünde gözükmeyen, her türlü sapıklığa açık bireyci yaşam için ne toplumun ne de gezegenimizin dayanma gücü kalmıştır. Bu bireycilik öyle bir sapık haline geti-

rilmiştir ki, günün yirmi dört saatinde insan öldürmekten, seks, spor ve sanat yapmaktan, kâr sağlamaktan ve işkence yapmaktan usanmaz. Çok açık ki bu bireyciliğin sonu kanser ve AIDS türü hastalıklardır, nitekim onlar da hızla üremektedir. Peygamberlerin çok önceden haber verdikleri mahşer denilen günler bu bireycilikli dönemi ifadelendirir.

O halde yaşama saygının gereği olarak, birinci görev olan toplumsal yaşam tanımlı sosyal bilimin inşasını, ikinci görev olan bireyci yaşamın ve arkasındaki sistemin durdurulmasıyla bütünleştirmek çıkış için şarttır.

Şüphesiz toplumsallık bireysel yaşamın örgütlülüğüne ve inşasına dayanır. Bireyden kopuk toplum olamaz. Bireyle toplum kıyaslamasını hidrojenle uranyum elementlerinin kıyaslamasına benzetebiliriz. Hidrojen atomu tek başına olduğunda basit bir yapıdır. Bazı türlerinde enerji ve parçacık yayımı olsa bile çok sınırlıdır. Uranyumda ise sentezlenen aynı atomlardan çok sayılı bileşim sürekli enerji ve parçacık yayar. Nitekim atom bombası uranyumun bu özelliğinden kaynaklanır. Toplumda da çok sayıda birey sentezlenmiştir. Ama yaydıkları enerji ve parçacıklar (eski ve yeni topluluklar) bireyci insana göre (kendisini yaşamaktan başka işlevi olmayan atom) kıyaslama kabul etmez ölçülerdedir.

Birey toplumsallığını yitirdiğinde, fiziki olarak yaşasa bile, ya bir hain ve alçaktır ya da bir serseridir. Her iki anlamda da ölümcüldür.

Ortadoğu toplumsallığını evrensel bir yapılanma olarak anlamlandırmak önemlidir. Gezgin avcılar ve bitki toplayıcıları Toros-Zagros dağ silsilesinin eteklerindeki uzun süreli yaşayıştan çıkardıkları deneyimle tarım-köy toplumsallığına geçişi gerçekleştirdiklerinde, farkında olmasalar da evrensel yaşamın bir yapılanmasını inşa ediyorlardı. Bu yapılanmanın kendisini ve üzerinde inşa edilen merkezî uygarlık çağını ilgili bölümlerde çözümlemeye çalışmıştım. Burada ek olarak bu yapılanmanın anlamı üzerinde durmak ve hakikat değerini açıklamak katkı sunacaktır.

Son buzul döneminin sona ermeye başladığı yirmi bin yıl öncesinden itibaren Toros-Zagros dağ silsilesinin eteklerinde örgütlenmeye çalışılan yeni toplumsallık, zengin bitki türlerinden tarıma ve evcilleşmeye uygun hayvanlardan hayvancılığa geçiş halindeydi. On bin yıl öncesinde bu geçiş süreci yerleşik köy yaşamıyla sonuçlandı.

Ekim ve hayvancılık faaliyetleri çiftçi ve çoban toplumsallığını öne çıkardı. İnsanlık için rüya gibi bir yaşam belirdi. Halen izleri süren tüm bayram ve törenlerin temeli bu yeni rüya gibi yaşam sevincinden kaynaklandı. Kıtlık toplumundan bolluk toplumuna geçiş yapılmıştı. Yaklaşık on bin yıl başka toplum tipleri tanınmadan bu biçim yaşandı. Bu yaşam biçimi tüm dünyaya yayıldı. Çoklu merkez görüşleri olsa da, beliren yeni yaşamın bu ilk merkezliliğinin belirleyici önemde olduğu güçlü kanıtlarla daha fazla desteklenmektedir.

Ana-kadın eksenli gelişen bu toplum ilk akraba toplumunu inşa etmesi açısından da önemlidir. Akrabalık ana-kadına yakınlık temelinde belirlenir. İlkel klandan ilk kabile toplumuna bu akrabalıktan erişilir. Kabile, temeli güçlü orijinal kimlikli bir toplum biçimi olarak halen izini sürdürmektedir. Etkileri günümüze kadar taşan orijinal dil, din, mitoloji, sanat, bilgelik ve bilimsel kurumlar ilk ışınlarını bu toplumun bağrında saçtılar. Dokuma, çömlek, toprağı ekme, el değirmeni ve ev kurma araçları da orijinal çıkışlarını bu dönemin toplumuna borçludur. Doğaya kutsal bağlanış ve vatancıklar oluşturma da bu toplumun ürünüdür. Denilebilir ki, toplumsal yaşama ilişkin 'ilkler'in yüzde 90'ı bu dönemin toplumundan kaynaklanır.

On binlerce yıl tek başına süren toplumsallık, insanlığın temel zihniyet ve ruh kalıplarını, maddi ve manevi kültürel değerlerini teşkil etmiştir. Basit bir toplum (köy-tarım-çiftçi-çoban-kabile-ana kadın-zihniyet ve ruh kalıpları-bazı üretim teknikleri) olabilir, ama insanlık için köklü bir yaşamın temeli başarıyla atılmıştır. Bundan sonra gerçekleşen her şey bu topluma dayalı olarak gelişmiştir. İnsanla ilgili hiçbir gelişme bu topluma rağmen oluşma yeteneğinde değildir. Başka hiçbir gelişme olmaz demiyorum. Olsa bile bu toplumla bağlantılı olarak ve onun bir kolu biçiminde gelişir. Toplumlar tarihsel varlıklardır. Tarihsellikleri dışında toplumlar var olamaz. Kapitalist modernitenin tarihi bir tarafa bırakan, sadece analize dayalı bilim yöntemi tüm bilimlerin, özellikle sosyal bilimin çarpık ve hakikat değeri düşük biçimde gelişmesinden sorumludur. Analiz ve nesnellik en kötü metafizik olarak Avrupa merkezli bilimin temel kusurlarıdır.

Eğer toplumlar tarihsel varlıklar ise, o zaman anlamları da tarihseldir. Anlam ise toplumsal yaşamın özüdür; toplumsal yaşamın amacı, ruhu ve zihni olarak da tanımlanabilir. Hakikat ise, bu tarihsel toplum varlığının teşkil ettiği anlamlılığın mitolojik, dinsel, sanatsal,

bilgelik ve bilimsellik olarak dile, ifadeye ve biçime kavuşturulmasıdır.

İnsan toplumu ağır tahribatlardan geçmiş olsa bile, şimdi de aynı hakikat yöntemleri temelinde bu anlamlılığı yaşamaktadır. Toplumun tarihselliğinin bir kanıtı da bu yaşam biçimidir. Şüphesiz bu toplumsal yaşam biçimi aynı kalmamıştır. Diyalektik olarak bir gelişmeyi hep bağrında taşımıştır. Ama yıpranmış, tasfiyeyi ve tahribatı yaşamış da olsa, temel form olarak günümüze kadar kendini yaşatmıştır.

Bu tarihsel toplumun yaşam formunda ilk büyük yarılma hiyerarşiyle çizilmiştir. Hiyerarşi tanımlandığı gibi yaklaşık M.Ö. 5000'lerden itibaren varlığını duyuran bir unsur olarak toplumun bağrına yerleşti. Hiyerarşinin kendisi ilk seçkinler grubunu ifade eder. Rahip + yönetici + asker üçlüsü olarak hiyerarşi, ana-kadın otoritesi yerine kurulmaya çalışılır. Toplumsal yaşamın bağrında ilk büyük yabancılaşma bu seçkinler otoritesi ile başlar. Seçkin aile, hanedanlık yapılanmaları da kaynağını hiyerarşide bulur. Hanedanlık bir yandan devlet olarak biçimlenirken, diğer yandan ailecilik olarak toplumsal yaşamı farklı bir anlamlılığa ve forma taşır. Köklü dönüşüm söz konusudur.

M.Ö. 3500'lerden itibaren şehir, sınıflaşma ve devletleşmenin başlamasıyla birlikte bu yarılma, anlam ve form dönüşümü daha da derinleşir. Uygar toplum başat rol oynar. Toplumsal artılar üzerine kurulan uygarlık tekelleri (devlet, köle çiftlikleri, ticaret, tefeci tekelleri) yaşamı derinden yaralamıştır. Tanık olmadığı yabancılaştırıcı unsurlar toplumun bağrına yerleşince, anlam ve form olarak giderek bozulan ve bütünlüğü parçalanan alt ve üst tabakalara özgü yaşamlar peydahlanır. Uygar yaşam tarzı denilen varoluş bu tarzı ifade eder. Ortadoğu toplumunda aynı merkezî alanda (Verimli Hilal) boy veren uygarlık da merkezî bir anlama sahiptir. Evrenseldir. Toplumsal yaşamın bağrında yabancılaştırmayı derinleştirse de, tarihsel ve mekânsal olarak Ortadoğuludur. Ortadoğu toplumsal yaşamında üst bir katman olarak yerleşen uygar yaşam, yaklaşık beş bin yıllık hegemonik bir dönemi ifade eder.

Hegemonya basit bir unsur değildir. Toplumsal yaşamın tüm gözeneklerine, doku ve organlarına sızmıştır. Bu yaşam tarzında kadın kimlik olarak en alta yerleştirilmiştir. Onun üstünde erkek köleliği oturtulmuştur. Direnen göçebe kabile ve aşiretlerle emekçi köylüler ve zanaatkârlar üçüncü tabaka olarak düzenlenmek, yapılandırılmak

istenir. Fakat bu kesimler ilk iki tabakayı da etkileyerek, tarih boyunca direnmeci yaşamı hep canlı tutar. Ayrıca uygarlık tekelleri sadece çıplak zor araçlarıyla değil, esas olarak hakikatin ifade yöntemlerini (mitolojik, dinsel, bilgelik, sanat ve bilimler) kullanarak, meşruiyetlerini toplumsal yaşamda doğalmış gibi sunmak ve sonsuz kılmak isterler. Toplumsal yaşamın tüm eski kalıplarını, bayram ve törenlerini, ibadet ve eğlencelerini tekelleri altında yeniden yorumlayarak sahiplenirler, bunlara damgalarını vururlar. Fakat en eski toplumsal yaşam kalıpları temelde varlığını ve anlamlılığını sürdürür. Parçalanmış da olsa hakikatini dile getirir. Uygarlık çağında Hint, Çin ve Güney Amerika uygarlıkları kendi mekânlarında gelişim sağlasalar da, başat rol Avrupa modernitesine kadar Ortadoğu kökenli merkezî uygarlık sisteminde kalmıştır.

İslâmiyet adı altında son çıkışını yapan merkezî uygarlık sistemi, anlatıldığı gibi beş yüz yıllık bir ikame sonunda hegemonyasını Avrupa kapitalist modernitesine kaptırmıştır. Ortadoğu toplumunun İslâm adı altında yaşadığı şey, özünde eski tarihidir. Hiyerarşi, hanedanlık ve imparatorluklar varlıklarını İslâm döneminde hilafet, emirlik ve saltanat adı altında sürdürürken, direnişçi demokratik unsurlar çok çeşitli mezhepler (Alevi, Şia, Harici, Êzidi, Musevi, Hıristiyan halk ve kültürler) ve cemaatler olarak varlıklarını, anlam ve hakikatlerini sürdürmeye çalışmışlardır. Tüm bu tabakalaşma ve parçalanmalara rağmen, Ortadoğu'da toplumsal yaşamın evrensel bir yanının ve bütünlüğünün olduğu açık bir gerçekliktir. Tarihsel toplum varlığını sürdürmektedir. Ama anlamı ve hakikati zayıflamış ve parçalanmış olarak.

Bu durumda sorulması gereken temel soru, kapitalist modernitenin Ortadoğu toplumunda neden gelişme olanağı bulamadığıdır. Sorunun yanıtı ne dinin engelleyiciliği, ne de üretim araçlarının geriliği ve sermayenin yetersizliğidir. Bu alanlarda Avrupa'nın çok ilerisinde olunduğu bilinmektedir. Söz konusu olan dönem 12.-15. yüzyıllardır. Avrupa şehir doğuşlarıyla tanışmaktadır. Ticaret ve para yeni açılan pazarlarda gelişme göstermektedir. Ortadoğu'da ise bu süreçler dört bin yıl öncesinden beri döngüler halinde devam etmektedir. Sanayii de Avrupa'nın fersah fersah ilerisindedir. Merkezî uygarlık hegemonyasına da sahiptir. Bu nedenler, aslında bu bölgede neden kapitalist sisteme geçilemediğini de açıklamaktadır. Ortadoğu kendi

sistemine güvenmektedir. Artık-değer üretimi hegemonik güçler için yeterlidir. Dıştan ve içten kaynaklı önemli ve ölümcül karşıt stratejik güçler söz konusu değildir. Moğollar gibi gelen güçleri de rahatlıkla kendi içinde eritmektedir.

Bölümün başında çözümlemeye çalıştığım, Avrupa'nın çıkışında stratejik nedenlerin temel rol oynadığı görüşü geçerliliğini korumaktadır. Kapitalizm bir stratejik savunma ve saldırı rejimidir; ancak durumları çok sıkışmış, varlık-yokluk sorununu yaşayan iktidar ve sermaye tekelleri için başvurulacak bir araçtır. Hollanda ve İngiltere'nin yaşadıkları stratejik ölüm kalım sorunu onları kapitalizme zorlamıştır.

Hegemonik güç olarak yükselen İngiltere, daha 16. yüzyılda Ortadoğu'ya yönelik keşif hareketlerine girişti. Zaten başta Venedik olmak üzere İtalyan kentleri ve Napolyon daha önce kapıyı iyice aralamıştı. Ayrıca Ortadoğu'yu çok iyi tanıyan Yahudi sermayesi baştan beri stratejik olarak bölge ile ilgilenmekte ve yol göstermekteydi. Hollanda, İngiltere, diğer önde gelen Avrupa ülkeleri ve ABD'nin bölgeye ilgisinin uzmanlığını Yahudi sermayesi yapmaktadır. Tersine Avrupa'ya doğru bilginin uzmanı ve yol göstericisi de yine aynı sermayedir. Yahudiler bu konuda ilk Urfa ve Mısır'dan çıkış dönemlerinden (M.Ö. 1600-1300) beri tecrübe sahibi bir tüccar kabile toplumu olarak hareket etmektedir.

Ortadoğu'da kapitalizmin stratejik bir rol oynayamamasının ikinci bir nedeni de, İslâm'ın yükselişi ile birlikte gelişmeleri engellenen Hıristiyan, Ermeni, Asuri, Helen ve Yahudi varlığının göçe zorlanmasıdır. Birikimleri haraca bağlanan ve zaman zaman talan edilen bu kesimlerin Avrupa tarzı bir şehir burjuvalaşmasını yaşayamaması, bölgenin aleyhine önemli sonuçlar doğurmuştur. Erkenden bir Rönesans'ın yaşanmaması kadar, geliştirdikleri kültürün darbelenmesi de bölgeyi çoraklaştırmıştır. İslâmiyet tek başına Ortadoğu kültürünü temsil edebilecek bir konumda olmaktan çok uzaktır. En kültürlü halklar olarak Hıristiyanlar ve Museviler, bölgenin hafızası kadar maddi birikimlerinin de sahipleriydi. İslâmiyet biraz da bu değerler üzerine kuruldu. Değerlere el koydu, ama geliştiremedi. Avrupa'da ise güç kazanan Hıristiyan ve Yahudi kültürü, Avrupa uygarlığının gelişiminde en temel taşları döşeyen unsurların başında gelmektedir. Ortadoğu'da başat olsalardı, Avrupa uygarlığının hegemonik güç

olarak doğma şansı yok denecek kadar az olurdu. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu gerçekliği izlemek oldukça öğreticidir.

Bu anlatımın ışığında Avrupa'nın 11.-14. yüzyıllarda sürdürdüğü Haçlı Seferleri ile neden sonuç alamadığı daha iyi anlaşılmaktadır. Bu seferlerden çıkardığı dersler ve taşıdığı değerlerle 16-19. yüzyıllardaki kapitalist temelli stratejik çıkışlarıyla Ortadoğu'ya yüklendiğinde başarılı olması da aynı nedenlerden ötürü anlaşılırdır. İlgili bölümlerde konu yeterince çözümlenmiştir. Ortadoğu için önemli olan, 19. yüzyıldan itibaren stratejik saldırıya geçen Avrupa modernitesinin yol açtığı gelişmelerdir. Daha da önemli olan, toplumsal yapıda derinleşen kriz ve çöküşlerdir.

Uygarlığın varlık olarak sorun kaynaklı olduğunu sıkça vurguladım. Yapısallık olarak uygarlığın sorundan krize düşmesini belirlemek, gelişmeleri çözümlemek için önem taşır. Uzun süre yapılanmaları olarak uygarlıklar krize düşmeleriyle birlikte alan ve hegemonya değiştirirler. Kapitalist moderniteye sıçrama yapamadığından (çok yönlü iç ve dış nedenler) İslâm uygarlığıyla son döngüsüne giren Ortadoğu uygarlığının 13. yüzyıldan itibaren yapısal krize girmesinden bahsedebiliriz. Osmanlı İmparatorluğu yapısal krizin derinleşmesinden başka bir anlam taşımaz. Kapitalist stratejinin oluşum yüzyıllarında gösterdiği yayılma, krizli yapısından ötürü başarılı olamazdı. Nitekim kapitalizmin 19. yüzyılla birlikte bölgeye yüklenmesi bu anlamını fazlasıyla açığa çıkardı.

Ortadoğu toplumu için 19. ve 20. yüzyıllar, kapitalist strateji tarafından fethedilmekten ibarettir. Kapitalist modernitenin üç mahşerî atlısıyla (kapitalizm, ulus-devlet, endüstriyalizm) bölgeye yüklendiği bu dönem, krizin ve çöküşün derinleşmesi dönemidir. Binlerce yıllık tarihsel ve toplumsal yaşam, kendi içinden çıkan beş bin yıllık uygarlık yapısının çözülüşüyle tam bir kuşatılmışlığa alınıyor. Kendi uygarlık artıklarıyla kapitalist modernitenin ittifakı, Ortadoğu'da toplumsal yaşamın bunalımını sürekli derinleştirmiştir. Bunalıma bu niteliğini yaşadığı köklü geçmiş ve kapitalist modernite stratejisinin uzun süreli saldırısı verdirmiştir. Toplumsal öz, varlık olarak paramparça edilirken, anlam ve hakikat olarak da kaotik bir durum yaşamaktadır.

B- KAPİTALİST MODERNİTENİN HEGEMONİK SALDIRISI ve ORTADOĞU KRİZİ

Uygarlık sistemlerinin üç özelliğini yeniden hatırlarsak, bunlardan birincisi rekabet-hegemonya, ikincisi merkez-çevre ve üçüncüsü inişli-çıkışlı döngüsel karakteridir. Bunların temelinde ise, iktidar ve ekonomiye yönelik tekellerin kendi aralarındaki mücadeleleri yatar. Uygarlığın çıkış ve olgunlaşma dönemlerinde daha yavaş bir seyirle kendini gösteren bu eğilimler, kapitalist modernite çağında hem kısa aralıklı, çok yoğun ve hızlı, hem de çok kanlı bir biçimde yansırlar. Toplum, ekonomi ve politik yaşam üzerindeki bu etkenler ve eğilimler sonucunda rekabet-hegemonya, çok gelişmiş merkez metropollere karşılık az gelişmiş kolonyal bölgeler, kısa ve uzun aralıklarla kendini gösteren buhranlar ve çöküşler hiçbir zaman eksik olmaz. Tarihin kaydettiği ilk hegemon olan Kral Sargon'dan son hegemon G. W. Bush'a kadar bu döngü hep yaşanmıştır.

Kapitalist modernite bu döngüyü çarpıcı bir biçimde Britanya-İngiltere hegemonyasının çıkış ve yükselişinde yeniden kanıtlamıştır. İngiltere hegemonyasını yalnız bir ada ülkesinin tekelci seçkinlerinin çıkışı olarak değerlendirmek hatalı ve eksik olacaktır. İngiliz hegemonyası çıkışının daha ilk adımlarında küresel düzeyde hareket etmiş, günümüze kadar da hep küresel kalmıştır.

Moderniteyi değerlendirirken, yapılan tüm hata ve yanlışlıkların temelinde yatan bir yaklaşım tarzını aşmak ve kesinlikle düzeltmek gerekir. O da ülke, ulus-devlet, olay ve şahıs bazlı düşünme ve hüküm yürütme alışkanlığıdır. Özellikle ulus-devlet ideolojilerinin bu yönlü pozitivist yaklaşımları, toplumsal tarih gerçekliğinin karartılmasında belirleyici rol oynar. Amaç ulus-devlet tanrıcılığını ve dinciliğini kesin hakikat olarak sunmaktır. Doğru olan, nesnel-öznel aynılığına düşmeden, toplumsal doğayı inşa edilmiş gerçeklikler, anlamlar ve hakikatler bütünlüğü içinde bilme tarzıdır. Yaşamsal bakış olarak da değerlendirebileceğimiz bu yaklaşım, tüm evrenselliklere olduğu kadar tikelliklere ve doğallıklara da temel yöntem olarak uygulanmak durumundadır.

Hegemon, dünya-sistem, kapitalist sömürgeci, emperyalist, imparatorluk, modernite, uygarlık olarak da adlandırılabileceğimiz İngiltere tekelciliği üç saç ayağı olan kapitalizm, ulus-devlet ve endüstriyalizm üzerinde çıkış yaparken aynı eğilimler içinde hareket etti.

Rekabet-hegemonya, merkez-çevre ve inişli-çıkışlı krizler hep var oldu. Rakiplerini kontrol altına almayı, merkezini çevreye hâkim kılmayı ve bunalım döngülerinden (kısa ve orta süreler-konjonktürel bunalım) çıkmayı başardı. İç ve dış koşullar ayrımını yapmadan, bu hareket tarzını tüm stratejik ve taktik hamlelerine uyguladı. Buna ister emperyalizmin 'böl-yönet' politikası ister strateji ve taktik ustalığı diyelim, özünde aynı yaklaşımı ifade eder. Kapitalist modernitenin mantığı, yapılanması ve anlamı gereği böyle işlemektedir. İngiltere sistemin oluşum mantığını kullanarak, Avrupa'daki rakiplerinin, özellikle Fransa, Almanya ve İspanya'nın hegemonik özlemlerini etkisizleştirmeyi başardı. Şüphesiz bunda üç temel silahı olan kapitalizmi, ulus-devleti ve endüstri mantığını en uygun biçimde işletmesi belirleyici oldu. Bu mantık temelinde kullanmadığı hiçbir hakikat kalmamıştır. Bu mantığı işleterek Portekiz'i İspanya'ya, Fransız Devrimi'ni Fransa'nın hegemonya peşindeki krallığına, hatta sisteme en bilinçli biçimde karşı çıkmaya çalışan K. Marks ve Marksistleri Alman-Avusturya İmparatorluklarına, tüm Hıristiyan mezhepleşmelerini Papalık otoritesine karşı kullanmaya çalışmış ve çoğunlukla da bunu başarmıştır. Küresel çapta aynı strateji ve taktikleri sistemin ruhuna ve mantığına uygun olarak kullanmakla küresel hegemonyasını tesis edebilmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısında tüm dünyada Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluğunu tesis ettiğinde, belirleyici olan çıkış yapılan ülke, devlet, ulus ve hatta sınıf büyüklüğü değil, dayanılan sistemin rakipleri karşısındaki mantığı, anlamı ve hakikat değeri olarak gücüdür. Güç'ün bu yönlü kullanımını en başarılı biçimde Büyük İskender'de de görüyoruz. İskender'in arkasındaki sistem Grek uygarlığıydı. Sistemlerin rekabet mücadelesinde sonucu belirleyen, dayandıkları mantıkî anlam ve hakikat değeridir. Her mantıkî anlam hakikat haline gelmeyebilir. Hakikat, hareket halindeki anlamlı yaşamdır. Anlam bir kişide güçlü yaşanabilir; fakat örgütlenip hareketlendikçe bir toplumsal hakikat haline gelebilir. Toplumsal mücadelelerde karşı karşıya gelen hep bu yönlü örgütlenmiş hakikat halleridir. Anlamlı yaşam değeri olanlar er geç sonucu belirleyeceklerdir.

O halde İngiltere İmparatorluğu'nda temsil edilen mantık kapitalist sistemin anlamlılığıdır, onun bütünsel tarihsel gücüdür, sistem olarak inşa edilmiş varlığıdır. Küçük bir adadaki devlet ve sınıfın

münhasır gücü değildir. Hindistan gibi bir alt kıtayı on bin kişilik bir güçle yönetirken de asıl belirleyici olanın arkasındaki modernite hakikati olduğu açıktır.

a- İngiltere İmparatorluğu'nun Ortadoğu'ya yayılımında aynı stratejik gerekçelere göre hareket edilmiştir. Sistemin küresel ihtiyaçları bölgeye yaklaşımını belirlemiştir. Başta Hindistan olmak üzere Uzakdoğu'daki sömürgelere giden yol üzerinde taşıdığı stratejik değer, kutsal mekânlar ve bölgenin sunduğu ekonomik kaynaklar hâkimiyet kurma gerekçeleridir. 19. yüzyıldan itibaren yoğunlaşan hâkimiyeti adım adım geliştirilmiştir. İngiltere alan üzerinde hâkimiyet mücadelesi yürütürken, zayıflatmış olsa da halen hegemonya peşinde koşan eski rakibi Fransa'yla yeni hegemon adaylar olan Almanya ve Rusya'nın bölgeye sızmalarını engellemeyi, güçlerini sınırlamayı ve kendi önderliğinde modernite değerlerini tesis etmeyi amaçlamıştır. Bu stratejik amaçlar günümüze kadar değişmemiştir. Şöyle ki:

1- Dünya genelinde olduğu gibi bölgenin egemen güçlerini öncelikle kendine bağımlı kılmayı, bunun başarılamaması halinde parçalamayı öngörmüş; eski uygarlığın ayakta kalan son iki gücü olan Osmanlı İmparatorluğu ile İran Şahlığı'na bu temelde yaklaşmıştır. Diğer hegemonya adayları Almanya, Fransa ve Rusya'ya karşı himayesine almaya çalıştığı bu iki bölgesel gücü modernite değerleriyle yükleyerek, kalıcı bir bağımlılığı tesis etmeye önem vermiştir. Boş durmayan diğer hegemonya adayları da nüfuz bölgeleri peşinde koşmuşlardır. Benzer stratejik amaçlar onlar için de geçerlidir. İki bölgesel güç bu nüfuz mücadelesinden yararlanarak, denge politikalarıyla ömürlerini uzatmaya çalışmışlardır. İngiltere daha deneyimli hegemonik güç olarak sadece iki bölgesel gücü bağımlı kılmakla yetinmemiş, Avrupa'da çoktan uyguladığı 'küçük ulus-devlet' politikasıyla uzun vadeli geleceği de planlamıştır.

Ulus-devletçilik çokça sanıldığı gibi millici, ulusçu güçlerin bir yaratımı, icadı değildir. Tersine, İngiltere hegemonyacılığının dünya çapında uyguladığı 'böl-yönet' politikasının icat edilmiş muhteşem aracıdır. İngiltere Avrupa'nın tüm imparatorluklarını bu silahla hem de devrimcilik adına (milli devrim) vurmuştur. Milli kurtuluş hareketlerini kesinlikle revizyondan geçirmek gerekir. Bu hareketlerin sosyalizmin gereği olduğu sanılır, ama bu kanı yanlıştır. Bu hareketlerin

yaratıcısı ve başta gelen uygulayıcısı İngiltere'dir. İngiltere'nin kendisi imparatorluk olarak genişlerken, rakip imparatorlukları ulus-devletçiklerle bölerek güçten düşürmüş ve parçalamıştır. Kaldı ki, kapitalist modernitenin iktidar stratejisi de esas olarak bu tip devletleri gerektirir. Ulus-devlet etle tırnak gibi moderniteyle bağlantılıdır. İngiltere bu temeldeki köklü iktidar deneyimlerine dayanarak küçük iktidar elitlerini hazırlamaya her zaman önem vermiştir. İktidardaki elit kadar muhalif elitler de kendisi için çok gereklidir. Gerektiği zaman bunları da kullanmaktan çekinmemiştir. İki bölgesel imparatorluğun resmi elitleriyle bağını sürdürürken, imparatorluklarla çelişkileri olan çeşitli azınlıklar, aşiretler ve mezheplerden minimal, küçük ulus-devletçi hareketlerle ideolojik ve pratik olarak sadece ilişkilenip desteklememiş, gerektiğinde inşa edilmelerinde belirleyici güç olarak davranmıştır.

Ermeni, Rum, Asuri, Arap, Kürt, Türk ve Acem ulusal hareketlerine bu revizyondan geçirilmiş bakışla yaklaşıldığında, Ortadoğu'nun son iki yüz yılını daha gerçekçi kavramak mümkün olacaktır. Revizyondan geçirilmesi gereken ideoloji, sağ-sol ve dinci-laik ayrımı yapmadan, hepsinin temelinde yatan oryantalist bakış açısıdır, oryantalizmin kendisidir. Ortadoğu'nun son iki yüz yılı iktidar açısından sadece hegemonik bağımlılık konusunda değil, bölgenin ulus-devletçiklerle parçalanmasında da derinliğine bir krizi yaşamıştır. Bu krizde Osmanlı İmparatorluğu çökertilmiş, yerine çok sayıda ulus-devletçik inşa edilmiştir. Araplar yirmi iki devletçiğe bölünürken, yüzlerce kabile ve mezheple parçalanma da hep gündemde tutulmuştur. İmparatorluğun hâkim elidi olan Türkler Anadolu'da küçük bir ulus-devletle oyalanırken, Balkanlarda, Kafkaslarda ve Ortadoğu'da yüzlerce Türk ve Türkmen azınlığı kendi kaderine terk edilmiştir. Ermeniler, Anadolu Rumları, Süryaniler, Pontuslular etnik temizlikle yerlerinden olmuşlardır. Binlerce yıllık mekân ve zaman kültürlerini yitirmeyle karşı karşıya gelmişlerdir. Yahudilerin hem halk hem de din olarak konumları, âdeta tarihlerini yeniden yaşatırcasına, bölgenin diğer çok önemli bir iktidar ve kaos dinamiği olarak rol oynamaktadır. Kapitalist modernitenin önde gelen bir inşa gücü olarak, bölgeye son iki yüz yıllık dönüşleri kaotik durumu derinleştirmiştir.

Yahudilik sadece Filistin-Araplarla ilgili bir kaos dinamiği değildir; çok yönlü özellikler taşıyan ve aydın yönü de gelişkin olan bir güçtür.

Bunların yanı sıra bölgede demokratik inşanın temel güçlerinden biri olarak da üzerinde önemle durmayı gerektirmektedir. Unutmayalım ki, aynı zamanda peygamberlik ve tek tanrılı din geleneğinin inşacı ve taşıyıcı güçlerinin de başında gelmektedir. Bölgenin en eski halkı olan Kürtler, hep kültürel soykırımın eşiğinde tutulmuşlardır. Kürt halkının çıbanbaşı konumundan çıkmasına müsaade edilmemiştir. Böl-yönet politikasının sağlam kozu olarak hep elde tutulmuştur. İran kendi içinde hep gergin tutulup yönetilmeye çalışılmıştır. Bu yetmiyormuş gibi, son tahlilde her ikisi de güdümlü işbirlikçi olan laik ve dinci yaşam tarzlarıyla siyasi kaos daha da derinleştirilmiştir.

Dikkat edilirse, iktidar ve güç krizinde başta ABD, Rusya ve Almanya olmak üzere, diğer modernite temsilcilerinin rolünü pek irdelemedik. Bunun nedeni modernitenin belirleyici rolünü öne çıkarmak kadar, ülke isimlerinin anlatıma pek güç katmadığını belirtmek içindir. Kaldı ki, bu tip güçlerin, özellikle ABD ve Rusya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra artan müdahalelerinin iktidar krizini derinleştirmekten başka sonuç vermediği günümüzde daha iyi anlaşılmaktadır. Afganistan, Irak, İran, Suriye-Lübnan, İsrail-Filistin başta olmak üzere, diğer Ortadoğu ülkelerinde siyasi bunalımların vardığı düzey yaklaşımımızı doğrulamaktadır.

Bölgenin inşa edilmiş irili ufaklı tüm devletlerinin, ister millicilik ister dincilik adıyla olsun, kapitalist modernitenin bayat ajanları, figüranları rolünden öteye rol oynamadıkları açıktır. Kısa tarihlerine bakıldığında, millici ve İslâmcı devletlerin son iki yüz yılın emperyalizm imalatları olduklarının anlaşılmasında güçlük çekilmeyecektir. Hegemonik ürünler oldukları için, 'ucube yurttaş' oluşumu üzerinden estirdikleri terör nedeniyle bu devletlerin gerçek yüzleri bir türlü anlaşılamamıştır.

Ortadoğu'daki iktidar ve ulus-devlet güçleri kadar ajan-figüran rolünü gizleyen başka ikinci bir alan göstermek mümkün değildir. Bunda iktidar ve devlet oyunlarında edinilen binlerce yıllık tecrübenin ve ideolojik hegemonyanın da çok önemli payı vardır. İktidar ve devlet krizlerinin derinliğini Afganistan, Irak ve İsrail-Filistin'de gözlemleyenler durumu yadırgayabilirler. Fakat bu gerçeklik sadece kriz ve kaotik durumun tarihsel temelinin derinliği kadar uygarlık çöküşü ile ilgili önemli bir yanının olduğunu göstermekte, kanıtlamaktadır.

Sadece son iki yüz yıllık ulus-devletçikler çözülmemekte, beş bin yıllık uygarlık iktidar geleneği de çökmektedir.

Ortadoğu'daki iktidar ve devlet krizleri ancak uygarlık temelli olarak çözümlenirse kavranabilir. Kapitalist modernitenin son iki yüz yıllık cilası uygarlık krizini göz ardı ettirmemelidir. Kaldı ki, modernitenin kendisi, Ortadoğu'daki uygulamalarıyla kaotik özelliklerini bütün açıklığıyla ortaya sermiştir. Kapitalizmin bir kriz rejimi olduğunu alandaki uygulamaları kadar öğretici kılan başka bir deneyim yoktur.

2- İngiltere hegemonyacılığı önderliğinde yayılan modernitenin Ortadoğu'nun toplumsal zeminindeki görünümü daha da kaotiktir. Uygarlık sistemlerinin kuruluşuyla birlikte toplumsal dinamiklerin ağır sorunlu yapılar haline geldiklerini bilmekteyiz. Sümer, Akad, Babil ve Asur dönemleri sadece iktidar krizleriyle değil, canhıraş sosyal krizlerle de kendilerini hatırlatırlar. Ur, Nippur, Akad, Babil ve Ninova kent ağıtları, yaşanılan krizlerin yol açtığı feryatları günümüze kadar hissettirmektedir. Peki, bugünkü Halepçe, Kerkük ve Bağdat'ın durumunun bu ağıtlardan farkı neredeydi?

Kapitalizmin kendisi bölge toplumunun yapısında bilinmedik bir olgu değildir. Kapitalizm binlerce yıldan beri kendini tüccar-tefeci olarak tanıtmıştı. İktidar ve tarım tekelleriyle sıkı ilişkisini de hep korumuştu. Krizleri en çok istismar eden kesimdi. Bütün kutsal dinler tarafından lanetlendiği gibi, komünal toplum düzenlerinin ahlâksız olarak yargılayıp kendilerinden uzak tuttukları bildik bir kurumdu. Kapitalist moderniteyle gelişen, bu kesimin gün yüzüne çıkmasıdır. Bu kesimlerin Avrupa'da kazandıkları sınıfsal meşruiyeti Ortadoğu'da da kazanmaları sosyal dengeleri zorlamıştır. Burjuva sınıf olarak meşruiyet temelinde bölgeye gelip işbirlikçilerini oluşturmakla hegemonik iktidar için çok önemli bir kesimi inşa etmiş oluyordu. Batı modernitesinin taşıyıcısı, bürokrasiyle birlikte bu komprador kesimdi. Sistem esas olarak bu iki işbirlikçi kesimle bölgeye yerleşmeye çalıştı. Ortadoğu toplumunda yabancılaşmayı en çok yaşayan bu kesimler, bunalımın sosyal boyutunu temsil etmektedir. Bunların bölge kültürüne taşıdıkları yabancılaştırıcı değerler sosyal bunalımı, kaosu geliştirmekten öte bir rol oynamıyordu.

Son iki yüz yılda ulus-devlet fideliğinde yetişen burjuvazi, bölgenin tarihsel toplum yapılanmasına yabancı bir aşı gibi gelmekte, vurulan aşı tutmamaktadır. Bundan ötürü de elindeki devlet aygıtını ve

ekonomi üzerindeki tekellerini faşizan temelde kullanmaktan çekinmemektedir. Daha doğrusu, iktidarla süzülen bir sermaye tekeli olarak faşizme sığınmaktan başka çaresi kalmamaktadır. Dünyanın benzer diğer bölgelerinde ve Ortadoğu'da sermayenin bu niteliğiyle ulus-devletin inşasındaki zorbalık faşizmin esas özünü teşkil etmektedir. Faşizm sermayenin ulus-devletle iç içe oluşumunun iktidar biçimi olarak, iktidardan damlayan sermayenin ebesi olarak anlam kazanmaktadır.

Tanımı gereği faşizm, toplumla sürekli savaşımın rejimidir. Faşizm esasta iç savaş rejimi olarak da tanımlanabilir. Irak'ta günlük olarak yaşananlar bu değerlendirmeyi oldukça aydınlatmaktadır. Toplumla sürekli savaş halinde olan bir rejim ise, en tehlikeli kriz halini ve kaotik durumu ifade eder. Ortadoğu toplumunda yaşanan krizin bir boyutu da böyle tanımlandığında, bu krizin derinliği ve şiddeti daha iyi anlaşılacaktır. Toplum ister suskun, sakin ve sükûnet içinde gözüksün, isterse patlayıcılarla her gün sarsılsın, kaotik durum ve kriz halindeki yaşam özünde varlığını korumaktadır. Toplumdaki sükûnet soğuk savaşı ifade ederken, çatışmalı ortam aynı yapıdaki sıcak savaşı ifade etmektedir.

Özcesi modernitenin kapitalizm, sermaye ve burjuvazi ihracı geleneksel toplumsal krizi ve kaotik durumu daha da derinleştirmiştir. Şüphesiz bir sosyal yaşam vardır. Fakat bu yaşam biraz da başı koparılmış veya bazı organları kopuk hayvanların debelenmesine benzemektedir. Ortadaki fiziki ve kültürel soykırımları, her gün yaşanan toplumsal travmaları ve çöküntüleri tanımlarken bu tür benzetmeler abartı sayılmamalıdır. Empati kurulursa çok öğreticidir de!

3- Modernitenin saldırısında endüstriyalizmi de aynı kapsamda değerlendirmek gerekir. Son döneminde bölgeye ihraç edilen endüstriler toplumun ve çevrenin krizinde artan bir rol oynamıştır. Temel ihtiyaçlara dayalı ekonomi yerine tekel kârlarına öncelik veren endüstriyalizm, kalkınma adı altında var olan kendine yeterli ekonomiyi de yıkıma uğratmıştır. Binlerce yıllık bir iç dengesi olan ekonomik yaşam, bir avuç emperyalist ve işbirlikçi tekelcinin kârı uğruna bir insanın ömrüne sığabilecek kadar kısa bir süre içinde ekonomik soykırıma uğramıştır. Dev işsizler ordusu yanında boşaltılan köyler, iç ve dış göçler, enflasyon, ekonomik krizler, kentsiz kentleşmeler, hızla çöken ekolojik çevreler bu soykırımın birkaç göstergesidir. Sa-

dece petrol ve silah tekellerinin kırımlardaki rolleri göz önüne getirildiğinde gerçeklik daha iyi anlaşılır. Ayrıca dünya genelindeki iklim değişiklikleri, zaten büyük kısmı çöl olan bölgenin çölleşme oranını felaket boyutlarına taşımaktadır.

Kapitalist modernitenin Ortadoğu'ya yönelik son iki yüzyıldaki yayılımı tüm uygarlık tarihi boyunca yürütülen savaşlardan daha çok savaşlara ve ölümlere yol açtığı gibi, bunun en derin ve süreklilik kazanan bir yapısal kriz ve kaotik duruma yol açtığı da anlaşılabilir bir gerçekliktir.

b- Tekraren de olsa modernitenin saldırı mantığının günümüzdeki somut gelişmelere yansımasına yakından bakmak çok daha öğretici olacaktır. Bunun için tarih ve şimdi arasındaki ilişkiye yeniden bakmak kolaylık sağlayacaktır. Şüphesiz tarih eşittir şimdi demek kaba bir totoloji olacaktır. Fakat şimdi'nin çok büyük oranda geçmişin, tarihin etkisinde oluştuğunu görememek daha büyük körlüklere yol açacaktır. Bu bağı en çarpıcı olarak Arap-Yahudi ilişkisinde gözlemlediğimiz gibi, Türk-Kürt, Türk-Ermeni, Türk-Rum, Türk-Yahudi ilişkisinde de izleyebiliriz. Tüm bu ikilemlerde yaşanan güncel gelişmeler tarihten kopuk ele alınamaz. Toplum-tarih ilişkisi özgüllüğü içinde en hayati yöntem sorunudur. Tarihi tüm ilişki ve çelişkileri içinde toplumsallığın inşa edici unsuru rolünde görmek temel mantık konusu olarak anlam bulmalıdır. Kısacası şimdi-güncel, tarihsiz anlaşılamaz. Çok daha önemli olan ise, şimdideki yeni olanı (tarihin payı yüzde 99 olsa da) görmeden güncel somut olanı doğru değerlendirmek, çözümlemek mümkün değildir. Bu konuda belki çok şey söylenebilir, ama söylenenler boş şeyler olmanın ötesine geçmez.

Modernitenin Ortadoğu'daki güncel ağırlığının arkasındaki tarihi Akaların Troya'ya (M.Ö. 1200) son saldırılarından başlatmak uygun bir başlangıç olabilir. İskender ile başlayan (M.Ö. 330) Helenizm süreci de önemli bir fetih aşamasıdır. Haçlı saldırıları (1096-1389) daha yakın bir saldırı tarihidir. Buna mukabil Doğu'dan da Batı'ya kapsamlı saldırılar düzenlenmiştir. Karşılıklı etkilenmeler çok yönlü olmuştur. Kapitalist modernitenin saldırısında ideolojik hegemonyanın rolünü görmemek büyük eksiklik olacaktır. Oryantalizm olmadan modernitenin fiziki hâkimiyeti tek başına anlaşılamaz. Son iki yüz yıllık hegemonik mücadele, günceli en yakından belirleyen gerçekliktir. Güncel

olan ise değirmen taşı gibi dönerek, hep yeni olan bir şeyler üretmek ve inşa etmek derdindedir.

Bu temel perspektif içinde baktığımızda, güncele ilişkin söylenebilecek ilk husus, genelde toplumsal soruna, özelde kriz ve kaostan çıkışa ilişkin ne geleneksel ne de modern hâkim güçlerin sunabilecekleri bir çözümlerinin olduğudur. Kendileri sorun ve kriz kaynağı olan güçler, elbette çözüm gücü olamazlar. İster dincilik ister milliyetçilik adına olsun, geleneksel tarihe sığınılarak çözüm olunamıyor. Çünkü bu güçlerin tarihi de çözümsüzlük tarihidir. Hangi eski görkemli uygarlık yeniden canlanabilir? İslâmiyet ve Osmanlılar diriltilebilse bile, bu diriliş herhalde ABD'nin sıkı koruması altında ve hekimliğinde, onun mucizevî gücü ile sağlanabilecektir ki, bu da başka bir İslâm ve Osmanlı olacaktır.

Modern güçlerin sunabilecekleri çözümler de yoktur. Kendileri en sorunlu ve sık krizli bir sistemin inşacıları iken, nasıl çözüm olabilecekler? Güncel finansal kriz küresel ve yapısal boyutuyla çıkış bulamazken, Ortadoğu gibi temelleri yüzyıllar ötesine uzanan ve modernitenin daha da içinden çıkılmaz hale getirdiği sorunlar ve krizlerine hangi çözümü sunabilecektir? Sadece kâğıt ve rakamlarla oynayarak mevcut dünya üretiminin on katı kadar vurgun yürüten (yılda yaklaşık 600 trilyon Dolar) bir sanal sistem, çözümün değil cehennemin yolunu açabilir ancak.

İdeolojik iktidar ve devlet tekelciliğinin güncellenmesini ve somut görünümlerini ifade etmeye çalışalım.

1- Arap-Yahudi Çelişkisi: Bu çelişkiyi tarihte uygarlık sistemi, güncel ve yakın tarihte ise modernitenin kendisi ürettiği için çözümlenemez. İktidar ve devlet bağlamından kurtulmadıkça, İslâm ve Yahudilik asla barıştırılamazlar. İktidar ve devlet gücü olmakta ısrar ettikleri müddetçe, her iki güç tarihte olduğu gibi günümüzde de varlıklarını ancak birbirlerini yok etmede bulacaklardır. İktidar tarihleri öyle inşa ediliyor. Modernite bu süreci daha da yoğunlaştırarak ve katılaştırarak sürdürdü. Üçlü sacayağı altında birileri ezildikçe adına çözüm denilir. Yani modernitenin diliyle çözüm, üçlü kızgın sacayağı (kapitalizm, ulus-devlet ve endüstriyalizm) altında ezilmekle mümkündür. Kapitalist modernitenin beş yüz yıllık tarihi bu tarz çözümlerin sayısız örnekleriyle doludur. Yaklaşık yüz yıldır bölgeyi en çok olumsuz etkileyen, çok büyük acılara ve kayıplara yol açan bu

sorunun, mevcut hâkim yaklaşımlarla daha da çürütücü etkilerde bulunarak sürmesi kaçınılmazdır.

İktidarlı-devletli uygarlık çözümlerinin gerçek kanlı yüzünü hiçbir örnek Arap-Yahudi sorunu kadar sergileyemez. Daha da feci olanı, Yahudilerin inşasında büyük rol oynadıkları kapitalist modernite güçlerince 'biricikliği-tekilliği' olan soykırımı yaşamış olmalarıdır. Gerçekten önceden planlanan bu soykırım kadar modernitenin nihai çözümünün ya da çözümsüzlüğünün ne olduğunu açığa vuracak çok az örnek vardır.

2- Türk-Kürt-Ermeni-Asuri-Rum-Yahudi Çelişkisi: Bu çelişkiler kategorisi esas olarak kapitalist modernite kaynaklıdır. Kökleri eski uygarlıklara kadar uzansa da, modernitenin üç mahşeri atlısının - kapitalizm, ulus-devlet, endüstriyalizm- bölgeye yayılmasıyla birlikte, Anadolu ve Mezopotamya tarihinde tanık olmadığı sayısız etnik kırımlara ve milliyet kırımlarına sahne oldu. Bir anlamda merkezî uygarlık sisteminin temel inşa gücü olan bu halklar ve kültürler, modernitenin son iki yüz yıllık tarihiyle birbirlerine aşırı düşmanlık besler hale getirilip karşılıklı kırımlara uğratıldılar. Binlerce yıllık kültürel birikimler tasfiye olurken, bazı halklar bölgeden sürüldüler, imha edildiler. Kalanlar da çöl ya da dağ kabilelerine dönüştürüldüler. Çelişkiler aslında Türkler ve diğer halklar arasında veya halkların kendi aralarında değildi. Açık ki çelişkilerin inşa gücü beş yüz yıllık 'böl-yönet' politikalarıyla kendini kanıtlamış modernitenin hegemonik ulusal güçleriydi. Bu güçler bölgedeki konjonktürel çıkarları uğruna kökleri tarihin derinliklerine uzanan bu halkları birbirlerine kırdırtmaktan çekinmediler. Görünüşte birbirleriyle savaşan tüm bu halklar, özünde tekelci kapitalizmin iktidar ve sömürüsünün kurbanlarıydı. Ne acıdır ki, bu halklar birbirlerini imha ederken neye, kime hizmet ettiklerinin bile derinliğine farkında değildiler. Bu çelişki kapsamında gerçekleşen kırımlar bile tek başına modernitenin tarihteki tüm uygarlık sistemlerinin en kanlısı olduğunu ispatlamaya yeterlidir. Ortadoğu genelinde uzun zamanlar 'halklar bahçesi' olan yerler bugün sessiz bir 'halklar mezarlığına' dönüşmüştür. Eğer halklar ve kültürleri adına vicdana gelip bir şeyler söylenecekse ve gerçek aydın sorumluluğunun gerekleri yerine getirilecekse, öncelikle bu kültürler ve halklar mezarlığının gerçek sorumlularının aydınlatılması ve hesabının sorulması gerekecektir.

3- Şia-Sünni Çelişkisi: Kökenleri her ne kadar İslâm uygarlığının (iktidarcı İslâm) daha ilk çıkışına dek uzansa da, bu iki mezhebin günümüzdeki çatışmaları modernite ile bağlantılıdır. Özellikle son dönem İran-Irak çatışmasının ancak modernitenin ulus-devlet formunda ve emperyalizmle bağlantısı içinde doğru bir anlatısı yapılabilir. Kaldı ki, gerek İslâmiyet-Musevilik, gerek İslâmiyet-Hıristiyanlık, hatta Hıristiyanlık-Yahudilik çelişki ve çatışmaları da proto-modernite bağlamında rahatlıkla çözümlenebilir. Dinlerin kapitalist modernite öncesi çatışma nedenleri ve formları pozitivist görünüm altında olduğu gibi moderniteye yansımıştır. Özellikle Ortadoğu kökenli tek tanrılı üç dini ön-milliyetçilik olarak değerlendirmek gerekir. Bu dinlerin modernite milliyetçiliklerinden farkları teolojik maske takmış olmalarıdır.

Tüm araştırmalar modernite döneminin pozitivist anlatılarının kökeninde temelde dinsel formların mevcudiyetini kanıtlamaktadır. Çokça idea edildiği gibi sekülerizmle uhrevilik arasında özde bir fark bulunmamaktadır; ancak biçimde bazı farklılıklar yaratılıp abartılmıştır. Sonuçta hem iktidar ve devlet dini, hem de modernitenin ulus-devlet söylemi haline gelmiş anlatılar aynı tekelci çıkarlara hizmet etmektedir. Tarihte olduğu gibi günümüzde de Avrupa ve Ortadoğu'daki mezhep savaşları uygarlık ve modernite kaynaklı olup, hızından hiçbir şey kaybetmeden aynı çıkarlar temelinde devam ettirilmektedir. Radikal İslâmcılık, Musevilik, Hıristiyanlık akımlarıyla her türlü milliyetçilik modernitenin üç mahşeri atlısının hizmetinde birleşmişlerdir.

Ortadoğu halklarının zengin kültürünü binlerce yıldır kemiren uygarlık bezirgânları ve kanlı çehreleri, bugün kapitalist modernitenin hizmetinde olup, elde kalan son birikimleri de acımasızca, hesapsızca, kan ve gözyaşları içinde tüketmekte; bölgeyi harabeye, çevreyi çöle, dağları ıssızlığa çevirmektedir.

4- Ulus-Devletçiklerin Her Şeyle Çelişkisi: Ünlü bir söz vardır: Kapitalizmin insanlığa en büyük kazığı, inşa ettiği ulus-devletlerdir denir. Ortadoğu halkları ve ulusları için bu değerlendirme olanca çıplaklığıyla doğrudur; bölgenin hemen hemen her odağında günlük savaşlarıyla anbean doğrulanmaktadır. Kendi aralarında ve içte kendi halklarıyla savaş halinde olmayan ulus-devlet yoktur. Büyük Arap ulusunu ve kültürünü tüketen, İsrail'den çok yirmi iki ulus-devletçiğin

iktidar hesaplarıdır; bunların çılgın ve akıl almaz masraflarıdır. Halkları yerlerde sürünürken, bu iktidarlar Nemrut ve Firavunları gölgede bırakan her tür ihtişamı (üstelik hiçbir anlamı olmayan göstermelik şovları) sergilemekten çekinmemektedirler. Onlara bu gücü veren ise yeni seküler tanrı olan ulus-devletçikleridir. Eski tanrılarına bağlılıkları sahte ve sözdedir. Arap ulus-devletçiliği İngiltere İmparatorluğu'nun Hindistan yolunu denetim altında tutma, petrol kaynaklarına sahip olma ve Osmanlı İmparatorluğu'nu kontrol etme hesaplarına dayalı olarak geliştirildi. Gerçek bu olduğu halde bu devletlerin millici geçinmeleri, modernitenin iktidar tekniği gereğidir. Söz konusu ulus-devletler dünya kapitalist hegemonyacılığının temel ajan kurumlarıdır. Arap ulus-devletçiklerinde bu gerçeklik oldukça açıktır.

Acem ulus-devlet oluşumunda da aynı oyunları görmek daha ibret vericidir. Acemler Pers uygarlığından beri iktidar sanatında kazandıkları ustalığı modernite döneminde işbirlikçilik temelinde daha da geliştirmişlerdir. Denilebilir ki, uygarlık aldatmacalarıyla modernite aldatmacalarını (Şia milliyetçiliği) iç içe kullanmada Çinlilerle yarışacak güçtedirler. Çinliler en vahşi kapitalizmi 'komünizm' diye cilalarken, İran modernistleri kapitalizm imalatı ulus-devlet putunu büyük ruhçuluk olarak 'İslâm Cumhuriyeti' adıyla sunmaktan utanmayacak denli pişkindirler. İran güncel somutluğuyla küresel sistemin yumuşak karnı durumunda olup Iraklaşma olasılığı yüksektir. Bölgenin diğer ulus-devletleri gibi kurumsal faşizmi temsil etmesine rağmen, ABD-AB hegemonyacılığının zaaflarını kullanarak ömrünü uzatmaktadır. Fakat diğerleri gibi krizin pençesinde olup, Irakvari kaotik duruma yol açabilecek potansiyeli fazlasıyla taşımaktadır.

Türkî ulus-devletler AB-ABD himayesine ilaveten Rusya'nın hegemonyası içinde varlık kazanmışlardır. Çekişme konusudurlar. Çok millici geçinmelerine rağmen, hegemonyasız ayakta durmaları zordur. Bölgesel krizden fazlasıyla pay alırlar, kaotik potansiyele sahiptirler. Afganistan-Irak ekseninde yaşananlar bölgesel ulus-devletlerin olası akıbetlerini açıkça yansıtmaktadır.

Ortadoğu'da iktidar ve devlet gerçekliği, ağır toplumsal sorunlara çözüm geliştirmekten çok, sorunların kaynağında yer alması nedeniyle bölgesel krizlerin sıkça savaşlarla sonuçlanmasına yol açmaktadır. Savaşlar krizi daha da büyütmekte ve kaotik durumları yaygınlaştırmaktadır.

c- Güncel olarak modernitenin endüstricilik ve kapitalizm ayağı asıl tahribatını geleneksel tarımı ve köy toplumunu çözmekte ve yıkmakta göstermektedir. Ulus-devlet ayağı bölgeyi topyekûn bir zindana çevirip kana ve gözyaşına boğarken, endüstriyalizm ve kapitalizm üstten işbirlikçi tekelciliğin en talancı yöntemlerine başvurarak, binlerce yıllık birikimlerin ürünü olan toplumsal değerleri kâr etmiyor diye bir çırpıda elinin tersiyle bir tarafa itmekte, ıskartaya çıkartmakta ve böylelikle çürütmektedir. Tarım ve köy toplumunun yıkılışı basit bir ekonomik sorun değildir. On bin yıllık bir toplumsal kültürün imhasıdır. Sorun tarım yerine daha çok kâr getiren sanayi ekonomisinin önem kazanması da değildir; toplumsal varlığın kendisidir. Günümüzün yapısal krizi ortamında başta tarım alanları olmak üzere pek çok alanda toplum bilinçli olarak işsiz bırakılmakta, genetiği değiştirilmiş bitkiler öne çıkarılarak tarım darbelenmektedir. Genetiği değiştirilmiş bitkiler sadece doğal bitkileri kırmıyor, sonu bilinmez hastalıklara da ortam hazırlıyor.

Sanayi kapitalizmi en az ulus-devlet tekelciliği kadar topluma saldıran bir tekel konumundadır. Ekonomiyle ilgisi yanlış anlaşılmakta ve bilinçli çarpıtılmaktadır. Endüstriyalizm Avrupa hegemonyacılığında tarihsel rol oynamıştır. Fakat dünyanın çevre alanlarındaki asıl rolü bu hegemonyayı yerleştirmektir. Hem de yerel sanayileri daha verimli üretim teknikleri adı altında yıkarak bu rolünü oynamaktadır. Ekonomik değil, anti-ekonomiktir. Tarihte hep zengin kalmış Ortadoğu toplumları modernitenin son iki yüz yıllık saldırıları altında en fakir dönemlerini yaşamışlardır. Tarımın ve tarım toplumunun yıkılışı bir ekonomik verimlilik gereği değildir; sınıfsal tahakkümün burjuvazi adına sağlanması için gerçekleştirilmektedir. Siyasi ve iktidarla ilgili bir olaydır.

Endüstriyalizm hegemonik metropoller için azami kâr sağlayabilir. Fakat bunun karşılığı kırsal alanların çölleşmesi, köylerin boşaltılmasıdır. Dolayısıyla sosyal ve ekonomik bunalımın derinleştirilmesidir. Ortadoğu coğrafyasında ve ekonomik yaşamında endüstriyalizm, belki de iktidar-devlet savaşlarından daha tehlikeli sonuçlar doğuran bir ideolojik-politik saldırı tekniğidir. İklim değişikliğinin, göllerin, sulak alanların ve nehirlerin kurumasının esas sorumlu gücü olup, tahribatları bu hızla devam ederse yaşanacak bir dünya bırakmayacaktır. Ortadoğu'da on beş bin yıllık bir kültür birikimiyle inşa

edilmiş toplum ve yaşam için endüstriyalizmin teşkil ettiği tehdit, savaşlar yoluyla yaşanan soykırımlar kadar tehlikelidir. Tekrar belirtmeliyim ki, endüstriyalizm, sanıldığının aksine, ekonomiye ve topluma saldıran en temel araçtır. Gerçek sanayinin de yıkım gücüdür. Kapitalizmin azamî kâr hırsıyla yürütülen endüstriyel kalkınmacılık ülkeleri refaha ve zenginliğe değil, yıkıma ve yoksulluğa götürür. Krizden de öteye harabeye çevirir. Sadece Afganistan için yürütülen haşhaş endüstrisiyle Irak için yürütülen petrol endüstrilerinin bu alanları içine düşürdüğü harabiyet, gerçeği apaçık kılmaktadır. Harap olan sadece ülkeler değildir; tarihsel toplumdur, kültürdür.

d- Ortadoğu'da toplumsal sorunların çözümsüzlüğünde, modernitenin tezgâhında dokunan orta sınıf, bürokrasi ve kentin rolü önemle değerlendirilmek durumundadır. Kapitalizm, ulus-devlet ve endüstriyalizm bağlamında yeniden inşa edilen orta sınıf, bürokrasi ve kent üçlüsü kendisini çekim ve çözüm merkezi olarak sunmakta ustadır. Kapitalist modernitenin yayılım ortamının ürünleri oldukları halde, kendi kökenlerini bağımsız ve orijinalmiş gibi sunmaya özen gösterirler. Geleneksel toplum üzerinde hegemonik güç olarak konumlanmayı öncelikleri sayarlar. Moderniteyle ilişkileri işbirlikçilik ve ajanlık temelinde olduğu halde, kendilerini modernitenin inşa edici güçleri olarak kabul ettirmek için her türlü çılgınlığı yaparlar. Bunları kurumsal faşizmin sosyal, kurumsal ve mekânsal temeli olarak tanımlamak mümkündür. Geleneksel topluma dıştan dayatıldıkları için tutmayan aşı görünümündedirler. Yabancılaşma gerçeklikleri köklüdür. Moderniteye ölüm kalım meselesi olarak sarılmaları yabancılaşmış gerçekliklerinden ileri gelmektedir. Kapitalist hegemonyacılığın doğrudan işgal ve sömürgeciliği gerçekleşemediğinden, kendileri yerli maskeli işgalci ve sömürgeci güçler konumundadır. Toplumun içten işgalciliğini ve sömürgeciliğini yürütürler. Buna rağmen en keskin milliyetçi, devletçi, hatta toplumcu geçinmeleri bir ironi olarak karşımıza çıkar. Derinliğine düşündüğümde, bu kesimleri (ortaçağlardaki kralın prensliklerinin güncelleşmiş bir varyasyonu olarak) kapitalist merkezin şubeleri olarak değerlendirmek durumunda kalıyorum.

Özcesi, konumları moderniteden kopyalama tarzında olduğundan çözümün değil, sorunun temel kaynaklarındandır. Modernitenin çözümsüzlüğü kendini en açık şekilde orta sınıfın köksüzlüğünde,

bürokrasinin tıkanmışlığında, kentin kentsizleşmesinde yansıtır. Tüm maskeleme çabalarına rağmen, sistemin yapısal krizini bu üçlü olguda çıplak olarak okumak mümkündür.

e- Filozof Nietzsche, kapitalist modernitenin insanlık ve çevre üzerindeki tahribatının anlamını derinliğine kavrayan ender kişiliklerdendir. Modernitenin süzgecinden geçmiş insanı toplum ve birey olarak iğdiş olmuş, karılaşmış, dekadan, posa metaforlarıyla değerlendirmeye çalışır. Eğretileme olarak, doğruya yakın bir görüş olarak katılırım. Bir atın başını kucaklayıp ağlamasıyla modernitenin daha büyük zulmünün hayvanlar üzerinde yaşandığını anlatmak ister. Ormanları bir sığınak, yaşamın korunacağı mekân olarak görür. Sık sık ziyaret eder. Üzerinde durduğu 'üst insan' (Übermensch) kavramı yanlış değerlendirilmiştir. Uygarlık boyunca gerçekleştirilen tüm köle tiplerini bir düşüş olarak görür ki, K. Marks'ın çok ilerisinde, insancıl bir yaklaşımdır bu. İşçileşmenin övünülecek, üzerine politika inşa edilecek bir sosyal zemin olamayacağını çok gerçekçi olarak değerlendirmiştir. Tarih bu görüşü doğrulamıştır. Üst insanı faşist bir yaklaşımın ön habercisi gibi görmek çok ucuz bir propagandadır. Onu her tür köleleşmeye, çevre yıkımına ve kişiliksizleştirmeye karşı bir kavram olarak yorumlamak daha doğrudur.

Güncel gelişmeler, küresel kriz, finansal boyut, işsizlik, sanal yöntemlerle tarihin en büyük soygun sistemleri (yılda 600 trilyon Dolarlık talan) arasındaki ilişkileri açığa çıkarmıştır. Avrupa merkezli modernite azami küreselleşmeyi yaşarken, aynı döngü içinde yapısal krizinin ve sürdürülemezliğinin de farkına varmıştır. Zirve üstüne zirve yapıyorlar. BM, IMF, Dünya Bankası, NATO, AB ve kopyalarının sistem için yetersizliği iyice açığa çıkmıştır. Merkez bankaları, 7'ler, 8'ler ve 20'lerin paket üzerine paket açıklamaları, bilançolar, işsizlik, borçlanma rakamları, üretim kapasitelerinin düşüşü, gıda sorunlarının köklü biçimde gündeme girişi vb. birçok gösterge, toplumsal tahakküm alanındaki ekonomik tekelciliğin kriz bağlantısını yansıtmaktadır.

Afganistan-Pakistan, İran-Irak, İsrail-Filistin örnekleri, ulusdevletin sadece Ortadoğu açısından değil, küresel çapta çözümsüzlüğünü, kriz ve kaotik durum üzerindeki etkilerini yol açtığı yıkımlar, döktüğü kanlar ve akıttığı gözyaşlarıyla açığa çıkarmaktadır. Ulusdevletler insan toplumları için sadece en zalim yönetim araçları de-

ğil, çözümsüzlük kaynakları olduklarını kanıtlamaktadır. Bölgenin kültürel dokusunu parçalayan ulus-devlet, tarih boyunca uğranılan en büyük felaketi simgelemektedir.

Avrupa'nın kendisi için bile alarm zillerinin çalması anlamına gelen kapitalizm ve endüstriyalizm ancak reformlarla sürdürülebilirken, Ortadoğu toplumunda yaşanan tarihsel sorunları sınır tanımayan çatışma ve savaşlara taşırması kaçınılmazdır. Ortadoğu toplumunda kapitalizmi ve endüstriyalizmi derinleştirmek, toplumun kendisine ve çevresine karşı savaşı yoğunlaştırmak anlamına gelir. Hangi kılıflar altında sunulursa sunulsun, hep üçlü sacayağı biçiminde stratejik bir savaş aracı olan modernitenin güncel somut hali bu yargıyı doğrulamaktadır.

İdeolojik hegemonya, oryantalizm gerçekleri çarpıtmaktadır. Ortadoğu'nun son iki yüz yılı, Batı modernitesi tarafından fethedilmekle geçmiştir. Ulus-devletçikler, montaj sanayileri, kamusal ekonomi sahtekârlıkları asıl gerçeği gizleyemez. Fethin emrinden bir an için çıkma cesareti gösteren Saddam Hüseyin'in başına gelenler ancak Fransa Kralı 16. Louis'nin durumu ile karşılaştırılabilir. Nasıl ki Fransa Kralının başı koparıldıktan sonra Avrupa ateşin içine düştüyse, ulus-devlet kralı Saddam'ın idamı da Ortadoğu'nun zaten eksik olmayan sıcak savaş gerçeğinin daha da alevlenmesi, bölgeye yayılması ve süreklilik kazanması anlamına gelecektir, gelmiştir.

Oryantalist paradigmayı parçaladığımızda göreceğiz ki, 'soğuk savaşın' sonu Ortadoğu için sıcak savaşın üst evreye sıçraması demektir. 1991'deki Körfez Savaşı'nın soğuk savaşın bitiminden bir yıl sonrasına denk gelmesi bu görüşü doğrulamaktadır. 'Uzun süre' açısından baktığımızda, Ortadoğu için bu modernite savaşı Napolyon'un 1800'lerin başından itibaren Mısır'a adım atmasıyla başlamış; ulus-devletçikler yaratma, kapitalist acenteler oluşturma ve petrol başta olmak üzere jeoekonomik kaynakların endüstriyalizm tarafından talanıyla zirveye çıkmıştır. Modernitenin kalın çizgisel anlatımı budur. Gerisi ayrıntı ve bol döngülü kısa hikâyelerdir.

Bölge için kriz ve kaos kavramlarını sıkça kullanmaktan çekiniyorum. Yaşanan gerçeklik sıcak savaş ise, o zaman bunu kriz ve kaosa indirgemek yanıltıcı olacaktır. Şüphesiz günümüz savaşları ne ilk ve ortaçağların savaşlarına, ne de modernitenin iki dünya savaşına kadar yaşattığı savaş biçimlerine benzer. Özellikle Birinci ve İkinci Dün-

ya Savaşlarıyla birlikte savaşlar kitleselleşti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise toplumsallaştı. Modernitenin üç ayaklı canavar yürüyüşünde yaşanan savaşların iç ve dış ayrımlarıyla toplum dışında verilmesi döneminin sona erdiğini, modernitenin yeni döneminin ise iç ve dış savaşların toplum içinde birleşik olarak yürütülmesi anlamına geldiğini kavramak onun yeni özünün gereğidir. Genelde tüm Ortadoğu toplumunda yaşanan savaş gerçeğini, özelde en açığa çıkmış haliyle Filistin-İsrail, Afganistan-Pakistan ve İran-Irak savaşları gerçeğini bu kapsamda çözümlemek büyük önem taşır. Havsalaya sığmayan olaylar, süreçler bu kapsamdaki çözümlemelerle daha anlaşılır kılınacaktır.

ABD-AB hegemonyasında yürütülen yeni Ortadoğu savaşları nasıl sonuçlanabilir? Daha da yaygınlaşıp yoğunlaşacaklar mı? Hegemon güçler bölgeyi terk edebilirler mi? Ederlerse veya etmezlerse neleri beklemek gerekir? Açık ki bu temel sorulara net ve kesin cevaplar verilemez. Ama farklı bir tarihsel aşamayla karşı karşıya olduğumuz kesindir. Savunmamda bu aşamaya kadarki toplumsal doğa, uygarlık, modernite ve Ortadoğu denilen jeokültüre ilişkin bir çözümleme taslağını sundum. Bundan sonraki bölüm kriz ve savaştan çıkış için olası çözüm modeli üzerinde yoğunlaşmak olacaktır.

C- ORTADOĞU'DA DEMOKRATİK MODERNİTE ÇÖZÜMÜ

Bir toplum için en büyük felaket, kendisi hakkında düşünce üretme ve eylemde bulunma gücünü yitirmesidir. Bunu çok önceden iyi bilen hiyerarşi ve uygarlık güçleri, ideolojik hegemonya diyebileceğimiz zihinsel hâkimiyetlerine öncelik vermişlerdir. Hegemonyanın sürdürülmesinde şiddet tek başına kalıcı bir rol oynayamaz. Eğer şiddetin amacı toplum üzerinde bir çıkar elde etmekse, bunun için artık-ürüne ihtiyaç vardır. Toplumların ikna olmaları sağlanmadan uzun vadeli çalıştırılmaları ve artı-ürün yaratmaları beklenemez. İdeolojik hegemonya bu iknayı sağlayarak, toplumu şiddet hegemonyasından beklenen ve belki de beklenenden daha fazlasını sağlayan birikimlere açık hale getirir.

Oryantalizm, Avrupa modernitesinin Doğu ve Ortadoğu için geliştirdiği ideolojik hegemonyanın bilimsel ifadesidir. Çok etkili bir düşünce hegemonyası olarak işlevini sürdürmektedir. Modernitenin küreselleşmesi ideolojik küreselleşmeyle iç içedir. Belki de ideolojik

hegemonya daha önceliklidir. Zihinlerin fethi kadar etkili başka bir fetih yoktur. Bu satırları yazarken bile oryantalizmi ne kadar aştığımı kendime hep sordum. Çok iyi biliyorum ki, bu zihniyetle düşünmem beni düşünce köleliğinin fasit dairesinden kurtaramayacak, tersine azap verircesine aynı dairenin içinde dönüp dolaştıracaktır. Geleneksel anti-modernistlerden İslâmcı olanları, İslâm'ın bir düşünce tarzının olduğunu ve Garba karşı bağımsız düşündüklerini 19. yüzyıldan beri ısrarla söylemleştirirler. Yanılma payı yüksek olan bir söylemdir İslâmcılık. Anti-modernistliği kesinlikle oryantalist tezler üzerinde yürümektedir. Müslüman Kardeşler Örgütü'nden El-Kaide'ye kadar sözde anti-modernist geçinen İslâmcı güçlerde bu böyledir. Anarşistler dahil keskin solculuk peşindeki akımlar, tüm karşı idealarına rağmen, genelde modernist düşünce olmaksızın, Ortadoğu'ya ilişkin ise oryantalizmsiz düşünecek durumda değildirler. Reel sosyalizm en aşırı modernizmdi. Çin modernizmi, oryantalizmin zaferidir. Hindistan gelenekçiliği için de durum farklı değildir.

Anti-oryantalist olmak bana ilginç ve çekici gelir. Bunu bu satırlarda deniyorum. Düşünce özgürlüğü kendi başına anti-oryantalizmi ifade etmez. Oryantalizmi aşmak sanıldığı kadar kolay değildir. Kapitalist modernitenin üç sacayağı üzerinden anlatımını reddetmek belki anti-modernistlik olabilir. Ama kendi başına modernizmi, oryantalizmi aşma anlamına gelmez. Daha da önemli olan, reddedilenin yerine neyin konulacağıdır. İslâmiyet veya herhangi bir gelenek de moderniteyi reddedebilir. Fakat sıra seçenek olmaya geldiğinde, teslim olmaktan başka çarelerinin olmadığını görürler. Açık veya kapalı teslimiyetin çıkarları gereği olduğunu bilerek moderniteye tabi olurlar. Reel sosyalizmin çöküşü, moderniteyi aşmak şurada kalsın, üç sacayağı üzerinden tamamen moderniteye aşırı bağımlı olmasının bir sonucudur. Özel kapitalizm yerine devlet kapitalizmini uygulamak modernitenin reddi anlamına gelmez. Çin kadar bu yargıyı çarpıcı biçimde doğrulayan başka bir örnek ender bulunur. Ortadoğu'da gerek Marksizm'in gerek dinciliğin kalıcı bir sistem geliştiremeyişi oryantalizmi aşamamalarından, hatta oryantalizmin daha aşırı uygulayıcıları olmalarından ileri gelmektedir.

Aşılması şurada kalsın, modernist ve oryantalist düşünce hegemonyasının çözümlenmesine bile girişilmemiştir. A. Gramsci çözümleme denemesine kalkışmış, fakat denemeden öteye geçememiştir.

Anarşist düşünce ekolünden cesur eleştiriler olmasına rağmen, bunlar da alternatif üretmede reel sosyalistlerden pek farklı değildirler. Teoride aşsalar bile yapısallığı içinde yaşama konusunda ciddi sorunları olmamıştır. Ortadoğu'da modernist düşünceyle en çok uğraşan İranlı aydınlar, modernist bir Şia'yı inşa etmekten öteye gidememişlerdir. Diğer tüm İslâmcılar modernite söylemlerinin hepsinin İslâm tarafından çok önceden söylendiğini tekrarlayıp durmaktadırlar. Anti-emperyalist, anti-kapitalist olduklarını ısrarla ileri süren tüm ideolojik akımlar ve iktidar hareketlerinin azami başardıkları şey liberalizmden, özel kapitalizmden sosyal-demokrasiye, reel sosyalizme ve ulusal kurtuluşçuluğa terfi etmek veya mezhep değiştirmekten öteye anlam ifade etmez.

Modernist ve oryantalist akım sanıldığından çok daha etkindir. Sadece kültürel düzeyde bir eleştiri bu akımların aşılması anlamına gelmez. Sistemin hegemonik güçlerinden birini yenmek, hatta anti-kapitalist devrim yapmak eleştiri ve alternatifinin gerçekleştirildiğini kanıtlamaz. Ekim Devrimi anti-kapitalistti, ama anti-modernist değildi. Tersine, modernizmin endüstriyalizmi ve ulus-devletçiliğinin en aşırı uygulayıcılığına yol açmakla küreselleşmesine büyük katkı yaptı. Çin Devrimi bu konuda daha tipiktir: Modernitenin 19. yüzyıl biçimlerini uygulamakla devrimi sürdürdüğünü sanmaktadır. Fransız Devrimi'nde de yaşanan benzer yanılmaların etkileri günümüze kadar devam etmektedir.

Modernist ve oryantalist ideolojik hegemonyayı eleştirirken temel parametreleri esas almak şarttır. Üçlü sacayaklarını temel parametreler olarak kabul ettiğimizde, konunun önemi daha iyi anlaşılır. En radikal eleştirinin bu temellerde geliştirilebileceği, seçeneklerin de ancak bu temeller üzerinde üretilmesi gerektiği tutarlılık açısından önemle belirtilebilir. Eleştirinin kendisi bütünselliği ve yapısal süreleri esas almak durumundadır. Sadece kısa süreli olaylar ve siyasi süreçlerle kişisel rollerin eleştirisi hakikatin açığa çıkartılması için yeterli değildir. Bütünsellik burada süre kavramıyla birlikte eleştirinin temeline oturtulmadıkça, ortaya çıkacak sonuçlar parçalı, zamansız, dolayısıyla anlamsız olmak, hakikati ifade edememek gibi ağır kusurlar ve yanlışlıklar içerecektir. Neyi eleştirirsek eleştirelim, eleştirdiklerimizin bütünselliklerini ve süreliliklerini mutlaka doğru belirlemeliyiz. Söz konusu modernite olunca, en az üç sacayağı temelinde bir

bütünlük teşkil ettiğini ve süre olarak beş yüz yıllık uzun, yapısal, sistematik bir zamanı içerdiğini temel almak gerekecektir. Başta Marksistler olmak üzere sistem karşıtlarının en temel hatası, uzun süreli ve üç sacayaklı bir sistemi kısa süreler içinde, hatta bazen süre'yi göz ardı ederek tek boyutu içinde, örneğin yalnızca kapitalizm boyutuyla eleştiriye tabi tutmalarıdır. Hâlbuki bu savunmada kabaca geliştirilen çözümlemeler, kapitalizmin anlaşılabilmesi için mutlaka merkezî uygarlık sistemiyle bağı, uzun süreli yükseliş trendi ve diğer temel iki boyut olan ulus-devlet ve endüstriyalizm olgusuyla birlikte eleştiriye alınması gerektiğini göstermektedir.

Ortadoğu, hatta Çin ve Amerika uygarlıkları göz önüne alınmadan, 16. yüzyılda çıkış yapan kapitalizm anlaşılamaz. Avrupa'nın iç potansiyeli kapitalizm için kesinlikle yeterli değildir. Keza ulus-devlet inşası olmadan kapitalist sistemin kuruluşu mümkün olmaz. İktidarsız ve devletsiz hiçbir sömürü sistemi mümkün değildir. Sadece iktidar ve devlet değil, iktidarın azamisi ve devletin ulus-devleti oluşmadan, kapitalizm için kâr ve sermaye birikimi gerçekleştirilemez. Sistemin hegemonik zaferi için ayrıca endüstri devrimini kendi tekeline geçirmesi ve endüstriyalizm olarak ideolojikleştirmesiyle (milliyetçilik) iç içe olması gerekir. Bu olguların aralarında sıkı bütünlük içinde ve uzun süre kapsamında moderniteyi egemen kıldıkları açıktır. Eleştirel geçinen tüm düşünce ekollerine baktığımızda, modernitenin uzun süre ve bütünsellik içinde ele alınmadığını, bölük pörçük ve çoğunlukla süre kavramından habersiz kalındığını, birkaç özelliğe (örneğin emek, ücret, kâr, sermaye, devlet, sömürgecilik, emperyalizm, kişiler, olaylar) yüklenerek sonuçlar alınmaya çalışıldığını görürüz. Yöntem bu olunca, ortaya çıkacak sonuç da fili kıllarıyla tarif etmeye benzeyecektir.

Özellikle içinde yetiştiğimiz reel sosyalizm, modernitenin sadece kapitalizm ayağını, hem de süre kavramını doğru kullanmadan eleştiriye alıp devrimcilik yapmaya kalkışmasıyla en büyük hayal kırıklığına yol açmıştır. Şüphesiz bu yaklaşımın sosyal temeli vardır. Modernitenin ulus-devlet ve endüstriyalizm ayağını liberalizmin bile çok ötesinde kullanmanın devrimcilik değil, diktatörlük ve hatta faşizm üreteceğini iyi bilmek gerekir. Reel sosyalist ülke deneyimleri, daha çok da ulusal kurtuluşçu devletler bu yönüyle hayli öğreticidir. İyi niyetli olmak, Lenin'in de dediği gibi cehenneme gitmeyi engellemez, bila-

kis bazen kolaylaştırır. Ekim Devrimi anti-kapitalizmde yetersiz olduğu için başarısızlığa uğramadı; tersine anti-kapitalizmde başarılıydı. Fakat anti-modernist, dolayısıyla anti-ulus-devletçi ve anti-endüstriyalist olamadığı için, anti-kapitalistliğiyle diğer iki modernite ayağını aşamadığı için, yapısal süreyi bir yana bırakıp sadece kısa sürelerle hareket ettiği için yenildi. Yaşanılan pratikler bu eleştiriyi doğrulamaktadır.

Son beş yüz yılda demokratik ve eşitlikçi amaçlar taşıyan devrimlerin, ideolojik akım ve hareketlerin sistematik bir başarıya, demokratik uygarlık olarak da yorumlayabileceğimiz farklı bir dünya-sisteme erişemeyişlerindeki temel eksiklik, tutarlı, bütünsellik taşıyan ve süre kavramını içeren eleştirel pratiklerden yoksun olmalarıdır. Yani fili hep bir yönüyle tarif ederek tanım yapmak durumunda kalmışlardır. Bu durumda ne fil'den yararlanılır ne de kurtulunur. Marksistler kapitalizmi eleştirip aşmak isterken, ulus-devlet merkeziyetçiliğini ve endüstriyalizmi faşizme ve çevre yıkıcılığına taşırdıklarının farkına bile varamamışlardır. Ulusal kurtuluşçu akımlar ve hareketlerin modernite karşıtı tutumları çok daha muğlâktır. Ulus-devlet haline geldiklerinde ve bazı sanayi kollarında kalkınmaya başladıklarında, anti-emperyalist ve anti-kapitalistlikleri yerini en aşırı modernizm taraftarlığına bırakır. Hatta modernist ideolojileri (liberalizm, milliyetçilik, reel sosyalizm) din haline getirmede sınır tanımazlar. Ulus-devletçilik ve endüstriyalizm seküler din olarak anlam bulmuş ve yapısallık kazanmıştır.

Anarşistler üçlü sacayağından eleştiri geliştirirken, alternatif olarak demokratik bir sistematiği düşünmek bile istememişler, anarşist bireyi demokratik topluma tercih etmişlerdir. Başarısızlıklarının temelinde bu gerçeğin yattığını görmeleri sınıfsal konumlarıyla bağdaşmamaktadır. Kent küçük-burjuvazisinin anti-toplumcu yanı başka türlü izah edilemez. Sosyal demokratlar moderniteyi reformlarla düzeltebileceklerinden ötesine tek bir adım bile atmazlar. Ekolojistler tüm çevre argümanlarını moderniteden aldıklarını göremeyecek denli sığdırlar. Endüstriyalizme yüklenirken kapitalizmi ve ulus-devleti unuturlar. Feministler ataerkilliği görürken, modernitenin kadına yüklediği yıkımı aynı keskinlikte eleştirmeye yanaşmazlar. Eleştirirken bile alternatif kadın ve toplumun akım, hareket ve sistem olarak üretilmesinde bir nevi çaresizliği oynarlar. Radikal dinci

ve kültüralist hareketlerin modernite karşıtlığı akım ve hareket olarak daha da zayıftır. Peşinde koştukları şey azami bir uzlaşmacılıktır.

Şunu söylemek istiyorum: Günümüz kapitalizminin küresel finans krizinde yılda 600 trilyon Dolar değerinde sanal vurgun gerçekleştirilirken, bunda kapitalist modernitenin bütünsel ve yapısal eleştirisinin geliştirilemeyişinin ve alternatif bir sistemin üretilememesinin herhalde belirleyici payı vardır. Kapitalizmin moderniteyle bağını kuramayan tüm akım, hareket ve devrimler modernite içinde erimekten kurtulamazlar. Anti-kapitalizmi anti-modernizme vardıramayan tüm ideolojik akımlar, politik hareketler ve her renkten devrimler modernite tarafından fethedilmekten kurtulamazlar.

Anti-kapitalizm anti-modernizm olmadığı gibi, anti-modernist olunmadan tutarlı bir anti-kapitalist olunamaz. Ekolojist, feminist, kültüralist, radikal dinci akım ve hareketlerin temel yanılgısı, modernitenin bütünsel yapısını hedeflemeden başarılı olabileceklerini sanmalarıdır.

Tümüyle inkârcı yaklaşmıyorum. Parçalı ve sistemsiz de olsa modernitenin beş yüz yıllık eleştirisi, son yarım yüz yıl içinde zayıf da olsa postmodernist düşünceyi doğurabilmiştir. Postmodernizm, çözümlemeye çalıştığım modernite eleştirisini karşılamaktan uzak olmasına rağmen, sistemin içine düştüğü krizi ve kaotik durumunu yansıtması açısından önemli bir gelişmedir.

Postmodern dönemde moderniteyle faşizm, soykırım, totalitarizm, otoritarizm, toplumsal cinsiyetçilik, milliyetçilik, endüstriyalizm, iklim değişikliği ve her tür çevre yıkımı, iktidarın azamileşmesi, toplumun karılaştırılması ve metalaştırılması, aklın analitikleşmesi, ruhun boşalması, bireylerin posalaşması, herkesin herkesle savaştırılması, toplumun dağıtılması, tarımın yıkılması, maskeli kral tanrıların yerini çıplak ve maskesiz birey-tanrıların alması, yaşamın büyüsünü yitirmesi, kadının soyluluğunu ve güzelliğini yitirmesi ve azami fahişeleşmesi, ahlâkın yerine tecavüzcülüğün egemen olması, yaşam anlamına gelen farklılaşmanın yerini ölüm anlamına gelen homojenliğin alması, politikanın bitimi ve yerine iktidarın ikame edilmesi ve benzer binlerce olumsuzluk arasındaki ilişkileri çözümlemek daha da kolaylaşmakta ve olasılık dahiline girmektedir. Postmodernite kendi başına devrim değildir. Ama modernitenin katı dinsel kalıplarını kırılgan hale getirmekte, ortamı yumuşatmaktadır. Anti-modernite dev-

rimi açık ki bütünlük içinde parçalılık, evrensellik içinde yerellik, uzun süre kapsamında anlık yaklaşımı içinde, anti-kapitalist, anti-ulus-devletçilik ve anti-endüstricilik temelinde sosyalist, demokratik ve ekolojist amaç etrafında farklı yapılanmaların öz savunma ve kendiliklerini anlamlandırması ve hakikatleştirmesi olacaktır.

Oryantalizmi dar anlamda Avrupalı düşünürlerin Ortadoğu uygarlıklarına ve toplumlarına ilişkin düşünceleri anlamında değerlendirmemek gerekir. Toplumsal Doğa'larına ilişkin bilimsel düşünceyi geliştirmek ve kendi aydınlanmalarını sağlamak yerine, modernitenin ideolojik hegemonyasına bağlanmak ve onun bilim yapılanmasını esas almak geniş anlamda oryantalizmdir. Kapitalist modernitenin son iki yüz yıldaki fethi sadece maddi kültür alanlarında yaşanmamış, manevi kültür alanında daha çok geçerli olmuştur. Ortaya çıkan ideolojik akımlar, politik hareketler ve devrimler Avrupa'daki gerçekleşmelerin silik birer kopyasıdır. Bu nedenle toplum üzerinde etkileri yüzeysel kalmıştır. Gelenek ve modernite arasında sıkışan toplum, sürekli bir gerginlik ve kendini yenileyememe sonucunda sürekli kriz durumunu yaşamaktadır.

Anti-oryantalist olmak anti-modernist olmakla mümkündür. Radikal siyasi İslâmcılığı oryantalizm bağlamında ve modernizmin oryantal biçimi olarak değerlendirmek mümkündür. Alternatif oluşturma değeri kesinlikle yoktur. Laik milliyetçiliğe tepki olarak dinci milliyetçilik argümanını kullanmaktan öteye gitmez. Arap, Türk ve Acem devrimleri tipik oryantalist devrimlerdir. Bu devrimler dinci ve soycu milliyetçiliği ayrı veya iç içe kullanarak modern ulus-devletler kurmayı ilk hedef belirlemişlerdir. Bunu devlet kapitalizmi ve endüstriyalizmiyle bütünleştirerek misyonlarını tamamlayacaklarını sanmışlardır. Avrupa'yı birkaç yüzyıl geriden takip etmek kaderlerinde yazılıdır. Her bakımdan Avrupaî değerlere erişmek kendilerinde bir saplantı halindedir.

Ortadoğu toplumunun kapitalist moderniteyle ilişkisini doğru okumak, alternatif çıkış için belirleyici önem taşır. Öncelikle kapitalist modernitenin yerel bir olgu haline geldiğini anlamak gerekir. Dış değil iç olgudur. Fakat Avrupa'dakinden farklıdır. Küresel kapitalizmin en zayıf halkasıdır. Bu durumda iki temel yanlışa düşmemek gerekir. Bunlardan birincisi, sanki başka bir dünya, başka bir uygarlık mümkün değilmiş gibi kapitalist moderniteyi seküler din gibi benim-

semek, moderniteye tapınmak; ikincisi ise, topyekûn karşısına alarak sahte selefi İslâm gibi reddetmektir. Her iki tutum da sonuçta kapitalist modernitenin daha çok yerelleşmesine hizmet eder.

Savunmamın **Özgürlük Sosyolojisi** bölümünde kapitalist modernizmin alternatifi olarak demokratik modernizmi sunmaya çalışmıştım. Oradaki tezleri olduğu gibi bu bölüme almak yerine, bölgesel uyarlamasını denemeye çalışacağım. Sistem eleştirileri aşılması gereken ile yeniden yapılanması gerekeni anlamlandırmayı amaçlamaktadır. Demokratik modernizm alternatifini daha iyi anlamak açısından moderniteyi bir kez daha tanımlama ve üçlü sacayağı üzerinde değerlendirmenin doğru bir yöntem olduğu kanısındayım.

Moderniteyi bir kez daha yaşanılan çağ olarak değerlendirmek mümkündür. Yapılanmış her uygarlık aşılıncaya kadar kendi döneminin modernitesini temsil eder. Örneğin iki bin yıldan fazla süren Sümerik yapılanmalar Sümer modernitesidir, yani çağıdır (M.Ö. 4000-2000). Greko-Romen modernitesi yaklaşık olarak M.Ö. 500 - M.S. 500 dönemini kapsar. Osmanlı-İslâm modernitesi (1300-1918) döneminde kendi coğrafyasında etkili olmuştur. Kendi dönemleri aşılmışsa, uygarlık demek uygun düşmektedir. Uygarlık yaşanılandan önceki moderniteleri tavsif eder. Uygarlıkları devlet-sınıf-kent iç içeliği üzerinde yükselen tekelci baskı ve artı-ürün ele geçirme sistemi olarak tanımlamıştık. Bu tanımlamanın doyurucu olduğu kanısındayım. Maddi ve manevi kültür ayrımları uygarlıkları niteler, ama tanımlamaz. Uygarlıklar uzun süreli ve bütünlüklü yapılar, kültürler olarak da nitelenebilirler. Hepsine geniş anlamda tanımlama demek de pek yanlış sayılmaz.

Uygarlıklar için merkezî olan ve olmayan ayrımı da öğreticidir. Merkezî uygarlık kavramı ana nehir uygarlığını, merkez de sürekli yaşayan bütünsel yapıları tavsif eder. Dünya-sistem olarak da adlandırılabilir. Merkez dışında da pek çok uygarlık olabilir. Çin, Hint ve Amerika uygarlık olmuşlar, ama merkez olamamışlardır. Ortadoğu uygarlıkları merkezî bir zincir teşkil eder. M.Ö. 3500 - M.S. 1500 döneminde yaklaşık beş bin yıllık bir merkezî uygarlık zincirlemesi yaşanmıştır. Bunlara değişik adlar verilmiştir. Hanedan ve din adları çoğunluktadır. Sümer, Mısır, Roma, Bizans-Hıristiyan, Arap-İslâm, Türk-İslâm hemen akla gelenlerdir. Adları ve içerikleri her ne kadar değişiklik arz etse de, tanımlarına uygun bir iç bütünlük ve yapısallık

taşırlar. Hegemoniktirler. Merkez-çevre alanları vardır. Dönemsel buhranlar ve kaotik durumları yaşarlar. Fakat boşluk kabul etmeyen zincirleme iktidar yapılanmaları olarak süreklilik arz ederler.

Kapitalist modernite halen içinde yaşadığımız bir dünya-sistemdir. Ortadoğu'dan Avrupa'ya kaydırılmış hegemonik merkezî bir uygarlık olarak yaklaşık beş yüz yıldır (16. yüzyıldan beri) varlığını sürdürmektedir.

Demokratik uygarlık kavramını kent-sınıf-devlet sistemi olan uygarlığa karşı, içte kölecil sınıflaştırmaya karşı, dıştan kabile, kavim kimliklerine yönelik baskı, talan ve köleleştirmelere karşı daimi direniş halinde olan kent içi emekçi özgürlükçü güçlerle, kırsal komünal güçlerin oluşturduğu dünyayı tanımlamak için seçtik. Uygarlık tarihi boyunca bu tanımlamanın kapsamında belli bütünsellikleri olan ve hep birbirlerine miras bırakan çok sayıda eşitlikçi, özgür ve demokratik oluşum ve yapılanmaları demokratik uygarlık olarak adlandırmanın vazgeçilmez tarihsel bir hak ve görev olduğu açıktır.

Demokratik uygarlık kavramını güncel somut duruma uyarladığımızda, bunu kapitalist modernite karşıtlığını içerecek biçimde demokratik modernite olarak belirlemek mümkündür. Kavramın ad olarak kendisinden ziyade kapsamını göz önünde bulundurmak gerekir. Ad değiştirilse bile kapsam kalıcılığını korur. Savunma boyunca resmi, klasik anlatılarla dile getirilen uygarlıklara daha çok değindik. Demokratik uygarlık fenomenlerine daha az yer verdik. Bunun nedeni tarihe bakış açımızın yeniliği ve eldeki malzemenin yeterince işlenmemesidir. Ortadoğu toplumunun güncel değerlendirmesini ve sorunlarına çözüm yaklaşımlarını bu bölümde netleştirmeye çalışacağım. Demokratik modernite, kapitalist modernitenin çıkışı, gelişimi, yapısal krizi ve aşılması temelinde hep alternatif DİYALEKTİK ANTİTEZ OLARAK çözümleme konusu olacaktır. Marksizm'in tarihsel yanlışlıklarına düşülmeyecektir. Özellikle temel çelişkinin burjuvazi-işçi sınıfı gibi içeriği sürekli değişen bir olguya bağlanması tuzağına düşülmeyecektir. Diyalektik mantığın Hegel'den beri ilk defa başarılı bir uygulanışı Ortadoğu toplumsal doğasına uyarlanmaya çalışılırken, bu deneyimin daha başarılı sonuçlar ürettiği görülecektir. K. Marks'ın söyleyip de başaramadığı 'diyalektiği ayakları üstüne dikmek' deyimine daha anlamlı bir yaklaşım sergilenecektir.

a- Kapitalizme Karşı Ekonomik Toplum

K. Marks'ın yaşadığı dönem ve mekân Almanya'nın birliği ve ulus-devleti için yapılan yoğun tartışmaların ve ideolojik-politik akımların koşullanması altındadır. Olgular daha çok ideolojik, politik ve hukuki çerçevede anlamlandırılmaya çalışılır. K. Marks, bu ortamı ekonomik öncüllükle etkilemeyi esas alır. Anlatımında ekonomiyi belirleyici kategori olarak temellendirmeye çalışır. Kapitalizmi bilim haline getirmenin baş sorumlusudur. Bununla bağlantılı olarak kapital sahiplerini burjuvazi, ücretli emekçileri proletarya, toplumu ise kapitalist metalaşmanın egemen olduğu kapitalist toplum kategorisiyle karşılamayı bu bilimin köşe taşları sayar. Böyle yapmakla bir taşla üç kuş vurduğunu sanır. İngiliz ekonomi-politiğinden ekonomiyi, Fransız toplumbiliminden pozitivizmi, Alman felsefesinden diyalektik kavramını alıp birleştirerek 'bilimsel-sosyalizmin' sentezini yapmayı başardığına güveni tamdır. O dönem her bilimde devrim yapılmıştır. Toplumun bilimsel devrimini de kendisi ve Engels'in yaptığından emindir. Toplumbilimin Darwin'i sayılırlar.

Marksist düşünce Avrupa sosyal biliminin en önemli kanadı olarak doğar. Hegemonik sistem açısından bakıldığında, bu bilimin yeni yükselen ve sisteme damgasını vuran sermaye tekelciliğinin ihtiyacından kaynaklandığını, sermayeyi bilimselleştirerek meşrulaştırılmasına iktidar şiddeti kadar, belki de ondan daha fazla katkıda bulunduğunu anlamak zor değildir. İstedikleri kadar kapitali olumsuzlasınlar, kapitalizmi bilim halinde sunmakla meşruiyeti için gerekli tarihsel adımı atmışlardır. Çok acıdır ki, K. Marks ve F. Engels, onca karşı çıkışlarına rağmen, kapitali kapitalizm, sermaye-kâr tekelcilerini burjuvazi, ekonomik toplumu kapitalist toplum olarak ilan etmekle bu tarihsel adımın önde gelen sorumluları durumuna düşmekten kurtulamadılar. Tarihte iyi niyetlerin çoğunlukla tersine sonuç verdirmede kullanıldıklarını hiç unutmayalım.

K. Marks ve F. Engels'in bu işe girişirken, en çok Hegel'in doruğa taşıdığı diyalektik felsefesinden yararlandıkları bilinmektedir. Temel hatayı diyalektik felsefeyi uyarlarken yaptıkları kanısındayım. Bunu da tez-antitez-sentez üçlüsünü kapital-ücretli emek-kâr, burjuvazi-işçi sınıfı-kapitalist toplum başta olmak üzere bazı önemli üçlemeleri geliştirirken yaptılar. Hegel'deki diyalektik tez-antitez antitesi'nin (varlıksallaşmanın) Marksistler ve bu yöntemi kullanan pek çokları

tarafından tam kavrandığını sanmıyorum. Halen de önemini koruyan ve geliştirilmeyi bekleyen temel felsefi sorun olan tez-antitez antitesi (varlıksallaşması), evrensel-tikel iç içeliğinin anlamını ve dolayısıyla hakikatini ifade etmektedir. Özünde şunu anlatmak ister: Her varlığın özünde bir de zıddı vardır. Varlıksal özler zıtsız olamaz. Zıtsızlık tam hiçliktir. Tam hiçlik var olmamadır. Var olmama da var olmadığına göre tam hiçlik olamaz. O halde varlıklar zıtsız olamaz; tıpkı itimin çekimsiz olamaması gibi. Sorun daha çok zıtlaşmanın mahiyetini doğru kavramakta yatmaktadır. Başarılı bir diyalektisyen, zıtlaşmayı doğru belirleyendir.

Şu hususu çok önemle belirtmek gerekir: Bir varlıktan binlerce antitez çıkabilir. Bir diyalektikçi açısından burada yerine getirilmesi gereken en önemli görev, bu çoklu antitezlerden hangisinin diğerini İLK ELDE, birinci sırada etkilediğini, oluşturduğunu doğru tespit etmektir. K. Marks ve F. Engels birer diyalektikçi olarak Hegel'i ayakları üstüne doğrultmak isterlerken kafasını koparttıklarını fark edemeyecek kadar kaba bir yanlışlık içine girmişlerdir. İki yüz yıldır aleyhinde çok söylemleştirilmesine rağmen, Hegel diyalektiğinin halen bir doruk anlatım olduğunu belirtmek durumundayım. K. Marks ve F. Engels'in üçlemeleri şüphesiz diyalektik yan taşırlar. Ama doğru diyalektik üçleme değerinde anlatım içermekten uzaktırlar.

Konumuz açısından en önemli içerik ve öz belirleme hatası, burjuvazi-proletarya zıtlaşmasında yapılmıştır. Şüphesiz burjuvazi-proletarya zıtlaşması vardır. Fakat bu zıtlaşma sandıkları gibi oluşmamıştır ve işlememektedir. Toplum veritesinde, antitesinde kapitalizmin yol açtığı çelişki, zıtlaşma kapitalist-proletarya çelişkisi değildir. Böyle bir çelişki olsa bile asıl çelişki değildir. Daha da önemlisi, kapitalizm sanıldığı kadar toplumsal veriteyi tek başına kapitalistleştirecek potansiyelde değildir. Kapitalistin kendi başına bu gücü yoktur. Ayrıca bir toplum hiçbir zaman kapitalist, İslâm, Hıristiyan vb. gibi bir sıfatla niteliğini değiştirecek bir varlık değildir. Öz olarak, İkinci Doğa olarak toplum varlığını korur. Bazı sıfatların tarihin çeşitli dönemlerinde TEKİLLER olarak etkili olması o toplumun tümüyle o tekilce tekilleştiğini kanıtlamaz; bir siyah lalenin tek başına lale toplumu olamayacağı gibi.

Kapitalizm bir etken olarak toplumsal antiteden sadece proleter oluşturmaz. Toplumsal varlıktan proleter tiplemeyi çeker. Fakat bu

çekişte bile proleterle birlikte bu proleteri çektiği topluma karşı çoğunlukla ittifak halindedir. Marksistlerin feodal topluma karşı proletaryanın burjuvaziyle geçici ittifakı dedikleri olay, olgu budur. Fakat hatalarının temelini oluşturan bir anlatımdır bu. Kapitalizm asıl olarak toplumdan ücret denilen bir taviz karşılığında proletarya adı altında bir ajan derlemekte, oluşturmaktadır. Eski topluma karşı ittifak değil, ihanet yapılmaktadır. Kaldı ki, toplum gibi evrenin en harika bir esnek zekâlı doğasına karşı bir istismarcılık, tıpkı cinsiyetçi sistemin bir kadını kullanması gibi efendice bir kullanıcılık yapılmaktadır. Binlerce yıllık efendiler (Rablar, krallar, zorbalar) mirasını da kullanarak, kâr adı altında sistemli ve sürekli olarak toplumun tümünden varlıksal olarak değer aşındırmaktadır. Sadece kâr olarak değer değil, o toplumun tüm maddi ve manevi kültürel değerleri istismar edilmektedir. Bu durumda kapitalizm toplumu en çok ve sistemlice, sürekli olarak karşısına alıp sömüren TEKELCİ DOKU'nun kendisi olmaktadır. Bu anlamda toplumla ilgilidir, toplum üzerinde etkilidir. Ama hâkim sistemini kurarak, eski ticari, parasal ve iktidar sahiplerini kendi önderliğinde eriterek, işçileri ve zanaatkârları yedekleri haline getirerek, entelektüellerden ideolojik hegemonya inşa ederek bu etkiyi yaratmakta ve istismarı gerçekleştirmektedir. Toplumun antitesini, yani varlıksallaşmasını bilimsel ifadeye kavuşturmak istiyorsak, 'kapitalist toplum' olarak adlandırılan dokunun bu özde ve biçimlerde geliştiğini anlamak doğru belirlenimlerin gereğidir. Sürecin bu karakteristik yapısını görmeden, işleyişinin bu niteliğini kavramadan toplum adına 'BİLİMCİLİK' yapmak kaba POZİTİVİZM'den öteye gitmez.

Kapitalizmin toplum üzerindeki işleyişini doğru belirlemeden kaba pozitivist nesnellemelere girişmek, bilim adına bilime, toplumbilim adına topluma karşı büyük bir yanlışlık içine girmek demektir. Söz konusu olan toplum olunca, sonuçlarının vahametini kestirmek herhalde üzerinde daha çok düşünülmesini gerektirir. Konuya ilişkin bu kısa çözümlemeden kapitalizmle ilgili çelişkinin çok tali bir düzeyde oluşan kapitalist-proleter çelişkisi değil, bu çelişkinin de kapsamında olduğu kapitalizm-toplum, kapitalistler-toplumcular arasında oluştuğu gayet açıktır. Zeki Marksistlerden Rosa Luxemburg, "Saf kapitalist toplum asla gerçekleşemez" deyip K. Marks'ı temel bir noktadan eleştirirken, aslında yapmak istediği şey bu dokusal süreci anlatmaktır. İlla bilimsel sosyalizmden (Sosyal bilim demek daha

doğru olur) bahsetmek istiyorsak, bu temelde radikal bir bilim reformu ve devriminin gereğini kavramak başta gelen görevdir.

Dar anlamda 'kapitalizm-ekonomik toplum' çelişkisinden bahsetmek mümkündür. Tedbirli olunursa, ciddi yanlışlıklara yol açmadan bazı önemli ve doğru sonuçlara götürebilir. Önceki bölümlerde F. Braudel'in ekonomiyi pazarla özdeşleştirdiğini, sermayenin bu pazar üzerinden uzun mesafeler arası ticaretteki fiyat farkından yararlanarak kârı gerçekleştirdiğini söylediğini, dolayısıyla kapitalizmin pazar karşıtı bir konumundan bahsettiğini önemle belirtmiştim. Bu anlatımın yetersiz olduğunu, kapitalizmin özünde sadece anti-pazar olmadığını (eğer pazar ekonomiyle özdeş kılınıyorsa), anti-ekonomi biçiminde bir değerlendirilmeyle tamamlanmasının gerekli olduğunu vurgulamıştım. Kapitalist sistem hegemonyasının anti-toplumculuğunu yol açtığı sömürgecilik ve emperyalizm savaşlarıyla, ürettiği ulus-devlet faşizmiyle, endüstriyalizm temelinde yol açtığı çevre yıkımıyla, sürekli krizli yapısıyla, toplumsal uç kutupları derinleştirmesiyle inkâr edilemez biçimde tanımlamak mümkündür. Anti-toplumsal olanın fazlasıyla anti-ekonomik olacağı açıktır. Çünkü kapitalizm 'azami kâr kanunu'nu ekonomik toplum alanında gerçekleştirir. Sistem olarak kapitalizmin anti-ekonomiciliği tüm tarihi boyunca deneyimledikleriyle her alanda doğrulanmıştır. Tarihsel bir doku olarak kapitalizm, tali bir çelişki biçiminde kölesi olan proleter üzerinde değil, maddi ve manevi kültür birikimi olarak toplum ve ekonomik toplum üzerinde anlamlandırılırsa, gerçekten sadece 'KAPİTAL' değil 'KAPİTALİZMİN TARİHİ' de doğru yazılabilecektir.

Proleter de dahil, köleden özgürlük kumaşı dokuyan ideolojik ve politik hareketlerin anlayamadıkları husus, güç ve sömürü tekellerinin köleyi kendilerinin bir eki, uzantısı olarak varlıksallaştırdıklarıdır (Antite, varlık haline getirme). Köleyi varlıksallaştırırken toplumsal dokuları olarak dokurlar. Kendilerini kemirecek bir unsur olarak tekel dokularına eklemezler. Tarihte bu anlamda kazanan köle sınıfı yoktur. Spartaküs bile kazansaydı, Roma için yeni bir köleci hanedan kurmaktan öteye gidemezdi. Lenin gibi çok iddialı bir anti-kapitalist bile sağlığında NEP (yeni ekonomi politikası) ile kapitalizmi uygulamak zorunda kaldı. Günümüz krizinde doğrulanan bir gerçeklik, kapitalist sanayinin yaşaması için (diğer kapitalizm türleri de dahil) işçi sınıfı denen grupların gönüllü bir çaba içine girmekten (ücretleri

düşürülse dahi) çekinmedikleridir. Kaybeden ise, genel olarak ekonomik toplumla birlikte tüm toplumsal değerler olmaktadır. Kapitalist bireyselleşme bu gerçeği daha çok doğrular. Anti-toplumcu temelde bireyler yığınına dönüşen tüm toplumsal alanlarda, en üst uçta bir avuç oligarşik tekelci grup dışında, toplum olmaktan çıkmış bir durum yaşanır. Diğer ezici çoğunluk, işsizler yığını olarak kendini ücret kölesi biçiminde satmaktan bile mahrum bırakılmıştır. Ücret kölesi olanlar ise ücret düşüşlerini nispi olarak yaşamaktan bile kurtulamazlar. Gerçek tablonun böyle oluştuğu açıktır.

Dar sınıf hareketlerinin bu gelişimdeki rolleri yadsınamaz. Reel sosyalizm, sendikacılık hareketleri bu konuda kanıtlanmış pratiklerin sahipleridir. Özcesi köle değerlendirmemizi gözden geçirmek, baş çelişki öğesi olarak değil, genel toplum çelişkisinin tali bir unsuru rolünde görmek bizi daha doğru sonuçlara götürecektir. Köle diyalektiği yeniden değerlendirilmeyi bekleyen en temel toplumcu görevdir. Toplumsal diyalektik toplumsal hakikat için temel bilim değerindedir. Ama doğru uygulanması tüm önemini koruduğu gibi, öncelikle yetkin çözümlemelere ihtiyaç göstermektedir.

Genelde (evrensel) olduğu gibi kendi özgünlüğü (tikelliği) içinde kapitalizmin Ortadoğu toplumundaki tahripkârlığı çok daha ileri uçlarda seyreder. Sistem olarak bölgeye fetihçi girişi anti-toplum ve anti-ekonomide ana-merkez, metropol kent ve ülkelerin sömürgeciliği biçimindedir. Haçlılar döneminden beri Ortadoğu'dan hegemonik uygarlığı kaydırmasından ötürü çok daha planlı yürümek ve kendini inşa etmek durumundadır. Aşırı tekel kârları peşindedir. Temel toplum ihtiyaçlarına değil, kârı azamileştiren kaynaklara, usul ve yöntemlere yönelir. Şüphesiz kapitalizmin millisi ve gayri millisinden değil, milliyetçiliğinden bahsetmek daha öğreticidir. Milli kapitalizm denen olgunun özünde en yoğunlaşmış kolektif yabancılık olduğunu derinliğine kavramak gerekir. Kapitalizmin kendisi doku olarak yabancılaşmadır. Milliyetçilik ideolojisiyle kendini ulusal, milli toplum olarak yansıtmak ister. Ulusalcılık, milliyetçilik kavramları genelde tekelciliği, özelde ise kapitalist tekeli maskelemek ve hegemonikleştirmek için icat edilmiş ideolojik araçlardır.

Ortadoğu beş bin yıllık merkezî uygarlığa mekânlık etmesi nedeniyle tüm tekelci güç ve sömürü tekellerine yabancı değildir. Buna kapital tekelleri de dahildir. Fakat başat olmalarına ortam yaratıla-

mamış, buna fırsat bulamamışlardır. Avrupa kapitalizmini Ortadoğu için bir yenilik olarak düşünmek pek anlamlı değildir. Yeni olan başat fetihçi bir sistem olarak giriş yapmasıdır. Yaklaşık iki yüz yıldır süren bu girişin ilk yüz elli yılı ticaret ve mali kapitalizm temelinde olurken, son döneminde sanayicilik hız kazanmıştır. Batı toplumlarına göre daha yüzeysel bir hâkimiyeti vardır. Geleneksel güç ve sömürü tekelleriyle ittifak içinde hegemonyasını sürdürmektedir. Ortadoğu'da egemen olan Avrupa-ABD merkezli kapitalist hegemonik sistemdir. Ortadoğu'nun uzun uygarlık tarihi ve eski toplumun (kabile, aşiret, mezhep toplulukları) güçlü varlığı, Batı merkezli hegemonyacılığın zayıf bir temele dayanmasına yol açmaktadır. Zayıf halka olması bu gerçeklikten ötürüdür.

Kapitalizm karşıtlığını ekonomik toplum olarak belirlememizin önemli sonuçları vardır.

1- Çelişki kapitalizm-sosyalizm arası olarak değil, ekonomik toplum-kapitalizm temelli olarak kavranmak durumundadır. Ekonomik toplum tekelci ittifaktan olumsuz etkilenen tüm toplumsal ekonomik güçleri temel alır. Sosyalist ekonomi modern koşulların ekonomik güçlerini esas alırken, ekonomi toplumu geleneksel ekonomik güçleri de kapsar. Daha da önemlisi, piyasalaşmamış ve doğal, metalaşmamış, geniş kullanım değerli ekonomi de bu kapsam içindedir. Özellikle kadın ve çocuk emeği çok yaygın olup çoğunlukla kullanım değeri üretir. Reel sosyalistlerin ekonomiyi kapitalizm için metaların üretimine indirgemeleri çok dar bir yaklaşımdır. Ekonomiyi kapitalizmin baş aktörlüğünde bir faaliyet olarak yansıtmaları yaptıkları en büyük yanlışlıktır. Kapitalizme bundan daha iyi hizmet olamaz. Ekonomiyi tahrip etme anlamında kapitalizm baş aktör olabilir, ama inşa eden baş aktör olamaz.

2- Toplumsal varlıklar olarak burjuvazi-proletarya çelişkisinin de temel değil, tali bir çelişki olduğunu belirlemiştik. Sosyal çelişki tekelcilerle onların dışındaki tüm toplum arasındadır. Toplumsal eşitlik, özgürlük ve demokrasi mücadelesinin doğasını kavramak açısından bu ayrım önemlidir. Burjuvazi-proletarya mücadelesinin yapaylığı reel sosyalizmin yüz elli yıllık deneyimiyle açıkça ortaya çıkmıştır. Hizmetçiler (köleleştirilmiş sınıflar) hiçbir zaman efendilerini aşacak ideolojik-pratik güç kazanamazlar. Varlık olarak bu yetenekleri yoktur. Ancak hizmetçiliği reddettikleri zaman yetenek sahibi olabilirler

ki, o zaman da hizmetçi sayılamazlar. Modernite döneminde sosyal mücadeleleri doğru kavramak için tekelci dokularla onların dışındakiler ayrımını doğru yapmak, bu temelde mevzilenmek, direnmek ve toplumsal inşalara girişmek hayati önem taşır.

3- Yukarıdaki iki ayrım temelinde 'kapitalist topluma' karşı inşa edilecek yeni topluma çeşitli adlar vermek mümkündür. Burada önemli olan ad değil içeriktir. Bu yeni topluma demokratik sosyalist toplum denilebileceği gibi demokratik toplum da iyi bir ad olabilir. Hatta anti-kapitalizm anlamında ekonomik toplum da denilebilir. Önemli olan tekelciliğin egemenliğinde olmayan bir ekonomi ve toplumsal inşadır. Ekonomik faaliyeti pazara bağlı olarak gelişen bir meta ekonomisi olarak tanımlamak kısmen doğru olabilir. Meta kategorisine girmeyen muazzam büyüklükte bir kullanım değerleri ekonomisi vardır. Asıl toplumsal ekonomiden anlaşılması gereken de işte bu bölümdür. Kapitalist ekonomi-politiğin (Kimin kurguladığına bakarsak, gerçek niteliğini daha iyi anlarız) ekonomiyi sadece kâr getiren faaliyetlere indirgemesi ekonominin gerçek niteliğini çarpıtan bir mitik yalandır. Kapitalist ekonomi, milli ekonomi, devlet ekonomisi, ticari, finansal veya sınai ekonomi, tarım, kent veya köy ekonomisi, küresel ekonomi gibi ayrımlar gerçeği fazla yansıtmaz. Özel ve kolektif ekonomi ayrımları da yapaydır. Pazar ve kullanım değeri olarak ekonomi gerçekçi bir tanıma çok daha yakındır. Uygarlık tarihi öncesi kullanım değeri için ekonomi geçerli tek ölçü iken, pazarda değişim için ekonomi daha çok uygarlık dönemiyle birlikte yaygınlık kazanır. Kapitalist modernitenin toplumsal değerlerin ezici bir çoğunluğunu metalaştırması istismar ve kâr amaçlı olup, yeni ama kanserli bir olgudur. Toplumun dağıtılması, sürekli kaotik ve krizli bir hal alması bu gerçeklikten kaynaklanır. İnsan türü yüz binlerce yıl sadece kullanım değeri etrafında bir ekonomi tanımıştır.

Ortadoğu toplumu her iki ekonomik değer için uygarlık öncesi ve sonrasında öncülük yapma şansına sahip olmuştur. Ekonominin ne olduğunu bilir. Anlamakta güçlük çektiği şey kapitalizm denen vampirin ekonomi adı altında başına yığdığı felaketlerdir, gerçek ekonomik soykırımlardır. Kapitalizmin başat varlığı ekonomik yaşamın bir vazgeçilmezi değil, bir baş belası, kanserojenidir. Sadece petrol, gaz, su, otomobil gibi çevreyi yıkan, toplumu savaşa boğan kâr amaçlı alanlarda yürüttüğü faaliyetleri çözümlendiğinde bu ger-

çeklik daha iyi anlaşılır. Yine toplumun yarısından fazlasını işsiz, mesleksiz, göçer, ailesiz yığınlara dönüştürmesi felaketin büyüklüğünü daha anlaşılır kılar.

O halde anti-kapitalist olmak öncelikle anti-tekelci olmayı gerektirir. Bu da beraberinde demokratik, sosyalist (Bu terimi toplulukçuluk olarak anlamak daha doğrudur) ve eşit-özgür toplumsallığı getirir. Söz konusu olan, bu sıfatlar altında toplumu yeniden icat etmek değildir. Topluluklar olarak (aile, kabile, mezhep, aşiret, ulus) toplumlar binlerce yıldan beri mevcutturlar. Gerekli olan, kapitalist modernite koşullarında bu toplulukların savunmasını demokratik modernite koşullarına uyarlamak, gerektiğinde yeniden inşa etmektir. Demokratik modernite alternatifi kapsamına anti-tekelci ve anti-kapitalist demokratik topluluklar toplumunu, ekonomik toplumu, demokratik sosyalist toplumu almaktır. Tekrar belirtelim: Önemli olan isim çokluğu değil, özsel varlığıdır. Bunda netleşmek demokratik modernite programının birinci öncülüdür. Ortadoğu toplumları bu yaklaşıma yabancı değildir. Söz konusu olan, binlerce yıldır yaşadıkları toplumsal doğanın bilimsel ifadeye kavuşturulmuş olarak kendilerine sunulmasıdır. Kendini bilim aynasında ve özgür yaşam iradesinde seyretmesi ve yürütmesidir.

Kabile ve aşiret topluluklarını hiç küçümsememek gerekir. Toplumlar yaşadıkça böylesi formlar hep var olacaktır. Günümüzde bile sivil toplum örgütlerini modern aşiret ve kabileler olarak değerlendirmek mümkündür. Geleneksel mezhepleri güncel planda bilimsel akademi ve enstitüler olarak görmek mümkün ve anlamlıdır. Ulusları sadece ulus-devlet olarak değil, çok dilli, etnisiteli, dinli, vatanlı demokratik toplumlar olarak da inşa etmek ve görmek mümkündür. Ortadoğu'nun bağrında bu geleneksel topluluk biçimlerini kanlı bir kavgaya, çözümsüzlüğe iten genelde tekelcilik, özelde kapitalist tekelciliktir, kapitalist modernitedir. Demokratik modernite bu toplulukları geri ve yok edilmesi gereken eski formlar olarak değil, tersine demokratikleştirilerek varlıklarından yararlanılması gereken temel toplumsal değerler olarak kendi kapsamına alır.

Ortadoğu toplumlarında aşiret bünyesinin giderek daralmasından ötürü oluşan ve aşiret, kabile niteliği giderek silinen Arap kavmiyetinden Bedevi halkı, Türk kavmiyetinden Türkmen halkı, Kürt kavmiyetinden Kurmanc halkı demokratikleşmenin ve demokratik top-

lumun temel harcı durumundadır. Demokratik ideoloji ve politik hareket öncelikle bu kesimleri örgütlemek durumundadır. Bu kesimler demokratik modernitenin temel güçlerindendir. Yine tek tanrılı dinlerin ana mekânı olarak tüm mezhepleri, özellikle azınlık bırakılmış Êzidileri, Alevileri, Süryanileri, Ermenileri, Helenleri, Yahudileri bölgenin kültür hazineleri olarak değerlendirip birer enstitü veya akademi olarak inşa etmek ve mensuplarına her koşul altında eşit, özgür ve demokratik yaşam koşulları tanıyarak demokratik modernite kapsamında değerlendirmek vazgeçilmez tarihsel toplumsal bir görevdir.

Bölgenin büyük Arap, Türk, Kürt ve Fars ulusal toplumunu milliyetçilik ve ulusalcılık hastalığından uzak tutup ulus-devlet kapanından kurtarmaya çalışarak, demokratik modernitenin kapsamı dahilinde özgünlükleri kadar evrensellikleri olan büyük bir uluslar ulusu (ümmetin modern demokratik yenilenmesi) olarak inşa etmek temel (ulus-devlet ötesi) tarihsel toplumsal bir görevdir. İslâm'ı ve ümmetini demokratik modernitenin kapsamında gerçek bir reformdan geçirerek, Saltanat İslâm'ının kanlı fetihçi ve iktidarcı istismarından kurtarıp ulus-devlet ötesi demokratik, eşit ve özgür bir ümmet olarak yenilemek en kutsal tarihsel toplumsal görevlerdendir.

O halde kapitalist modernite ve dayanağı olan geleneksel uygarlıkçılığa karşı demokratik, özgür ve eşitlikçi değerleri esas alan demokratik modernite ve tarihsel dayanağı olan demokratik uygarlık yaklaşımı, paradigması sadece mümkün değil, toplumsal varlığın özgürlüğünün yaşamsal hakikatidir. Hakikat toplumsal varlığın özgürleşmesinin ifadesi demektir. Somutlaşması için gerekli olan, sosyal bilimin hakikatinde (doğru ifadesinde) bilimsel inşaya yöneliştir. Hiçbir hareket, ideoloji tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de kendi hakikatinde örgütlenip özgür yaşamın vazgeçilmezliğinde yürümedikçe başarılı olamaz. Ortadoğu toplumunun insanlık kadar eski tarihini olanca toplumsal zenginliği içinde demokratik modernitenin toplumsal değerleriyle kaynaştırarak, özellikle günümüzde zihniyetini ve iradesini taşırmadığı tek bir toplumsal gözenek bırakmayan kapitalist modernite hegemonyacılığına karşı dikilmek, öz savunma yapmak ve yeniden inşalara yönelmek en kutsal görevdir.

b- Endüstriyalizme Karşı Ekolojik-Ekonomik Toplum

Kapitalist modernitenin sanayi devrimine yüklediği ekonomi üzerindeki sanayi hâkimiyetçiliği, sadece ekonomik hegemonyacılık olarak gerçekleşmemekte, ideolojik tekelcilik ve iktidar tekelciliği üzerinde de önemli etkilerde bulunmaktadır. Diğer bir deyişle endüstriyalizmi dar anlamda teknolojik mantık olarak çözümlemekle yetinmek, kapitalizmi ekonomiye indirgemek gibi temel yanlışlıklara yol açar. Kapitalizmin endüstriyalizme yüklediği işlev genelde ekonomik toplumu, özelde de tarım-köy toplumunu çökertmektir. Endüstriyalizm bu konuda ideolojik tekel ve iktidar tekeli olarak eylemleşir. Ekonomik toplum çözüldükçe, kapitalizmin azami kâr kanunu işlemeye başlar. Bu ise ulus-devlet tekelciliğiyle iç içe gelişir. Kapitalizmi çözümlemeyi modernitenin üçlü sacayağı üzerinden geliştirmedikçe, sosyal bilim adına ve pratik politikada temel yanlışlıkların yapılması ve eksikliklerin oluşması kaçınılmazdır.

İnsan toplumu ve ekonomisinin azami kâr kanununa göre endüstriyalizmin hegemonyasına girmesinin getirdiği çözülüş ve yıkılışın sonuçları son iki yüz yıllık uygulamalarıyla yeterince açığa çıkmış bulunmaktadır. Sadece küresel ısınmanın yol açtığı yıkımın kendi başına her geçen yıl mahşeri daha da yakınlaştırdığı bilimce de tespit edilebilen bir sonuçtur. Endüstriyalist şovenizm yüzünden körleşen zihniyet gözleri toplumun ve ekonomik dokusunun vazgeçilmez ekolojik yapısını göremiyor. Bu yapının anlamını kavrayamıyor. Azami kâr kanununun sürekliliğini sağlamak hesabına endüstriyalizmi tüm toplumsal dokulara (Toplumsal alanlar, kurumlar da denilebilir) ve ekonomik yaşama uygulamak iktidar şiddetinden daha tehlikelidir.

Endüstriyalizm özünde fizik, kimya ve biyolojinin teorik-pratik ilke ve kurallarını topluma ve özellikle ekonomik yapısına uygulamak anlamını taşır. Bu ise çok farklı olan toplumsal doğanın yadsınmasını beraberinde getirir. Toplumsal doğa sürekli azami kâr peşinde koşan bir sistemi uzun süre üzerinde taşıyamaz. Özellikle nesnel doğanın kurallarının uzun süreli kullanımı toplum olmaktan çıkmadır. Kapitalist bireycilik bu gerçeği doğrulamaktadır. Toplumsal doğanın işleyiş kuralları kendine özgüdür. Ahlâkî ve politik olarak işler. Endüstriyalist yaklaşım er ya da geç ahlâkî ve politik işleyişi tasfiye etmek durumundadır. Ekonomideki işsizlik, kriz ve gelir uçurumundan sorum-

ludur. Ekolojiyi doğuran ana etkenler endüstriyalizmin kısaca tanımlanan bu gerçekliğinden kaynaklanmaktadır. Endüstriyel çağın toplumu bütün alanlarda ekolojisini geliştirmeden yaşamını sürdüremez. Nasıl ki demokratik anayasalar Leviathan'ı (ulus-devlet canavarı) sınırlamak amaçlı iseler, endüstriyalizm canavarını sınırlayacak olan da ekolojidir. Çok iyi bilmek gerekir ki, endüstriyel çağ öncesi dönemde, insan türü de dahil, bütün canlıların yaşamı içgüdüsel bilinçle (en keskin duygusal zekâ) ekolojiktir. Ekolojik olmayan canlı tasfiye olmaktan kurtulamaz. Şüphesiz her canlının kendine özgü bir ekolojik zekâsı vardır. Endüstriciliği ekolojik yaşama başkaldıran çağ olarak da değerlendirmek mümkündür. Ekolojiye başkaldırmak ise kıyamete gidiştir. Dinlerin çok öncesinden haber verdikleri mahşer, özünde toplumların ekolojik olmaktan çıkmasıyla ilgilidir.

Ortadoğu toplumu kendini ekolojik yaşama uyarlamada öncülük rolüne sahiptir. Adem ile Havva ve Nuh öyküleri ekolojik felaketi haber vermektedir. Peygamber kültüründe ekolojik yaşam başat rol oynar. Peygamberlerin ekolojik olmaktan çıkmış bir yaşamı mahşer, firavunluk, nemrutluk ve lanetlilik sıfatlarıyla değerlendirmeleri halen geçerli olması gereken temel bir toplumsal kuraldır. Bu kurallar olmadan toplumların sürdürülebilirliği tehlikeye girer. Ortadoğu ekonomik toplumunda binlerce yıldan beri kullanılmasına rağmen sınaî tekniğin endüstriyalizme vardırılmaması bölgenin manevi kültürü ve ahlâkî yapısıyla bağlantılıdır. Doğaya başkaldırmak Tanrıya başkaldırmakla özdeş sayılmıştır. Oysa Batı kültüründe doğaya başkaldırmak, ona hükmetmek felsefelerinin (Descartes Felsefesi) çıkış ilkesidir. Doğu toplumunda ise doğa ile uyum temel ilkedir. Doğaya karşı çıkış, hükmetmekten vazgeçmeyiş kapitalist modernitenin yükselişinin özüdür. Gelinen aşama daha şimdiden toplumsal yaşamın her alanda sürdürülemezlik sınırlarına dayanmasıdır.

Dolayısıyla Ortadoğu toplumsal geleneği ekolojiye duyarlı ve uyumludur. Yerine getirilmesi gereken görev, kapitalizmin ve endüstriyalizmin fethedici, imhacı ve işgalci yaklaşımlarını ekolojik toplumun yeniden inşasıyla karşılamaktır. Demokratik modernitenin temel silahı ekolojik özde bir ekonomiyi ve toplumu esas almasıdır. Endüstriyalizmin Ortadoğu'daki tarihsel rolü on bin yıllık geleneksel tarım toplumunu çözmek ve tasfiye etmektir. Daha elli yıl öncesine kadar ekonominin ve toplumun ana bölümünü teşkil eden tarım-köy

toplumu ve ekonomisi günümüze doğru hızla çözdürülmekte, iflasa ve işsizliğe sürüklenmekte, borca batırılmakta, göçertilmektedir. Çözdürülme, çökertilme ve tasfiye edilme bu topluma duyulan düşmanlıktan ötürüdür. Tarım-köy toplumu dağıtılmadan dünyanın diğer bölgelerinde sağlanan küresel kapitalist başarılar tekrarlanamayacağı gibi, daha şimdiden yaşandığı üzere kapitalizm tehdit altına (İslâm toplumundan duyulan korku, İslâmofobi) girmek durumunda kalır.

Emperyalizmin, kapitalist modernite hegemonyacılığının Ortadoğu savaşlarında endüstriyalizm başat rol oynar. Su ve petrol savaşları tipiktir. Su savaşları ilerde yoğunlaştırılacaktır. Toprakların işlenişinde kapitalist temelde dönüşüm, gelişecek olan diğer temel bir savaş alanıdır. Köylünün topraktan koparılışını bir savaş olarak anlamak gerekir. Kapitalist modernitenin son iki yüz yıllık fethinin amacı, on beş bin yıldır insanlık ana nehrini oluşturan ve ana bölümünü tarım toplumunun oluşturduğu yaşam kültürünün varoluşunu sonlandırmaktır. Kültürel soykırımcılığı bu gerçeklikte aramak gerekir. Toplumu savunmak bu büyük yaşam kültürünü, modernitenin soykırımına karşı özgürleştirerek, demokratikleştirerek korumak anlamına gelir. Uygarlık tarihi tekelcilik savaşları olarak yorumlandığında, kabile ve dinsel cemaatlerin varlığını korumalarının demokratik uygarlığın temel güç formları olarak önemi daha iyi anlaşılacaktır. Açık ki uygarlık tarihi böylesi bir diyalektikle anlamlandırıldığında, şimdiki savaşımların çözümlenmesi daha doğru yapılabilir. Aşiret ve mezhep savaşları denilen şeylerin toplumun çarpıtılmış da olsa kendi varlığını ve kimliğini savunması anlamına geldiği görülecektir. Bu karmaşık anlatımdan çıkarılması gereken sonuç, kurtuluşun en gözde aracı olarak sunulan endüstriyalizmin gerçek Leviathan olduğunu kavramaktır.

Ortadoğu toplumları ve uygarlıkları denince akla gelen iki temel ekolojik öğe, Toros-Zagros dağ silsilesi ile Nil, Fırat-Dicle ve Pencab nehir sistemleridir. Bu iki sistemin beslediği toplum şimdi yaşamlarının en trajik bir döneminden geçmektedir. Milliyetçilik, dincilik, reelkomünizm kendilerini hep kurtarıcı olarak sundular. Ortaya çıkan sonuç, şimdinin geçmişi katbekat arattığıdır. Çözümleme yanlış olunca, sonucun böyle çıkması kaçınılmazdır. Kapitalist moderniteyi ne bütün olarak, ne de 'yapısal süre' olarak kavramanın kenarından

bile geçmeyen bu tekelci ideolojiler, sıra endüstriyalizme gelince ortak tanrılarında buluşmuş gibi önünde secdeye kapanmaktadır. Seküler tanrının ulus-devletten sonra ikinci büyük sıfatı endüstriyalizmdir. Sözü edilen ideolojiler cennetin kapısını açacağından emin olarak endüstriyalizme tapınmaktadır. Yanlış kurgulanmış hayatın doğru yaşanamayacağını da en çok bu yeni seküler tanrı ümmetinin kaotik durumundan çıkarsayabiliriz. Tereddütsüz denilebilir ki, bu tanrı önceki çağların tanrılarından çok daha acımasızdır. On beş bin yılı aşkın süredir insanlığa öncülük eden bir yaşam kültürünün sonlanmasını bir nevi mahşer olarak yorumlamak mümkündür. Demokratik modernite, antitezi olarak geliştiği kapitalist moderniteyi aşarken, bu tarihsel perspektiften bakmak durumundadır. Kendisini bu tarihin şimdisi olarak özgür-eşit ve demokratik olarak inşa etmenin tüm bilimsel ifadesini ve örgütsel yapısını edinmekle yükümlüdür.

AB korkunç mezhep savaşlarından sonra ortaya çıkan kaotik duruma çare olarak 1648'de düzenlenen Westphalia sisteminin (ulus-devlet dengesinin ilk nüvesi) tam üç yüz yıllık katılaşması sürecinde yaşanan tüm insanlık tarihinden daha çok savaşlar ve yıkımların bilançosundan çıkardığı derslerin sonucu olarak inşa edilmeye girişilmiştir. Westphalia sistemi nasıl ki mezhepler savaşının antitezi olarak geliştiyse, AB sistemi de katılığını devrimle değil reformla değiştirmeye çalıştığı Westphalia ulus-devlet sisteminin antitezi olarak geliştirilmektedir. İkinci Dünya Savaşında doruğa çıkan ve soykırımla sonuçlanan ulus-devlet faşizminden reformcu çıkışla kurtulma, insan hakları hukuku ve demokratik ulus-devletler topluluğu olarak kendini yeniden inşa etmenin adıdır. Fakat çıkışını yanlış bir temelden başlattığı için amacında derinleşme sağlayamamakta, çok gevşek bir konfederasyonu bile oluşturamamaktadır. Bunun nedeni 'Çelik ve Kömür Birliği' gibi tamamen endüstriyalist bir zihniyetten yola çıkmış olmasıdır. Böylesi bir birlik etrafında, insan hakları ve demokratik ulus-devlet hedefleri kapsamında özgür ve eşit toplum inşa edilemez. Önemli olan, kapitalist modernitenin kendi anavatanında kendini reformdan geçirme ihtiyacını duymasıdır. Dünya-sisteme eski katı hegemonik yapılanmayla önderlik edemeyeceğini deneyimledikten sonra AB'nin reform sürecine girmesi, yine de sisteme belirleyici etkisi olacak bir gelişmedir. AB dışında hiçbir modernite gücünün kendini reformdan geçirme ihtiyacını ve yeteneğini özsel olarak gös-

terememesi hegemonyanın katı biçimlenişinden kaynaklanmaktadır. Öteki modernite güçlerinin sistemin temel sacayaklarına bağlı kaldıkça AB'yi izlemekten başka çareleri yok gibidir.

Dolayısıyla Ortadoğu'da kendini iki yüz yıldır inşa etmeye çalışan kapitalist modernitenin kendisinden bir reformist dönüşüm beklemek gerçekçi gözükmemektedir. Ancak AB ile işbirliği içinde reform olanağı yaşayabilir. Bu durumda ise bölgenin krizli ve kaotik durumu sürekli derinleşir. Güncel gerçeklik bu yargıyı doğrulamaktadır. Reform için AB sistemini aşmak bu nedenle şarttır. AB türü reformlar için Ortadoğu'nun ne tarihsel akışı ne de güncel toplumsal koşulları elvermektedir. Yeni yollar aranması bu gerçeklikten kaynaklanmaktadır. Defalarca vurguladık: Radikal İslâm, İslâmî Cumhuriyet, cemaat arayışları ne teorik ne de pratik olarak kapitalist moderniteyi aşmak derdindedir. Azami programları İslâmî cilalı bir kapitalist modernitedir. Yani İslâm'ın ya yeni selefleri ya da Protestanları –Calvinist- olmak, devleti ve toplumu bu temelde ele geçirmek derdindedirler. Laiklerin seküler dini olan milliyetçilikle yapmak isteyip de tam başaramadıklarını İslâmî maskeyle tamamlamak istemektedirler. Özleri aynıdır ve kapitalist modernitedir.

Laikliğin sol kolu olarak reel sosyalizmin zaten modernite karşıtlığı diye bir sorunu yoktur. Tüm başarmak istediği liberal kapitalizmin yerine devlet kapitalizmini geçirmektir. Bunun sonucu ise liberal kapitalizmden daha acımasız, yıkıcı bir modernite inşası olmuştur.

O halde Ortadoğu'da demokratik modernite antitezini kapitalist moderniteye karşı geliştirmek, her geçen gün derinleşen kriz ve kaotik durumu aşmak için geçerli olasılıkların başında gelmektedir. Tarihsel ve toplumsal koşullar bu olasılığın gerçekleşme şansını arttırmaktadır. Yaşanan somut koşullara ilişkin belirlenebilecek temel slogan "Ya sürekli kriz ve kaos, ya demokratik modernite"dir. AB deneyiminden alınacak önemli bir ders, ekonomik toplum kökenli bir reformcu çıkış halkası yakalamaktır. Buradan alınacak mesafeyle diğer toplumsal ve siyasal inşalar mümkün kılınabilir. Çelik ve kömürün endüstriyalizmin temel malzemesi olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, ekolojik toplumla çelişkisini daha iyi anlayabiliriz. AB'nin ekolojik topluma erişimini engelleyen yapısal neden de budur. Çelik ve kömür üzerine inşa edilen topluluklar anti-ekolojiktir.

Demek ki sistemde reform yapmak kendi başına yeterli değildir. Eğer amaç ekolojik toplumsa tabii!

Ortadoğu'da demokratik modernitenin güncel somut bir adımı bölgenin tarihsel ve toplumsal koşullarına dayalı olarak atıldığında gelişme şansı olabilecektir. Dışarıdan kopyalama elbette tutunamaz. Son iki yüz yılın modernite kopyalamalarının tutunmakta zorlanması bu yargıyı doğrulamaktadır. Neolitik toplumun ve antitezi uygarlığın boy verdiği ekolojik ortam demokratik uygarlığın ve modernitesinin de alanı konumundadır. Nil, Dicle, Fırat ve Pencab nehir vadilerinde gelişen beş bin yıllık merkezî uygarlık alanları günümüzde bölgesel kriz merkezleridir. Son iki yüz yılda kapitalist modernitenin en tutucu ayakları olarak inşa ettirilen ulus-devletler bu krizin temel etkenidir. Bu devletlerin AB'nin izinde gidip reformlara girişme yetenekleri olmadığından, şiddetli kırılmalarla kriz ve kaotik aralık büyümektedir. ABD ve AB sistemin ittifak halindeki hegemonyası olarak yüklenmelerine rağmen çıkış bulmakta zorlanmakta, ulus-devletin yeniden inşası gerçekleşememektedir. Bu durum hem küresel krizi derinleştirmekte ve sürekli kılmakta, hem de tersinden etkilenip kaotik karmaşayı çoğaltmaktadır. Dolayısıyla sistemin yapısal krizi en çok merkezî uygarlığın anavatanında kalıcılaşmaktadır. Âdeta intikamını almaktadır.

Günümüzde kendine özgü bir Üçüncü Dünya Savaşının yaşandığı inkâr edilemez. Bu savaş kapsam ve süre olarak ilk ikisinden daha derin ve uzundur. Bölgede sistemin kendini yenileme potansiyeli ne bulunmakta ne de oluşmaktadır. Gelişen şey çürüme ve dağılmadır. Bu koşullar altında Sümer uygarlığının neolitik çağın antitezi olarak gelişmesinden günümüzün kapitalist modernitesine kadar geçen sürenin bastırılan tüm kültürel birikimlerini temel alan demokratik modernitenin kendini öncelikle tezleştirip sonra antitez olarak sisteme yüklenmesi en güçlü çıkış olasılığını teşkil etmektedir.

Tarihin merkezî akışında tez-antitez-sentez döngüsü bir kez daha harekete geçmek durumundadır. Somutlaştırırsak, öncelikle Dicle-Fırat vadilerini paylaşan ve tarihte hep bütünlük halinde yaşamış olan kültür üzerinde yeniden bütünlüklü bir çıkışa şiddetle ihtiyaç bulunmaktadır. Bugün adına Suriye, Irak ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları denilen yapay çizimlerin Birinci Dünya Savaşının galipleri olan İngiliz ve Fransız hegemonyasından miras kaldığı, tarihsel toplumsal

kültürün bu temelde parçalanmasının jeostratejik böl-yönet politikasının gereği olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Bu sınırların yapaylığını derinliğine ve bütün sonuçlarıyla kavramadan, tarihin Verimli Hilal'inde anlamlı kültürel birlikler inşa edilemez. En büyük ahmaklık bu sınırların kutsallığına (kutsallıktan en uzak olan, yabancı hegemonyanın en uğursuz çizimleri) inanıp bütünlüklü bir kültürel çıkışa niyet etmemek ve bu çıkışı aklına getirmemektir. Kültürel bütünlükten kasıt eşitlik, özgürlük ve demokratik değerler etrafında örülen maddi ve manevi kültürdür. Böylesi bir kültür, milliyetçi olmayan bir ulusallık, dinci olmayan bir dinsellik, cinsiyetçi olmayan bir toplumsallık ve pozitivist olmayan bir bilimsellik zihniyetiyle yorumlanmak ve inşa edilmek durumundadır.

Bu konuda ilk adım olarak Dicle-Fırat Tarım-Su-Enerji Komünü'ne gitmek hem tarihselliğin hem de toplumsallığın bütünsel gelişimine uygun bir yanıt olabilir. Bu birlik sağlandığında tarihsel toplumun mucizeler yarattığını ve tüm kutsallıkların beşikliğini yaptığını bilmekteyiz. Bu komünün ekolojik-ekonomik toplumun gelişiminde yeterli bir temel sağlayacağı ve güçlü bir potansiyel oluşturacağı açıktır. Bu ekonomik komünal modelle birlikte toplumun her alanında benzer komünler geliştirmek mümkündür. İsrail'de uygulanan Kibbutz modeli de gücünü bu komün özelliğinden almaktadır. Tarih boyunca ekonomik yaşam, ağırlıklı olarak komün tarzındadır. Kapitalist liberalizm her ne kadar 'özel girişimcilik' adı altında bireycilik damgasını vursa da, üretim yine ağırlıklı olarak başta fabrikalar olmak üzere komünal birimler temelinde gerçekleştirilir. Fark bireyci kârcı sistemdedir. Kârcılık aşıldığında veya asgari düzeye indirildiğinde geriye komünal düzen kalır. Komünal sistem sadece ekonomik alanda değil, tüm toplumsal alanlarda da geçerliliği olan evrensel yapısal özellikler taşır. Komünlerin temel sorunu ahlâkî ve politik olabilmektir. Uygarlık ve kapitalist modernitenin dayattığı bu değerlerden dışlanmayı demokratik moderniteyle aşabilmektir.

Dicle-Fırat havzaları temel ihtiyaçlar olan tarımsal ürünler için gerekli su, enerji ve toprağı fazlasıyla sunmaktadır. Ortadoğu'nun ekolojik ve ekonomik toplumsallığı bu materyaller yeterince sağlanmadan gelişemez. Fakat yeterli bir zihinsel anlam birikimi oluşmadan bu yapısal materyaller yapısal toplumu tek başına oluşturamazlar. Dolayısıyla reel sosyalist toplumlar gibi kapitalist modernite-

ye hizmet etmekten ve onun içinde erimekten kurtulamazlar. Zihinsel anlam birikimi için hem tarihte hem de modernitenin demokratik kefesinde oluşmuş birikimin akademik örgütlenmesi sağlam bir başlangıç olabilir. Unutmamak gerekir ki, tarihin ilk akademileri olarak Sümer zigguratları, Nippur, Babil, Nusaybin, Urfa, Bağdat Bilge Evleri uygarlıkların onlarsız edemeyeceği gerçeğin de ifadesidirler. Demokratik modernite akademiyasız gelişemez. Kapitalist modernitenin kriz içindeki akademik dünyasına alternatif olarak örgütlenmek durumunda olan yeni bilimsel ve anlamsal dünya, ekolojik ve ekonomik toplumun vazgeçilmezidir. Bilimin ideolojik tekel olmaktan ve iktidar aracı olarak kullanılmaktan kurtulması ancak eşit (farkındalıkla birlikte), özgür ve demokratik toplumun inşasıyla, bunların iç içe yaşanmasıyla mümkündür. Her eko-topluluk ancak kapitalist moderniteyi aşmış bir bilinç ve örgütlülük olarak inşa edildiğinde anlamlı olabilir. Kapitalizmi, endüstriyalizmi ve ulus-devletçiliği aşan bilinç, örgüt ve eylemsel irade oluşmadan, eko-topluluklar ve ekonomik toplum oluşamaz. Bilim ve bilinç ayrı, toplum ayrı anlayışları bir uygarlık çarpıtmasıdır. Bu da toplumun köleleştirilmesiyle bağlantılıdır.

Özgür ve demokratik toplum ancak kendisi için gerekli anlam bilinciyle yaşanabilir. Her ekonomik birim ekolojik bilinciyle yaşanabilir. Ekolojik bilince dayanmayan ekonomik birimler, yaşamlar kapitalist modernite içinde erimekten kurtulamazlar. Ekolojik-ekonomik birimleri basit, teknolojiden yoksun birimler olarak düşünmemek gerekir. Gerektiğinde en karmaşık ve gelişkin teknolojiler de ekolojik-ekonomik birim ve birliklerde kullanılabilir. Hatta ekolojik-ekonomik birimler ideal teknoloji birimleridir. Teknolojinin en yararlı toplumsal kullanım alanlarıdır. Ortadoğu toplumunda teknolojik devrim en çok ekolojik-ekonomik toplum için gereklidir. Bu anlamda teknolojik devrim anti-endüstriyalisttir. Endüstriyalizmin hizmetindeki teknoloji köleliğe ve yıkıma götürürken, ekonomik ve ekolojik toplumun hizmetindeki teknoloji daha fazla özgür ve demokratik yaşama götürür. Özcesi teknolojiyle ekoloji arasındaki en anlamlı dengeyi demokratik modernite koşulları sağlar. Bunun için ideolojik savaşım moderniteler arası savaşımın vazgeçilmezidir. Bu mücadeleyi başarıyla vermeden, kapitalist modernite karşısında demokratik modernitenin yaşam şansı ve kalıcılığı hep zayıf bir olasılık, umut ve ütopya olarak kalır.

Ortadoğu coğrafyasında neolitik çağdan başlayarak tüm uygarlık çağları boyunca toplumu, maddi ve manevi kültürü besleyen ekolojik ve ekonomik toplum yaşamıdır. Kapitalist modernite mahşerin üç atlısı olarak sermayeciliği, endüstriciliği ve ulus-devletçiliğiyle bu toplumsal kültürü çiğnemiş, hançerlemiş ve parçalamıştır. Buna karşılık yerine getirilmesi gereken temel görev, demokratik modernitenin demokratik-sosyalist, ekolojik-ekonomik ve ahlâkî-politik üçlü sacayağı üzerinde inşa mücadelesidir.

c- Ulus-Devletçiliğe Karşı Ahlâkî ve Politik Toplum

Kapitalist modernite Ortadoğu toplumlarını ulus-devletle sadece güçlü bir kazığa bağlamadı; etkisi Hiroşima'ya atılan atom bombasından onlarca kat daha fazla olan ulus-devletçiklerle bombaladı. Denilebilir ki, binlerce yıldan beri oluşan ortak kültürel değerler son iki yüz yılın ulus-devlet bombardımanıyla paramparça edildi. Hiçbir fiziki silahın gösteremeyeceği etkinlikte bir dağılma ve parçalanmaya yol açıldı. Ne devletli uygarlık sistemleri, ne de karşıtlarınca yaşanan komünal sistemler olarak Ortadoğu toplumları, tarihlerinin hiçbir döneminde kapitalist modernitenin hegemonyası altındaki kadar kimliklerinden ve bütünselliklerinden soyundurulmadılar, parçalanıp birbirlerine ve varoluşlarına yabancılaştırılmadılar. Britanya İmparatorluğu bu en etkili sistemi (gerçek atom bombası) sadece Ortadoğu'da değil, dünyanın her tarafında uygulayarak hegemonyasını sürekli kılabildi.

En trajik uygulamalardan biri Fransa Kralı 16. Louis'ye karşı gerçekleştirildi. Yanlış anlaşılmasın; Fransa Devrimi'ni Britanya İmparatorluğu'nun bir komplosu olarak değerlendirmiyorum. Ama o dönem Britanya'sının Fransa Krallığı'nın hegemonik emellerini kırmak için her oyunu denediği ve kralın başının koparılmasında bu oyunların önemli rol oynadığı inkâr edilemez. Elde birçok veri bulunmasının da ötesinde, 1792'de Jakoben teröründe kralın başının koparılmasıyla birlikte ulus-devletin resmi tarihinin başlatılması bu rolün en önemli kanıtıdır. 1792'de resmen başlatılan ulus-devletçilikle Fransa'nın tüm hegemonik emelleri nesnel olarak boşa çıktı. Terör Britanya'ya yaradı. Napolyon'un çıkışı ve savaşları sadece Avrupa'yı dümdüz etmekle kalmadı, Britanya hegemonyasına baş kaldırabilecek tüm güçleri etkisizleştirdi. Napolyon'un kendisi de bu ulus-devlet

savaşlarının kurbanı oldu. Günümüze kadar Fransa Beşinci Cumhuriyeti'ni yaşamaktadır. Ama bunların hepsinde de güç kaybederek hep Britanya'nın arkasında kalmışsa, bunda Hollanda ve Britanya'nın damgasını taşıyan orta sınıfın ve bürokratik ulus-devletçiliğinin belirleyici payı vardır. Aynı gerçeklik İspanya, Avusturya-Macaristan, Rus, Osmanlı, hatta Çin, Hint ve Japon İmparatorlukları için de geçerlidir.

İşin tuhafı, aynı oyunların 20. yüzyılın son çeyreği ve 21. yüzyılın başlarında dünya genelinde olduğu gibi, özellikle Ortadoğu'da kapitalist modernitenin (ABD-İngiltere önderliğindeki) küresel hegemonyasına karşı ulus-devletlerin artık engel haline gelmesiyle yeniden daha feci ve trajik biçimler halinde ulus-devlete karşı oynanmaya başlamasıdır. Âdeta 16. Louis'nin güncelleşmiş ve Ortadoğu'da Irak ulus-devletinde yeniden diriltilmiş bir simgesi haline getirilen Saddam Hüseyin'in trajik sonu aynı oyunun mükemmel bir versiyonu oldu.

Ortadoğu kültüründe ulus-devletçiliğin tarihsel-toplumsal rolünü derinliğine çözümleyip kavramadan hiçbir toplumsal soruna çözüm bulabilmek mümkün değildir. Son iki yüz yıllık ulus-devletçi uygulamaları sadece kapitalist modernitenin hegemonik gücü Britanya İmparatorluğu'nun 'böl-yönet' komploları olarak değerlendirmek olayları ve olguları aşırı basitleştirmek olur. Bu yanlışlığa düşmemeye özen göstermek gerekir. Şüphesiz ulus-devlet komploya çok uygun bir devlet biçimidir. Fakat daha önemli olan, hakikat olarak değerini kapsamlıca belirleyebilmektir. Tüm pozitivist propagandaya rağmen, ulus-devletin içeriği en sırlı ve metafizik unsurlarla doludur. Tarihteki rolü aydınlatılamamıştır. Toplum üzerindeki etkisi daha da karanlıktır. Tüm anti-teolojik idealarına rağmen, en çok teokratik özellikleri taşıyan devlettir.

Ulus-devletin Ortadoğu'daki görünümünü çeşitli yönlerden aydınlatmak büyük önem taşır. Aydınlatıldıkça ahlâkî ve politik görevler daha iyi belirlenir.

1- Ulus-devlet tüm bilimsellik idealarına rağmen toplumsal hakikat olarak en zayıf ve olumsuz bir antite (varoluşsallık)'dir. Esas rolü toplumsal doğanın çok zengin olan zihniyet kodlarını homojenleştirme adı altında tekleştirmedir. Tek dil, tek tarih, tek bayrak, tek millet, tek tip siyaset, tek tip yaşam, tek tip ideoloji toplumsal doğanın homojenleştirilmesiyle iç içe yürür. Karmaşık ve farklı toplumsal

yapılar basitleştirilip tek tipleştirilince, hakikat yerini değeri zayıflatılmış ve olumsuzlaştırılmış siyah-beyaz türünden bir ikileme bırakır. En tutucu, şoven, softaca, faşist görüş denilen dünya bakış açısı bu basit ikilemli yapı üzerinden gelişir. Ulus-devletçi iktidarın bu tek tipleştirici uygulamaları kapitalizmin azami kâr eğilimi nedeniyledir. Toplumun çok farklı yaşam grupları özgürlüklerini ve onurlarını korudukça azami kâr eğilimi sürdürülemez. Ancak farklı çıkarlara dayalı tüm yaşam alanları tek tip ulusal hâkimiyet altında eritildikçe, toplumda iki sınıflı bir kutuplaşmaya (burjuva-proleter) doğru gidilir. Kapitalist kâr süreci bu tip sınıflaştırmayla genelleşir ve gelişir. Tarih boyunca birikmiş maddi ve manevi kültür birikimleri iki sınıflı homojenleştirmeye kurban edilir. Bu gerçek bir kurbanlaştırmadır. Ne kadar farklı dil, düşünce, inanç, ahlâkî ve politik zihniyet ve yapı varsa, hepsi bu kurbanlaştırma kapsamındadır. İki yöntem uygulanır: Fiziki ve kültürel soykırım ile asimilasyon. Asimilasyon istenilen sonucu sağlayamazsa, fiziksel ve kültürel soykırımlar devreye girer. Yöntemler genellikle iç içe uygulanır. Tek tip zayıf ve olumsuz hakikatleştirme denilen süreç böyle işler.

Marksizm'in yanlış olarak olumlu yansıtmaya çalıştığı iki sınıflı toplum hakikatinin doğrusu budur. Proleter denilen sınıfın hakikat değeri çok zayıf ve olumsuzdur. Genel olarak köleleşmiş bireyin toplumsal hakikati yok denilecek kadar zayıflatılmıştır. Kendisi efendi sınıfı içinde eritilmiş, eki durumuna indirgenmiş olduğu için, özgür iken taşıdığı hakikat efendi kesime aktarılmış oluyor. Marksizm'in bunu kavramaması büyük bir eksikliktir. Marks'ın Hegel'in kötü bir öğrencisi olduğu nokta, en çok bu hakikat konusunda karşımıza çıkar. Hegel Marks'a göre hakikati çok üstün düzeyde belirleme yeteneğindedir. Eserleri esas olarak hakikatin açıklanmasına yöneliktir. K. Marks'ın köleyi hakikat taşıyıcı öğe olarak saptaması öğretisinin önemli doğrular taşıyan diğer kısmını da yararsız bırakmıştır. Kapitalizm sadece kâr temelinde maddi güç biriktirmez. Onunla birlikte toplumsal hakikati de (toplumun zihniyet gücü) gasp eder. Kendi çıkarları doğrultusunda süzgeçten geçirip efendi sınıfa mal eder. Hakikatçe de kendini müthiş güçlendirir. Ulus-devlet denilen olay, olgu özünde bu hakikati dönüştürme ve aktarma sürecidir.

O halde hakikat anlamında iki değil, tek sınıf geçerlidir. İşçi sınıfının fiziki varlığı, hatta parti ve sendika tipinde dar örgütlenmesi

toplumsal demokratik örgütlenmenin bütünselliği içinde bir parça olarak değerlendirilmedikçe, ücret kırıntıları dışında güçlü bir toplumsal hakikat değeri kazanamaz. Reel-sosyalizmin tarihi hakikat kazanımı ve kaybı konusunda da son derece öğreticidir. Özetle ulus-devlet ne kadar homojenleştirilirse, tekelci oligarşik sınıf adına o denli tek tip hakikatler belirlenir. Bu belirlemelerin içeriğinin spekülatif, kurgusal olması hakikat olmadıkları anlamına gelmez. Metafiziğin de bir hakikat belirleme türü olduğunu iyi bilmek gerekir. Mitolojiler de hakikat değeri taşırlar. Karşılığını doğada bulamamak, hakikat değerini taşımadıklarını kanıtlamaz. Unutmamak gerekir ki, hakikatin insanın zihniyet oluşumuyla her zaman bir ilişkisi vardır. İnsan zihniyeti hakikatin bilinebilen en gelişmiş biçimi olarak kavranmadıkça ciddi bilimsel, sanatsal ve felsefi çalışmalar yapılamaz. Şüphesiz insan zihniyetinin toplumsal koşullu olması hakikatin aynı zamanda toplumla ilişkisini zorunlu kılar. Hiçbir devlet ve toplum formunda hakikat ulus-devletteki kadar tahakkümle ilişkili, zayıf ve olumsuz kılınmamıştır.

2- Ulus-devletin teokratik ve teolojik unsurları, üzerinde daha büyük bir önemle durmayı gerektirir. Hegel, ulus-devleti yeryüzüne inmiş tanrı olarak tanımlarken, salt simgesel bir değerlendirme yapmış olmuyordu. Ulus-devleti tüm çağlar boyunca tanrı adına biriktirilmiş fikirlerin bir gerçekleşmesi olarak yorumluyordu. Bunu anlamak için sadece Fransız Devrimi'ne yol açan fikirler toplamını incelemek yeterlidir. Pozitivistler ulus-devletle egemenliğin tanrıdan alınıp ulusa devredildiğini söylerken ne denli tanrıcılık yaptıklarının farkında değildirler. Çünkü egemenliğin kendisinin ne olduğundan habersizlerdi veya doğru açıklanmasını yapmak çıkarlarına uygun düşmüyordu. Egemenliğin kendisi tarih boyunca gelişen hiyerarşik ve devlet iktidarlarının toplamı olarak tanrı (efendi) adına toplum üzerinde yürütülen tekelci tahakküm ve bu temelde sağlanan artık-ürün ve değerler sömürüsüdür. Tanrı kaynaklı egemenliğin kendilerini efendi (Rab demektir) kılmış insanlardan kaynaklı olduğu gerçeği çözümlenmeyi gerektirmeyecek kadar açıktır. Kalkıp da "Fransız Devrimi ile birlikte egemenlik tanrı kaynaklı olmaktan çıkıp ulus kaynaklı oldu" demek sosyal bilim adına en büyük sahtekârlıktır. Pozitivizm bu sahtekârlığın mucididir.

İlk ve orta çağların egemenliği ve tahakkümü ne denli tanrı kaynaklıysa, kapitalist modernitenin ulus-devlet egemenliği de katbekat fazlasıyla aynı kaynaktan beslenir. Burada üzerinde durulması gereken şey, millet ve milliyetçilik (ulus-ulusçuluk) kavramlarının tanrısallıkla bağıdır. Bilindiği gibi İslâm'da millet, din anlamına gelir. Tanrı ve millet özdeştirler. Milletin uluslaşması sonucu değiştirmez. Bir dil oyunu yapılmıştır, o kadar. İster Kutsal Kitaplarda ister kapitalist liberalizmin öğretilerinde geçsin, millet veya ulus, tanrının (efendinin, rabbin, egemen olanın, buyruk altına alanın) emrini yerine getiren cemaati veya toplumu ifade eder. Kapitalistler seküler-laik kavramlarıyla dini, tanrıyı ve egemeni inkar etmiş olmuyorlar. Milliyetçilik, ulusçuluk veya yeni bir dinsel mezhep adıyla kendi çıkarlarına uyarlanmış bir dinsellik geliştirmiş oluyorlar. Hatta faşizm sınırlarında seyreden milliyetçilik tarih boyunca görülen en bağnaz din konumunu alma ayrıcalığına sahiptir. Önemli olan dinin Hıristiyanlık, İslâmiyet, Budizm, Musevilik biçiminde eski formlarda olup olmaması değildir. Toplumu tapınç düzeyinde saran her düşünce ve inanç rahatlıkla din olarak ifade edilebilir. Tanrılı olup olmaması da bu konuda belirleyici değildir. Esas özü bir toplumun mensuplarını kutsallık derecesinde ortaklaşa ve çok yoğunca yaşanan duygu, inanç ve düşünce dünyasına, ibadet denilen davranış biçimlerine, törenlerine bağlayabilmesidir. Ulus-devlet kapsamında ulus ve ulusçuluğun çok aşırı biçimde bu tanımlar gereği inşa edildiği açıktır. Dolayısıyla bunlar dinsel karakteri tartışmayı gerektirmeyecek denli açık kavram ve öğretilerdir.

Ulus ve ulusçuluk teolojisinde önemle göz önünde bulundurulması gereken husus, pozitivist bilimsellik maskesini takıp sanki din ve metafizik değillermiş gibi kendilerini yansıtmalarıdır. Hatta din ve metafizik karşıtı olmayı temel kural olarak bellemekle 'bilimcilik' adına dinsel bir soyutlamaya girişmekten çekinmezler. Ulus-devlet hakikatçiliğiyle dinciliği birbirleriyle sıkıca bağlantılıdır. Ortak amaç toplumsal gerçekliğin farklı, çeşitli yaşam biçimlerini eritmek, tasfiye etmek, karartmak ve tarihsizleştirmektir. Zengin hakikat ifadelerini bu temelde zayıflatıp kendi hegemonik sistemini tek meşru hakikat gibi sunmaktır.

3- Ortadoğu kültürel yaşamına dayatılan ulus-devletçi zihniyet ve yapılanmaların sonuçları henüz bütünlüklü ve tarihsel süre perspek-

tifiyle irdelenmeye alınmamış bir konudur. Bizzat bu zihniyet ve yapılanmaların sahipleri bile neyi uyguladıklarının çok az farkındadırlar. O da dar bir mekân ve kısa süreyle sınırlı iktidar ve maddi çıkardır. Ulus-devleti ideoloji ve yapılanma olarak uygulayanlar aslında "Kapitalist modernite hegemonyasından neyi kopardıysak kârdır" mantığıyla hareket ederler. Tüm stratejik ve taktik yaklaşımları bu bakışla sınırlıdır. Hegemonik sistem başka tür gelişmesine fırsat vermez. Özünü vermeye çalıştığımız hakikatinden ve teolojisinden habersiz oldukları için, bir yandan keskin ulusal dogmatikler, diğer yandan sürekli şüpheciler olarak yaşamaktan kurtulamazlar. Daha da somutlaştırmaya çalışırsak, Ortadoğu'nun en eski toplumsal gerçeklerinden olan Arap kabile ve dinsel düzenlerine dayatılan yirmiyi aşkın ulus-devletçik sadece ortak kültürel yaşamı bölmekle kalmıyorlar, varlıksal özlerine görülmemiş boyutlarda bir yabancılaşmayı aşılıyorlar. Ortaya çıkan yeni Arap kimliği çokça eleştirilen eski ve ortaçağların kimliğinden daha yetkin değildir. Ulus-devlet temelinde bölünen Arap en zayıf, çarpıtılmış ve tarihsel-toplumsal hakikatlerden koparılmış Arap'tır. Ne kadar keskin ulus-devletçilik yaparlarsa yapsınlar, sandıkları gibi güçlenmeyip daha da zayıflarlar. Kaldı ki, Arapçılık da güçlenmenin değil, zayıflamanın ve hakikatlerden uzaklaşmanın nedenidir.

Hiçbir milliyetçilik hakikatle beslenmediğinden güçlenmenin etkeni değildir. Bu durum en çarpıcı biçimde Hitler pratiğinde yaşanmıştır. Ulus-devlet bakış açısından kutsallık atfedilen sınırlar tamamen uydurmadır ve küresel hegemonyanın çıkarlarınca belirlenmiştir. İçerdiği ülke ve millet kavramları yeni teolojinin simgeleri olarak aynı çıkarların kapsamı dışına çıkamazlar. Çıktıklarında hegemonik tanrının gazabından kurtulmaları çok zordur. Aslında son iki yüz yıldır inşa edilmeye çalışılan bölgedeki bütün sınırlar, vatanlar, milletler, orta sınıf ve bürokrasiler ulus-devlet tanrısallığıyla körelmiş durumdalar. Yaşadıkları gerçekliği ezeli ve ebedi gerçeklik sanırlar. Hâlbuki zihni biraz hakikate açık bir kişi tüm bu gerçeklerin son iki yüz yılın hegemonik çıkarlarını meşrulaştırmaya yönelik fantastik icatlar olduğunu bilir. Türkî ve İranî ulus-devlet inşaları aynı hegemonik çıkarların ürünüdür. Kapitalist modernitenin fetih damgasını taşıdıkları halde, meşruiyet krizlerini aşırı dinci ve milliyetçi ideolojilerle aşmak isterler. Hepsinde laik ve dinî milliyetçilik iç içe geçirilerek ulus-devlet sağlam bir ideolojik zırhla kaplanmaya çalışılır. Azınlık

durumunda bırakılan tarihsel kültürler, etnisiteler, din ve mezhepler ulus-devlete karşı varlık-yokluk sorunuyla karşı karşıyalar.

Ortadoğu kültürünün bütünselliği kapitalist modernitenin ulus-devlet parçalayıcılığıyla köklü bir çelişki içindedir. Modernite ortak yaşam gerçekliklerine dayatılan demirden kafes rolünü oynamaktadır. Şiddetin sürekli gündemde olması bu gerçeği doğrulamaktadır.

Demokratik modernitenin çözümleme ve çözme gücü ulus-devlet karşısında çok daha nettir. Eski ve yeni hegemonik güçlerin sürekli unutturmaya çalıştıkları tarihleriyle uyutmaya terk ettikleri toplumsal gerçeklikler, demokratik modernite yaklaşımıyla öz tarihsellikleri içinde varlıklarının hakikatini ifade edebilmektedir. Hegemonik güçlere ilişkin çözümleme karşıtlarına ilişkin tarih ve hakikat olarak yanıt bulmaktadır. Toplumsal gerçeklikler hiçbir dönemde tarihsiz olmadıkları gibi hakikatsiz de değildir. Ortadoğu'nun tarihsel bütünlük taşıyan toplumsal kültürüne dayatılan ulus-devlet hegemonyacılığına karşı demokratik modernitenin antitezi ahlâkî ve politik toplumdur.

a- Ulus-devlet ahlâkî ve politik toplumun inkârı olarak gerçekleşir. Ahlâk yerine ulusal hukuk denilen güç kurallarını ikame eder. Hukuk biçimindeki güç düzenlemeleri azami gelişmesini ulus-devlet çerçevesinde yaşar. Politik toplum yerine ise katı bürokratik idareyi hâkim kılar. Politik toplumun inkârı somut olarak demokratik sistemin işlemeyişinde kendini gösterir. Her ne kadar parlamento ve seçimler söz konusu edilse de, geçerli olan bürokratik oligarşinin idari yapılanmasının yazılı olmayan anayasasıdır. Toplumun kılcal damarlarına kadar yayılan ulus-devlet iktidarı kendini hukuki kılıf altında kamu idaresi olarak sunar. Seçim ve parlamento bu idarenin meşruiyet cilası rolü oynamaktan öteye pek anlam ifade etmez. Toplum, halk ve ulus, ulus-devletle özdeş kılınır. Kapitalist modernitenin evrensel kıldığı bu hegemonik gerçeklik karşısında ahlâkî ve politik toplumu savunmaktan başka çözüm yolu yoktur.

Toplumsal doğalar öz olarak ahlâkî ve politiktir. Ahlâksız ve politikasız toplum ve birey düşünülemez. Toplum ahlâksız ve politikasız kılınmaya zorlanabilir. Ahlâkî ve politik yetenek kötürümleştirilip rolünü oynayamayacak denli zayıf kılınabilir, ama asla yok edilemez. Yok edilmesi ancak toplum olmaktan çıkmakla mümkündür. Ahlâk ve politika toplumsal hakikatin güçlü araçlarıdır. Ahlâk ve politikadan

yoksunluk hakikatsizliğe yol açtığı gibi, güçlü ahlâkî ve politik eylemin olduğu alanlarda hakikatin kendini ifade tarzları da güçlü, şeffaf olur. Ahlâkı ve politikayı üstyapı olarak sunmak, Marksistlerin önemli yanılgılarından biridir. Ahlâkî ve politik olmayan hiçbir toplum birimi ve bireyi yoktur. Her toplum birimi ve bireyi hem ahlâkî hem de politiktir. Demokrasi ahlâkî ve politik toplumla orantılıdır. Demokrasi ahlâkî ve politik toplumun işleyen halidir. Toplumsal hakikatler kendini azami olarak demokratik toplum halinde açığa vurur. Hakikatlerin bilim, felsefe ve sanat halinde ifadeleri demokratik toplumla en iyi hallerine kavuşur. Bu belirlemeler ahlâkî ve politik toplumda neden hakikatin azami ifadelerine kavuştuğunu açıklamaktadır.

Ortadoğu toplumunda hâlâ güçlü olan direniş unsurları ahlâkî ve politik unsurun sanıldığı kadar zayıf olmadığını kanıtlamaktadır. Ahlâksız ve politikasız birim ve bireyler direnemez. Sadece boyun eğmeye alıştırılmışlardır. Aile, kabile, aşiret, mezhep ve ulus boyutlarındaki direniş, göçerlik, varoşçuluk ulus-devletin reddi olduğu kadar demokratik topluma çağrıdır da. Ortadoğu kültüründe bu boyutlardaki gelişmeler oryantalizmin kabul ettirmeye çalıştığı gibi gerilik, ortaçağcılık, anarşi olmayıp demokratik modernitenin potansiyel zenginliğini teşkil etmektedir. Toplumsal olguların zenginliğini kırmak, anlam ve hakikat gücünü azaltmak sonucunu doğurur. Kültürel zenginlik ne denli homojenleştirilirse, anlamından ve hakikat olarak ifade edilmesinden o denli yoksunluk yaşanır. Ulus-devletin tek tip vatandaş üretme idareciliği anlam bakımından potansiyelini yitirmiş, ezberlenmiş birkaç dogmadan öteye zihni çalışmayan, resmi törenleri yeni ibadet biçimi olarak algılayan, hakikat açısından içi boşaltılmış bireyciliktir.

Demokratik toplumla işleyişine kavuşan ahlâkî ve politik değerler, tersine olarak anlam zenginliği olan bir potansiyelden hakikat üretir. Sürekli hakikatle beslenen bir toplum ise ideal birey-topluluk dengesinde yaşar.

b- Ulus-devletin pozitivist teolojisine karşılık ahlâkî ve politik toplum bilim-bilgelik anlamında felsefeyi esas alır. Laiklik ve sekülerlik ilke olarak dinsel dogmalardan pek farklı değildir. Ulus-devlet kılığına girmekle dincilikten kurtulmuş olunmuyor; sadece biçim değiştirilmiş olunuyor. Pozitivist bilimciliğin hızla ürettiği ulus-devlet dogmaları ortaçağın dinî dogmalarından daha katıdır. Yol açtığı sa-

vaş ve sömürü gerçeği bu hususu açıkça kanıtlar. Çok iyi bilmek gerekir ki, teoloji, kapitalist modernite de dahil, esas olarak sınıflı-devletli uygarlığın ideolojik meşruiyet aracı olarak inşa edilmiştir. Ahlâkî ve politik toplumdaki bilim-bilgelik unsurlarına karşıt (antitez) olarak gelişir. Ahlâkî ve politik değerler bilim ve bilgeliğe yol açarken, bilim ve bilgelik de ahlâkî ve politik toplumu sürekli besler. Theo (Tanrı) ve logik (akıl) olarak kendini dıştan dayatan toplumsal ifade ise tanrı-kral devletidir. Bunu netçe ifade edememek Batı sosyolojisinin aynı sınıfsal-devletsel özden beslenmesiyle bağlantılıdır. Pozitivist adımıyla teolojiyi en tehlikeli aşamaya taşır. Tanrının dünyevileşmesinin gökselliğinden bin kat daha fazla sömürü, gözyaşı ve kan ürettiğini kim inkâr edebilir! Özellikle ulus-devlet tanrısının son muhteşem iki yüz yıllık deneyimi gözler önündeyken. Neydi bu tanrının sıfatları? Sınırlar, milletler, bayraklar, marşlar, orta-sınıf ve bürokrasiler ve monolitik yurttaşlar. Bu sıfatlar altında ulus-devlet tanrısı ne yaptı? Tarihte eşi görülmemiş savaşlar ve sömürüler gerçekleştirdi. Demiurg (Mimar Tanrı) olarak dünyada ulus-devlet düzenini kurdu. Böylelikle putçu özellikleri en gelişkin tanrı olduğunu kanıtladı.

Ahlâkî ve politik toplum yaşamak için bu tür tanrısallıklara ihtiyaç duymaz. Bilgeliği teolojiden daha değerli sayar. Hikmet, bilgelik teolojiden değil, bilimsellikten kaynaklanır. Bir nevi sosyolojidir. Ortadoğu toplumunda bütün teolojik dayatmalara rağmen, bilgelik damarları hep var olagelmiştir. Bilgeliği felsefe ve sosyolojinin bütünselliği ve yaşamla iç içe hali olarak değerlendirmek gerekir. Sokrates'e kadar bilgelik temel form iken, daha sonraları geliştirilen ekoller bu geleneği yozlaştırdı. Öğreti ve yaşam kopukluğu oluştu. Bu ise, ahlâkî ve politik toplum için darbe oldu. Bilgelik felsefe olarak devletin hizmetine koşturuldu. Peygamber geleneğinde egemen yan hep bilgelik olmakla birlikte, teolojiye de gittikçe açılım göstermeleri yozlaşmayı beraberinde getirdi. Elçiler, vaizler ve rahipler ne denli teolojiye saparlarsa, o denli bilgelikten kopar ve ahlâkî-politik toplumdan uzaklaşırlar. Ortadoğu kültüründe bu ikilemin unsurları arasında yoğun bir mücadele vardır. Bu mücadele özünde devletli uygarlıkla demokratik uygarlık dünyası arasındaki gerilimi yansıtır.

Tanrı kavramına içerilmiş kral ve despot dayatmalarına karşı tasavvufla daha belirginleşen toplumsal kimliğin sunumu bilgeliğin asıl işidir. Böylelikle ahlâkî ve politik toplumun savunulması yapılmakta-

dır. Keramet, hikmet toplumda aranmaktadır. Ortadoğu tarihinin bu tarz yorumu önemlidir. Güncellenmesi demokratik moderniteyi daha anlaşılır kılacaktır.

c- Ahlâkî ve politik toplum ulusal toplumu inkâr etmiyor. Toplumların sürekli biçim değiştirmeleri doğaları gereğidir. Form çeşitliliği yaşamın zenginliğidir. Karşı çıkılan, toplumsal formların kapalılığı ve katılığıdır. Tutuculuk esas olarak form kapalılığı ve katılığındaki ısrardır. Özgürlük formların ucu açıklığı ve esnekliğiyle bağlantılıdır. Toplumsal kimlikler ne kadar ucu açık ve esnekse, o kadar farklılaşır ve dolayısıyla özgür yaşarlar. Ulus-devletin kimlik anlayışı tekli, ucu kapalı ve katıdır. Faşizm bu kimlik anlayışından kaynaklanır. Toplumsal kimliklerin böyle algılanışı, ulusal toplumun içinde ve dışında sürekli savaş hali olarak yaşanır. Toplumsal kimliklerin ucu açık ve esnek doğası yapay, kapalı ve katı kimlik dayatmalarıyla karşılaştıkça bu tür savaşlar kaçınılmazdır. İster dinsel ister ulusal (Her ikisinde de ucu kapalılık ve katılık kimliklerin temel özelliğidir) savaşlar olsun, bu kimlik çatışmasını ifade ederler. Ortadoğu'nun son iki yüz yılında dinsel ve ulusal kimlikli savaşların yoğun yaşanması kapitalist modernitenin dayatmak istediği kimlik anlayışıyla bağlantılıdır. Kendi hegemonik süzgecinden geçirdiği ulus-devlet kimlikleri özünde merkezî kimliğin uzantıları, ajanları konumundadır. Merkezî kimlik hep ana karargâh gibi çalışır. Kendi sömürge, bağımlı acenteleriyle yakından ilgilenir. Gerektiğinde yeniden düzenler.

Günümüz Ortadoğu'sunda dünya genelinde de olduğu gibi son iki yüz yıllık ulus-devlet kimlikleri yıpranmış ve küreselleşmeyi yoğunlaştırmak isteyen kapitalizmin önünde bir engel konumuna gelmiş bulunmaktadır. Yapısal krizin temelinde ulus-devletin tutucu direnci yatmaktadır. Sistemin kendi içinde yaşadığı baş çelişki budur. Fakat çözüm bulamamaktadır. Afganistan'dan Fas'a, Kafkasya'dan Hint Okyanusu'na kadar ulus-devletçilik ile küresel kapitalizm arasındaki çelişkiler bir yandan artarken, diğer yandan sıkça yaşanan savaşlara yol açmaktadır. Kapitalizm yayılmasını önemli oranda borçlu olduğu ulus-devleti tam tasfiye edemeyeceğini gayet iyi bilmektedir. Reformdan geçirmek istediğinde ise sürekli direnişle karşılaşmaktadır. Ulus-devletle çok aşırı palazlanmış kesimler daha rasyonel bir kapitalizme karşı direnmektedirler. Sonuç kriz ve savaşlar olmaktadır. ABD'nin son Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) bu gerçekten kaynak-

landığı gibi, neden yürütülemediğini de yine bu gerçekliğe bakıp anlayabiliriz. Bölgedeki tıkanma sistemin Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarındaki bunalımından daha derindir. Öyle olduğu içindir ki, bir türlü çözümlenemiyor. Yapısal kriz kavramı da anlamını gerçeğin bu niteliğinden almaktadır.

O halde Ortadoğu, gerek tarihsel-toplumsal kültürün bütünlüklü gelişiminden, gerekse kapitalist modernitenin iç çelişkilerinden yansısın, kapalı ve katı ulus-devlet kimliği aşılmadan, hiçbir soruna anlamlı bir çözüm bulma olasılığına sahip değildir. Irak'ta ve Afganistan'da ulus-devletin yeniden inşası için gösterilen tüm çabalar boşa gitmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yıkılmış Avrupa için ABD tarafından verilmiş sınırlı bir yardım (Marshall Yardımı) yeniden inşaları için yeterli olduğu halde, Irak çapında küçük bir mekân için katbekat daha fazla destek sunulmasına rağmen yeniden inşa gerçekleşemiyor. Irak'ta olup bitenler aslında tüm bölge gerçeklerini yansıtmaktadır. O da kapitalist modernitenin her üç sacayağı üzerinde de iflasını ve krizini haber vermektedir. Sonuç olarak Ortadoğu, sahip olduğu onca ulus-devleti, endüstriyalizmi ve kapitalizmiyle ancak kriz ve savaş üretir.

Fakat tekrar belirtilmeli ki, yaşanan kriz ve savaşlar sadece iki yüz yıllık kapitalist modernitenin değil, aynı zamanda beş bin yıllık sınıflı-devletli uygarlığın da yapısal krizi ve savaşlarıdır. Olası çözümler bu gerçekliği esas almak durumundadır.

d- Ortadoğu'da Kapitalist Moderniteye Karşı Demokratik Modernite

Ortadoğu zihniyet dünyasında moderniteye ilişkin yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Teknik ve bilimsel temeli benimseyip diğer unsurları dışarıda bırakmak veya tamamen benimsemek türündeki bu tartışmalar neyle karşı karşıya olduklarını bilimsel olarak kavramaktan uzaktılar. Kaldı ki, tercih onlara bağlı değildi. Hegemonya olarak kendilerini sardıkça uzlaşmaktan başka çare bulamadılar. Sağ-sol görüş ayrımı yapılmaksızın, halen oryantalizmi aşan bir görüş, bir zihniyet dünyasına erişilmiş değildir. Kapitalist modernitenin içinde eritilmeyen, uzlaştırılmayan görüş çok azdır. Görüşte başarılamayan elbette yaşamda da başarılamaz. Sistem karşıtlığına ilişkin değerlen-

dirmeler önceki bölümlerde yapıldığından ancak gerektikçe tekrarlanacaktır.

Demokratik modernite paradigmasıyla yapısal krizi ve çatışmaları çözümlemek ve çözüm olasılıklarını sunmak mümkündür. Tarihsel bütünlük ve ulus-devlet çıkmazının derinleşmesi bu yönlü olasılıkların gerçekleşme şansını gittikçe daha çok arttırmaktadır.

1- Ortadoğu jeokültürünün ulus-devlet parçalayıcılığıyla derinliğine çelişki içinde olması bütünlük, entegrasyon eğilimlerine güç vermektedir. Bölge kendi tarihinin hiçbir döneminde ulus-devletler dönemindeki kadar bir parçalanmışlığı yaşamamıştır. Yaşanan parçalanmışlıklar dahi iktidar boyutlarında kalmış, kültürel yaşamı fazla etkilememiştir. Etnik ve dinsel farklılıkların binlerce yıl iç içe yaşayabilmeleri jeokültürün bütünselliğiyle ilgilidir. Hatta iktidarla ilgili hegemonik yükselişler bile hep bölge çapında gelişmiştir. Tarihin kaydettiği ilk hegemon olan Akad Kralı Sargon'dan en son Osmanlı hegemonyacılığına kadar iktidar olarak da bütünlük ağır basan yön olmuştur. Her yükselen yeni güç hızla bölgesel olmuştur. İster sınıf ve devlet temelli uygarlıklar, ister etnisite, din ve mezhep boyutunu aşamamış demokratik uygarlıklar olsun, hepsi bölgesel kültür olarak yaşamış ve iz bırakmışlardır. Bir Japonya, Çin, Hint, hatta Britanya gibi ucu kapalı bir uygar kimlik Ortadoğu jeokültüründe yaşanmamıştır. Şüphesiz benzer jeokültürler Afrika ve Güney Amerika için de söz konusu olmakla birlikte, Ortadoğu'daki kadar gelişmiş merkezî uygarlık düzeyinde değildir. Kapitalist modernite unsurları bölgenin tarihsel olan her iki jeokültür eğilimiyle çelişki ve çatışmayı yaşamaktadır. Ortadoğu'nun ve sorunlarının çok tartışılıp da bir türlü çözümlenememesi bu derin çelişkilerle bağlantılıdır.

Demokratik modernitenin temel unsurları olan ekonomik, ekolojik, ahlâkî ve politik toplum bölge jeokültürünü esas almaktadır. Herhangi bir parçalayıcı unsur dayatmamaktadır. Tersine var olan parçalayıcı unsurların alternatiflerini oluşturmaktadır.

Demokratik modernite ulus anlayışında esnektir. Dil, etnisite, din ve devlet esaslı olmayan ulusal inşa perspektifi, bünyesinde çok dilli, etnisiteli, dinli, mezhepli ve siyasi oluşumlu unsurları bütünleştirerek muazzam çözümleyici bir rol oynar. Devlet, dil, din, mezhep, etnisite temelli ulus anlayışlarına karşı demokratik modernitenin bu çok unsurlu bütünsel ulus anlayışı Ortadoğu jeokültüründe ihtiyaç

duyulan barış ve kardeşliğe gerekli olan temeli güçlü bir biçimde sağlamaktadır. Denilebilir ki, üç büyük tek tanrılı dinden her tür farklı dil, etnisite ve siyasal oluşumlardan müteşekkil bir büyük bölge milleti, yani Ortadoğu ulusu bile oluşturulabilir. Nasıl bir Amerika (ABD) ulusu, Avrupa ulusu (AB) varsa, Ortadoğu ulusu da var kılınabilir. Bunun kültürel temeli her iki bloktan daha elverişli ve güçlüdür. Azınlık-çoğunluk, büyük uluslardaki (Arap, Türk, Kürt, Fars) parçalanmışlık, küçük sayılı uluslardaki tecritlik (Ermeni, Yahudi, Süryani, Kafkas halkları) sorunları böylesi büyük ve açık uçlu esnek ulus anlayışı içinde ideale yakın çözümlere kavuşturulabilir.

Demokratik ulus paradigmasının ulus-devletteki homojenleştirici, çatışmalı, milliyetçi, cinsiyetçi, dinci ve pozitivist zihniyetlerle birlikte iktidarcı ve sömürücü tekellerin yol açtığı derin çıkmazlar ve çatışmaları ortadan kaldırabilecek nitelikte ve kapasitede olduğu gayet açıktır.

Demokratik modernitenin ekonomik ve ekolojik unsuru, kapitalizmin ve endüstriyalizmin dayattığı ekonomiyi ve çevreyi sadece krizlere uğratmakla kalmayan, ulus-devlet temelinde parçalayan ve böylece muazzam verim düşüklüğünde önemli bir etken olan olumsuzluklarını gidermekle kalmaz, aynı zamanda ekonomik ve ekolojik toplumun ihtiyaç duyduğu bütünselliği sağlayarak azami verimliliğe imkân tanıyan ve çevreye en az zarar veren çerçeveyi de sunar. Tarım-Su-Enerji Komünleri etrafında geliştirilecek her tür ekonomik ve ekolojik komünal birlikler, ekonomik ve ekolojik toplumun ihtiyaç duyduğu ve tarihsel kültürün dayattığı dayanışmaya imkân veren, işsizliği önleyen, çalışmayı özgürleşme sayan ve verimliliğe yol açan düzeni mümkün kılar.

Demokratik modernitenin ahlâkî ve politik toplum unsurları, hukuk ve iktidar fetişizmi yaratan ulus-devletçi hegemonyayı aşarak demokratik toplumun gelişimine yol açar. Bölgenin jeopolitikasını parçalayan, kısırlaştıran, ucu kapalı ve katı kimlikli iktidar tekelciliği yerine, bölge ve hatta dünya çapında ucu açık, esnek ve demokratik siyaset anlayışıyla şiddetle ihtiyaç duyulan olanca farklılığı içindeki bütünselliği ve kardeşliği mümkün kılar. Tarihsel-toplumsal kültürün bütünlüğü üzerinde demokratik toplumu gerçekleştirir.

2- Bu ana çözümlemeler temelinde demokratik ulusların bütünlüğüne ilişkin somut öneriler sunulabilir.

Kapitalist modernitenin yol açtığı sorunlara çözüm için yakın geçmişte geliştirilen Bağdat Paktı, CENTO, RCD (Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü) türü ulus-devlet birliklerinin bünyesel nedenleri dolayısıyla çözümleyici ve uzun ömürlü olmadıkları bilinmektedir. Halen yaşatılmak istenen Arap Birliği, İKÖ (İslâm Konferansı Örgütü) gibi örgütlerin bölgenin hiçbir önemli sorununa çözüm getiremedikleri ve etkisiz kaldıkları, yine ulus-devlet niteliklerinden ötürü anlaşılır bir hususdur. Kaldı ki, bölgenin her ulus-devleti kendine özgü bir kapitalist hegemonik merkeze bağlıdır. Bağlı oldukları merkezin denetimi dışına çıkacak kapasiteden yoksundur. Toplantı üstüne toplantı, zirve üstüne zirve yapmalarına rağmen, çözümsüz ve etkisiz olmaktan kurtulamamaları bu gerçeklikle bağlantılıdır.

Demokratik modernitenin bölgenin politik bütünlüğüne ilişkin çözüm gücü, temel aldığı unsurların çözümleyici kapasiteleriyle bağlantılıdır. Politik bütünlüğün önüne dikilebilecek bir iç engelleyici unsur yoktur. Tersine tüm ekonomik, ekolojik, ahlâkî ve politik unsurlar politik bütünlük çerçevesinde en çok arzuladıkları demokratik toplumu inşa edebilirler. Kapitalist modernitenin dıştan kaynaklı hegemonik müdahalelerine karşılık, politik bütünlük içindeki tüm bölge toplumsal güçleri rahatlıkla ve başarıyla karşılık verip sorunlarını çözümleyebilir.

Dolayısıyla Ortadoğu Demokratik Komünü, her alandaki komünler komünü siyasi oluşumu olarak önerilebilir. Ulus-devletçi zihniyetin kıskacındaki Irak, İsrail-Filistin, Afganistan sorunlarına elbette sorunun bizzat kaynağı olan bir zihniyetle çözüm getirilemez. Sorun kaynaklı zihniyetlerin bölgenin tümünde yaşanan siyasal-toplumsal sorunlara yaklaşımlarının son iki yüz yılda yol açtığı tahribatlar ve kaybettirdikleri yeterince ders vericidir. Hem laiğinin hem de dincisinin çözüm geliştirmek şurada kalsın, çözümsüzlüğü derinleştirmekten öteye rol oynamadıkları yeterince açığa çıkmıştır.

Ortadoğu jeokültürü jeopolitikasına yansıtılmak durumundadır. Bunun için en uygun çerçevenin demokratik komünal ve konfederatif (Devlet konfederalizminden ve federasyonundan bahsetmiyorum) olacağı açıktır. Çünkü ne kadar farklı birlik veya komün varsa, hepsine ana komün veya konfederasyon çerçevesinde yer vardır. Ulus-devletin bu yaklaşım çerçevesinde ne kadar kusurlu ve dışlayıcı olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Lafta çok 'bağımsızlıkçı' geçinen,

özde ise kapitalist hegemonik merkezlere bin bir bağla bağlı olan ulus-devletin engellerine takılmadan yürümeyi bilmek önem taşır. Bölgenin her alanında geliştirilecek siyasi oluşumlara, ekolojik ve ekonomik komünlere, demokratik sivil topluluklara ucu kapalı ve katı kimlik sıfatını asla takmadan, bağımsızlık taslamadan, evrensel-tikel ana felsefi ilkeyi esas alarak, basitten karmaşığa doğru çok geniş ağlara ve yapılanmalara gitmek son derece mümkün ve gereklidir.

Olası politik bütünlük merkezlerinden birisi, Dicle-Fırat Tarım-Su-Enerji Komünü'yle bağlantılı olarak, bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'ni, Suriye Arap Cumhuriyeti'ni (Büyük Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin-İsrail dahil) ve Irak Federal Cumhuriyeti'ni yıkma temelinde değil, süreç içinde reformlarla dönüştürerek inşa edilebilir. Mevcut cumhuriyetler ulus-devlet niteliğini başlangıçta korusalar da, süreç içinde esnek, ucu açık ulus-devlet kimliklerine dönüşerek demokratik birliğe doğru adım atabilirler. Ortaya çıkacak siyasi oluşum ABD ve AB'den de daha ileri bir demokrasiye açık olmak durumundadır. Komünal demokratik unsurların ağır basacak olmasından ötürü böyle olacaktır. İçerisinde bölgenin mozaiği durumunda olan bütün kimlikler yer alabilir. Öncelikle bu kimlikler demokratik ulus birimleri olarak inşa edilebilir. Böylesi bir inşa ulus-devletin içerdiği ucu kapalı, katı, tek dilli, tek etnisiteli milliyetçiliğinden kaynaklanan çatışma riskini asgariye indirebilecektir. Tarihte de binlerce yıl sürüp gelen iç içe yaşam gerçekliğini yenileyebilecektir.

Bölgenin kadim kültürlü halkları olan Arap, Kürt, Ermeni, Yahudi, Asuri (Süryani-Keldani), Türk, Türkmen, Kafkas kökenliler, İranî etnisiteler (aşiret ve kabileler) demokratik ulus kimlikli olarak inşa edildiklerinde hem tarihsel kültür benzerliğine uygun karşılık vermiş, hem de kapitalist modernitenin ulus-devlet aracılığıyla körüklediği böl-yönet çıkmazından, çatışma ve savaşlarından kurtulmuş olacaklardır. Açık uçlu ve esnek kimlikli olmaya özen gösterdiklerinden, aralarında çok zengin ve verimli bütünlükler, dolayısıyla kardeşlikler geliştirebileceklerdir. Tarihte örneklerine çokça rastlandığı gibi, dinsel kimlikler için de aynı yaklaşım geçerlidir. Ezici çoğunluğu ortak bir teolojik inanca dayalı olduğu için, bütünlük daha da kolay gelişebilir. İbrahimî dinler olarak Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık tüm mezhep ve tarikatlarıyla tarihte çokça yaşandığı gibi aynı ucu açık, esnek dinsel kimlik anlayışıyla birbirlerine yaklaşıp verimli sentezlere

yol açabileceklerdir. Oluşturulacak siyasal bütünlük içinde çok dillilik ve kimlik armaları, ortak vatan ve ortak ulus bağlamında sorun teşkil etmez. Kentlilik, yerellik, bölgesellik tarihsel kültürel özelliklerine uygun kimlikler olarak demokratik birim niteliğinde inşa edileceğinden, var olan farklılıklar için ideal sinerji mekânları olarak anlam kazanacaktır. Tüm bu kimliklerin ahlâkî ve politik niteliği esas olacaktır. Hukuk ahlâk ve politikanın hizmetinde olacaktır; ahlâk ve politikanın yerini tutmayacaktır.

Bölgenin çekim merkezi olarak geliştirilecek Demokratik Konfederalizm (Federasyon, demokratik birlik vb. unvanlar da mümkündür) ekolojik ve ekonomik komünleri esas alacağından (Çünkü toprak-su-enerji başka türlü verimli kılınamaz), kapitalist modernitenin üç mahşeri atlısı olan kapitalist kârcılığın, endüstriciliğin ve ulus-devletçiliğin yol açtığı yapısal kriz, kaotik durum, çatışma ve savaş ortamlarına karşı en ideal ve tarihsel yanıt niteliğinde olacaktır.

Kürdistan'ın jeokültürü ve jeopolitikası (Araplar, Türkler ve Farsların ortasında yer alması, tüm kültürlerin kesişme noktası olması) bu tür bir siyasal bütünlüğü âdeta zorunlu kılmaktadır. Kapitalist modernite döneminde Britanya'nın Hindistan ve Ortadoğu üzerinde yürüttüğü hegemonik politikaları açısından Kürdistan sürekli çözümsüz bir ülke konumunda tutularak bölgesel denetim aracı kılınmak istenmiştir. Böylelikle Arap, Türk ve Fars iktidar otoritelerinin denetim altına alınmasında çok elverişli bir kontrol aracına indirgenmiştir. Günümüzde ABD ile birlikte Kuzey Irak denilen Güney Kürdistan'ın küçük bir parçası üzerinde gecikmiş bir ulus-devletçik inşa edilerek (Ermenistan, Yunanistan gibi) aynı rol sürdürülmek istenmektedir.

Tarih Kürdistan ve Kürt sorununu âdeta ikinci bir Yahudi sorununa dönüştürmüştür. En azından bugün böylesi bir süreci yaşamaktadır. Şüphesiz bunda bölgedeki kapitalist modernitenin eşitsiz ulus-devlet yaratma politikası belirleyici rol oynamaktadır. Arap, Türk ve Fars ulus-devletçiliği Kürdistan'ın silinmesini ve Kürtlerin kurban edilmesini dayatmaktadır. Böylesi üçlü bir imha kıskacına minimal bir Kürt ulus-devletçiliğiyle karşılık verilemez. Verilse bile halen yoğunca yaşandığı gibi hep katliam ve soykırımlarla sonuçlanır. Bu tarihsel paradokstan çıkarılması gereken tarihsel ders, ulus-devlet olmayan demokratik siyasi oluşumlarla, ekolojik ve ekonomik komünlerle

başta komşu uluslar olmak üzere tüm bölge halklarını demokratik modernite çözümüne ortak etmektir.

Tarihe kulak kabartıldığında Dicle-Fırat vadilerinde, Verimli Hilal'de on beş bin yıllık neolitik çağın, beş bin yıllık merkezî uygarlığın ve son iki yüz yıllık modernite kültürünün çağrıştırdığı şey hep bütünlüklü siyasal oluşumlardır. Sümer, Akad, Babil, Guti, Asur, Hurri, Mitanni, Urartu, Hitit, Med, Pers, Helen, Sasani, Bizans, Emevi, Abbasi, Selçuklu, Moğol, Osmanlı adlarındaki merkezî siyasi otoritelerle karşıtları olarak her zaman var olan, aynı veya farklı adlarla oluşan demokratik otoriteler hep bütünlüklü siyasi oluşumlardır. Zaten neolitik çağın anaerkil otoritesi ayrılık bilmez, kölelik tanımaz, eşit, doğal ahlâkî ve politik oluşumların hasıydı. Son iki yüz yılın Avrupa merkezli parçalı ve çatışmalı ulus-devlet provokasyonları bu uzun tarihsel süreç içinde küçük bir ayrıntıdır. Tarihin tekrar ana mecrasında jeokültürel ve jeopolitik gerçeğine göre akması, demokratik uygarlık mirası üzerinde geliştirilecek demokratik moderniteyle mümkündür.

Zengin tarihsel mirasın yığdığı sorunlarla güncel kriz, çatışma, katliam ve soykırımlara karşı somutlaştırılması gereken çözümün ilk ortaklaşa adımı, Dicle-Fırat Demokratik Konfederasyonu düşüncesi veya projesi olabilir. Böylesi bir düşünce Arap, Türk, Kürt ve Fars çoğul uluslarıyla azınlık ulus ve kültürleri arasındaki çatışmalı, asimilasyonist süreci tersine çevirip dayanışmacı, komünal demokratik siyasi oluşumlarla barışa, ulus-devlet ötesi ortaklıklara yol açabilir. Dicle-Fırat Demokratik Konfederasyonu projesi bu tarihin mecrası doğrultusunda atılacak en anlamlı ilk adım olacaktır. Hiç kuşku duymuyorum ki, bu proje üzerinde adım adım ve çok yönlü yükseltilecek ekolojik, ekonomik ve demokratik toplum komünleri tarihine ve kültürüne yaraşır Demokratik Ortadoğu Çağı'nın altın değerinde başlangıcını oluşturacaklardır. Demokratik Ortadoğu Çağı hem eski tarihin uyanışı, hem de yeni tarihin özgür yaşamının haykırışı ve sevinci olacaktır.

Ortadoğu gerçekliğine bu ana proje kapsamında bakıldığında, ikinci dereceden bazı projelerden bahsetmek mümkün olacaktır. Tıpkı neolitik ve uygarlık çağında hep oluşageldiği gibi, Verimli Hilal'in Mısır ve Kuzey Afrika'ya uzanan batı ucunda, Mısır veya Libya merkezli (Nil Vadisi merkezli) Kuzey Afrika Demokratik Konfederasyonu Projesi geliştirilebilir. Verimli Hilal'in doğu ucunda Pencab mer-

kezli Doğu İran, Afganistan, Pakistan (Bu ulus-devlet adları tarihsel jeokültür ve jeopolitiğe uygun değildir) Demokratik Konfederasyonu Projesi daha da aciliyet kazanmaktadır. Ortadoğu Demokratik Modernitesinde düşünülmesi gereken doğu ucundaki ikinci bir anlamlı proje, bugünkü Özbekistan merkezli Seyhun ve Ceyhun Vadilerinde geliştirilecek Orta Asya Demokratik Konfederasyonu olacaktır. Güney Arabistan'da halen çok güçlü ve canlı yaşanan kabile ve mezhep cemaatleri nedeniyle geliştirilmesi gereken Güney Arabistan Demokratik Konfederasyonu diğer anlamlı bir proje olarak düşünülebilir.

Tüm bu projelerden çıkarılacak büyük bir Ortadoğu Demokratik Modernite Projesi bir ütopya olarak düşünülebilir. Şüphesiz bu proje ABD hegemonyasının çizdiği BOP'tan (Büyük Ortadoğu Projesi) daha gerçekçidir. Bir projenin gerçekliğini belirleyen, tarihsel arka planı ve kültürel temelidir. Neolitik ve uygarlık çağının ana akış istikametine bakıldığında, böylesi bir tarih ve ortak kültürel temelin oluştuğu teslim edilecektir. Ortadoğu kültüründe AB türünde birlikler bir ütopya, proje olmanın berisinde kriz ve çatışmaların, parçalanmışlıkların ve yabancılaşmanın arayışa zorladığı her alanda adım adım inşa edilmesi gereken evrensel-tikel yaşam gerçekleridir.

Şüphesiz bu projeler şimdilik birer ütopyadır. Ama tarihsel ve toplumsal temeli güçlü olan ütopyalardır. Unutmamak gerekir ki, büyük ütopyalar olmadan büyük yaşam pratikleri gerçekleştirilemez. Ortadoğu kültürü insanlığa cennet ve cehennem ütopyasını armağan etmiş, ilk yazılı destan olan Gılgameş Destanı'yla binlerce yıl öncesinden beri ölümsüzlük otunu hep aramış bir kültürdür. Anlıyorum ki, özgür kadınla gerçekleşebilecek yaşamı iktidar hastalığıyla kaybetmiş olan Gılgameş nesli, hep peşinde olduğu bu yaşamı sadece ölümsüzlük biçiminde değil, gerçek yaşam süreci içinde de bulamayacaktır. Bir şey ancak kaybedildiği yerde bulunabilir. İnsan türünde büyük yaşam volkanı Toros-Zagros eteklerinde, Dicle-Fırat vadilerinde patladı. Büyüleyici yaşam burada doğdu; Kürdistan'da Jin û Jiyan (kadın ve yaşam) olarak gerçekleşti. Bin yıllar içinde yaşam bu sefer hiyerarşi ve devlet iktidarlarında Jin û Jiyan somutunda aynı mekânlarda kaybedildi.

Bütün destanların Gılgameş Destanı'nın kopyaları oldukları kanıtlanmıştır. Cennet ve cehennemler hep bu yaşanmış ve kaybedilmiş yaşamlarla ilgilidir. İktidar hastalığı gerçekten yaşamı öldürür.

Bunu çok iyi bilerek, Demokratik Ortadoğu Çağı'nın projesi, aynı zamanda yaşamın iktidar hastalığıyla kaybedildiği yerde, iktidar olmayan özgür kadın yaşamının ekolojik ve ekonomik toplumlu olarak keşfedildiği, bulunduğu gerçekliğin projesidir. Her proje aynı zamanda gelecek ütopyasıdır. Demokratik toplum ve Demokratik Modernite geleceğin gerçekleşmiş –farklılıklar içinde eşitlik ve özgürlük- ütopyasıdır.

Büyük özgür yaşam ütopyası olanlar için, arandığında bölgede örneği çok olan bir yaşam tarzı şartı vardır. O da şudur: Toplumsallığın mümkün kıldığı hakikat için yaşayacaksın. Hakikati buldukça yaşayacaksın. Hakikati yaydıkça ahlâkî ve politik toplumu kuracaksın. Bunun için karşına çıkan iç ve dış engellerle doğru mücadele edeceksin. Ortadoğu'da Bilgelik Akademisi hep böyle söyler. Bu söylemle özgürleşen yaşam iradesi hep böyle yapar!

D- ORTADOĞU TOPLUMUNDA BAZI GÜNCEL SORUNLAR ve OLASI ÇÖZÜM YOLLARI

Şimdi veya güncellik ile tarih arasındaki bağa sıkça değinmenin gereği vardır. Tarihten kopuk yapılan güncel somutun, yaşanan şimdinin analizi ne kadar yanlışlıklara açıksa, şimdileşmeyen tarih analizleri de o kadar hatalara açıktır. Gerçeğin şimdideki hali tarihsiz çok eksik kavranır. Zaman her zaman gerçeğin inşa boyutudur. Zamansız gerçek olsa bile düşünülemez. Bu belki de mutlak denilen sırdır. Toplumsal gerçeklikte zamanın inşa gücü ve yeteneği temel bir ilke değerindedir. Toplumsal yaşamın zamanla sınırlanmış süre halini kavramak, sosyolojinin baş etmek zorunda olduğu temel sorunudur. Analitik felsefenin en büyük kusuru, belki de kötülüğü tarihsiz bir sosyal bilim mümkünmüş gibi analiz yapmasıdır. Buna karşılık tarihsizcilik denen metodun şimdi'yi kavramayan, tüm gelişmeleri tarihsel tikellerden ibaret sayan aşırı determinist görüşü şimdi'nin bahşettiği yenilik ve özgür gelişme imkânını kavramaz. İnsan iradesi ancak şimdiye müdahale edebilir. Dolayısıyla tarih ne kadar şimdiyse, o kadar kendisine müdahale edilebilir. Şimdi'nin olağanüstü yaratıcı an değerini kavramadan, hiçbir özgün toplumsal inşa gerçekleştirilemez. Ne tarihin emrindeki bir iradesiz olmak, ne de şimdinin tarihten kopuk sorumsuzu olmak toplumsal hakikatle yaşamanın ilkesel ifadesi ola-

bilir. "Geçmişi boş ver" demek ne denli yanlış ve sorumsuzluk haliyse, "Geleceğe bak" demek de o denli yanlış ve sorumsuzluktur.

Ortadoğu'nun toplumsal doğası şimdisi zayıf, tarihi çok büyük olan bir çelişkiyi de yaşamaktadır. Bölgenin şimdisi büyük tarihinin önünde âdeta bir tuzak gibi kurgulanmıştır. Ne kadar tarihsel değer varsa bu tuzağın içine düşürülüp etkisizleştirilmektedir. Bölgenin büyük tarihinin önünü açmak için şimdinin bu kurgulanmış tuzak halini aşmak gerekecektir. Şimdi'nin bir anlamı da sorun çözme kabiliyetidir. Tarih ne kadar sorun biriktirmişse, bunları hep şimdi'nin önüne yığar. Şimdi ise bu sorunlar yığını içinde çözebileceklerini ayıklar ve sorunsuz yaşama dönüştürürken, çözümleyemediği sorunları da sonraki şimdilere havale eder.

Sorunların çözümü doğru tanımlanmalarıyla yakından bağlantılıdır. Soruna konu olan varlıkla çözümlenmiş varlık arasındaki fark, şimdi'nin olumlu olarak inşa ettiği şeydir; sorunlu yaşanan şeyin çözümlenmiş şeye dönüşerek yaşanan halidir. Savunmamın büyük kısmı Ortadoğu'da oluşan toplumsal doğanın doğru tanımlanmasına ayrılmıştı. Teorik değerlendirmelerin ve yaşanmış deneyimlerin çözümlenmesinin, toplumsal sorunları ve olası çözüm yollarını oldukça aydınlatıcı nitelikte olduğu kanısındayım. Aydınlatılmış bazı sorunları ve olası çözüm yollarını şimdiki halleriyle ayrıntılı olarak sunup Ortadoğu'ya ilişkin savunmamı kısa bir sonuçla tamamlamak öğretici olacak ve ilgili çabalara katkı sağlayacaktır.

1- Çoğunluk ve Azınlık Olan Ulusların Sorunları ve Çözüm Olasılıkları

Ortadoğu'nun dört çoğunluk ulusundan bahsetmek mümkündür. Bunlar Arap, Türk, Kürt ve Fars uluslarıdır. Büyük yerine çoğunluk dememin sebebi demografyayla ilgilidir. Yoksa ulusları büyük-küçük diye ayırmak etik ve doğru değildir. Azınlık ulusu kavramı da demografya ile ilgilidir. Azınlık olmanın bir kusur olamayacağı veya küçüklük nedeni sayılamayacağı toplumsal hakikat ve etik gereğidir.

Ulusal sorunları işlerken yöntem konusundaki farkımı önemle belirtmek durumundayım. Ulusal olgunun gittikçe öne çıkarılması kapitalist modernitenin gelişimiyle yakından bağlantılıdır. Ulusal olgu ideoloji, iktidar ve sermaye tekellerinin oluşumunda öne çıkarılması gereken stratejik bir olgudur. Abartılarak sunulması bu stratejinin

gereğidir. Ulusal olgunun çözümlenmesinde iki temel eksik ve hatalı yaklaşımdan bahsetmek gerekir. Birincisi, Descartes felsefesindeki keskin özne-nesne ayrımına dayalı pozitivist yaklaşımdır. Pozitivizmin olgusal özelliği bilinmektedir. Temel hatası, ulus olgusunu tıpkı fizik, kimya ve biyoloji olguları gibi tam nesnel nitelikte saymasıdır. Bu yaklaşım toplumsal doğadaki öznelliği ve esnekliği kesinlikle ihmal etmektedir. Ulusal sorunların soykırımlara kadar varması bu keskin, katı ve ucu kapalı ulusal kimlik anlayışıyla çok yakından bağlantılıdır. Gerek doğanın gerek toplumun nesneleştirilmesi kapitalizmin gelişiminde en önemli ideolojik aşamadır.

Kapitalist modernitenin ilk büyük devriminin zihniyet alanındaki bu özne-nesne ayrımına dayalı felsefi-ideolojik devrim olduğu önemle kavranmak durumundadır. Modernitenin ideolojik devriminin öne çıkardığı kavramların başta gelenlerinden olan ulusallık boşuna seçilmiş bir kavram değildir. Bu kavram kapitalist teolojinin ana ilkesidir. Ulusallık ve daha da geliştirilecek ulus-devlet en önemli tanrısal kavram, hatta yeryüzündeki tanrının kendisi olacaktır. Pozitivist teolojinin Akropol'ündeki en büyük tanrı, kesinlikle ulusallık ve ulus-devlet olarak yerini alacaktır. Diğer modernite tanrıları önem sırasıyla ve sisteme yaptıkları katkıları ile orantılı olarak yer tutacaktır. Pozitivist teoloji bilimcilikle ulus ve ulus-devlet olgusunu abartıp dinsel ümmet olgusu yerine ikame edince, bu sefer din ve mezhep sorunları ve çatışmalarının yerine ulusal sorun ve çatışmalar geçmiştir. Hem de daha kanlı savaşlar ve soykırımlarla dolu bir sürece yol açarak. Pozitivizmin kapitalizmin kutsal ideolojisi olduğunu çok iyi bilmek gerekir.

İkinci hatalı yaklaşım 'öznellik, aşırı anlamlılık' adı altında sergilenir. Bu anlayış, başta ulusal olgular olmak üzere, modernite döneminde ortaya çıkan birçok olguyu hayali, fantastik icatlar olarak sunmaya çalışır. Geleneğin icadı olarak bir yorumcu anlayış geliştirir. Elbette İkinci Doğa karakterinde olmaları itibariyle toplumsal olgular inşa edilmeye, icat edilmiş olgular olmaya elverişlidir. Ama bu elverişlilikten kalkarak toplumsal olguların varlıksal değerini kuşkulu hale getirip sadece zihniyet oyunlarına indirgemek, en az nesnellik yaklaşımı kadar sakıncalı ve hatalı sonuçlara yol açar. Bu sefer olgular kesin, katı, nesnel değerler yerine hayali, uçup giden ve varlığı pek olmayan kavramlardan ibaret sayılır. Gerçekle hakikat arasında bu

ikinci ciddi sapmayla bilimsel sonuçlara varmak mümkün değildir. Öznelcilik, kendine inancını yitirmiş modernite ideolojisinin geç postmodernite döneminde aldığı yeni biçimdir. Nesnelciliğin postmodernite ifadesidir. Sonuç olarak toplumsal sorunları hayali sorunlar olarak görmek ve günübirlik terapi seanslarıyla (psikolojik yöntemlerle) çözmeye çalışmak bu yaklaşımın vardığı aşamayı gösterir ki, yaşamın kendisi başarısızlığını günlük olarak kanıtlamaktadır.

Kapitalist modernite döneminin olgusal, yapısal sistematiğini derinliğine kavramadan, yol açtığı toplumsal sorunları kavramak ve çözmek çok zordur. Sistematiğin kritik sorunu olgu ve algı arasındaki ilişkidir. Olgu ve algı arasında kurulan aynılık ve farklılık yaklaşımları çok problemlidir. Bu da sistemin özüyle ilgili bir durumdur. Sistem bütün felsefesini algı ve olgu arasındaki aynılık ve farklılık üzerine inşa eder ki, bunun altından çıkmak mümkün değildir. Sistem felsefesi bütün ekolleriyle kendi içinde çözümsüzdür.

Kendi yorumum, çözümü aynılık ve farklılık dışında arama yönündedir. Algı ve olgu evrenin temelindeki ikilemle ilgilidir. Madde-enerji, yapı-işlev, parçacık-dalga gibi evrensel ikilemler algı ve olgu arasında da geçerlidir. Bana göre bu ikilem insan ruhu ve bedeni, evren ve zihni arasında aldığı biçimi ifade eder. Zihnin evreni tam kavraması mutlak bilgi kavramına götürebilir. Fenafillâh, Nirvana, Enel-Hak, Mutlak Bilgi (Hegel) öğretileri bu ideayı taşır. Bu imkânsıza yakın bir sonuç gibi görünmektedir. Algı ile olgunun tamamen farklı olması ise, zihin ile gerçeklik arasındaki bağın kopuşunu ve hakikat dışına taşmasını ifade eder. Avamî, düşüncesi çok az gelişmiş olanları kapsar. Hakikat payı çok zayıf ve inşa değeri, yapısallığı düşük bir zihniyettir.

Mutlak bilgi durumunda algı-olgu ikilemi ortadan kalkar ki, bu da hâdisin (oluş) ortadan kalkmasıdır. Algı ve olgunun birbirinden tamamen kopması ise tam yabancılaşmayı ifade eder. Felsefî bilgi bu iki uç arasındaki varlık bilgisinin özünden ve mantığından oluşur. İki uç arasındaki savrulmalara düşmemek, daha da önemlisi uçlara kaymadan hakikat arayışında olmak bilgeliği, felsefi duruşu ifade eder ki, doğru tutum da budur.

Tekrar ulusal soruna dönersek, bu kısa felsefe tahliliyle bu sorunun son iki yüz yılın kapitalist modernite zihniyetinin hegemonik karakteriyle bağını daha iyi kavramış oluruz. Ulus yoktan, hayali ola-

rak icat edilmemiştir. Ama büyük bir abartmanın ürünü olarak toplumsal doğaya giydirilen bir endüstriyel kumaş olduğu da inkâr edilemez. Dinsel ümmet yerine ikame edilen ulusal toplum, iki uca da kaymamak şartıyla sosyal bilime konu edilebilir. Ulusal toplum kavramını sosyal bilim kapsamında tutmak kapitalist modernitenin aşılmasını gerektirir. Kapitalist modernite aşılmadıkça, ulusal toplum baskı ve sömürü tekellerine örtü olmaktan öteye bir anlam ifade etmez.

Demokratik modernite paradigmasında kavramın problemli yapısını aşmak için geliştirilen karşı kavram demokratik ulustur. Her iki uç anlayıştan arındırılmış ve kapitalist modernitenin istismarından kurtarılmış ulusal toplum ancak demokratik ulus olmakla mümkündür. Demokratik modernite unsurları kapsamındaki toplumsal inşalar ulusal kıstasları esas almazlar. Ulus-devlet kapitalizminde vurgulandığı gibi ulusal çıkara başat rol tanınmaz; daha çok toplumun ahlâkî ve politik karakterine vurgu yapılır. Yeniden inşalar için en uygun kavram ikilisi, ulus-devlet yerine demokratik komünalitedir.

Ortadoğu'da ulus meselesinde aşırı ulusallık vurgusu ne kadar olumsuzsa, toplumsallığın ulus yönünü göz ardı etmek de o denli sorunu ağırlaştırır. Hangi ulus sorunu ele alınırsa alınsın, yöntemsel olarak bu iki yanlışa karşı tedbirli olunduktan sonra, iki olumlu tavrı öne çıkarmak yöntemin diğer önemli yanıdır. Bunlar ideolojik değil, bilimsel yaklaşımdır; ulus-devletçi iktidar amaçlı değil, demokratik ulus ve demokratik komünalite yaklaşımıdır. Her iki yaklaşımın içeriği demokratik modernitenin temel unsurları olmalarıdır.

Ortadoğu toplumlarında son iki yüz yılda uyandırılan milliyetçilik ve ulus-devlet eğilimi, idea edildiği gibi ulusal sorunların çözümüne değil, tersine sorunların çığ gibi büyümesine ve tüm toplumsal dokuları kaplamasına yol açıyor. Sermaye olumlu rekabet yerine tahripkâr ulus-devletçi savaşı dayatıyor. Toplumların iç yapılanmalarında ve dış bağlantılarında yaşanan savaş durumu sorun, kriz ve kaotik durumun esas nedeni olmaktadır. Bölgenin tüm ulusal sorunlarında yaşanan deneyimler gözlemlendiğinde bu gerçeği tespit etmek zor değildir.

Demokratik modernitenin, ulus-devleti ve iktidar tekelini amaçlamayan demokratik ulus kavramıyla kapitalizme alternatif toplumcu komünalite kuramı bölgeyi kanlı savaşların, katliam ve soykırımların,

sürekli kriz ve kaosun alanı olmaktan çıkaracak ideal modeli sunmaktadır.

a- Arap ulusal sorununu ağırlaştıran temel etkenler Arap toplumsallığını sürekli parçalayan, öz değerlerine yabancılaştıran, savaşlarla tüketen ve maddi değerlerini yutan yirmiyi aşan ulus-devletidir. Aralarında bir konfederalizm bile gerçekleştiremeyen bu ulus-devletler, Arap ulusal sorununun bizzat üreticileridir. Bunlarla bağlantılı dinci ve soycu-kabileci milliyetçilik, erkek egemen toplumsal cinsiyetçilik toplumsal alanı tümüyle karartmakta, boğuntuya getirmektedir. Toplumu kendi içinde muazzam bir tutuculuğa ve köleliğe mahkûm etmektedir. Araplar adına ne iç ne de dış hiçbir soruna çözüm şansı vermemektedir.

Arap sorunları için kapsayıcı bir çözüm modeli demokratik ulus ve toplumcu komünalite temelinde aranmak durumundadır. Rakip İsrail'in gücü sadece dünya hegemonyasından kaynaklanmıyor; içteki demokrasi ve komünalite kurumları da bu güçlenmede önemli rol sahibidir. Son yüz yılını radikal milliyetçilik ve İslâmcılıkla tüketen Arap ulusal toplumu, tarihlerinde ve kabile düzenlerinde yabancısı olmadığı komünal toplumculuğu demokratik ulus anlayışıyla bütünleştirerek kendisi için emin ve uzun vadeli bir çıkış, çözüm ve kurtuluş yolu bulabilir, çizebilir.

b- Ortadoğu'da diğer önemli bir çoğul ulusu Türkler ve Türkmenler teşkil etmektedir. Araplara göre daha dağınık yaşamakla birlikte, benzer iktidarsal ve ideolojik anlayışları paylaşmaktadır. Çok sıkı ulus-devletçi olup, dinsel ve soycu milliyetçiliği derinliğine yaşamaktadır. Tanrı ve devlet kutsallığı gibi dinci ve soycu milliyetçilik de iç içe yaşanmaktadır. Türk ve Türkmen kategorileri arasında önemli sosyolojik farklar bulunmaktadır. Türkmenler Arap aristokrasisi karşısındaki Bedevilerin paralel halini Türk aristokrasisi ve iktidar-devlete sahip olanlar karşısında yaşamaktadır. Türkmenler çıkarları demokrasi ve komünaliteyle örtüşen kesimlerdir.

Türk ulusal sorunları da hacimlidir. Çin'deki Uygur Türklerinden Rusya hegemonyasında yaşayan çok sayıdaki özerk ve devlete sahip Türklere, Anadolu'daki Türkiye Cumhuriyeti Türklerinden Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'daki, hatta Avrupa'daki Türklere kadar hepsinde ulusal sorunlar yaşanmaktadır. Sorunların kaynağının benzer olduğunu söyledik. Ulus-devletçi iktidar hastalığı, aşırı dinci-soycu

milliyetçilik ve erkek egemen toplumsal cinsiyetçilik Türk topluluklarını da karartmakta ve tutucu kılmaktadır. Toplum demokrasi ve komünal eğilimler, aşırı devletçi ve hegemonik ideolojik tekeller içinde âdeta erimiş gibidir. Aile bile toplumun değil, devletin bir hücresi konumuna indirgenmiştir. Her kurum ve birey devleti taklit etmektedir. Bu tarihsel eğilimler Türkler ve Türkmen toplulukları arasında sert bir iktidar savaşına yol açmaktadır. Fetih siyasetiyle diğer toplumlar arasında da benzer iktidar çatışmaları yaşanır.

Katı merkeziyetçi iktidar yapılanmaları ve resmi ideolojinin katılığı nedeniyle Türk ulusal sorununda demokratik ve komünal eğilimlere gelişme ve çözümleyici olma fırsatı tanınmamıştır. Topluma verilen mesaj devletsiz yaşamalarının imkânsızlığıdır. Toplum ve birey inisiyatifi devletle dengeyi sağlayamamış, hep devletin çocuğu ve sadık kölesi rolünde kalmıştır.

Günümüzde Türk ulusal toplulukları için demokratik modernite kuramı en uygun çerçeveyi oluşturmaktadır. Toplum temelli Demokratik Türk Konfederasyonu projesi hem kendi içinde bütünlüğü, hem de iç içe yaşadığı komşularıyla barış ve bütünlük içinde ortak yaşamı mümkün kılan ideal bir düşüncedir. Toplumsal birlik için sınırlar eski önemini yitirmiştir. İletişim olanakları farklı mekân sınırlarına rağmen dünyanın her alanındaki bireyler ve topluluklar arasında bütünleşmeyi mümkün kılmaktadır. Türk ulusal topluluklarının Demokratik Konfederasyonu dünya barışı ve demokratik modernite sistemi için büyük katkı sunabilir.

c- Kürt ulusal toplumu yeni gelişen zengin bir potansiyelden kaynaklanmaktadır. Dünyanın en büyük ulus-devletsiz halkıdır. Tarih boyunca neolitik ve uygarlık çağlarında stratejik bir alanda yoğunlaşmıştır. Kürtler dağ'ı esas alan bir savunma anlayışı, tarım ve hayvancılıkla beslenme kültürü sayesinde otantik bir halk olarak günümüze kadar varlıklarını korumuşlardır. Yahudiler nasıl dünyanın her köşesinde toplumların tepe noktalarına sızarak varlıklarını günümüze kadar taşımışlarsa, Kürtler de tersine yerlerinden hiç kıpırdamadan ve hiçbir toplumsal tepe noktasına göz dikmeden, altta kalma sabrını göstererek günümüze erişmişlerdir. Aralarında tam bir paradoks vardır.

Kürt ulusal sorunu ulus olmaktan alıkonulma gibi çok nadir rastlanan bir etkenden kaynaklanmaktadır. Tarih boyunca ve günümüz-

de kendilerine hükmeden güçler ve iç uzantıları, Kürtlerin nesne olmaktan çıkıp özne haline gelmemeleri için denenmedik yöntem bırakmamışlardır. Devlet olma olumlu veya olumsuz anlamda ulusal gelişmeye belki bir şeyler katmıştır. Fakat Kürtler için böylesi bir ayrıcalık çok nadiren mümkün olabilmiştir. Dolayısıyla sınıflı ve devletli uygarlığı çok az yaşamış ve özümsemiş halk olma ayrıcalığına sahiptir. Demokratik modernitenin şansı açısından bu çok önemli bir ayrıcalıktır. Ortadoğu coğrafyasının merkezinde yerleşik olmaları önemlerini arttırmaktadır. Kapitalist modernite döneminde dıştan dayatılan ulus-devlet egemenliği, gücü yettikçe kültürel soykırımlar ve zaman zaman fiziki kırımlarla Kürtleri kendi içinde eritmek istemiştir. İslâm uygarlığı döneminde de aynı politikalar din aracılığıyla meşru kılınmaya çalışılmıştır. Kürtler iktidar-devlet gücüyle ulusal toplum olmayı sağlama şansına pek sahip değildir. Kapitalist modernite unsurlarının bu yönlü sunacakları şeyler çok sınırlıdır. Günümüzde yaşanan Irak Kürdistan'ındaki siyasi oluşuma tam anlamıyla ulus-devlet denilemez. Yarım ulus-devlet demek daha uygun olur.

Kürdistan coğrafyası, azınlık da olsalar, özellikle yakın geçmişte, başta Ermeniler ve Süryaniler olmak üzere, başka halkların da anayurdu konumundadır. Çok sayıda Arap, Acem ve Türk uzantılar da yerleşiktir. Din ve mezhep yönünden çokluğu yaşamaktadır. Aşiret ve kabile kültürlerinin hâlâ güçlü izleri bulunmaktadır. Kent kültürü fazla gelişmiş değildir. Tüm bu özellikler Kürdistan coğrafyasında demokratik siyasi oluşumlara büyük şans tanımaktadır. Tarım-Su-Enerji alanında komünal birlikler için hem idealdir, hem de bu birlikler zorunluluk arz etmektedir. Ahlâkî ve politik toplumun gelişme koşulları da son derece elverişlidir. Ayrıca ana tanrıça kültürünün ilk önce ve en güçlü biçimde yaşandığı coğrafyadır. Star, İştar, İnanna adıyla tüm Ortadoğu'ya ve dünyaya yayılabilmiş ana-tanrıça kültürünün de ana zeminidir. Üzerinde yürütülen tüm bitirilme çabalarına rağmen, kadın halen en cesur, direnişçi ve onurlu yaşam örneklerini sunabilecek potansiyele sahiptir. Harcanan tüm çabalara rağmen, cinsiyetçi toplum ideolojisi diğer komşu toplumlardaki kadar kurumlaşmış değildir. Kadın eşitliği (farklılığı içinde) ve özgürlüğünün temel kıstas olduğu demokratik toplumun inşasında, tümü iç içe yaşayan bu zengin kültürel özellikler muazzam bir potansiyel ihtiva etmektedir. Dolayısıyla demokratik modernite paradigması altında demokra-

tik ulus ve ekolojik-ekonomik toplum olmaya en müsait koşulları sunmaktadır. Kürdistan Demokratik Konfederasyonu projesi daha şimdiden uygulanma şansına sahiptir. Kapitalist hegemonyayla bağlantılı ulus-devlet uygulamaları, toplum için taşıdıkları olumsuzluk nedeniyle dün olduğu gibi bugün ve yarın da gelişme şansına sahip değildir. Ancak demokratik dönüşümle sınırlı bir şansa sahip olabilirler.

Sayılan tüm özelliklerini esas alan siyasal demokratik oluşumlarla Kürdistan'ı ekonomik ve ekolojik komünlerden oluşmuş bir demokratik konfederasyon olarak geliştirmek tarihsel öneme sahiptir. Çoklu ulusal kimliklere dayalı demokratik ulus inşası, ulus-devlet çıkmazına karşı ideal bir çözümdür; Ortadoğu'nun tüm ulusal sorunlar ve azınlık sorunları için çözüm modeli olabilir. Komşu ulusları bu modele çekmek Ortadoğu'nun kaderini değiştirecek ve demokratik modernitenin alternatif oluşturma şansını güçlendirecektir.

Tarih Kürdistan'ı ve Kürtleri öyle bir konuma getirmiştir ki, kendilerinin özgürlüğünü, eşitliğini ve demokratikliğini bölgenin ve halkların özgürlüğü, eşitliği ve demokratikliğiyle kader birliği yapmaya zorlamıştır.

d- İran ulusal toplumundaki sorunlar tarihsel uygarlıklardan ve son iki yüz yılın kapitalist modernite girişimlerinden kaynaklanmaktadır. İran'da Sümer rahip ideolojisinin üç türevinden de etkilenmiş bir uygarlık geleneği vardır. Zerdüşt ve Mitra geleneği orijinal kimliği oluşturmalarına rağmen, İslâm türeviyle etkisizleştirilmişlerdir. Musevilik, İsevilik ve Grek felsefe ekolünün bir sentezi olarak ortaya çıkan Manicilik, resmi uygarlık ideolojisi karşısında etkili olamamıştır. Daha doğrusu isyancı geleneği beslemekten öteye gidememiştir. İran İslâmî geleneği Şia mezhebine dönüştürüp son dönem uygarlık ideolojisi olarak uyarlamıştır. Günümüzde de kapitalist modernitenin unsurlarını Şia süzgecinden geçirerek (Çin Konfüçyüsçülüğünün modernist biçimi olarak) modernleşmeye çabalamaktadır.

İran toplumu hem etnik hem de dinsel açıdan çok kimlikli nitelikleri itibariyle zengin bir kültüre sahiptir. Ortadoğu'nun tüm ulusal ve dinsel kimliklerine ev sahipliği yapmaktadır. Çoklu kimlikleri tek başına soycu veya dinci ideolojik hegemonyalarla bir arada tutmakta zorlanmaktadır. Çok ince bir tarzda dinci ve soycu bir milliyetçilik biçimini uygulamaktadır. Öte yandan kapitalist moderniteyi uygula-

dığı halde, işine geldiğinde anti-modernist propagandaya başvurmaktan da geri durmamaktadır. Devrimci ve demokratik gelişmeleri geleneksel uygarlık kültürü içinde eritmekte ustalaşmıştır. Despotik bir rejimin ustaca uygulanması söz konusudur. Ortadoğu'nun bünyesi çelişkili, en gergin devlet ve toplumlarının başında gelmektedir. Petrol kaynakları gerginlikleri kısmen yumuşatmaya yol açsa da, İran ulus-devletçiliğinin varlığı dağılmaya en müsait konumda bulunmaktadır. Bunda kapitalist modernitenin baş aktörleri olan ABD-AB hegemonyacılığıyla yaşadığı uyumsuzluklar da oldukça etkilidir.

İran toplumsal sorunlarında demokratik modernite kuramı yetkince uygulandığında önemli çözümleyici sonuçlara yol açabilir. Tüm merkeziyetçi çabalarına rağmen, alttan alta âdeta bir federal İran da yaşanmaktadır. Demokratik uygarlık unsurlarıyla federalist unsurlar (Azeriler, Kürtler, Araplar, Beluciler, Türkmenler) buluştuğunda, İran Demokratik Konfederasyonu projesi anlam kazanabilir ve rahatlıkla çekim merkezi olabilir. Kadın özgürlük hareketi ve komünal geleneklerin de bu proje kapsamında önemli rolleri olacaktır. İran'ın aydınlık geleceği ve Ortadoğu'daki tarihsel rolünü yeniden kazanması ancak demokratik modernite unsurlarıyla (demokratik, ekonomik ve ekolojik toplum) bütünleşmesi ve çıkış yapması sayesinde mümkündür. İran ulusal toplumunun potansiyeli bunun için yeterince güçlü olduğu gibi, İran demokratik ulus gerçeği de bunu gerektirmektedir.

e- Ermeni ulusal sorunu kapitalist modernitenin Ortadoğu'ya girişinde yol açtığı trajedilerin başında gelmektedir. Ermeniler bölgenin kadim halklarındandır. Ağırlıklı olarak Kürtlerle iç içe bir coğrafyayı paylaşmaktadırlar. Kürtler ne kadar tarım ve hayvancılıkla geçinen halksa, Ermeniler de sanki o ölçüde bu ekonomiyi kentlerde zanaatçılıkla besleyen ve beslenen halk durumundadır. Sanatkâr yönü gelişkin bir kültürü de temsil etmektedirler. Kürtlerinkine benzer bir direnişleri olmasına rağmen, geçici ve mevzii örnekler dışında, kalıcı devlet kurumlarına pek sahip olamamışlardır. Ermeniler ilk Hıristiyan halklardandır. Bunda kimlik ve kurtuluş inancı önemli rol oynar. Yahudiler gibi saray çevresinde özellikle zanaatçı kimlikleriyle etkili olmuşlardır.

Kapitalist modernitenin Ortadoğu'ya girişinde Ermenilerin araçsallaştırılmaları stratejik bir hata olmuştur. Hıristiyanlık nedeniyle yaşadıkları Müslüman ablukası altında sıkışmaları, ulus-devlet milli-

yetçiliğinin karşılıklı olarak alevlenmesi sonucunda giderek bir trajediye dönüştü. Bunda erken burjuvalaşan Ermeni eşrafının önemli rolü olmuştur. Avrupa türü milliyetçilik ve hegemonik işbirlikçilik, yaşadıkları felaketin iç nedenidir. Ortadoğu kültürüne beş bin yılı izlenebilen bir kültürle büyük katkıda bulunan Ermeniler, 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar oynanan modernite komploları sonucunda yaşanan büyük felaketin kurbanı olmuşlardır. Yahudilerden sonra dünyaya dağılan ikinci önemli diaspora halkı durumundadır. Azerbaycan'ın batısında küçük bir Ermenistan'ın kurulması, Ermeni ulusal sorununun çözümlendiği anlamına gelmez; bu oluşum Ermenilerin yaşadıkları trajedinin etkisini telafi edemez. Ermeniler kaybettikleri yurtlarını hep arayacaklardır.

Dolayısıyla günümüz için Ermeni sorunu, kaybettikleri yurdu bulmak biçiminde anlam kazanmaktadır. Fakat o yurdu aradıkları yerde başka halklar da yaşamaktadır. Birinden yurdunu alıp diğerine vermek ne kadar yanlış ve affedilmez bir suçsa, tersi de o denli suçtur. Ulus-devletin korkunçluğu Ermeni sorunuyla bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Sınır anlayışı ve homojen ulus peşinde koşması bu korkunçluğun gerçek nedenidir. Arkasındaki sistem ise kapitalist modernitedir. Hıristiyanlık ve modernite karışımı zihniyet ve yaşam tarzı Ermenileri olsa olsa tüketir. Düşmanları ne kadar alçak ve faşist zihniyetli olurlarsa olsunlar, soykırımların kendilerine yönelik nedenlerini keşfetmekle yetinmeyip yeni çıkış yolları aramaları da uğraşmaları gereken hayati görevleridir. Çok uluslu, demokratik ve komünal temeldeki konfederalist oluşumlar belki de en çok Ermeniler ve benzerleri için ideale yakın çözüm olanakları sunarlar. Demokratik modernite unsurları temelinde yoğunlaşmaları ve kendilerini Ermeni Demokratik Ulusu olarak yenilemeleri halinde hem Ortadoğu kültüründeki tarihi rollerine yeniden kavuşacaklar, hem de kurtuluşun doğru yolunu bulmuş olacaklardır.

f- Asuri ulusal sorunu Ortadoğu'nun bir uygarlık devinin hazin öyküsünü dile getirir. Asur adlı Mezopotamya tanrısıyla kendilerini özdeşleştiren bir halk olarak, Ermenilerin yaşamış oldukları trajedi kadar vahim bir sonucu yaşayan Asurilerin yitirilişini Ortadoğu kültürü için büyük kayıp olarak değerlendirmek gerekir. Denilebilir ki, Asurluların en büyük düşmanı Asur uygarlığının kendisi olmuştur. Tıpkı Sümer, Akad ve Babil uygarlığının Sümer, Babil ve Akadların

düşmanı olması gibi. Neden? Çünkü bir uygarlığın tekelci gasplar sonucu büyüttüğü bir kültür veya o kültürün halkı, o uygarlık tekelinin ortadan kalkmasıyla kendini birçok tehlikeye açık bir boşlukla karşı karşıya bulur. Bu halkların kendileri bu boşluğu hemen doldurmazlarsa, muhtemelen dolduracak olan güç, intikamını o uygarlıktan geriye kalan kültürden ve halkından alacaktır. Asurlular böylesi bir gelişmenin kurbanı olmuşlardır. Asurlular Ortadoğu kültürünün, özellikle Sümer, Akad, Babil, Hitit, Fenike, Mitanni, Urartu, Med, Pers, Helen, Sasani, Bizans ve İslâm kültürünün hem hafızası hem de en iyi besleyeni ve besleneniydiler. Hıristiyanlığın ise birinci sıradaki yaratıcı halkıydılar. Ortadoğu uygarlığında ticaret tekelinin yaratıcı unsuruydular. Ortadoğu uygarlığıyla bu denli içli dışlı olmaları kaderlerini elbette bu uygarlığa bağlı kılacaktı. Onun yükselişiyle yükselecekler, düşüşüyle düşeceklerdi.

Asurilerin kapitalist moderniteyle işbirliğine yönelmeleri Ermenilerde olduğu gibi ters etkiye yol açtı. Hıristiyanlıkla yaşadıkları tecridin moderniteyle derinleşmesi hazin sonlarını hazırladı. Kapitalist hegemonyacıların basit taktik hesaplarının Hıristiyanlıkla beslenip erken ulus-devletçi düşünce ve eylemini gündemleştirmesi, yaşadıkları büyük felaketin kendilerinden kaynaklanan en önemli nedeniydi. Asuriler de Ermeniler gibi ağırlıklı olarak Kürdistan coğrafyasının kadim bir halkıdır. Her iki halkın felaketinde sadece devlet kaynaklı Türk İttihat ve Terakki milliyetçiliğinin faşist soykırımcı uygulamaları değil, işbirlikçi Kürtlerin de önemli rolleri olmuştur.

Asuri ulusal toplum sorunu uygarlık kökenli olduğu kadar, Hıristiyanlık ve modernite ideolojileriyle birlikte gelişmiştir. Ermeniler açısından olduğu gibi çözüm için radikal dönüşüm gereklidir. Klasik uygarlık ve kapitalist modernite zihniyeti ve maddi olanaklarına ilişkin heves ve arzularını kırıp, demokratik uygarlık ve demokratik modernite unsurları (demokratik, ekonomik ve ekolojik toplum) üzerinde yoğunlaşmaları, kendilerini Asuri Demokratik Ulusu olarak yeniden inşa etmeleri, tükenişe karşı varoluşçu çıkışın ve özgür yaşamın yeni yolu olabilir. Ortadoğu kültüründe sahip oldukları büyük hafıza birikimlerini demokratik modernite kültürü olarak yenilemeleri, hem tarihsel rollerine yeniden kavuşmalarına hem de gerçek kurtuluşlarına yol açabilir.

g- Yahudi sorunu Ortadoğu toplumsal sorunu olduğu kadar bir dünya sorunudur da. Yahudileri tarih boyunca izlemek, bir anlamda Ortadoğu kültürünün sorunlaşmış halinin serüvenlerini izlemek gibidir. Yahudiler neden sorun oldular, nasıl dağıldılar, nerelere dağıldılar, neler oluşturdular, hangi sonuçlarla karşılaştılar? Bu soruların nedenleri ve cevapları uygarlıkları yargılamakla özdeştir. Savunmamın önceki kısımlarında genişçe değinme ihtiyacı duyduğum Yahudiler ve Yahudi sorunu için birkaç tamamlayıcı yargıda bulunmakla yetinmek durumundayım.

Ortadoğu kültüründe büyük katkıları olan peygamberlik kurumu büyük ölçüde Yahudi oluşumudur. Şüphesiz bunda Sümer ve Mısır kadim kültürleriyle bir bütün olarak bölgenin kabile kültürlerinden yararlanmışlardır. Yahudilerin bu kültür kaynaklarını âdeta reformdan geçirip kendi kabile kültürlerine dönüştürerek temsil etmeleri büyük yetenek ister. Yahudilik esas olarak bu yeteneği ifade eder. Bunu bazen paraya, bazen atom silahına dönüştürerek dünya çapında etkili olmayı başarmışlardır.

Yahudi sorununun kaynağında gösterdikleri bu yetenek önemli rol oynar. Tarihte ve günümüzde kabile tanrıcılığının kapitalist modernite döneminde kendini milliyetçilik ve ulus-devlet olarak, seküler tanrısallıklar olarak sunması Yahudicilikle yakından bağlantılıdır. Yahudiler tıpkı Asuriler gibi kendi yarattıkları uygarlık ve modernite geleneklerinin kurbanı oldular. Kutsal Kitap'ta sözü edilen Leviathan, devlet metaforu olarak kendi icatlarıdır. Leviathan'ın kapitalist modernitede ulus-devlet olarak şekillenmesi, önce Napolyon ve daha sonra Hitler kişiliğinde temsil edilmesi, Yahudi teolojik kültürüyle yakından ilişkilidir. Çok iyi bilinmektedir ki, Yahudi soykırımı bu modernite canavarının aldığı biçimlerden biri tarafından gerçekleştirildi. Kaldı ki, ilk ve orta çağlarda da benzer olaylar başlarına az gelmedi. Yahudilerin kendi elleriyle yarattıkları canavar tarafından büyük felaketlere uğratıldıklarını belirtmek yine bu kültürün öğrettiği hakikate sadakatin gereğidir.

Çıkış, Kutsal Kitap'ın ilk adıdır. Yahudiler için önemlidir. Bu önem hâlâ devam etmektedir. En azından Mısır'dan, daha önceleri ise Ur'dan (Urfa'dan) çıkışları kadar önemli çıkışlara ihtiyaçları vardır. Eski Kenan ellerinde Filistinlilerle ve onların arkasındaki Arap dünyasıyla geçmişte ve bugün yaşadıkları neredeyse üç bin yıllık çelişkiler

ve çatışmalardan çıkış için bir yol bulmaları gerekiyor. Bu savunmayı yapmama yol açan yakalanma, tutuklanma ve hükümle bugünkü Yahudi ulus-devleti İsrail'in birinci elden ilişkisi olmasına rağmen bir Urfalı olarak benim kendileri için naçizane görüşüm, savunmam boyunca geliştirmeye çalıştığım demokratik modernite unsurlarında çıkış aramalarıdır. Şüphesiz Yahudi kökenli aydınlar bu yönlü gelişkin görüşlere sahipler. Mesele tek başına görüş sahibi olmakla çözülmez. Yahudilerin Ortadoğu demokratik kültürüyle yeniden ilkeli bir buluşmayı gerçekleştirmeleri gerekir. Ulus-devletli bir Ortadoğu jeopolitiğinde, İsrail ulus-devlet olarak hep savaşın içinde olmak durumundadır. Ateşi ateşle söndürmek mümkün değildir. Kapitalist modernitenin hegemonik gücünü arkasında bulmak güven verse de, köklü bir çözüm için bu da yeterli değildir. Kapitalist moderniteyi aşmayan hiçbir sistem kalıcı güvenlik sağlamaz.

Genelde Yahudi ve özelde İsrail sorunu çözülmeden, ne Ortadoğu'da ne de dünyada toplumlar sorunlarını çözebilir. Ulus-devlet perspektifli tüm yaklaşımların sorun çözen değil, ağırlaştıran özellikte olduklarına dair hiçbir örnek İsrail-Filistin örneği kadar öğretici değildir. İsrail-Filistin Savaşında dünyanın parası ve kanı akıtıldı. Bütün bunlardan geriye içinden çıkılması daha da zorlaşmış ağır bir sorunlar yumağı miras kalmıştır. İsrail-Filistin örneğinde iflas eden, kapitalist modernite ve onun ulus-devletçi paradigmasıdır.

Yahudiler Ortadoğu kültürünün ana varlıklarından biridir. İnkârları ve soykırımları herkes için bir kayıptır. Kendilerini bile soykırıma uğratan Leviathanlarla barış ve güvenlik içinde yaşayamayacakları yeterince açıklık kazanmıştır. Yahudiler de Ermeniler ve Asuriler gibi Demokratik Ulus olarak yeniden inşayla Ortadoğu Demokratik Konfederasyonu'nda daha rahat yer edinebilirler. Bu konuda düşünce olarak Doğu Akdeniz Demokratik Konfederasyonu projesi iyi bir başlangıç olabilir. Katı ve ucu kapalı ulusal ve dinsel kimlik anlayışları bu proje kapsamında ucu açık ve esnek kimliklere evrilebilir. İsrail bile daha kabul edilebilir bir ucu açık demokratik ulusa dönüşebilir. Şüphesiz İsrail'in komşularının da benzer bir dönüşümü yaşamaları gerekir.

Ortadoğu'nun yaşadığı yoğun gerginlik, çatışma ve savaşlar modernite dönüşümünü zorunlu kılmaktadır. Ağırlaşmış ulusal ve toplumsal sorunlar modernite dönüşümü sağlanmadan aşılamaz.

Sadece Arap-İsrail çelişkisi bile tek başına modernite dönüşümünün gereğini vurgulamaktadır. Hâkim sistem temel sorunları çözemiyorsa, yapılması gereken sistemin çözülmesidir. Demokratik Modernite bu çözülmenin alternatifini sunmaktadır.

h- Helen kültürünün Ortadoğu'dan, özellikle Anadolu'dan tasfiye edilmesi büyük bir kayıptır. Bu tasfiye arkasında travmatik sorunlar bırakmıştır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türk ve Yunan ulus-devletlerinin karşılıklı göç temelinde yaptıkları tasfiyeler soykırımlar kadar acılı bir iz bırakmıştır. Halkların binlerce yıllık kültürel mekânlarından böylesine koparılmaları hiçbir devletin yetkisinde değildir. Tarihte örneğine pek rastlanmaz. Ulus-devletin gayri insani yüzünü bundan daha çarpıcı biçimde gösteren başka bir örnek az bulunur. Hâlbuki yaklaşık M.Ö. 300 - M.S. 300 döneminde Helenizm, Ortadoğu'nun en görkemli kültürel sentezini başarabilmişti.

Helen, Yahudi, Asuri ve Ermeni kültürlerinin İslâmiyet'le hızlanan tasfiye süreçleri Ortadoğu uygarlığının çöküşünde büyük rol oynamıştır. İslâm kültürü hiçbir zaman bu kültürlerin bıraktıkları boşluğu doldurma gücünde olamamıştır. Kapitalist modernite 19. yüzyıl başlarında Ortadoğu'ya girişinde âdeta bir çöl manzarasıyla karşılaşmıştı. Kültürel erozyonun yarattığı bir çölleşmeydi bu. Kültür direniş demektir; kültür güçlü olmayınca direniş de güçlü olmaz. Bölgenin fethedilmesi hiç de zor olmadı. Ortadoğu'nun çöküşünde ve bugünkü halinde, yaşanan kültürel tasfiyelerin rolü küçümsenemez. Ulus-devletin homojen ulus projeleri kültürel katliamların baş sorumlusudur. Dinsel ümmetler çağında bile asla bu denli homojenlik peşinde koşulmadı.

g- Kafkas kökenli etnik grupların yaşadıkları sorunlar da önemlidir. Bu gruplar tarih boyunca hep Ortadoğu'ya akarak bölgenin kültürel zenginliğine katkıda bulunmuşlardır. Kültürel bütünlüğe ve zenginliğe katkıları asla küçümsenemez. Modernite bu azınlık kültürleri de boğuntuya getirdi.

Sonuç olarak, kökenleri sınıflı-devletli uygarlıkta yatan ve kapitalist moderniteyle birlikte soykırımlara kadar varan Ortadoğu'nun temel toplumsal sorunları yapısal küresel krizle birlikte en ağırlaşmış bir dönemi yaşamaktadır. Hâkim modernitenin bölgesel acenteleri, sorunları tanımlamak ve çözümlemek şurada kalsın, neyi temsil ettiklerinin bile pek farkında değildirler. En çok başvurulan dinci ve soycu-

etnik milliyetçilikler çözüm yerine sorunları daha da alevlendirmektedir.

Ortadoğu kültürü aynı zamanda büyük tarihsel devrimlerin oluşturduğu bir yaşam tarzıdır. Kültürel soykırım araçları olan ulus-devletler toplumsal hakikati öldürdükleri ölçüde yaşamı da öldürürler. Tanımlanmaya çalışılan demokratik modernite unsurları, soykırımları durdurmanın ve yaşamı savunmanın teorik-pratik güçleri konumundadır. Demokratik-ekonomik-ekolojik toplum temelinde Demokratik Uluslar Çağı'na geçildiğinde, kendini yenilemiş Ortadoğu kültüründe yaşam eski büyüleyiciliğine yeniden kavuşabilir.

2- Toplumsal Sınıflar ve Bürokrasi Sorunu

Pozitivist ideolojinin kararttığı ve abarttığı toplumsal gerçeklikler içinde sınıf ve bürokrasi önemli bir yer tutar. Sol pozitivistlerin çok abarttığı sınıf olgusu, toplumsal hakikat olarak yeterince anlamlı kılınmamıştır. Sınıfa toplumdan daha çok rol biçilmiştir. Toplum âdeta sınıflardan ibaret sayılmıştır. Sınıfların toplamı olarak bir toplum anlayışı geliştirilmiştir. Doğru olan bunun tersidir. Sınıfsal olgular toplumsal bedene göre bir obezite durumu sayılmalıdır. Zaman zaman zayıflar ve şişmanlarlar. Toplumların sınıfsallıklara indirgenmesi tam bir körlük durumu yaratır. Toplumsal hakikati tüketir. Sınıfçılık ideolojileri uygarlık döneminde tekelci nitelik kazanarak, toplum gerçekliğini saptırarak ve çarpıtarak ifade etmeyi kural ve mantık haline getirmişlerdir. Bilgelik, felsefe mesleği özünde kaybettirilen toplumsal hakikati arama sanatıdır.

Tarih boyunca gelişen sınıfsallaşmayı normal bir toplumsal olgu olarak değil, bir sapma olarak değerlendirmek büyük önem taşır. Kapitalist modernitenin ideolojisi ve sosyal bilimi esas olarak sınıf olgusuna dayalıdır. Egemen ve mahkûm sınıflar olarak kendisini kurgular. Hakikati ifade edememesi, sürekli eleştirel ve dogmatik kalması bu niteliği nedeniyledir. Aynı özelliği tüm sınıflı uygarlık döneminde izlemek de mümkündür. Her iki durumda da sınıfsallık (hâkim ve mahkûm sınıflar) üzerine kurgulanan ideolojik ve bilimsel öğretiler hakikati ileri ölçüde çarpıtır. Hiç eksik olmayan hakikat, doğruluk arayışları sınıfsallık üzerinden kurgulanan zihniyetler ve yaşamlar nedeniyledir. Hakikat tartışmaları ve çekişmeleri de aynı gerçeklikten kaynaklanır. Dolayısıyla toplumsal sorun esas itibariyle bir sınıf olgu-

su olarak belirir. Ekonomik yaşam üzerine kurulunca, ekonomi üstü tekel olarak somutlaşır. Zaten ekonomi fazla gelişmeden sınıfsallık gelişemez. Artık-ürün ve artık-değer ne kadar fazla oluşursa, sınıfsallığın maddi temeli de o kadar çok gelişir. Sert sınıfsal çelişki ve çatışmalar bu fazlalık üzerinden gerçekleşir. Toplumsal gerginlik ve çatışma denilen olgunun temelinde de bu gerçeklik yatar.

Ayrıca her zaman sınıfsal olguya eşlik eden ve lümpen, deklase unsurlar denilen avare, üretimden kopuk kesimler oluşur. Kapitalist modernite ile 'işsizler ordusu' haline getirilen bu kesimler sistemin lanetidir. Böylece hayvanlar âleminde bile olmayan bir olgu insan eliyle insan toplumuna armağan edilir. Sistemin çalışması için kesinlikle bir işsizler ordusuna ihtiyaç vardır. Aksi halde azami kâr kanunu işlemez. Sermayenin büyümesi işsizler ordusu büyümeden gerçekleşmez. Bu olgunun diğer bir sonucu, artan nüfus ve yol açtığı nüfus hareketleridir. Sürekli büyüyen nüfus sadece işsizliği beslemekle kalmaz; gezegenimizin besleyemeyeceği ve çevrenin kaldıramayacağı kadar ağır ekolojik felâketlere de kapı açar.

Marksizm'in ve tüm kapitalist modernite ideolojilerinin en büyük hatalarından biri ilerleme için sınıfsallaşmayı bir zorunluluk saymasıdır. Sistemindeki temel zaaf veya yanlışlık bu yargıda yatar. Bu da kaçınılmaz olarak tahakküm ve sömürünün meşrulaştırılmasına yol açar. Zaruri olarak görülen bir olgunun meşru karşılanması kaçınılmazdır. Bu yargı hakikat olarak değer yitiminde de temel rol oynar.

Bürokratik olgu sınıfsallık olgusunun devletsel-kurumsal ifadesidir. Hâkim sınıfın tüm toplum ve mahkûm sınıf üzerindeki baskı ve kontrol aracıdır. Fakat süreç içinde büyük güç kazanarak özerk bir konuma erişir. Kendisi bir sınıf haline, sınıfsallığın ürediği kaynak haline gelir. Sürekli ayrışarak alt ve üst sınıfsallaşmayı besler. Bu durum bünyesinde sürekli bir ikilemi doğurur. Diğer yandan kendini hep toplum üstü sayması, onun ayrıcalığını oluşturur. Sınıf tekelciliği daha çok bürokrasi üzerinden gerçekleşir. Tarih boyunca sürekli gelişim göstermekle birlikte, kapitalist modernite döneminde bürokrasi âdeta toplumu yutan bir canavara dönüşür. Sınıf çarpıklığı bu dönemde artan bürokrasisiyle birlikte toplumsal olguya en zayıf halini yaşatır. Toplum âdeta sınıf ve bürokrasiden ibaret hale getirilmiş sayılır. Baskı ve sömürünün azamileştiği bu dönemde çelişki ve çatışmalar yoğun yaşanır. Artan çelişki ve çatışmalar daha çok bü-

rokrasiye yol açınca, toplumsal sorun evrimsel gelişmelere ve yer yer devrimsel patlamalara dönüşür.

Mahkûm sınıfsallık hakikat olarak değersizdir. Köle, hakikat izi silinmiş insan bireyini ifade eder. Dolayısıyla köleye dayalı ideolojik ve politik hareketler verimli olamazlar. Ancak toplumun tümü üzerindeki baskı ve sömürüye karşı düzenlenmiş hakikati arama ve kazanma hareketlerinin bir parçası olduklarında ezilen sınıf hareketlilikleri anlam kazanır. Dar sınıfçılık hakikat olarak değersiz olduğu gibi, hareket olarak da fazla başarı şansı sunmaz. Tarihsel gerçeklikler bu konuda öğretici örneklerle doludur.

Sınıf ve bürokrasiye ilişkin bu değerlendirmeler Ortadoğu toplumsal tarihi için de fazlasıyla geçerlidir. Sınıfsallık ve bürokrasi kendini dört temel ideolojik biçim üzerinden meşrulaştırır. Bunlar dincilik, milliyetçilik, cinsiyetçilik ve pozitif bilimciliktir. İdeolojik biçimlenmeler ve sınıfsallıklar arasında sıkı ilişki vardır. Fazla hakikat sunmamaları bu nedenledir. Demokratik toplumun gelişimi sınıfsallığa karşı en uygun alternatiftir. Sınıfa karşı sınıf yaklaşımı hep sınıf doğururken, sınıfsallıkla demokratik mücadele sınıfı toplum içinde azaltarak ve eriterek eşit ve özgür topluma eriştirir. Dolayısıyla sınıfsallığın maddi zemini olan fazlayı ekonomik ve ekolojik toplumla sermaye tekellerine kapatarak toplumun tekrar güçlenmesini sağlar. Uygarlık ve modernite döneminde toplumsal sorunun temelinde yatan etken olarak artı-değer birikimleri demokratik modernite unsurlarınca eritilerek demokratik toplum çözümü gerçekleşmeye başlar. Demokratik mücadelenin tutarlı sınıf mücadelesi olduğu böylece kanıtlanır.

3- Hiyerarşi, İktidar, Devlet Sorunu ve Devrim

Devrimlerin çoğunlukla amaçlarına ters düşmesi hiyerarşi, iktidar ve devlet sorununu doğru çözememeleriyle ilgilidir. Tarih bu konuda da amaçlarına ters düşmüş çok sayıda devrimin enkazıyla doludur. Tanrısal olduğunu en çok idea eden İslâm Devrimi'nden kendisini 18. yüzyıl aydınlanmasının devrimi sayan Fransız Devrimi'ne, yine bilimsel sosyalizmin Rus Bolşevik Devrimi'ne kadar onlarca benzer örnek, kısa süre içinde amaçlarıyla çelişmekten kurtulamamıştır. Bu olgunun temel nedeni, 'kısa süre' içindeki bir devleti veya hiyerarşik iktidar gücünü yenmenin 'uzun süre' kurumu ve kültürü olan uygarlık ve moderniteyi yenmek anlamına gelmediğidir.

Hatta yenilmiş olan devlet mevcut uygarlık veya modernite sistemi içinde bir engel haline gelmişse, devrimle daha da güçlenecek olan dönemin tüm devletlerine karakterini veren uygarlık ve modernite olacaktır. Devleti yenmekle iktidar ve modernite yenilmiş sayılmaz. İktidarın çoğunlukla daha da güçlenmesinin altında yatan temel gerçeklik budur.

Hiyerarşi ve iktidarlar, iç içe geçmiş olgular olarak, binlerce yıllık sürelerle yaşarlar. Devletler daha kısa süre ürünüdürler. Devrimler ise anlık süre olaylarıdır. Bu durum devrimlerin önemli rol oynamadıkları anlamına gelmez. Fakat devrimlerin uzun ve orta süre uygarlıklar ve devlet yapılanmaları içinde özümlenme tehlikesi güçlü bir olasılık olarak hep mevcuttur. Örneğin Ekim 1917 Devrimi hiçbir devlete yenilmedi. Fakat uzun süre yapısal sistemi olan kapitalist moderniteye yenildi. Bunda şüphesiz sadece modernitenin kapitalizm unsuruna karşı savaşmasının, onda da devlet kapitalizmi adı altında en gerici ve tutucu biçimi vasıtasıyla mücadele etmesinin payı belirleyiciydi. Endüstriyalizm ve ulus-devlet unsurlarını ise azami geliştirmeye çalıştı. Moderniteyi çözümlemeden bu tür saplantılı takıntıya kapılması, elbette sonuçta devrimi amaçlarına ters duruma düşürecekti. 20. yüzyıl bu tür devrimlerin enkazlarıyla doludur. Hiyerarşi, iktidar ve devlet kültürüyle mücadele, demokratik unsurların tarihinin doğru yorumunu ve kendi doğru tanımlanmış karşıt öğelerini kullanmayı gerektirir. Devrimler ancak bu temelde amaçlarıyla çelişmeden uzun vadeli sistem olan demokratik moderniteyle bütünleşirlerse başarılı olurlar.

Ortadoğu'nun üç tek tanrılı dininin devrimci yorumunu bu çerçevede yaptığımızda, neden yüce idealleriyle ters düştüklerini daha iyi anlamış oluruz. Uzun süre yapıları olan iktidar ve hiyerarşiye özenmeleri ve hemen devletleşmeleri, bu dinsel devrimlerin başarısızlıklarının temel nedenidir. Bu üç tek tanrılı dinin âdeta bir karşıdevrim yasası olan, karşısında savaştıklarını sandıklarının amaçlarına sıkça sapmalarını bu çerçevede kavramak mümkündür. Modernite döneminde bu oyun çok daha açık oynanır. Ulus-devletle kurumlaştıklarında amaçlarıyla tamamen çelişir duruma düşen tüm ulusal devrimler giderek acı ve öfkeyle anılmaktan kurtulamazlar.

Ortadoğu toplumlarında süre ve yoğunluk olarak en uzun ve güçlü yaşanmış uygarlıklar, hiyerarşi, iktidar ve devlet kültürünün

doruğunu ifade ederler. İktidarın hastalık olduğu daha Gılgameş zamanından beri bilinmektedir. Bilgeler iktidar hastalığından hep bahsetmişler, onu en cezbedici fahişe rolünde tanımlamışlardır. Hiyerarşinin doğduğu, tüm iktidar ve devlet oluşumlarına yataklık ve kaynaklık eden en uzun kültürünün beşiği olması itibariyle de Ortadoğu'da neden demokratik kültürün hep altta kaldığını daha iyi anlayabiliriz. Her aile başkanının kendini küçük bir imparator saydığı toplumda, devrimlerin rolünün neden sınırlı kaldığı da anlaşılırdır. Modernitenin tümüyle devrim sayılması ise, günümüz toplumsal sorunlarının boyutlarını daha iyi anlamamıza imkân sunar. Sorunların kaynağı olan bir fetihçi sistemi temel sorun çözümleyici olarak uygularsanız, sonuç elbette daha da ağırlaşmış toplumsal sorunlar olacaktır.

Son yüzyılda bir ulus-devlet sahibi olmak, neredeyse tanrısıyla en büyük buluşmayı gerçekleştirmek gibi algılandı. Eski tanrılar bile yeni ulus-devlet tanrısının hizmetine koşuldu. Ortadoğu ulus-devletleri halen gerek birbirlerine gerek vatandaş bellediklerine karşı bir savaş aracı olarak işlevselleştirildiklerinin, sistemin hegemonyasının onlara bu rolü biçtiğinin farkında bile değiller. İktidarı merkezileştirmek, devleti aşırı ulusallaştırmak âdeta ulusal devrime yüklenmiş rol sayılmaktadır. Bu kadar çelişkilerle yüklenmiş bir devrimin, başarı şansını bir yana bırakın, idea ettiği eşitlik ve özgürlüğe darbe teşkil etmesi işten bile değildir. Devrimler ancak anti-merkeziyetçi ve anti-iktidarcı olduklarında demokrasiye, eşit ve özgür bir topluma hizmet edebilirler. Ortadoğu'da demokratik kültür abartılmış ulus-devletçi kültürü aştığı oranda gelişme şansı bulabilir. Özünde sermaye ve diğer sömürü tekellerinin yoğunlaşmış ifadeleri olan iktidar ve devlet yapılanmaları, yoğunlaşmış ekonomik ve ekolojik toplumun ifadesi olan demokratik toplumla aşıldıkları oranda, toplumsal sorunların gerçek çözüm yoluna gireceği açıktır. Demokratik uluslar ve onların sistematik ifadesi olarak demokratik modernite hiyerarşi, iktidar ve devletten kaynaklanan sorunların aşıldığı çağı temsil eder.

Devrimlerin anlamlı olabilmeleri ve amaçlarıyla paradoksa girmemeleri için, akabinde iktidar hastalığına ve devletçilik oyunlarına düşmemeleri gerekir. Hemen iktidarlaşan ve devletleşen devrimler sadece bitmiş sayılmazlar; eşitlik, özgürlük ve demokrasi ideallerine de ihanet etmiş olurlar. Devrimler tarihi bu anlamda ihanet tarihinin trajedisini de yaşar. Fransız, Rus ve İslâm Devrimleri bu açıdan büyük

derslerle doludur. Dolayısıyla devrimleri hemen iktidar ve devlet şartlarına bağlamak yerine, uzun süreli ahlâkî ve politik toplum değerlerine bağlamak büyük önem taşır. Ahlâkî ve politik toplumun temelleri ise ancak demokratik siyasetle döşenebilir. Demokratik siyasetle toplumları ayağa kaldırmadan, her toplulukta demokratik örgütler kurmadan ve demokratik önderler yetiştirmeden, demokratik yaşam tarzını uzun süreli deneyimleyip oturtmadan ahlâkî ve politik toplumlar inşa edilemez; politik ve ahlaki toplumun somut ifadesi olarak demokratik toplumlar, dolayısıyla demokratik uluslar oluşturulamaz. Demokratik modernite sürecini böylesine uzun süreli demokratik toplumların ulusal bütünlüklerinden oluşan bir yeniçağ olarak tahayyül etmek ve kuramlaştırmak, günlük yaşamın ekmek, su ve hava kadar vazgeçilmez biçimi olarak değerlendirilmek durumundadır.

Hiyerarşi, iktidar ve devletle ilişkili diğer önemli bir sorun, bizzatihî bu kurumların niteliğiyle ilgilidir. Bu kurumlara dayanarak girişilen eşitlik, özgürlük ve demokrasi arayışları, başta Marksizm olmak üzere, amaçlarını böyle ilan eden ideolojilerin en büyük paradoksudur. Eşitlik, özgürlük ve demokratik kimliğin inkârıyla varlık kazanan bu olgulara dayanarak amaca varmak tarihin yaşadığı en büyük paradokstur. İroniktir: Sınıfsallığın kurumsallaştığı araçlar olan bu olguların panzehiri, ekonomik ve eko-toplum üzerindeki sermaye tekelleriyle demokratik toplum üzerindeki hiyerarşi ve iktidar otoritesini zayıflatmak, devleti hukukla sınırlamaktır. Demokratik siyaset bunun için de vazgeçilmez rol oynar. Demokratik siyaset dışında başka bir araçla (farklılıkları içinde) eşit ve özgür topluma erişilemez. Ne kadar iktidarlaşırsan, o kadar sınıfsallaşırsın. Tersine ne kadar demokratikleşirsen, o kadar sınıfsızlaşırsın. Ortadoğu kültürüne çok kapsamlı bir demokratik siyaset aracı dayatmadan, toplumu sürekli bu araçla uyandırıp ayağa kaldırmadan, eylemleştirmeden demokratik topluma varılamaz. Demokratik topluma varılmadan da hiçbir eşitlik ve özgürlük amacı gerçekleştirilemez, demokratik uygarlık çağına erişilemez.

4- Ortadoğu'da Kent, Orta Sınıf ve Köy-Tarım Toplumunda Çöküş Sorunları ve Çözümü

Kapitalist modernitenin asıl tahribatı kentin çöküşü, orta sınıfın kanserolojik büyümesi ve tarım-köy toplumunun tasfiyesinde kendini gösterir. 19. yüzyılla birlikte hızlanan endüstriyel devrimin kent adına kentin yıkımına yol açan nüfus patlamasını orta sınıfın anormal şişkinleşmesiyle bütünleştirmesi, binlerce yıllık tarım-köy toplumunun çözülmesiyle iç içe yürüdü. Tarım-köy toplumu esas olarak sınırlı bir kent nüfusuna, çevreye ölümcül tehdit oluşturmayan bir yapıya müsait koşullara sahiptir. Tüm ilk ve ortaçağ kentleri tarım toplumuyla dengeli ve işlevselliği olan kentlerdi. Binlerce yıllık kent-köy dengesi fazla bozulmadan ve çevreyi tahrip etmeden varlığını sürdürebildi. Ortaya çıkan sorunlar kenti ve tarım toplumunu tehdit edecek boyutlara varmadı. Endüstriyalizm öncesi kentin tarihi toplumsallaşmada büyük bir role sahipti. Uruk sitesinden (M.Ö. 3500) Venedik kent (1000-1800) yönetimine kadar görkemli bir geçmişe sahip olan birçok kent toplumuna tanık olunmuştur. Kentlerin bilim, sanat, felsefe ve endüstrinin gelişmesindeki rolleri tartışılamaz. Kent devleti bile tam devlet sayılmaz; yarı demokrasi demektir.

Tarih bir anlamda kent etrafında oluşan uygarlık öyküsü olarak anlatılmıştır. Endüstriyalizm öncesi kent yaşamı köy-tarım yaşamıyla denge içinde olmayı hep gözetmiştir. Aralarında çelişki oluşsa da, toplumsal bütünlüğü tehlikeye düşürecek boyutta keskinleşmemiştir. Bu çelişki hiçbir zaman tarım-köy toplumunu çökertecek boyutlara varmamıştır. Karşılıklı bağımlılık ve birbirini besleme esas olmuştur. Endüstriyalizmin bünyesel, azami kâr amaçlı patlaması bu dengeyi bozmakla kalmadı; son iki yüzyılda yol açtığı anormal büyümeyle kent adına gerçekten kentsizliği ve anlamı olmayan bir kentliliği de peydahladı. Tarım-köy toplumunu yıkmakla sözde 'kent-sanayi toplumu' adı altında bir kanserolojik vakaya yol açtı. Orta sınıf patlaması denilen bu olguda hiçbir işlevsellik yoktur. Sadece sayılar vardır.

Orta sınıf işsizliği diye acayip bir kavram ortaya çıkarıldı. Bu sınıfsal ucubeyi meşrulaştırmak için, bazı ideologlar onu demokratik toplumun sağlam maddi temeli diye bir reçete olarak sunmaya çalıştılar. Milyonluk bir yana, on milyonluk kentler ve o denli büyümüş sözde orta sınıflar oluştu. 'Sözde' dememin sebebi maddi olgu olmaması değildir; kendine özgü bir varlığı ve anlamının bulunmamasıdır. Orta

sınıf adlı olguda temsil edilen gerçeklik, toplumun alt ve üst sınıf olarak ayrışmasının bütünleştirilmesidir. Alt ve üst sınıfların 'efendi-köle' diyalektiği özellikle Hegel felsefesinde mükemmel bir biçimde çözümlenmiş ve anlamı ortaya serilmiştir. Fakat aynı Hegel'in ulus-devlet olarak orta sınıfı özgürlüğün gerçekleşimi olarak sunması, büyük felsefesinin en çürük sonucudur. Karl Marks aynı hatayı 'proletarya' sınıfı adına yaptı. Kendine özgü bir varlığı olmayan, toplumdan sapma olarak türetilen iki sınıflı bir olgusallığı daha da anormalleştirerek bir toplumsal varlık olarak sunmak, kapitalist modernitenin en büyük toplumsal sahtekârlığıdır. Tüm kapitalist ideoloji ve sosyal bilimler bu sahtekârlığı meşrulaştırmakla görevlidirler. Bunlar hakikati olmayan bir olgudan hakikat türetmeye çalışırlar. Büyük hakikat yitimini pozitivist metafizikle 'nesnel hakikat' diye sunmayı mesleklerinin asıl gayesi sayarlar.

Endüstriyalizm öncesi kent devletinin alternatifi veya devamı imparatorluk sistemleriydi. Esas olarak tarım-köy toplumuna dayanan imparatorluklar, sağladıkları güvenlik karşılığında kendilerini toplumsal fazlalıkların (artı-ürün ve değerler) sahibi saymışlardır. Sanayi devrimiyle birlikte süreklilik kazanan sermaye birikiminin önünde gerek kent devleti, gerek imparatorluk sistemi bir engel olarak dikilmiştir. Ulus-devlet özünde sermayenin önündeki bu çağdışı kalmış devlet geleneğini aşma ihtiyacından kaynaklanmıştır. Ulus-devlet kapitalist sermaye birikiminin önündeki bu engeller ve tehditleri aştıkça hâkim devlet biçimi haline gelebilmiştir. Dolayısıyla kapitalizm, endüstriyalizm ve ulus-devletçilik kentsiz kentleşme, orta sınıf ve bürokrasinin patlamasıyla tarım-köy toplumunun tasfiyesi iç içe geçen olgulardır. Milyonluk değil, yüz binlik kentler ve o denli büyümüş orta sınıf olgusallığı sadece kapitalist modernitenin en büyük hastalığı, krizi ve kaotik sonucu olarak kalmaz; gezegeni ve çevreyi de yaşanmaz kılar. Postmodernite çok utangaç bir tarzda sınırlı da olsa bu gerçekliğin farkına varmakla aşama sağlamıştır. Modernitenin ağır etkisini taşımaktadır; fakat yine de mahşerin üç atlısını işaret etmekle olumlu bir rol oynamaktadır.

Modernitenin merkezinde böylesi bir olgusallık kazanan kent ve orta sınıfın Ortadoğu'daki yansımaları daha da çürütücüdür. Bunlar anlamı olmayan olgulardır. Anlamlı olmayan derken, olumsal yönünün yokluğundan bahsediyoruz. Yoksa yığınla olumsuz anlamı bağ-

rında taşımaktalar. Kent ve orta sınıfı sadece kendini işsiz bırakmıyor; köy-tarım toplumunu da hızla çözerek olumsuzluğunu kanıtlıyor. Batı'daki endüstriyalizm ve bürokratizmi sağlamaktan çok uzak olan Ortadoğu kentleri ve orta sınıfı, kendi olgusallıklarında tüm toplumu lümpen, deklase olmuş, avare bir konuma itmektedir. Bu sınıfın tarihsel gerçekliğinden kopmuş ve kapitalist hegemonyacılığın acenteliğine indirgenmiş konumu, toplumsal hakikatin en zayıflamış halini doğurmaktadır. Hakikatini geliştirememe olgusallığı daha da olumsuzlaştırmaktadır. Ne Avrupa uygarlığını tam benimseyebiliyor, ne de eski merkezî uygarlığını canlandırabiliyor. Çöküş ve çürüme bu arada kalmış olgusallığı betimliyor. Petrol gibi konjonktürel bir kaynak üzerinde günü kurtaran Ortadoğu kent ve orta sınıfının çok ağırlıklı bir bölümünün konumu daha da vahimdir. Petrol sonrası çöküş herhalde çok daha yıkıcı ve acılı olacaktır.

Bölge toplumuna asıl anlamını veren, yaklaşık on beş bin yıllık tarım-köy toplumsal yaşamıdır. Yaklaşık beş bin yıllık merkezî bir uygarlığa da olanak sunan bu toplumsal yaşamın tasfiyesi sanıldığından çok daha yıkıcı sonuçlar doğuracaktır. Şimdiki gecikmiş kapitalist modernite unsurlarıyla kısa süreli bir idare etme imkânı olsa da, her geçen gün kentin ve orta sınıfın taşınmaz yük olma durumu gerginlik, çatışma ve savaşları sürekli besleyecektir. Güncel olarak yaşanan bu süreç gün geçtikçe temposunu ve yoğunluğunu arttırarak devam edecektir.

Dolayısıyla kentsiz kentleşme, orta sınıf kanserleşmesi ve tarım-köy toplumunun yıkılışı sadece en ağır toplumsal sorunlar olarak belirmezler; toplumun sürdürülemezlik sınırına dayanmasını da ifade ederler. Demokratik modernite unsurları bu sorunların varlığı ve sürdürülemezliği karşısında sadece sorun çözücü olarak rol oynamazlar; tıkanan ve kaotik durumda kalan toplumun çıkış yapmasını da sağlarlar. Öncelikle ekonomik-ekolojik topluma sahip çıkarak, kapitalizm ve endüstriyalizmin çökerttiği tarım-köy toplumunu komünal temelde yeniden inşaya yönelirler. Ekolojik tarım toplumun gıda güvenliğini sağlayarak sorunların en önemli bir boyutunu çözer. Buna 'İkinci Tarım-Köy Devrimi' demek uygun düşebilir. Gerçekten 21. yüzyılla birlikte ikinci bir tarım-köy devrimine ihtiyaç vardır. Bu devrim sadece kenti kurtarmaz, toplumu da orta sınıf kanserleşmesinden korur. Kent ve orta sınıf üzerine inşa edilmiş ulus-devlet fa-

şizmi bu temel üzerinde zayıfladıkça, demokratik toplumun gelişme şansı artar. İkinci bir tarım-köy devrimi olmadan toplumun sürdürülebilmesi gerçekten çok zordur. Bu devrim teknolojiye de hak ettiği yeri vererek endüstriyalizmin tahribatından koruyabilecektir. Kentler yeniden ve daha gelişmiş teknik koşullar üzerinde eski görkemli yaşantılarına kavuşabilirler. Sadece aşırı büyümüş nüfustan kurtulmakla kalmazlar; bunun yanı sıra anlamlı bir işlevsellik kazanmış tarım-köy toplumuyla dengeyi yeniden tutturabilirler. Demokratik modernitenin yeniden yapılanmış kent ve köyü, demokratik toplumun iki dengeli ve sağlam ayağı, beyni olacaklardır. Zenginlik ve çeşitlilik olarak birbirlerini tamamlayarak, ulus-devletin homojen toplum faşizmini aşmada asıl zemini oluşturacaklardır.

Ortadoğu'nun hem şansı hem de kaderi yeniden ikinci bir tarım-köy devrimini gerçekleştirmesine bağlıdır. Kapitalist modernitenin son iki yüzyıllık tahribatları krizden de öte vahşet boyutlarındadır. Modernite her üç ayağı üzerinden sadece hükmedip sömürmüyor, toplumsallığı da yıkıyor. Bu yıkımı aynı moderniteyle durdurmak olanaksızdır. Ateşin ateşle söndürülememesi gibi. Demokratik modernitenin bir ikinci tarım ve köy devrimi olarak gelişim sağlaması kaçınılmazdır. Daha şimdiden su-enerji-toprak savaşları önlenemez boyutlara tırmanmaktadır. Sümer toplumu su-toprak kolektivizmi üzerinden gelişebildi; uygarlık tarihini başlatabildi. Mısır ve Harappa toplumu da öyledir. Bugünkü İsrail bile gücünün önemli bir kısmını modern teknolojik temel üzerine kurulu Kibbutz adlı komünlerden almaktadır.

Dicle-Fırat başta olmak üzere su-enerji-toprak havzalarında geliştirilecek ekolojik ve ekonomik toplum birimleri ikinci devrimin temeli olacaklardır. Bu temelde birbirleriyle dengeli ve tamamlayıcı olarak geliştirilecek köy-kent yapılanmaları demokratik modernitenin yeni mimari yapısını oluşturacaklardır. Ekonomik, ekolojik ve demokratik toplum birimleri bu yeni mimari üzerinden geliştikçe, endüstriyalizm ve ulus-devletçiliğin kent uygarlığı demokratik özerk yapılar olarak yeniden yükselecektir. Buna karşılık köyler yeni teknik koşullarla uyum içinde eko-köyler olarak ikinci devrimini yaşayacaklardır. Ortadoğu kültüründe ikinci tarım-köy ve kent devrimi bu sefer devletli-sınıflı uygarlığın aşılmasında ve demokratik uygarlık çağına geçişte tarihsel rolünü oynayacaktır. Ucu açık, esnek kimlik anlayışıy-

la demokratik uluslar konfederasyonunda her türlü kültürel kimlik barış içinde eşit, özgür ve demokratik toplumun birer üyesi olarak yaşayacaktır. Kapitalist modernitenin bireycilik kültürünün öldürttüğü birey, demokratik modernitenin ahlâkî ve politik bireyi olarak yeniden canlanacak ve özgürce yaşayacaktır.

5- Yerel ve Bölgesel Sorunlar ve Demokratik Ulus Çözümü

Tarihin hiçbir döneminde ulus-devlet kadar yerelin ve bölgelerin kültürüne yıkım getiren başka bir devlet rejimi yaşanmamıştır. Ulus-devlet sadece kent devleti ve demokrasiyle imparatorluk sisteminin aleyhinde, onların zıddı olarak gelişmemiştir. Belki de bu iki olgudan daha fazla yerel ve bölgesel olan tüm kimliksel özellikleri yasaklayarak, yıkarak, özümleyerek tarihsel-toplumdan silmeye çalışmıştır. Hâlbuki en merkezî imparatorluklar bile her zaman yerelin ve bölgeselin hukukuna dikkat etmişlerdir. Yerel ve bölgesel olanın zenginlik olduğunu bilerek, toplumların bundan mahrum edilmemesine özen göstermişlerdir. Kaldı ki yönetimlerin en merkezî olanları bile, kendi otoritelerini reddetmedikçe, yerel ve bölgesel yönetimlerin en geniş özerk yönetimler olmalarına karşı olmamışlardır. Uygarlık tarihi kapitalist modernite dönemine kadar bir anlamda yerel ve bölgesel kimliklerin esas alındığı tarihtir. Her imparatorluk ve uygarlık, sahip olduğu yerel ve bölgesel alanların gücüyle belirlenmiştir.

Tarih bu kimliklerin toplamı olduğu halde, ulus-devletin bunları inkâra kalkıp kendini homojen, tek otorite olarak inşa etmeye çalışması elbette hizmet ettiği sömürü sistemiyle bağlantılıdır. Azami kâr ve sermayenin sürekli birikim eğilimi, yerelin ve bölgeselin kimliğini ne kadar tasfiye ederse o kadar güvenceye kavuşacağının bilincindedir. Homojen ulus-devlet yerel ve bölgesel gücü kırmak ve kültürünü tasfiye etmekle ulusu güçlendirdiği ve ulusal kültürün birliğini sağladığı ideasındadır. Gerçekleşen ise, bir avuç oligarkın güç ve sömürü tekelidir. Hukuk ve kültür birliği bu güç ve sömürü tekelinin meşruiyet aracı olarak işlev gördüğü halde, devletin ve ulusun temel nitelikleri arasında sayılır. Daha da vahim olanı, demokrasi için böylesi bir homojenliğin ideal koşul olduğuna ilişkin ideadır. Köleliğin genel koşulu olarak buna anlam vermek mümkündür. Eğer demokrasi yerel ve bölgesel olanın özgür ifadesi ve kendini yönetmesi değilse, başka türlü nasıl tanımlanabilir? Açık ki, homojen ulus koşulları esas

alınarak demokrasi inşa edilemez. Birey, yerel ve bölgesel olan kendini ifade etmedikçe, kültürel çıkarlarını savunmadıkça demokrasi gerçekleşemez. Devlet eliyle ulusçuluk ne kadar yerelin, bölgeselin ve bireyin demokratikleşmesinin inkârıysa, demokratik ulusçuluk da tersine o denli yerelin, bölgeselin ve bireyin demokratikleşmesidir.

Ortadoğu kültüründe yerel ve bölgesel olan, tarihin her döneminde kendi kimliğini ve hukukunu güçlü savunmuştur. Tüm uygarlık sistemlerinde yerel ve bölgesel kimliklere saygılı olunmuş ve hukuklarına yer verilmiştir. Tasfiye etme ve yok sayma en despotik yönetimlerde bile sonuna kadar yürütülen bir siyaset olmamıştır. Bu yönlü uygulamalar bireysel ve ailesel tasfiye düzeyini fazla aşmamıştır. Yerel ve bölgesel olanı sistematik biçimde tasfiye etmekle ulus-devletin faşist niteliğinin bir kez daha kendini kanıtladığını görüyoruz. Bölgenin son iki yüz yıllık tarihinde ulus-devlet güçlendikçe yerel ve bölgesel olanın tasfiyesinin iç içe gelişmesi bu gerçeği gösterir. Sadece Irak ulus-devlet oluşumu uğruna yürütülen savaşlar ve karşı savaşlar sistemin acımasızlığını ve yok ediciliğini göstermek için yeterli bir kanıttır. Hâlbuki yerelin ve bölgelerin kendilerini demokratik biçimde ifade etmeleri sağlansaydı, belki de İsviçre'yi aşmış bir maddi ve manevi kültürel zenginlik sağlanırdı. Irak'ın halen yaşadığı savaş, kapitalist modernitenin çözümsüzlüğü, tahribatları ve yok edicilikleri konusunda son derece öğreticidir.

Demokratik modernite unsurları en çok yerel ve bölgesel olanın önem kazandığı bir sistematikliği esas alır. Ahlâkî ve politik toplum unsuru, yerel yaşanan bir olgudur. Ekonomik toplum unsuru, ağırlıklı olarak yerel ve bölgeseldir. Ulusallık ve uluslararasılık içindeki konumu olsa bile, kendini güçlendirme temelindedir. Ekolojik toplum zaten her zaman ve her yerde yerel alanda anlam bulan ve uygulanan bir unsurdur. Demokratik toplum yerel birimler üzerinde gerçekleşen unsurların başında gelmektedir. Yerel ve bölgeselden kopuk birey unsuru, kimlik bakımından zayıf olduğu oranda hakikatten de yoksundur. Tersine, ne kadar bölgesel ve yerel kültür temsiline sahipse, hakikat değeri o denli yüksektir. Demokratik ulus ancak yerel, bölgesel ve bireysel olanın kimliğinin özgürce ifadesini gerçekleştirmesiyle oluşur.

Farklı, çoğul kültürel kimliklere sahip uluslar demokratik olmak kadar, zengin ve barışçıl olmaya daha yatkındır. Ortadoğu toplu-

munda yerel ve bölgesel olana demokratik ifade şansı tanınırsa, açık ki sorunlarının büyük kısmı daha kolay aşılacaktır. Tarihsel gelenek de bu gerçeği hep vurguladığı halde, ulus-devlet afeti tarihe kulak tıkar. Kendi homojenik at gözlükleriyle tarihe baktıkça büyük zenginliği tek renk olarak görür veya gördürür ki, bunun sonucu toplumsal gerçekliğin inkârı ve faşizmdir.

Yerel ve bölgesel kültür unsurlarının yoğun ve iç içe yaşandığı Ortadoğu toplumunun bu gerçekliğine demokratik modernite kuram ve uygulama olarak kalıcı çözüm sunar. Gerçekliklerini ifade özgürlükleriyle hakikate dönüştürdükçe, birey ve toplum olarak barış içinde özgür ve eşit yaşam şansına daha çok kavuşurlar.

6- Ortadoğu'da Kadın, Hanedanlık, Aile, Nüfus Sorunu ve Kadın Devrimi

Tarihin şafak vaktinde görkemli toplumsal kimliğiyle ana tanrıça rolünü kendine yakıştıran kadın, ne yazık ki günümüz Ortadoğu'sunda en değersiz meta konumuna indirgenmiştir. Başlı başına trajik bir öyküsü olması gereken bu tarihi fazla açma imkânından yoksunuz. Ama sonuçlarını eleştirebiliriz. Kadın etrafındaki insan eliyle sağlanmış sis bulutlarını dağıtarak gerçeğini keşfetmek ivedi toplumsal görevlerin başında gelmektedir.

Açıkça belirtmeliyim ki, toplumsal cinsiyetçi çözümlemeleri pozitivist buluyorum. Kaba nesnelci yaklaşımlarla kadını çözümleyebileceğimizi sanmıyorum. Özellikle kadına içerilmiş kölelik kodlarını bilmiyoruz. Fazlasıyla fallus-vajina zihniyetine bulaştırıldığı, bu zihniyetin insanın diğer yeteneklerini kötürümleştirdiği kanısındayım. Bu konuda dikkati çeken nokta, tüm bitkiler ve hayvanlar âleminde belli ve anlamlı bir işlevi, süresi ve biçimi olan cinsel birleşme olgusunun insan türünde sınırsız süre, biçim ve işlevle azami yozlaştırılmış bir hal almış olmasıdır. Bunun toplumsal kaynaklı bir yozlaşma olduğu kesindir. Daha doğrusu, toplumsal sorunun (baskı ve sömürü) doğuşu ve genelleşmesiyle birlikte geliştiği belirtilebilir. Kadın sorununun her bakımdan anacıl toplumun çözdürülmesinden kaynaklanan toplumun ana sorunu olduğunu belirleyebilmek doğru tanımlama yapabilmek için gereklidir.

Kadın konusunda erkeğin bencilliği ve gözü karalığı güncel bir olgu olarak her saat gözlemlenebilir. Bu konuda hiçbir ahlâkî ve hu-

kuki kural tanımadan, her toplumsal tabakadan erkeğin gözünü kırpmadan cinayet işleyebildiği de vicdanı olan herkesin göz ardı edemeyeceği bir gerçekliktir. Bu tutumlar çoğunlukla aşk adına sergilenir. Hâlbuki aşkın hakikatle ilişkisi az çok yorumlandığında, bu söylemin en aşağılık bir yalan olduğu hemen anlaşılacaktır. Ne bitkiler, ne hayvanlar âleminde, hatta ne de 'cansız' diye yorumladığımız fizikî âlemde aşka konu olan hiçbir özne bu tür bir eyleme asla yönelmez. Anlamı hâlâ çözümlenemeyen bazı sapmalar gözlemlense de, insan türünde görülen bu yönlü cinayetlerin nedenleri ve anlamı açık ki çok farklıdır. Bu cinayetlerin egemenlik ve sömürüyle bağı öncelikle belirtilmesi gereken hususların başında gelmektedir.

Sorulması gereken temel soru, erkeğin neden kadın konusunda bu kadar kıskanç, tahakkümcü ve cani kesildiği, günün yirmi dört saati boyunca tecavüzcü bir konumda yaşamaktan vazgeçmediğidir. Şüphesiz tecavüz ve tahakküm toplumsal istismar kavramlarıdır. Olup bitenin toplumsal niteliğini ifade etmekte, daha çok da hiyerarşiyi, ataerkilliği ve iktidarı çağrıştırmaktadır. Daha derinlikte yatan bir anlamı ise, yaşama ihaneti ifade etmesidir. Kadının yaşamla çok yönlü bağlılığı erkeğin toplumsal cinsiyetçi tutumunu açığa kavuşturabilir. Toplumsal cinsiyetçilik, cinsiyetçiliğin köreltici ve tüketici etkisi altında yaşam zenginliğinin yitimini, bunun doğurduğu öfke, tecavüz ve hâkimiyetçi tutumu ifade eder. Cinsiyet güdüsünün yaşamın devamlılığıyla ilişkisi açıktır. Fakat hiçbir canlının yirmi dört saat sürekli cinsellik açlığı içinde bir zihniyete sahip olduğu gözlemlenememektedir. Yaşamın cinsellikten ibaret olmadığı açıktır. Bilakis cinsel birleşmenin bir nevi ölüm anı olduğu, daha doğrusu ölüme karşı yaşamın ölümcül bir hamlesi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla ne kadar çok cinsel eylem, o denli yaşam kaybı anlamına da gelir.

Cinsel eylemin tümüyle ölümcül olduğunu belirtmiyorum. Yaşamın sonsuzluk idealini de içinde taşır. Fakat bu ideal, yaşamın kendisi değildir. Tersine, ölüm korkusuna karşı bir tedbirdir ki, fazla hakikat değeri taşımadığı söylenebilir. Söylem şöyle açıklığa kavuşturulabilir: Yaşam döngüsünün tekrarları mı önemlidir, yoksa döngünün tekil olarak kendisi mi? Tekil olanın hakikati tam ifade edildikten sonra, döngünün sonsuz defa tekrarlanması fazla anlam ihtiva etmez. İhtiva edeceği anlam da 'mutlak bilgiye' ulaşma ihtiyacıdır. Bu durumda döngü kendini ne kadar iyi tanırsa mutlak bilgi ihtiyacı da o

kadar karşılanmış olur ki, döngülerin, dolayısıyla cinsi çoğalmanın fazla değeri ve anlamı kalmaz.

Bu kısa değerlendirmelerden çıkarılabilecek sonuç, kadının anaerkil dönemden beri sistemli kurumsal bir toplumsal baskı ve sömürüye tabi tutulduğuna ilişkindir. Kadındaki kölelik hiçbir kölelik biçimiyle karşılaştırılmayacak denli karmaşık ve yaşamsaldır. Uygarlık tarihi içinde kadın köle pazarları, cariyelik, haremlik kurumları olguyu kısmen yansıtabilir. Fakat kapitalist modernitenin kadın üzerindeki uygulamaları haddi hesabı yapılamayacak denli çoğaltılmıştır. Hiçbir uygarlık kapitalizm kadar kadın üzerinde oynamamış, istismarını kurumsallaştıramamıştır. Olgu o denli istismar edilmiştir ki, kadınların ezici çoğunluğu kendilerini en alçakça durumlara indirgeyen uygulamaları kadının temel kimlik özellikleriymiş gibi yansıtmaktadır. Hatta üzerlerinde oynanan oyunların bir parçası olarak kabullenip oyunu oynamakta sakınca görmeyecek kadar ele geçirilmiş bulunmaktadır. Sadece olgusal baskı ve sömürüden bahsetmiyoruz. Yaşamın her hücresine kadar özümsetilmiş bir köleliği ses, renk, beden ve zihniyet biçimleri olarak gönüllüce sunmaktan çekinmemektedir. Toplumsal hakikatle bağını yitirdiğinin ve sahnede oynatılan bir yaşamdan ibaret hale getirildiğinin farkında bile değildir. Daha doğrusu bu imkânı bulamamaktadır. Yaşamın onurunu ve hakikatini kazanabilmek için kadın etrafındaki sisleri dağıtmak olanca yakıcılığıyla önemini korumaktadır.

Kadınsız yaşamın olamayacağı bir gerçek olmakla birlikte, bu denli düşürülmüş bir kadınla onurlu ve anlamlı bir yaşamın paylaşılamayacağı da açıktır. Mevcut kadınlı yaşamın herkesin gırtlağına kadar en alçaltıcı köleliğe gömüldüğü bir tarz olduğunu bilerek ve hissederek çözümleyici ve eylemsel olmak, yaşamın kurtuluşunun doğru yolu olmaktadır. Kadınla anlamlı ve onurlu yaşamın büyük bilgelik ve yücelik gerektirdiğini hiç unutmamak gerekir. Aşk ideası olanların bunu gerçekleştirme yolunun bu bilgelik ve yücelikten geçtiğini her an hatırlamaları gerekir. Başka türlüsü aşka ihanet ve köleliğe hizmettir. Toplumsal hakikate ulaşılmadan aşka erişilemez.

Ortadoğu toplumsal kültüründe güçlü yaşandığı çeşitli kanıtlarla desteklenen anaerkil düzenden sonra gerçekleştirilen ataerkil düzen (M.Ö. 5000'li yıllardan beri yükselişe geçtiği gözlemlenmektedir), ilk toplumsal baskı ve istismarın denendiği sistemi ifade eder. Çocukla-

rın ve malların egemenliğinin erkeğe, babalık kurumuna geçtiği köklü kadın karşıtı bir devrimdir. Tutucu, baskıcı ve istismarcı düzene yol açmasından ötürü daha çok bir karşıdevrimdir. Çok çocuk sahibi olmak ilk mal düzeni olsa gerek. Çocuklar ne kadar çoğalırsa güç ve mal, mülkiyet sahibi olmak o denli artar. Ataerkillik ve hanedanlık ile mülkiyet arasındaki ilişki açıktır. Hanedanlık klandan daha büyük, bilincine varılmış, mülkiyeti tanımış ilk geniş aile kurumudur. Ataerkilliğin ilk biçimidir. Kadının çocuklar ve mallar üzerindeki sahipliğinin gerilemesi, düşüşüyle el ele gider. Ana tanrıça kültürü yerini erkek tanrı-krallar kültürüne bırakır. Sümer kültüründe bu gelişmeler çarpıcı gözlemlenmektedir. Evlilik, aile kurumu uygarlık tarihi boyunca hanedanlık modelinin etkisi altında gelişir. Erkek ile kadın arasındaki güç dengesine dayalı evlilik daha sınırlı yaşanır. Hanedanlık bir erkek egemen ideoloji ve iktidar tekeli olarak kabul gördüğünden veya kabul ettirildiğinden, baskın çıkan evlilikler baba otoritesini tanımak zorundadır. Kısacası doğal değil inşa edilmiş, otoriter ve istismarcı mikro düzenlerdir.

Kapitalist modernite bu düzeni daha da geliştirmiştir. Hukuk alanında kadın lehine yapılan düzenlemeler fiili eşitliği sağlamaktan uzaktır. Evliliği uygarlığın damgası altında geliştirilmiş erkek egemenliğinin, toplumsal cinsiyetçiliğin meşrulaştırıldığı bir kurum olarak tanımlamak mümkündür. Hiyerarşi, iktidar ve devlet tekelinin en yaygın ve toplumun hücresi niteliğindeki birimine yansımış halidir. Özüyle görünüşü, meşrulaştırılması arasında örtük bir çelişki vardır. Kadın şahsında toplumun genel köleliğini en iyi kamufle eden kurum niteliğindedir. Kadının karılaştırılmasıyla (düşürülme, alçaltılma, erkeğin uzantısı haline getirilme) başlayan süreç esas alınarak, toplum da adım adım karılaştırılır. Erkek köleliği kadının karılaştırılmasından sonra ve onunla hep iç içe yürütülmüştür. Kadında uygulanan ve sonuç alınan kölelik, karılık daha sonra erkeklere ve ezilen sınıflara benimsetilecektir. Uygarlıkla gelişen bu süreç kapitalist modernite ile zirve yapar. Faşizm toplumun karılaştırılma sürecinde özel bir anlama sahiptir. Teslim alınmış toplumu ifade eder. Modernite iğdiş edilmiş, savunma yeteneğini yitirmiş, herkesin birbirinin karısı ve kocası kılındığı genel karı toplumunu ifade eder. Süreklileşen sermaye birikimi başka türlü topluma fırsat tanımayacak kadar saldırganlı-

ğı, barbarlığı gerektirir. Köleliğin ve tecavüzün namus adı altında hem meşrulaştırıldığı hem de derinliğine uygulandığı alandır.

Modernitenin maskesini düşüren kurum yine iflas etmiş ailedir. Batı uygarlığında ailenin iflası sadece toplumsal bağların zayıflığını göstermez; toplumla olan çelişkisinin, krizin ve kaotik durumun derinliğini de gösterir. Nasıl ki kadın köleliği toplumsal köleliğin düzeyini belirliyorsa, kadın-erkek ilişkilerindeki kaotik durum da günümüz kapitalist modernitesinin çelişkisini ve kaotik durumunu yansıtır.

Toplumsal cinsiyetçilik kadın-erkek ilişkilerindeki iktidarla sınırlı bir kavram değildir. Toplumun her düzeyine yayılmış bir iktidarcılığı ifade eder. Moderniteyle azamileşmiş devlet iktidarını gösterir. Hiçbir nesne kadın kadar tahrik etme ve iktidara konu arz etme durumunda değildir. Kadın nesneleştirilmiş bir varlık olarak iktidarı azami kılma özelliklerine sahiptir. Sürekli tahrik etme ve iktidarı çoğaltma konumunda tutulur. Kadının iktidarla ilişkisini bu kapsam üzerinde çözümlemek, hakikatini açığa çıkartmak açısından önemlidir. Her erkek iktidar hırsını kadında gerçekleştirme zihniyetine fazlasıyla sahiptir. Aynı zihniyet kadın cinsinin birbirleri ve çocuklar üzerindeki iktidar hırsı olarak daha da çoğalır ve uygulanır. Bu sefer kadın kadının kurdu olur. Zincirleme reaksiyon denilen olay budur. Kadının kapitalist sömürü sistemindeki rolü çok daha açık ve elverişli durumdadır. Sistem için ücretsiz çocuk doğurma ve büyütmekle yetinmez, en az ücretle her işe koşturulur. İşsizler ordusunun baskı ve ücret sistemini sürekli düşürme pozisyonunda tutulur. Ne acıdır ki, en kahırlı emeğin sahibi olduğu halde, Marksistler de dahil, hiçbir öğreti kadının haklarından ve emeğinden bahsetme gereği duymaz. Bunun için gerekli çözümleme ve politik tutumu geliştirmez. Erkek egemenliğinin toplumsal cinsiyetçiliğinin yaygınlığını kanıtlayan bir gösterge de kadın emeğiyle ilgilidir.

Demografya, nüfus sorunu dünyayı ve toplumu sınıf sorunundan giderek daha fazla tehdit etmektedir. Nüfus çoğalması cinsiyetçi toplum ve kapitalist moderniteyle yakından bağlantılıdır. Günün yirmi dört saatinde dinmeyen cinsel iştah, hanedanlık ve aile kültürü ile kapitalizmin, ulus-devletin kâr ve güç için artan nüfus politikası çığ gibi nüfus patlamasını beraberinde getirir. Tekniğin ve tıbbın katkıları buna eklendiğinde ortaya çıkan gerçeklik, toplumun ve çevrenin sürdürülebilirliği açısından en büyük tehlike konumunu ifade eder.

Demografik kaos bu gerçeklikle bağlantılıdır. Gezegenimiz ve çevre çoktan mevcut hacmi (6,5 milyarlık nüfus artarak devam ederse) kaldıramaz sınıra dayanmıştır. Sistemin iflasını bu yönüyle de değerlendirmek önemlidir.

Çok iyi bilmek gerekir ki, çok çocuk doğurma araçsallığı olarak kadın, korkunç ve dayanılması güç bir yük altına sokulmuştur. Sorun çocuk sahibi olmanın çok ötesinde oldukça ağırlaştırılmış bir angarya sisteminden kaynaklanmaktadır. Ayrıca çocuk doğurmanın biyolojik değil, sistemsel ve kültürel bir olgu olduğunu iyi bilmek gerekir. Her çocuk mevcut kültür açısından kadının bir defa değil defalarca ölümü demektir. Çok azla yetinen, tüm sağlık tedbirleri alınmış, her şeyden önce zihnen hazırlanmış bir çocuk doğurma kültürü gereklidir. Sonsuzluk ve güç fikrini çocuk üzerinden değil, mutlak bilgiye ve güzelliğe, ahlâkî ve politik toplumun gelişimine dayandırmak, çocuk yetiştirilmesini bu önceliklerle bütünlük içinde çözümlemek daha anlamlı ve iyi olacaktır. Özcesi çocuk yetiştirilmesini ekonomik ve ekolojik toplumun ihtiyaçları ve özgürlük felsefesi temelinde çözümlemek ve çözmek gerekir.

Sistem reformla düzelme şansını çoktan yitirmiştir. Gerekli olan tüm toplumsal alanlarda yürütülecek bir 'kadın devrimi'dir. Nasıl ki kadın köleliği en derin kölelikse, kadın devrimi de en derin özgürlük ve eşitlik devrimi olmak durumundadır. Kadın devrimi hem kuramda hem de eylemde en köklü çıkışları gerektirir. Öncelikle cinsiyetçi ideolojiye karşı ardıcıl, sürekli bir savaş gereklidir. Kadın devrimi günün yirmi dört saatinde yürürlükteki tecavüzcü zihniyete karşı ahlâkî ve politik olarak da savaşın derinleştirilmesini gerektirir. İktidar ve sömürü amaçlı çocuk doğurma olgusunun mahkûm edilmesini, reddini gerektirir. Çocuk doğurma iradesini tamamen özgürleşmiş kadına bırakmayı gerektirir. Hanedanlık ve aile ideolojisinde devrim gerektirir. Herhalde en önemlisi de kadınla mevcut yaşam felsefesinin, daha doğrusu felsefesizliğinin aşılmasını gerektirir. Kadınla yaşamın gücünü çocuklara sahip olma ve cinsel iştahı giderme anlayışına bağlı olarak değil de, en derin dostluk, arkadaşlık ve toplumsallık bağı olarak, güzelliğin, sadakatin, barışın ve soyluluğun üretilmesinde, eşit ve özgürce paylaşımında görmek gerekir.

Şüphesiz kadınla yaşamın eşit ve özgürce paylaşımı, toplumsal hakikatin mutlaka doğru seyreden karşılıklı bilgeliğini gerektirir. Ger-

çek aşk ancak karşılıklı olarak toplumsal hakikatin güç dengesinde yaşanabilir. Köleliğe, tecavüze ve iktidara bulanmış kişiliklerde aşk asla gerçekleşmez. Yoğun ve sürekli yaşanan başarısız deneyimler ve aile iflasları bu gerçeği doğrulamaktadır. En az erkek kadar kadının da toplumsal güce ve bilgeliğe sahip olması durumunda sevginin ve güzelliğin, iktidarsız, barış içinde eşitçe ve özgürce üretilerek ve paylaştırılarak yaşanması sağlanabilir. Günümüz, 21. yüzyıl kadın devrimine öncelik vermeyi şart kılıyor. "Ya yaşam ya barbarlık" sloganı bu devrimi dayatıyor.

Ortadoğu toplumu ikinci bir tarım-köy devrimine ihtiyaç duyduğu gibi, bu toplumun ikinci bir kadın devrimine de ihtiyacı vardır. Anaerkillik neolitiğin kadın devrimidir. Daha doğrusu, muhteşem neolitik devrim bir kadın devrimiydi. İnsanlığın halen mirası üzerinde geçindiği bir devrimdir neolitik devrim. Ataerkin, uygarlığın ve modernitenin karşı devrimi temelinde doğal toplumu gerileten, kadının en derin köleliğini ve sömürüsünü doğuran ve tüm topluma yaygınlaştıran bu büyük karşıdevrim, günümüzde sistematik krizini ve kaotik durumunu bütün toplumsal alanlarda yaşıyor, çözülüyor. Kadına dayatılanın yaşama ihanet olduğu anlaşılıyor. Yaşanmak isteniyorsa, öncelikle bunun için kadınla yeniden karşılıklı bilgelikle güç dengesi içinde güzellik ve yücelik duygularının üretilmesi ve paylaşılmasının başarılması gerekiyor. Bu gerçeğin inşa edilmesi, hakikatine varılması gerekiyor. Bu konuda tekilin ve evrenselin, yani somut kadın ve erkekle ideal soyut kadın ve erkeğin ve iç içe yaşanması gerekiyor. Bunun yaşanması için bilincinin ve iradesinin oluşturulması gerekiyor. Mülk olarak, sahip olarak birbirini köklü bir biçimde terk etmek gerekiyor. Geleneksel namus yerine, güzelliğin ve soylu kişiliğin çekiciliğini geçerli kılmak gerekiyor.

Köklü bir kadın devrimi, dolayısıyla erkeğin zihniyet ve yaşam değişikliği yaşanmadan yaşamın kurtuluşu olanaksızdır. Çünkü yaşamın başat öğesi ve hatta kendisi olan kadın kurtulmadan, yaşam hep bir serap olarak yaşanacaktır. Erkeğin yaşamla ve yaşamın kadınla barışması sağlanmadıkça, mutluluk da boş bir hayal olacaktır. Kadın ve özgür yaşam için toplumsal gerçekler sınırsızdır. Ortadoğu toplumu ve kadını yaşadığı uygarlık ve fethine uğradığı moderniteyle düşürüleceği kadar düşürülmüş, kendisi olmaktan çıkarılmış, nesne konumuna getirilmiştir. Toplumsal sorunun kadın üzerinde çözüm-

lenmesi ve çözümüne aynı olgu üzerinden gidilmesi doğru bir yöntemdir. Sorunların anasına ancak çözümlerin anası olan kadın devrimi dayatılarak hakikate doğru adımlarla varılabilir.

Demokratik modernite çözümü kadın sorunu ve devrimi konusunda idealli ve eylemlidir. Demokratik modernite ulusları kadınsız projelenip uygulanacak projeler değildir. Tersine, her adımında kadınla bilgeliğin ve eylemliliğin paylaşılmasıyla gerçekleştirilecek devrimlerdir. Ekonomik toplumun inşası kadın öncülüğünde gerçekleştiği gibi, yeniden inşası da kadının komünal gücünü gerektirir. Ekonomi kadının öz toplumsal mesleğidir, eylemidir. Ekoloji ancak kadın duyarlılığıyla toplumla buluşturulacak bir bilimdir. Kadın kimlik olarak çevreseldir. Demokratik toplum kadın zihnini ve özgür iradesini gerektiren toplumdur. Demokratik modernite açıkçası kadın devrimi ve kadın uygarlığı çağıdır.

7- Nasıl Yaşamalı, Ne Yapmalı ve Nereden Başlamalı?

Ortadoğu kültüründe hakikat, hakikat uğruna yaşam ve ölüm önemli kavramlardır. Avrupa kültüründe teorik-pratik ikilem olarak yansıtılan bu kavram giderek özünden boşaltılmış, parçalanmış ve bütünlüğünü kaybetmiştir. Geç modernitede bu husus daha belirgindir. Hakikat ekonomizme mahkûm edilmiştir.

Hakikat arayışı en çok toplumsal sorunlar baş gösterdiğinde gündeme girmiştir. Bu dönemlerde bir söylem ve eylem kendini mutlak hakikat olarak sunmaya çalışmıştır. Hakikatin sosyolojik çözümlemesi haksızlıklarla bağlantısını açıkça ortaya koyar. Toplumsal emeğin sömürüsü ve değerin gaspı haksızlık olarak tanımlanırken, bunun araştırılmasına ve gereğinin yapılmasına da hakikat çalışması denilmiş ve hep yüceltilmiştir. Haksızlığın hak arayışına götürmesi ve hak'ın tanrı ile özdeşleştirilmesi, her iki kavramın toplumsallıkla bağını yansıtır. Tanrı kavramının metafizik soyutlama dışında toplumsal vicdanla bağı böylelikle bir kez daha doğrulanır.

Hakikatin peşine düşmek haksızlığın hesabını sormayı beraberinde getirir. Kendini en yüce varlık olarak tanrı diye sunan toplumsal kimlik kendine yönelik haksızlığı böyle yanıtlamış, haksızlığı mahkûm edip aştırmaya çalışmış ve haksızlığın ortadan kaldırılmasını Tanrı cezası olarak değerlendirmiştir. Toplumun içinden ve dış doğadan toplumsal kimliğe yönelik tehditler ve haksızlıklar arttıkça toplumsal

kimliğe daha çok vurgu yapılmış, uğruna büyük nazarlar (tanrısal görüş = teori) ve eylemler (tanrısal işler) geliştirilmiştir. Dinin ve felsefenin kaynağında toplumsal kimliğin yattığını kavramak bu nedenle önemlidir. Dolayısıyla dinin ve felsefenin kaynağını başka yerde aramak boş bir çabadır.

Kapitalist modernitenin ideolojik hegemonyacılığında ulaşılmaya çalışılan amaçların başında hakikat kavramına ve eylemine ilişkin tarihsel-toplumsal gerçekliklerin karartılması ve bastırılması gelir. Bu hegemonya altında din ve felsefe milliyetçiliğin geliştirilmesine ve ulus-devletin tanrısallaştırılmasına hizmet eden birer araca dönüştürülmüştür. Teori ve pratik ulus-devletçiliğin kavram ve uygulamalarının yüceltilmesine ve ölümsüzleştirilmesine hasredilmiştir. Bilim pozitivist felsefenin güdümünde modernitenin üç sacayağından kaynaklanan sorunların çözümlenmesine ve çözümüne indirgenmiştir. İnsanlık tarihi kadar eski hakikat savaşçılığı basit menfaatlerin teminine yöneltilmiştir. Esas sorunu oluşturan ve tehdit altında bulunan toplumsal kimlik hakikatin konusu olmaktan düşürülürken, yerine bireycilik ikame edilmeye çalışılmıştır. İnsan hakları bu bağlamda istismar konusu edilmiştir. Kendini doğrucu ideoloji olarak sunan sistem karşıtı görüşler bile modernite paradigmasını aşma cesaretini göstermeye yanaşmamaktadır. Liberalizm, sistemin resmi ideolojisi olarak, sağ ve sol üzerindeki tekelini günümüze kadar sürdürebilmiştir.

Modernitenin ideolojik tekeli olarak liberalizm bir yandan görüş enflasyonu yaratırken, diğer yandan en büyük vurgunu enflasyon sayesinde yaptığı gibi, görüş enflasyonunda da işine en çok yarayanları kullanıp medyası aracılığıyla zihinleri bombardımana tabi tutarak azami sonucu almaya çalışır. Görüş tekelini sağlama almak ideolojik savaşının nihai amacıdır. Temel silahları dincilik, milliyetçilik, cinsiyetçilik ve pozitivist din olarak bilimciliktir. İdeolojik hegemonya olmadan, sadece siyasi ve askeri baskıyla moderniteyi sürdürmek olanaklı değildir. Liberalizm dincilik yoluyla kapitalizm öncesi toplum vicdanını kontrol etmeye çalışırken, milliyetçilik yoluyla ulus-devlet vatandaşlığını ve kapitalizm etrafında gelişen sınıfsallıkları kontrol edip denetim altında tutar. Cinsiyetçiliğin hedefi kadına nefes aldırmamaktır. Hem erkeği iktidar hastası yapmak, hem de kadını tecavüz duygusu altında tutmak cinsiyetçi ideolojinin etkili işlevidir. Pozitivist

bilimcilikle akademik dünyayı ve gençliği etkisizleştirirken, sistemle bütünleşmekten başka seçeneklerinin olmadığını gösterip tavizler karşılığında bu bütünleşmeyi sağlama alır.

Liberalizmin ideolojik saldırısı karşısında nasıl yaşamalı, ne yapmalı ve nereden başlamalı soruları aciliyet kazanır. Sistem karşıtlarının bu sorulara verdiği yanıtlar en azından günümüze kadar etkisiz kılınmış, etkili olan her üç önemli soruya modernitenin verdiği yanıtlar olmuştur. Modernitenin son beş yüz yıldır geliştirdiği yaşam tarzı nasıl yaşamalı sorusunun cevabına ezici biçimde damgasını vurmuştur. Kapitalist modernite çağında belki de tarihte hiçbir çağda geliştirilememiş bir özümsetme ve kabul ettirme gücüyle yaşam tarzları homojenleştirilmiştir. Herkesin yaşam kalıpları evrensel kurallar altında tek tipleştirilmiştir. Farklılıklar tek tipleştirmeler karşısında cılızdır. Modern yaşam denilen yaşam tarzına başkaldırı, delilik olarak damgalanıp anında sistem dışına sürülmeye mahkûmdur. Bu sürgün tehdidi karşısında çok az kişi başkaldırıyı sürdürme cesareti gösterir.

Ne yapmalı sorusu da çok önceden, beş yüz yıldır ayrıntılı cevaplarıyla yanıtlanmıştır: Bireyci yaşayacaksın, hep kendini düşüneceksin, "Tek yol modernite yoludur" deyip üzerine düşeni yapacaksın! Yol belli, usul bellidir: Herkes ne yapıyorsa, sen de onlar gibi yapacaksın. Patronsan kâr elde edeceksin. Emekçiysen ücret peşinde koşacaksın. Bu sorunun başka tür cevapları peşinde koşmak aptallıktır. Israr edilirse sonuç sistem dışına sürülmedir, işsizliktir, çaresizliktir, çürümektir. Yaşam korkunç bir at yarışına dönüştürülmüştür. Ne yapmalı görmeye dursun, nereden başlamalı sorusu sistem açısından "Kendini sıkı eğittiğin yerden başla" biçiminde bir yanıt alır. Okul ve üniversiteler sistem içinde başarılı olmak için vazgeçilmez başlama mekânlarıdır.

Demokratik modernitenin sistem karşısında hakikat arayışı, ideolojik duruşu ve üç temel soruya verdiği yanıt açık ki alternatif sistem değerindedir. Toplumsal kimliği tüm yönleriyle aramak, çözümlemek ve çözümlerini sunmak hakikat savaşının özüdür. Savunma kalın çizgiler halinde de olsa bu arayışın ve savaşın sonuçlarını sunmuştur. Tekrarın anlamı yoktur. İdeolojik duruş hâkim modernitenin ideolojik hegemonyasını kapsamlı eleştirilerle aşmayı ifade eder. Eldeki toplumsal hakikatlerin savunulması ideolojik duruştur. Kapita-

list modernitenin hakikatten yoksunluğunu (bireyciliği topluma tercih etme, toplumsal kimliği saldırı altına alma) gösterme, ekonomik, ekolojik ve demokratik toplumun, ulusun hakikatini ve hakikat gücünü yansıtma bu duruşla ilgilidir.

Nasıl yaşamalı, ne yapmalı ve nereden başlamalı sorularına verilecek ilk ortak cevap sistemin içinden ve sisteme karşıtlık temelinde başlamalıdır. Fakat sistemin içinden sisteme karşıtlık, eski bilgeler düzeyinde her an ölüm pahasına hakikat savaşçılığını gerektirir. Nasıl yaşamalı sorusunun yanıtı nereden başlamalı sorusunun yanıtı ile iç içe olacak şekilde, modernitenin bir zırh gibi giydirdiği deli gömleğini çıkarır misali modernist yaşamı terk edecek, nefret ederek bu yaşamdan vazgeçeceksin. Gerektiğinde her an kusarak mideni, beynini ve bedenini içindeki bu yaşamdan arındıracaksın. Modernist yaşam kendini sana dünya güzeli gibi sunsa bile, içindekini kusarak yanıt vereceksin. Diğer iki sorunun yanıtı ile iç içe olarak, ne yapmalı sorusuna sisteme karşı hep eylemlilik biçiminde bir karşılıkla yanıt vereceksin. Ne yapmalı sorusunun yanıtı bilinçli ve örgütlü pratiktir.

Demokratik modernite sistemi açısından üç sorunun yanıtı bu sistemin unsurlarıyla ideolojik ve eylemsel buluşmayı ifade eder. Eskiden öncü parti kavramı denilen misyon demokratik modernitenin kuramsal ve eylemsel öncülüğü olarak yetkinleştirilmiştir. Sistemin üç temel ayağı olan ekonomik, ekolojik ve demokratik toplumun (kentsel, yerel, bölgesel, ulusal ve ulus ötesi demokratik konfederalist yönetim) zihinsel ve iradesel ihtiyacını karşılamak yeni öncülüğün temel misyonudur. Bunun için yeterli sayıda ve nitelikte akademik yapıların inşası gereklidir. Sadece modernitenin akademik dünyasını eleştirmekle yetinmeyen, bununla birlikte alternatifini de geliştiren yeni akademik birimler içeriklerine göre çeşitli adlarla inşa edilebilir. Ekonomik-teknik, ekolojik-tarım, demokratik siyaset, güvenlik-savunma, kadın-özgürlük, kültür-kimlik, tarih-dil, bilim-felsefe, din-sanat başta olmak üzere, önem ve ihtiyaçlara göre toplumun her alanına ilişkin akademik birimler inşa etmek temel görevdir. Güçlü bir akademik kadro olmadan demokratik modernite unsurları inşa edilemez. Akademik kadro demokratik modernite unsurları olmaksızın nasıl anlam ifade etmezse, akademik kadrolar olmaksızın da demokratik modernite unsurları anlam ifade etmez ve başarılı olamaz. İç içe bütünsellik, anlam ve başarı için şarttır.

Kapitalist modernitenin sırttaki lanetli elbise gibi duran fikri, zikri ve eylemi birbirinden ayırma anlayışını mutlaka terk etmek, aşmak gerekir. Fikir-zikir-eylem birbirinden asla ayrılmayan, hakikatin hep sırtta tutulması, bütünlük içinde giyilmesi ve yaşanması gereken yücelik nişaneleridir. Üçünü bir arada nasıl yaşamalı, ne yapmalı ve nereden başlamalı sorularına verilen yanıtlar temelinde temsil edemeyen kimse hakikat savaşına çıkmamalıdır. Hakikat savaşı kapitalist modernite çarpıtmasını kabul etmez, onunla yaşayamaz. Özcesi akademik kadro beyindir, örgüttür ve bedende (toplumda) kılcal damarlarla yayılandır. Gerçek bütündür. Hakikat, ifade edilen bütünsel gerçektir. Kadro örgütlenmiş ve eylemsel kılınmış hakikattir.

Ortadoğu kültürü kendini yenilerken, bunun yolunun hakikat devriminden geçtiğini de bilmek durumundadır. Hakikat devrimi bir zihniyet ve yaşam tarzı devrimidir; kapitalist modernitenin ideolojik hegemonyasından ve yaşam tarzından kurtulma devrimidir. Geleneğe sarılan sahte dinci ve soycu-şovenistlere aldanmamak gerekir. Onlar kapitalist moderniteyle savaşmıyorlar; sistemin bekçi köpekliği için biraz pay istiyorlar. Bunlar için asla hakikat savaşı düşünülemez. Kaldı ki, bunlar modernite karşısında sadece yenik bir ruh hali içinde değiller, ona yaltaklanma durumundadırlar da. Eski sol, feminist, ekolojist, kültüralist hareketler de tutarlı anti-modernist olmak istiyorlarsa, hakikat savaşını bütünselliği içinde ve yaşam tarzlarına dek indirgeyerek yürütmeyi bilmek durumundadırlar.

Hakikat savaşı yaşamın her anında, tüm toplumsal alanlarda, komünalist ekonomik ve ekolojik birimlerde, demokratik kentlerde, yerel, bölgesel, ulusal ve ulus-ötesi mekânlarda yürütüldükçe anlam ve başarı kazanır. Dinlerin ilk doğdukları dönemdeki elçi ve havarileri gibi yaşamayı bilmedikçe, hakikat peşinde koşmadıkça hakikat savaşı verilemez, verilse de başarılamaz. Ortadoğu'nun yenilenmiş kadın tanrıça bilgeliklerine, Musa, İsa ve Muhammedlere, Saint Paullara, Manilere, Veysel Karanilere, Hallac-ı Mansurlara, Sühreverdilere, Yunus Emrelere, Brunolara ihtiyacı vardır. Hakikat devrimi eskilerin eskimeyen ve yenilenen mirasına sahip olmadan başarılamaz. Devrimler ve devrimciler ölmez, sadece miraslarına sahip çıkılarak yaşanılabileceğini kanıtlar. Ortadoğu kültürü fikri-zikri-eylemi bütünleştirmenin kültürüdür ve bu yönden çok zengindir. Demokratik mo-

dernite uygarlığın ve kapitalist modernitenin eleştirisini bu kültüre ekleyerek katkısını sunacak, tarihsel rolünü oynayacaktır.

Demokratik uygarlık bireyi kapitalist modernitenin üç mahşerî atlısına (kapitalizm, endüstriyalizm ve ulus-devletçilik) karşı sürekli fikri-zikri-fiili mücadele birlikteliği içinde yaşamak kadar, demokratik modernitenin üç kurtuluş meleğiyle (ekonomik toplum, ekolojik toplum ve demokratik toplum) birlikte sürekli fikri-zikri-fiili yaşam mücadelesi vermedikçe kendini gerçekleştiremez, hakikat önderi halinde inşa edemez. Akademiya birimi kadar toplumsal komün biriminde mücadele ve yaşam birlikteliğini sürdürmedikçe, adaletin, özgürlüğün ve demokrasi dünyasının gerçekleştirici önderi (mürşidi) olamaz. Kutsal Kitapların ve tanrıça bilgelerinin eleştirisi ancak egemen uygarlık ve modernite için araçsallaştırılmalarına karşı yapıldığında değerlidir. Geri kalanı eskimeyen yaşam mirasımız, toplumsal kimliğimizdir. Demokratik çağın hakikat militanı bu kimliği kişiliğine yediren, yaşam mirasını özgürce yaşayan ve yaşatandır.

SONUÇ

Ortadoğu kültürü Avrupa modernitesinin pozitivist ideoloji ve bilimleriyle çözümlenemez. Çözümlendiği iddia edildiğinde ortaya çıkan sonuç oryantalizmdir. Son iki yüz yıldır uygulanan bu paradigmanın ortaya çıkardığı, görünür kıldığı şey, Ortadoğu toplumunun ne tarihsel gerçeklikleriyle ne de güncel somutluklarıyla bağdaşmaktadır. Aralarındaki fark tek kelimeyle uçurumdur. Oryantalizmin derin etkisi altında yeniden oluşan geleneksel yaklaşımların (başta İslâmcı akımlar olmak üzere her türlü kültüralist yaklaşımlar) hakikat algısı daha da gerçekdışı olup, kuru bir edebiyattan öteye gidememektedir.

Paradigmayla iç içe kendini yapısallaştıran kapitalist modernitenin aldığı görünümler hem tarihle hem güncel olarak yaşanan somutla daha da çelişkilidir. Mevcut farklılık ve çelişkilerden oluşan uçurum kendini vahşetten öteye eşine ender rastlanan savaş türleriyle ifade etmektedir. Bundan ne derin içgüdüler ne de kültürel gerilik sorumludur. Sorun kapitalist modernitenin uygulanış tarzıyla, onun biçimlenişiyle ilgilidir. Binlerce yıldır iç içe yaşanan, yaşanmak için inşa edilmiş bir kültürü (maddi ve manevi kültür olarak) pergelle parçalayıp içine acentelerini (ulus-devletçi, kapitalizm ve endüstriyalizmi) oturtmaya kalkışmanın sonucu, yaşanan ve yaşanacak olan vahşetin gerçek nedenidir. Kaldı ki, yaşanmış yakın geçmiş vahşetten, soykırımdan pek farklı olmamıştır.

Tek tanrılı dinler (Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık) gerek kendi aralarında gerek eski dinler ve putperestlikleriyle çatıştıklarında, asla kapitalist modernitenin yol açtığı vahşet sayfalarına yol açmadılar. Her birindeki ümmet anlayışı, çoktan tasfiye olmuş putperest cemaatleri dışında, her halkı ve kültürünü barış içinde yaşatabiliyordu. Hatta Ehli Kitap olarak kendi aralarında ilkel de olsa bir ümmet üstü birliğe imkân veriyorlardı. Soykırım tanıdık bir kavram ve uygulama değildi. Ne kadar karşı idealar ileri sürülürse sürülsün, pozitivist yeniçağa göre daha karanlık bir ortaçağ sadece mitolojik bir icattır; yeniçağın kendini aydınlık olarak sunma mitidir.

Ortadoğu kültürünü bıçakla paralar gibi paralayan ulus-devlet dayatması üzerinde ne kadar durulsa azdır. Çünkü yaşanan travmaların en onulmazı bu bıçakla açıldı. Hangi trajediye el atarsak atalım

sonuç değişmiyor. Hindistan'ın içlerinden Sibirya'ya, Fas çöllerinden Arabistan çöllerine kadar yerleşik veya göçebe her kültür bu bıçak darbesinden payını almıştır. Yara halen sürekli kanamaktadır. Hindistan içinde her gün yaşanan Hindu-Müslüman çatışması, Keşmir, Çin'in Uygur bölgesi, Afganistan ve Pakistan'daki boğazlaşmalar, Rusya'da Çeçenler ve diğerlerinin kanlı kör dövüşü, İsrail-Filistin, Lübnan ve tüm Arap ülkelerindeki kavgalar, Kürtlerin Türkler, Araplar ve Farslarla çatışmaları, İran'ın mezhep savaşları, Balkanlardaki etnik boğazlaşma, Anadolu'daki Ermeniler, Rumlar ve Süryanilerin tasfiyesi gibi saymakla bitmeyecek kadar bol olan, devam eden ve hiçbir kuralı bulunmayan bu çatışmalar ve savaşların kapitalist hegemonyacılığın ürünü olduğu inkâr edilebilir mi?

Ulus-devletlerin birliği olan BM'nin (Birleşmiş Milletler) müdahaleleri sonuç vermediyse, İslâm ulus-devletlerinin birliği İKÖ (İslâm Konferansı Örgütü) etkili olamıyorsa, her günkü sayısız ulus-devlet diplomatik turları bıktırıcı olmaktan öteye rol oynayamıyorsa, bunun nedeni yine ulus-devletin zihniyeti ve yapılanmasıyla bağlantılıdır. İlk ve ortaçağların dinselliklerinden bin kat daha tutucu ve kapalı inşa edilen bu ucube gerçeklik eğer sık sık karşımıza faşizmin kendisi ve her yerdeki uygulamaları biçiminde çıkıyorsa hiş şaşırmamak gerekir. Ulus-devlet inşasının kendisi hep savaşla olmuştur. Savaşla inşa edilmeyen tek bir ulus-devlet gösterilemez. Daha da vahimi, içte toplumla, dışta başka ulus-devletlerle sürekli savaş, çatışma ve gerginlik içinde olmayan bir ulus-devletten bahsedilebilir mi?

Ortadoğu'da ulus-devletlerin nasıl inşa edildiklerine ilişkin birkaç örnek sunmak, içyüzlerini anlamak açısından öğretici olacaktır. Bugünkü Irak 1920'lerden önce olmayan bir ülkeydi. Ütopya olarak bile yoktu. Irak ulus-devleti Britanya İmparatorluğu'nun stratejik ihtiyaçları ve petrol çıkarları göz önüne getirilerek inşa edildi. İçindeki kültürel birimlerin durumu hiç dikkate alınmadı. Aralarında uyumlu yaşamaları için adil bir ilke konulmadı. Başlarına toplumsal gerçekleriyle ilgisi olmayan bir kral getirildi. Bu kral daha ulusalcı geçinen askeri elitler tarafından devrildi. İlan edilen cumhuriyetin cumhurla fazla ilişkisi olmadığından sürekli diktatoryal koşullarda yaşadı. Ulus-devletin doğasını kavramayan Saddam Hüseyin'in diktatörlüğü kendisinin idamıyla çözüldüğünde bütün pislikler ortalığa saçıldı. Bu-

günkü Irak'ı tanımlayacak herhangi sosyolojik bir kuram yoktur. Kaotik bir mekân olarak herhalde varlığını sürdürecektir.

Arap diye adlandırılan diğer yirmiyi aşkın ülkenin inşası da farklı değildir. Onları anlamlı kılacak tarihsel ve toplumsal gerçeklerle ilişkileri yoktur. Sınırları gibi tarihleri, marşları, bayrakları, rejimleri ve ulus dedikleri toplumları da tümüyle hayali varlıklar olarak hegemonik güçlerin çıkarları temelinde belirlenmiştir. Burada çok önemli olan husus, günün yirmi dört saatinde kutsalca tapınılan bu hayali varlıkların elle tutulur, gerçekten saygı duyulacak gerçek bir tarihe ve toplumuna sahip olmamalarıdır. Hakikat olmayana en büyük hakikat payesi biçilmektedir. Tabii sadece propaganda olarak. Herhangi bir sorunu çözmesi ve mutlu bir toplum yaşamı oluşturması elbette beklenemez. Hakikati olmayanın çözümü de, mutluluğu da hayaldir.

İsrail'in inşası çok daha ilginçtir. Her ne kadar üç bin yıllık bir ütopyanın sonucu olduğu iddia edilse de, o da son iki yüzyılın yapay varlıklarından biridir. İlk inşa adımlarından son inşa adımlarına kadarki süreç baştan sona kanlıdır. Yahudi halkı ve kültürü için bundan daha acılı başka bir yol tahayyül etmek herhalde çok zordur. Yanı başındaki Lübnan'ın inşası daha da gariptir. Bu alandaki çatışmalı ortamın nasıl durulacağı kestirilememektedir. Suriye adının bile nasıl seçildiği pek anlaşılır değildir. Yüzyıl öncesinde bu ülkelerin hepsinin yerinde daha geleneksel, belki de belli anlamlılıkları olan bir Osmanlı Vilayetleri kavramı geçerlidir. Tarihte geriye doğru gittikçe ne vilayet adı kalır ne de ülke. İslâmiyet'le birlikte yön duygusu temelinde bir adlandırma benimsenmişti. Belki de daha gerçekçi, belli bir anlamı olan 'Beled-ül İslâm', İslâm'ın Memleketi genel ad olarak kabul görüyor ve böyle bir adlandırma pek mesele de yapılmıyordu. Ülke tapınması yoktu. Tapınılacak varlık sadece Allah'tı. O da toplumun ortak vicdanıydı. Sıfatlarıyla, isimleriyle belli bir kavramı oluşmuştu. Belki de daha doğru olan buydu.

Yeryüzünün kıtalar olarak oluşmadığı dönemleri hatırlarsak, yer ve ülke adlarını kutsallaştırmak pek de derin bir hakikati ifade etmez. Bu demek değildir ki yerelin, bölgenin, ulusun ülkesinin, ümmetin arz'ının hiç anlamı yoktur. Anlamı vardır ama tanrısallaştırılacak kadar değildir. Burada olumsuz olan şey, aşırı abartmanın olumsal varlığın hakikatini silecek kadar baskın çıkmasıdır. Aynı yorumları ulus-devletlerin diğer kimlikleri için (bayrak, marş, ulus, tarih) de yapabili-

riz. Sembollerin iletişimde, anlatımda elbette önemli bir yeri vardır. Fakat kutsal gerçeklikler olarak sunulmaları doğru sosyolojik bilgiye imkân vermez. Böyle bir sunu şekillendireceği toplumu muazzam sorunlarla karşı karşıya bırakır. Nitekim fazlasıyla bıraktırmıştır. Bunda esasen inşa mantığı sorumlu ve sorunludur. Tamamen kapitalist modernitenin hegemonik çıkarlarına göre belirlenen (mantığı bu olan) dünya ve bölge ulus-devletleri yerelin, bölgenin, ulusun, kentin, köyün (Bunların hepsi kalıcı ve evrensel gerçekliklerdir) hakikatleriyle bağdaşmazlar. Dolayısıyla aralarında ciddi çelişkiler ve çatışmaların yaşanması kaçınılmazdır. Adaletin, özgürlüğün ve demokrasinin üzerinde inşa edilmediklerinden, her zaman bu evrensel kavramların içeriğiyle çelişecekler, çatışacaklardır.

Ortaya çıkan sonuç, ulus-devlete ilişkin son iki yüz yılın edebiyatının çok az hakikat değeri ifade ettiğidir. Çok anlam verilmeyen ilkçağ mitolojilerinden belki de daha anlamsız bir mitolojik anlatımla karşı karşıyayız. Kanaatimce tek bir ulus-devlet adına dökülen mürekkebin değeri tüm ulus-devletlerin değerinden çok daha fazladır. Değerlendirmemden çıkarılacak sonuç devleti ve ulusu tümüyle inkâr ettiğim, varlıklarını anlamsız bulduğum biçiminde olmamalıdır. Birer gerçeklik olarak devlet ve ulusun çok önemli anlamları vardır. Doğru çözümlenmeleri önemlidir. Bunlar hemen yıkılacak, yıkılması gereken varlıklar da değildir. Tehlikeli bulduğumuz bunlar değil, ulus-devletin inşa mantığı ve sürdürülme tarzıdır. Çünkü hep savaşı, soykırımı ve mutsuzluğu çağrıştırıyor; toplumsal hakikatlerin budanmasını, değeri olmayanın aşırı yüceltilmesini çağrıştırıyor.

Kapitalizmin bizzat sistem olarak Ortadoğu kültürüne olumlu olarak yansıtacağı bir değeri yoktur. Benzerine binlerce yıl tanıklık edilmiştir. Tarım, ticaret, para ve sanayi kapitalizmi bölgede yaşanmıştır ve en uzun tarihe sahiptir. Bölge kültüründe ahlâkî ve politik toplum değerlendirmesi yapılmıştır. Sanayi devrimi bu kültüre belki bir katkı sunabilirdi. Ama onun da doğuşunda endüstriyalizm olarak ideolojik bir sunum kazanması yıkım şeklinde tecellisine yol açtı. Endüstriyalizmin Ortadoğu kültüründe doğuracağı sonuç, zaten zor ayakta kalan çevrenin daha da olumsuzlaşmasıdır. Zaten bölgede geliştiği ve yerleştiği günden beri artan çölleşme, kıtlık, işsizlik ve havada, suda, karada oluşan kirlilik halinde tüm olumsuzluklarını artan bir tempoyla kusmaktadır.

Bir gelenek olmaktan çok son iki yüzyılın modernist bir olgusu olarak geliştirilen 'yeni İslâm'ı da ulus-devlet kapsamında değerlendirmek daha anlamlı olacaktır. Bu İslâm'ın din geleneği olarak değil, milliyetçilik olarak inşa edildiğini kavramak kilit öneme sahiptir. Bölgesel milliyetçiliğin prototopidir ve oryantalizm damgalıdır. İslâmî yaşamla ilgisi olmayan oryantalistlerin icadıdır. Avrupa hegemonik güçlerinin bölgedeki yayılımlarıyla, özellikle Alman hegemonyacılığıyla yakından bağlantılıdır. Son dönemde Sovyet Rusya'sına karşı ABD hegemonyasıyla irtibatlıdır. İcat edilmiş siyasi İslâm'ın tarihsel İslâm kültürüyle ilgili olmadığını, İslâm'ın bu türünün milliyetçilik olduğunu, amacının da kültürel direnişini parçalayıp bölgeyi güçten düşürmek olduğunu kavramak büyük önem taşır.

Son iki yüz yılın ulus-devlet oligarşilerini maskeleyen bir milliyetçilik ideolojisidir siyasi İslâm. İran İslâm Cumhuriyeti bu gerçekliği çok çarpıcı olarak sunmaktadır. Şia İslâm'ı baştan sona İran milliyetçiliğidir; İran imparatorluk geleneğinin hegemonik ideolojisidir. Fakat orijinal kültür olarak, tarih olarak İslâm hem farklı hem de önemlidir. Bu gerçeklikteki İslâm'ı çözümlemeden Ortadoğu kültürünü çözümlemek, ayrıştırmak ve bazı çözümlere konu teşkil edici kılmak mümkün değildir. Görev olarak çözümlenmeyi bekleyen muazzam bir kültür deryasıdır. Özellikle başta Hz. Muhammed olmak üzere, doğuşundan günümüze demokratik öğe olarak İslâm'la iktidarcı öğe olarak İslâm'ı ayrıştıran bir tarih, bu temelde halkların, yerel ve bölgesel varlıkların tarihi yeniden yazılmayı bekliyor. Toplumsal tarihin bu paradigmayla geliştirilmesinin günümüzü aydınlatıcı değeri yüksek ve kesindir. Aynı yorumlamalar Yahudilik, Hıristiyanlık ve Zerdüştilik (Maniheizm gibi sentezler de önemlidir) için de geliştirildikçe, Ortadoğu kültürü doğruya yakın çözümlenebilecek ve anlam zenginliğine yol açacaktır.

Kültür çözümlemelerinde Sümer ve Mısır orijinleri kilit önemdedir. Tek tanrılı dinlerin, Kutsal Kitapların bu orijinlerden kaynaklandığı kanıtlanmış bir gerçekliktir. Hepsine analık eden Neolitik Çağ kültürünün tarihsel etkileri çözümlenmeden, hiçbir bir kültür yeterince aydınlatılamaz. Hegel kendi döneminin kültür çözümlemesini o dönemde ancak sınırlı olarak anılan Antikçağ'a, Mısır kültürüne kadar dayandırır. Kültürel tarih derlenip yorumlanırken, ortaya çıkacak olan bir kültür Rönesans'ı olacaktır. Ortadoğu kültür gerçekliğinde

bu görev henüz başarıyla yerine getirilmemiştir. Dinci ve milliyetçi tarih görüşleri dogmaları sergilemekten öteye bir anlatı sunmuyorlar. Ortadoğu kültürünün sosyolojisinin yapılması ne denli önemliyse, ortaya çıkacak sonuçların sosyoloji bilimine katkısı da o denli büyük olabilecektir.

İdeoloji ve yapılanma olarak ulus-devlet eleştirisi ne kadar önemliyse, alternatifini sunmak da ondan daha önemli bir görevdir. Herhalde bir alternatif geliştirirken gözetilecek temel ilkelerden birincisi kültürel bütünlüktür. On beş bin yılı aşkın tarih çağlarının hepsinde toplumsal kültürün iç içe bütünlük içinde oluşageldiği gözlemlenebilir. Bütünlük içinde gelişme halleri toplumun bütün alanları için geçerlidir. Bağlantılı olarak ikinci ilke, çözüm modellerinin ucu açık ve esnek kültürel kimlik anlayışıyla geliştirilmesidir. Ne altta ne de üstte bütünleyici kimlik anlayışına sahip olabilen ulus-devletin asimilasyoncu ve entegrasyon karşıtı ideolojisi ancak ucu açık ve esnek kültürel kimlik anlayışıyla aşılabilir. Kültür gerçekliği bağlamında hakikat karşılığı olmayan ulus-devleti aşan modeller ilkesel önemdedir. Zihniyet ve yapılanma olarak ulus-devlet ne denli aşılırsa, kültürel bütünlük temelinde çözüm modelleri de o denli etkinlik kazanır. Gerçekte olduğu gibi hakikatte de vurgu bölge kültürüne karşıtlık temelinde dayatılan modernitenin yabancılaştırıcı, tekelci etkilerine karşı yapılmalıdır. O halde üçüncü ilke, hakikat olarak ifade tarzının, söyleminin ulus-devletin hakikat dışı sembolizmini hedefleme ve aşma temelinde geliştirilmesidir. Kapitalist modernitenin her üç ayağı üzerinde geliştirdiği tekelciliğe karşı demokratik modernitenin üç temel unsuru üzerinden bütünleyicilik, entegrasyon esas olmalıdır. Uygarlık tarihi boyunca ve en çok da modernitenin son iki yüz yılında bölge kültürüne dayatılan yabancılaşma, parçalanma ve dağılmalar ancak bütüncül yapılanmalar ve hakikat söylemleriyle aşılabilir.

Ortadoğu kültürüne ilişkin değerlendirme ve çözümlemeleri demokratik siyasi program önerisiyle sonuçlandırmaya çalışalım.

1- Kültürel bütünlüğün çatı örgütü Ortadoğu Demokratik Uluslar Konfederasyonu olarak inşa edilmelidir. Demokratik ulusların inşası mevcut ulus-devlet sınırlarına dayandırılamaz. Daha da önemlisi, demokratik ulusların çizilmiş sınırları olamaz. Yoğunlaşmış ulusal bölgeler, yereller, kent ve köyler olabilir. Ama çok uluslu karışık yereller, bölgeler ve kentler de olabilir. Daha normal olanı da budur.

Tarih hep iç içe yaşayan kabile ve kavimlerle, din ve mezheplerle dolu sayısız bölge ve kentlere tanıklık etmiştir. Tarihte ünlü yetmiş iki milletli Babil'den boşuna bahsedilmemiştir. Ulusların ortak vatanı da olabilir. Tarih bu gerçekliğin örnekleriyle de doludur. Ayrıca saf toplum, saf ulus anlayışları asla bilimsel değildir. Şüphesiz aynı tek dili konuşan uluslar olabileceği gibi, çok dilli olanları da olabilir. Çok sembollü uluslara dair örnekler de az değildir. Tarihte örneği olmayan model ulus-devlet tekelciliğidir, homojenliğidir. Bu modelin gayri insani ve vahşi karakterini nedenleriyle birlikte çözümledik. Dolayısıyla ucu açık ve esnek ulus kimliklerine dayalı demokratik uluslar konfederasyonu tarihsel ve toplumsal gerçekliklere sadece uygun olmakla kalmaz, aynı zamanda ideal ifadesidir de. Konfederasyonu bir devletler birliği olarak değil, demokratik komünler birimi olarak düşünmek gerekir. Demokratik komünler içinde yer aldıkları ulusal toplumsal birimlerin yönetimi olarak düşünülmelidir. Oluşumları demokratik ilkelerin en iyi uygulanma ayrıcalığını taşır. Toplumun demokratik yönetiminin mükemmel örneğidir.

Konfederasyonun ulusları iktidar ve devlet gücüyle değil, demokratik ilke ve uygulamalarla inşa edilir. Güce dayalı inşalar, özellikle iktidar ve devlet gücüne dayalı ulus inşaları, ne kadar öyle olduğu iddia edilirse edilsin, tüm ulusal çıkarların gereği değildir; oligarşik bir zümrenin egoist çıkarları içindir. Demokrasiye dayalı ulus inşaları gönüllü, adil ve özgürlük idealiyle sağlandığı için tüm ulusun çıkarlarına cevap verir.

Demokratik ulus kavramı ve gerçeği ulus-devlet çılgınlığına karşı geleceğin barış, adalet ve özgürlük içindeki en anlamlı toplumunu ifade eder.

Demokratik konfederasyon hem kendinden daha büyük hem de daha küçük konfederal birliklere açıktır. Kıtasal ve dünyasal çapta demokratik konfederalizmi teşvik eder. Sadece başka bir dünyanın mümkün olduğunu belirtmekle kalmaz, en gerçekçi, adil ve özgür dünyanın kendisi olduğunu ilan eder.

2- Demokratik konfederasyonun temel aldığı toplum ekonomik ve ekolojik toplumdur. Ekonomik olması pazarı tanıması ve tekelciliği reddetmesi anlamına gelir. Tekelcilik her türlü sömürü ve baskıyla bağlantılı olduğu için reddedilir. Toplumsal bir pazar mümkündür. Tekellerin hâkimiyetine girmiş bir pazarın topluma hizmeti olamaz,

ancak sömürüye hizmeti olur. Ekolojik olmak ekonomik yaşamın çevreyle karşılıklı bağımlılık içinde olması demektir. Çevresel olmayan bir ekonomi toplumsal olamaz. Ancak sürekli birikim ve kâr peşinde koşan bir faaliyet hem ekonomi hem de çevre-ekoloji karşıtıdır.

Ekonominin birim ölçekleri komünlerdir. Ne ailelere dek bölünmüş başta toprak olmak üzere diğer üretim araçlarının mülkiyeti, ne de tersine tekellerin toprak ve araç mülkiyeti ekonomiktir. Bunlar ekonomiyi tehdit eden modernite ve uygarlık araçlarıdır. Her ekonomik faaliyet alanında azami verimlilik ve yararlılık karşılığında toprak ve araç üzerindeki komünal tasarruf ideal olanıdır. Ekonomiden dışlanan kadın, özünde ekonominin gerçek yaratıcısıdır. Kadın ve ekonomi et ile tırnak gibi birbirlerine bağlı öğelerdir. Ekonomik temel ihtiyaçlar için ürettiğinden dolayı ne bunalım tanır, ne çevreyi kirletir, ne de iklimi tehdit eder. Kâr amacıyla yapılan üretime son verildiğinde, dünyanın kurtuluşu gerçekten başlamış demektir. Bu da insanın ve yaşamın kurtuluşudur.

3- Demokratik konfederasyonun ulus-devletlerle ilişkisi ne sonuna kadar savaştır, ne de ulus-devlet içinde asimile olmaktır. Bu ilişki birbirlerinin meşruiyetini kabul eden, barış içinde bir arada yaşamayı esas alan iki özne varlığın kabulüne dayalı ilkeli ilişkidir. Devrimle her ne kadar devlet devrilse ve yenisi kurulsa da, özgürlüğe ve adalete hizmet açısından pek değişiklik olmaz. Buna karşılık demokratik modernitenin siyasi ayağı olarak demokratik konfederatif gelişmeler kısa, orta ve uzun vadeli adalet ve özgürleşmeyi sağlayabilecek yetenektedir.

Devletlerin toptan reddi veya kabulü özgürlük, eşitlik ve demokratik amaçlara hizmet etmez. Devletin, özellikle ulus-devletin aşılması bir süreç işidir. Demokratik konfederasyonlar üstünlüğünü ve toplumsal sorun çözümleyici yeteneğini kabul ettirdikçe ulus-devlet kendiliğinden aşılacaktır. Bu demek değildir ki, başta ulus-devlet olmak üzere kapitalist modernitenin saldırılarına karşı savunmasız kalınacaktır. Demokratik konfederasyonların her zaman toplumu savunma güçleri olacaktır.

Demokratik konfederasyonlar sadece bir devletin içinde örgütlenme ile yetinemezler. Sınırların dışında da istedikleri kadar örgütlenebilir, üst konfederal birlikler oluşturabilir ve kendi diplomasilerine sahip olabilirler.

4- Ortadoğu'da halen devam eden ve tarihsel-toplumsal haksızlıklardan kaynaklanan birçok savaşın, çatışmanın ve gerginliğin ortadan kaldırılması için demokratik konfederalizm bir çözüm imkânıdır. Savaşın ve çatışmanın esas sorumlusu olan kapitalist modernite ve ulus-devlet engeline karşılık, demokratik konfederalizmin çözüm yolu barışın, adaletin ve özgürlüğün yoludur. Bu çerçevede öncelikle savaşı ve çatışmaları durdurmak, gerginlikleri bertaraf etmek ve tarihsel haksızlıkların giderilmesi için çaba harcamak önemlidir. Ulus-devlet ilke ve uygulamalarını esas almayan demokratik çözümler ivedilikle gündemleşmelidir. Ermeni sorununun çözümü için sadece hudutların açılması yetmez; Ermeniler demokratik komünal yerleşimlere de sahip olmalıdırlar. Bunun için kolaylıklar sağlanabilir. Asuriler, Aleviler, Rumlar, Türkler, Kürtler, Araplar, diğer Hıristiyanlar ve Yahudiler için de aynı ilke ve uygulamalar esas alınmalıdır. Ulus-devletçi yaklaşımlarda ısrar edildikçe, İsrail-Filistin, Irak Kürt-Şii-Sünni, Keşmir, Berberi, Pakistan-Afganistan, Belucistan, Kürdistan, Lübnan, Sudan ve daha birçok alandaki sıcak savaşların sürmesi kaçınılmazdır. Demokratik konfederatif yapılanmalara bu nedenle de acil ihtiyaç vardır. Bölgenin herhangi bir sıcak alanında sağlanacak demokratik çözüm, etkisini bütün sorun teşkil eden alanlara zincirleme tarzda yayabilir. Bu nedenle Ortadoğu'nun geleceği demokratik konfederalizmdedir.

5- Sistem karşıtı hareketlerin yeniden durum değerlendirmeleri yapmaya ve kendilerini gözden geçirmeye ihtiyaçları vardır. Bir yerde sorunlar had safhaya varmışsa ve hareketler çözümleyici olamıyorsa, orada sistem çözülse bile sorunlar çözülemez.

Kadın ve çevre sorunlarıyla ilgili hareketlerin moderniteyi aşmadan amaçlarına tutarlı olarak yürümeleri mümkün değildir. Bu hareketlerin kendilerini demokratik toplum hareketinin bütünlüğüne bağlamaları tutarlılık ve başarı için şarttır.

Eski reel sosyalist süreçlerin ürünleri olan sol hareketlerin iktidar odaklı olmaktan çıkıp demokratik odaklı örgütlenmelere dönüşmeleri doğru çıkış yolu olacaktır. Bu hareketlerin sendikal ve partisel hareketlerini dar ekonomizmden kurtarıp demokratik toplumsal hareketlerin bütünlüğüne bağlamaları çıkış yapmaları ve başarılı olmalarının gereğidir.

Diğer gelenekçi, kültüralist, yerel, bölgesel ve ulusal hareketlerin yaşadıkları sorunların çözüm yolu olarak modernitenin değişik kavram, kuram ve kurumlarına odaklı yapılanmalarını ve hakikat ifadelerini değiştirmeleri, demokratik modernitenin kuramsal ve yapısal unsurlarıyla bütünleşmeleri çıkış yapmaları ve başarıları için şarttır. Yeni enternasyonalizm ancak kapitalist moderniteyi, özellikle ulus-devleti aştıkça mümkün olacaktır.

6- Kapitalist modernite karşıtı ideolojik ve politik akımlar pozitivist sosyolojiyi aşan sosyal bilim çalışmalarına dayanmak durumundadır. Pozitivist sosyoloji kapitalist modernitenin hegemonik yükselişinin tekelci ortaklarındandır. Sürecin olumlu ve çok değerli bilimsel çabalarının ürünlerini sermaye ve iktidar tekellerine işbirlikçilik sermayesi olarak peşkeş çekmiş, ortak kılmışlardır. Dolayısıyla sistemin hizmetine koşturulmuş bilim tekelini kırmak, olumlu mirası devralmak ve somutun eleştirisiyle sentezleyerek hakikat halinde sunmak yeni sosyal bilim çalışmalarının özüdür. Sistem karşıtı her ideolojik, politik ve ekonomik faaliyet bu çalışmaları esas alarak gelişmesini başarıyla sürdürebilir. Sosyal bilim çalışmalarının temel birimleri akademi ve enstitü kurumları olarak inşa edilebilir. Bu kurumlar ihtiyaca göre her türlü toplumsal ilişki alanında kurulabilir. İdeolojik akım kurumsal süreçten geçen bilgilerin toplumsal alanlara uyarlanma faaliyeti olarak tanımlanabilir. Ortadoğu kültüründe zengin bir tecrübe mirasına sahiptir. Dinlerin ilk yayılış dönemleri, tarikat ve mezhep inşaları bu çalışmaları yansıtır.

Günümüz sivil toplumunu da bu çalışmaların eksik de olsa bir örneği saymak mümkündür. Önemli bir sivil toplum hareketi olan feminizm esasta ideolojik bir akımdır. Bunun için bilimsel temele dayanmak durumundadır. Fakat feminist akımlar kadına hükmeden muazzam ağırlıktaki hiyerarşi, iktidar ve devlet gücünü arkasına alan erkek egemen cinsiyetçi toplumu çözümlemede, çözüm modelleri sunmada ve bu doğrultudaki çabaları yaşamlarında somutlaştırmada sıkça güçsüzlük ve başarısızlıkla karşılaşmaktadır. Olağanüstü kişilikler olmadan özgür kadın militanlığı başarıyı zor yakalar. Yakalanan sınırlı başarıları da cinsiyetçi toplumun günlük ve çok kapsamlı yönelişleriyle asimile edilir. Dolayısıyla kadın özgürlüğü eksenli ideolojik, politik ve ekonomik komünlerin oluşumu ve pratiği vazgeçilmezdir.

Ortadoğu kültürünü demokratikleştirirken, sivil toplumu âdeta yeni dönemin kabile ve klanları gibi değerlendirmek, aynı yaklaşımı dinsel gelenekler için de göstermek, özcesi sosyal bilimi klan, kabile, mezhep, tarikat ve din kuruluşlarının yaşantılarını andırırcasına, gerektiğinde bu geleneklerin mirasıyla bütünleştirerek, gerektiğinde onlar gibi kendini örgütleyerek yürütmek başarı için esastır.

Politik akım ve hareketler ideolojik akım ve hareketlerden farklılıklar taşısa da, aralarında sıkı bir ilişki vardır, olmak durumundadır. İdeolojik değeri olmayan politik akımlar fazla değerli olmadığı gibi, politik gerçekliğe yansımayan ideolojik akımlar da değerli bir mertebeye ulaşamazlar. İdeolojik mücadelenin temel amacı ahlâkî ve politik toplumu geliştirmektir. Ahlâkî ve politik toplumu geliştirmek ancak sosyal bilime dayalı ideolojik eylemle mümkündür. Daha doğrusu, ahlâkî ve politik eylemlilik sosyal bilimsiz geliştirilemez. İktidar ve sermaye tekelleri karşısındaki toplumu ancak sosyal bilime dayalı ideolojik ve politik eylemle koruyup geliştirebiliriz. Hiyerarşik, iktidarcı ve devletçi miras ayıklanmadan, güncel gerçekliklerine karşı günlük yaşam tarzı haline getirilmiş bir ideolojik ve politik eylem yürütülmeden Ortadoğu kültürünün demokratikleştirilmesi sağlanamaz.

7- Kapitalist modernitenin hegemonik merkezi olan Avrupa'nın tekelci güçleri beş yüz yıllık savaş, çatışma ve gerginliklerden çıkardıkları dersler temelinde 1950'lerden sonra bünyelerinde köklü reformlara giriştiler. AB (Avrupa Birliği) bu derslerin sonucudur. Hedefleri kapitalist moderniteyi aşmak değil, daha yaşanabilir ve sürdürülebilir kılmaktır. Ortadoğu kültüründe bu reformların etkisiyle demokratikleşme zordur. Modernite tekelciliğin en olumsuz sonuçlarıyla bölge kültürünü daha çok çelişki, çatışma ve savaş ortamına çekecektir. Ancak modernite anlayış ve yapılanmasından köklü bir kopuş ve alternatif moderniteyle bundan kurtulunabilir. Demokratik modernite bu tarihsel ve köklü ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Kapitalizm, endüstriyalizm ve ulus-devletçiliği ekonomik toplum, ekolojik toplum ve demokratik konfederalizm alternatifiyle karşıtlayan demokratik modernite, Ortadoğu kültüründe demokratikleşmenin temel etkeni konumundadır. Tarihsel arka planda hep hâkim uygarlığın karşısında yer almış olan tarım-köy toplumunu, göçmen kabile boylarını, zanaatçıları ve kölecilik karşıtlarını modernite karşıtlarıyla

sentezleyen demokratik modernite güçleri, ekonomik toplum, ekolojik toplum ve demokratik ulusal toplum temelinde giriştikleri devrim ve reform çabaları sonucunda kapitalist modernitenin üç unsuruna karşı uzun vadeli mücadeleyle üstünlüklerini kanıtlayabileceklerdir.

"İki farklı ve çelişkili modernite arasında hep savaş veya barış olacaktır" demek doğru bir yaklaşım değildir. Devrim ve reformlar karşıt hamlelerle birlikte savaşlı ve çatışmalı gelişebileceği gibi, barış içinde uzlaşmalar biçiminde de gelişmesini sürdürebilir. Moderniteler aralarında bazen yoğunlaşarak savaş süreçlerine, bazen uzlaşarak barış süreçlerine açık karmaşık ilişkili ve çelişkili yapılanmalardır. Birbirlerine alternatif olmaları 'kısa' ve 'orta süre' kavramlarıyla ifade edilen günlük olaylar ve siyasetlerle, sistemlerin olgunlaşma süreçlerindeki değişimlerle gerçekleşmez. Uzun süreli yapısal, sistemik krizlerin sonucu olarak bu yönlü köklü dönüşümler olabilir. Uygarlık ve moderniteler arasında beş bin, beş yüz, iki yüz yıldır süren mücadele ve alternatif olma çabaları halen tüm hızıyla devam eden süreç işidir. Dünyanın her alanında olduğu gibi, Ortadoğu kültürel alanında da kısa, orta ve uzun vadeli alternatif yaşam tarzı, örgütlenme ve eylem anlayışı (strateji) ve uygulamalarıyla (taktik) yapısal kriz içindeki kapitalist modernite aşılacak, demokratik modernite değerleri başat çağ olarak gerçekleşecek ve anlam bulacaktır.

Savunmamın Ortadoğu bölümünü böylelikle sonuçlandırmak durumundayım. Bu bölüm dördüncü büyük cildi teşkil etmektedir. Son cilt olarak tasarladığım **Kürdistan'da Uygarlık ve Modernite** sorunlarını ve çözüm modellerini birlikte sunmayı ihtiva edecektir. Şahsımda hedeflenenin ve mahkûm edilmek istenenin ne olduğunu aydınlatmada bu ciltler dolusu anlatımın gerekli olduğu kanısındayım. Birey an olarak tarih ve toplumun kesişmesi ise, kendini doğru ifade etmesi ve savunması da tarih ve toplumun özgür çıkışı olacaktır.

04.08.2009
ABDULLAH ÖCALAN
İmralı Tek Kişilik Cezaevi